ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1987 **3** letnik 41

ZČ, Ljubljana, 41, 1987, številka 3, strani 391–570 in XV–XVIII

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ZGODOVINSKI ČASOPIS

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
Dušan Kos (tehnični urednik)
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 1. 9. 1987.

Izdajateljski svet: dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Cvetka Puncer-Vode (angleščina), Madita Šetinc (nemščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 4800 din, za društvene člane 3000 din, za društvene člane-upokojence 2250 din, za društvene člane-študente 1500 din (vse cene za letnik 41/1987)
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2000 din

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, november 1987

Naklada: 1700 izvodov

KAZALO – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

Mirko Stiplovšek, Tone Ferenc – šestdesetletnik 393–398
Tone Ferenc – Sexagenarian
Тоне Ференцу шестьдесятлет

RAZPRAVE – STUDIES – СТАТЬИ

Peter Schreiner, Ikonoklazem: njegov pomen za Bizanc in njegove posledice na Zahodu . 399–407
Iconoclasm: its Meaning for Byzantium and its Consequences on the West
Иконоклазм: его значение для Византии и его последствия на Западе

Dušan Kos, Bela krajina v poznem srednjem veku 409–437
Bela krajina in the Late Middle Ages
Белая Крайна в поздние Средние века

Christoph Weismann, Humanist Mihael Tiffernus (1488/89–1555), mentor vojvode Krištofa in mecen tübinškega štipendija 439–464
Humanist Mihael Tiffernus (1488/89–1555), Counsellor of Duke Christoph and Patron of Tübingen Schollarship Fund
Гуманист Михаил Тифферпус (1488/89–1555), ментор воеводы Христофа и меценат тюбингеской стипендии

Janez Rotar, Toponimika in etnika v Trubarjevih predgovorih in posvetilih 465–472
Toponymics and Ethnics in Trubar's Prologues and Dedications
Топонимики и этники в предисловиях и посвящениях П. Трубара

Ignacij Voje, Utrjevanje slovenskih mest za obrambo pred turškimi napadi 473–492
Fortification of Slovenian Towns for Defence Against Turkish Raids
Укрепление словенских городов для обороны от турецких вторжений

Kosta Milutinović, Vuk i Kopitar 493–516
Vuk and Kopitar
Вук Ст. Караджич и Б. (Е.) Копитар

Štefan Trojar, Zasnova zgodovinskih tem in načrtovanje pouka 517–521
The Concept of Historical Themes and Planning of Lessons
Проект исторических тем и планирование учебного процесса

ZAPISI – NOTES – ЗАПИСИ

Andrej Vovko, Ustanovitev "Yugoslav Emergency Council" v New Yorku 523–527
The Foundation of the Yugoslav Emergency Council in New York
Основание Югославского совета помощи в Нью Йорке

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION – ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИИ

Peter Štih, Karantanija – stara domovina Hrvatov? 529–549
Carantania – the Old Homeland of Croatians?
Карантания – старая родина хорват?

Nada Klaić, Prilog razpravi o današnjoj slovenskoj medievistici 549–555
A Contribution to the Discussion on nowaday's Slovene Medievistics
К дискуссии о современной словенской медиэвистике

Dušan Nećak, Nekaj pojasnil k diskusiji »Zgodovinopisje na Slovenskem danes« 556
Some explanations to the discussion "Historiography in Slovenia today"
Несколько пояснительных слов к дискуссии «Историография в Словении в наши дни»

KONGRESI IN SIMPOZIJI – CONGRESSES AND SYMPOSIA – СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

XIX. Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci (Mogersdorf); Gradec, 30. junija do 4. julija (Dušan Kos) 557–559
International Cultural-Historical Symposium Modinci (Mogersdorf); Gradec, 30. June – 4. July 1987
19-ый международный симпозиум по истории культуры Модинци (Могерсдорф), Град, 30 июня по 4 июля 1987

INSTITUCIJE – INSTITUTIONS – УЧРЕЖДЕНИЯ

Odsevi reformacijskega gibanja v dokumentih Arhiva SR Slovenije, razstava Arhiva SR Slovenije, 6. februar 1987. (Maja Žvanut) 560
Reflections of Reformation Movement in Documents of the Archive of Socialistic Republic of Slovenia, the Archive Exibition, February 6th 1987
Отражения реформационного движения в документах архива СР Словении, выставка архива СР Словении, 6. февраля 1987

OCENE IN POROČILA – BOOK REVIEWS AND REPORTS – РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

Luigi de Biasio, 1000 processi dell'Inquisizione in Friuli (1551–1647). (Petra Svoljšak) . . 561–562
Johannes Dörflinger, Die österreichische Kartographie im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts – Unter besonderer Berücksichtigung der Privatkartographie zwischen 1780 und 1820. (Ignacij Voje) 562–565
Peter Mohar, Med nebom in zemljo (Andrej Vovko) 565–566
Ivo Petrinović, Ante Trumbić: Politička shvaćanja i djelovanje (Bojan Balkovec) 566–567
Anton Novačan, Jeruzalem – Kairo. Spomini 1942–1945 (Andrej Vovko) 567–568
Ferruccio Clavora – Riccardo Ruttar, Sloveni ed emigrazione (Andrej Vovko) 568–569
Ljubiša R. Mitrović, Socialna dinamika (Osnovi marksističke teorije društvenog razvoja) (Ludvik Čarni) 569–570

IZVLEČKI – ABSTRACTS – ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvlečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 41, 1987, 3 . . . . . XV–XVIII

TONE FERENC — ŠESTDESETLETNIK

Dr. Tone Ferenc, znanstveni svetnik na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja in redni profesor na Filozofski fakulteti Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, praznuje svoj šestdesetletni življenjski jubilej sredi največjega ustvarjalnega zagona, ki ga odseva tudi letošnji nastanek dveh obsežnih in temeljnih del o zgodovini narodnoosvobodilnega boja in o okupaciji na Slovenskem. Letos pa mineva tudi trideset let od izida njegove prve razprave, s katero je začel svojo znanstveno raziskovalno pot, na kateri je obogatil slovensko in jugoslovansko zgodovinopisje NOB z občudovanja vrednim opusom.

Jubilant se je rodil 6. decembra 1927 v Veržeju kot sin kmečkih staršev. Po končani osnovni šoli v domačem kraju je obiskoval nižjo gimnazijo v Murski Soboti. V času nacistične okupacije je šolanje po končanem drugem razredu prekinil in nato delal doma na kmetiji. Šele po odslužen ju vojaškega roka v JA je jeseni 1947 spet lahko nadaljeval šolanje. Z njemu lastno zagnanostjo in vztrajnostjo je že v kratkem času opravil privatne izpite za tretji in četrti razred nižje gimnazije ter malo maturo v Ljutomeru. Nato je redno nadaljeval šolanje na višji gimnaziji v Murski Soboti, kjer je junija 1951 maturiral. Študij zgodovine na ljubljanski filozofski fakulteti je sklenil z diplomo 22. novembra 1956, za diplomsko delo pa je dobil univerzitetno priznanje, študentsko Prešernovo nagrado.

Po diplomi se je Tone Ferenc zaposlil kot arhivist v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani in leta 1958 je opravil arhivistični strokovni izpit. Po ustanovitvi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja leta 1959 je bil v njem zaposlen kot arhivist, konec 1960. leta pa ga je svet inštituta izvolil za znanstvenega sodelavca. Tedaj je postal tudi vodja raziskovalnega oddelka za zgodovino narodnoosvobodilnega boja. To je bilo priznanje za uspešno raziskovalno delo, ki ga je Ferenc opravil hkrati z urejanjem arhivskih fondov iz obdobja NOB. Dne 20. marca 1965 je na

Filozofsko-zgodovinski fakulteti v Beogradu uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Po arhivistično-dokumentacijskem delu v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani od spomladi 1965 do jeseni 1968 se je vrnil na Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, kjer je prevzel vodstvo arhiva in ga obdržal do leta 1975. V letih 1971—1975 je bil tudi ravnatelj te osrednje slovenske ustanove za novejšo zgodovino (prvi iz vrst znanstvenih delavcev). V Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja je bil nato tudi vodja znanstveno-raziskovalne enote in več mandatnih obdobij predsednik njegovega sveta. Kot vodilni delavec je veliko prispeval k ureditvi bogatega arhivskega gradiva za zgodovino NOB na Slovenskem, k pospešenemu strokovnemu usposabljanju mladih raziskovalcev ter k uspešnemu reševanju inštitutovih znanstvenih in dokumentacijskih nalog. Pedagoško-znanstveni svet Filozofske fakultete je dr. Ferencu 25. junija 1971 priznal naziv višjega znanstvenega sodelavca, fakultetni svet ga je 1. junija 1976 izvolil za znanstvenega svetnika, 16. aprila 1981 pa za rednega profesorja za zgodovino novejše dobe.

Dr. Ferenc sodi med tiste slovenske zgodovinarje, ki imajo najbogatejšo bibliografijo. Od prvega prispevka 22. julija 1957 v Mladini do članka Narodnoosvobodilni boj na rešetu 18. septembra 1987 je objavil 345 različnih del,[1] med njimi 14 knjig in prav toliko priročnikov, nad 200 razprav in člankov, okrog 30 objav zbirk virov in posameznih dokumentov, številne ocene, poročila, biografije in druge prispevke. Ob tem naj pripomnimo, da je obseg njegovega že opravljenega dela še večji, saj je npr. samo za 1. in 2. knjigo Enciklopedije Slovenije napisal okrog 100 prispevkov ter pripravil za objavo tri obsežne knjige zbirk virov.

Vsebinsko zajemajo Ferenčeva dela prelomni čas v novejši zgodovini, narodnoosvobodilni boj 1941—1945, v posameznih prispevkih pa je osvetlil tudi predhodna dogajanja in procese, ki so povezani z okupacijo Slovenije. Težišče njegovega preučevanja je razvoj NOB in okupacijske politike na celotnem slovenskem etničnem ozemlju, toda na eni strani je v mnogih delih osvetlil to problematiko tudi na manjših območjih, na drugi strani pa je prikazoval posamezna vprašanja tudi iz zgodovine jugoslovanskih narodov v obdobju 1941—1945 kot tudi iz zgodovine 2. svetovne vojne.

Ob navedenih količinskih podatkih ter pred pregledom vsebinskih sklopov in navedbo najvažnejših del naj poudarimo njihove osnovne kakovostne značilnosti. Ferenčeva dela temeljijo zlasti na preučevanju arhivskih virov. Za svoje monografije je dolga leta načrtno zbiral vse kategorije virov, med vsemi raziskovalci NOB pa je najbolj temeljito razširil iskanje gradiva tudi v tuje arhivske in druge ustanove, od Italije, Zvezne republike Nemčije, Nemške demokratične republike, Poljske, Avstrije in Anglije do ZDA, pri čemer je za številne ključne probleme opravil pionirsko delo. Sam je hudomušno zapisal, da bi šel po gradivo »v sam pekel, če ga tam ne bi prej skurili«. No, kurili so gradivo tudi pri nas. Prva odlika Ferenčevih del je torej nadvse skrbno zbiranje različnih virov. Z njimi lahko obravnavana dogajanja in procese vsestransko osvetli ter natančno dokumentira. S pritegnitvijo gradiva iz tujih ustanov, ki je v večji meri dostopno zlasti od sedemdesetih let dalje, je lahko bistveno dopolnil in na novo osvetlil mnoge vidike okupacije in NOB, z njimi pa je lahko prikazal naše narodnoosvobodilno gibanje tudi kot pomembno sestavino evropske antifašistične koalicije.

Temeljni cilj Ferenčevega raziskovalnega dela je poglobljena in vsestranska obdelava temeljnih problemov iz razdobja 1941—1945. Že vzporedno z zbiranjem virov za monografska dela je sproti objavljal delne rezultate svojih raziskav v različnih prispevkih, od razprav do objav dokumentov. Pri tem je kritično obravnaval tudi napake in negativne pojave, za kar niso bili vselej ugodni pogoji. Na vprašanje, če so v zgodovini NOB tabu teme, je nekajkrat odgovoril, da ne, pač pa da so

[1] Bibliografija objavljenih del prof. dr. Toneta Ferenca, ki jo je sestavila bibliotekarka Nataša Kandus, bo objavljena v Prispevkih za novejšo zgodovino 27, 1987, št. 1—2.

žal še vedno tabu dokumenti, in zato nekaterih vprašanj ni mogoče ustrezno osvetliti. Poudarimo naj, da v prizadevanjih za objektivnost in kritičnost prikazuje vse vidike posameznih problemov, pozitivne in negativne, skladno z njihovim pomenom ter v medsebojni prepletenosti in odvisnosti ob temeljnem stališču, da je kljub posameznim napakam NOB veliko, upravičeno in nujno zgodovinsko dejanje ter hkrati vrh v naši narodni zgodovini. Zato je tudi zavrnil klasifikacijo zgodovinarjev na režimske in nerežimske s poudarkom, da je mogoče le njihova delitev glede na stopnjo kritičnosti oziroma nekritičnosti. Posebej naj tudi poudarimo Ferenčevo obvladovanje ogromnih količin virov in njegovo uspešno prizadevanje, da obravnavano problematiko prikaže čimbolj sistematično in pregledno ter temeljite analize sklene s sintetičnimi povzetki.

S poglobljenim preučevanjem vseh vidikov in značilnosti okupacijske politike v Sloveniji in širše v Jugoslaviji se je Ferenc lotil enega glavnih vprašanj naše zgodovine v obdobju 1941—1945. Ob tem je raziskoval tudi potujčevalna in aneksionistična prizadevanja v času med vojnama in v starejših obdobjih. S svojimi raziskavami je prispeval tudi k osvetlitvi protifašističnega boja Slovencev v zamejstvu takoj po začetku druge svetovne vojne.[2] Po tehtnih razpravah o boju vermanšafta proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem, političnih in državljanskih kategorijah prebivalstva na Spodnjem Štajerskem in osvetlitvi nemškega okupacijskega sistema v zborniku Les systemes d'occupation en Yougoslavie 1941—1945 je v monografski obliki obdelal nacistično raznarodovalno politiko v Sloveniji.[3] V obsežnem delu je na osnovi izjemne količine virov iz domačih in tujih ustanov ter literature nadrobno dokumentiral prizadevanja nemškega okupatorja za uničenje slovenskega naroda (množične deportacije Slovencev, naseljevanje Nemcev in ponemčevanje ostalega prebivalstva na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem) in zlom njegove politike ob nenehnem naraščanju narodnoosvobodilnega gibanja. S primerjavo nacistične raznarodovalne politike v drugih evropskih deželah, ki jih je zasedel nemški okupator, je Ferenc ugotovil, da nikjer niso v tako kratkem času in s toliko ostrino poskušali svoje uničevalne načrte uresničiti kot nad slovenskim narodom. Monografija je tudi prispevek k osvetlitvi nemške okupacijske politike v drugi svetovni vojni v Evropi. Ker je nemški okupator leta 1941 izganjal Slovence v Srbijo, na Hrvaško in v Bosno, je posebej dragoceno, da je monografija leta 1979 izšla tudi v srbohrvaškem jeziku.[4]

Dr. Ferenc je nato še v več razpravah osvetlil različne vidike nemške okupacijske politike, vzporedno pa raziskoval tudi italijanski in madžarski okupacijski sistem v Sloveniji. O tej problematiki je več razprav in sintetičnih prispevkov objavil tudi v tujih znanstvenih revijah in zbornikih. V posebni raziskovalni nalogi se je lotil še preučevanja okupatorjeve gospodarske politike, zlasti poljedelstva in prehrane, kar je tudi prispevek k osvetlitvi vsakdanjega življenja Slovencev v času štiriletne okupacije. V številnih člankih, objavljenih predvsem v reviji Borec, je osvetlil posamezne okupatorjeve vojne zločine, zlasti na osnovi nemških in italijanskih dokumentov. Več prispevkov o fašističnih zločinih in ukrepih za uničenje narodnoosvobodilnega gibanja je združil v samostojno knjigo.[5] Napisal je tudi nekaj podrobnih razprav o nemški okupacijski politiki na manjših območjih Slovenije (npr. v Spodnjem Posavju in Obsotelju, med Bočem in Pohorjem, na kamniškem in domžalskem območju).

Drugo temeljno področje Ferenčevega raziskovalnega dela je narodnoosvobodilni boj na Slovenskem, v posameznih delih pa je obravnaval tudi nekatere značilnosti NOB v drugih jugoslovanskih deželah oziroma NOB v Jugoslaviji v sklopu evropskih odporniških in narodnoosvobodilnih gibanj v drugi svetovni vojni. V zadnjih letih

[2] Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940. Ljubljana 1971, 280 str.
[3] Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Maribor 1968, 880 str.
[4] Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945. Ljubljana, Beograd 1979, 745 str.
[5] Satan, njegovo delo in smrt. Ljubljana 1979, 492 str.

je prav na tem tematskem sklopu težišče njegovega raziskovalnega dela. Razpravi o Narodnoosvobodilnem svetu za Primorsko Slovenijo leta 1957, ki je prvo znanstveno delo našega jubilanta, so sledili številni članki, kronološki pregledi, razprave, vodniki in krajše samostojne publikacije ter monografske študije in sintetični orisi. Med njimi lahko omenimo le najpomembnejša dela. Knjiga o narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem v jeseni 1943[6] je prva monografska obdelava nekega obdobja v razvoju NOB v slovenskem zgodovinopisju. Tako kot za vsa svoja temeljna dela je tudi za prikaz NOB po kapitulaciji Italije prizadevno zbiral gradivo od diplomske naloge v seminarju prof. dr. Metoda Mikuža in je torej nastajalo več kot desetletje. Letos je Ferenc izdal drugo knjigo petdelne monografije in z njo prikazal razvoj in delovanje ljudske oblasti na Slovenskem od začetkov sredi 1941. leta do črnomaljskega zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta februarja 1944. „Vsestransko preučevanje graditve ljudske oblasti in slovenske državnosti v letih 1941—1945[7] pomeni tudi poglobljen prikaz ene temeljnih razsežnosti NOB, še posebej pa je dragoceno zato, ker pomeni osvetlitev njegovih revolucionarnih prvin. To obsežno delo prikazuje tudi vse izvirne posebnosti ljudske oblasti na Slovenskem v primerjavi z njenimi organizacijskimi oblikami in delovanjem v drugih predelih Jugoslavije in je zato pomemben prispevek k jugoslovanskemu zgodovinopisju. Dr. Ferenc pa je zbral že veliko gradiva v tujih arhivih tudi za prikaz odnosa med ljudsko oblastjo in zavezniško vojaško upravo na Primorskem od 1945 do 1947. leta, s čemer bo posegel tudi v zgodovinopisje povojnega obdobja. Že dolga leta pa zbira tudi gradivo za monografijo o sklepnih operacijah za osvoboditev leta 1945 oziroma o koncu druge svetovne vojne na evropskem bojišču. To tematiko je doslej osvetlil v več razpravah.

Ferenc je v številnih prispevkih obdelal tudi razvoj in posebnosti NOB v posameznih slovenskih pokrajinah in na ožjih območjih. Še posebno pozornost je posvetil prikazu NOB v Slovenskem Primorju in z njim v zvezi preučeval tudi odnos Komunistične partije Italije oziroma italijanskega odporniškega gibanja do NOB. Vojaški in politični razvoj NOB na Primorskem v obdobju pred kapitulacijo Italije je obdelal v obsežni monografiji,[8] napisal pa je tudi pregled celotnega osvobodilnega boja primorskih Slovencev.[9] Posebej naj navedemo, da je značilnosti NOB na Štajerskem in Gorenjskem prikazal tudi v sintetični obliki, v pregledni obliki pa tudi razvoj NOB v Ljubljani.

Skrbno zbiranje gradiva in dosledno spoštovanje znanstvenokritičnih načel sta odlika tudi bogatega Ferenčevega dela pri objavljanju virov. Z opravljanjem arhivističnih in raziskovalnih nalog je povezano njegovo sodelovanje pri nastajanju temeljnih edicij virov za čas 1941—1945 na Slovenskem. Sedaj je glavni urednik slovenske izdaje Zbranih del Josipa Broza Tita, zasnoval pa je tudi načrt za Zbrana dela Edvarda Kardelja. Posebej naj opozorimo na zbirke dokumentov, ki jih je v celoti pripravil za objavo sam. Z izdajo nad 320 dokumentov o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji[10] v izvirnem jeziku ter znanstvenokritičnim aparatom v nemščini je dr. Ferenc omogočil tudi tujim zgodovinarjem, da neposredno prek virov raziskujejo navedeno problematiko. Pravkar pa je pripravil za objavo še zbirko virov o italijanski fašistični politiki v Ljubljanski pokrajini pod naslovom „Fašisti brez krinke", v kateri je v obsežni uvodni študiji na 120 straneh doslej najbolj celovito prikazal italijanski okupacijski sistem, z znanstvenokritičnim aparatom pa je opremil zapisnike nad 50 posvetov in sestankov vodilnih fašističnih funkcionarjev v Ljubljani. To delo je v tisku pri Založbi Obzorja. S pojasnili je Ferenc opremil

[6] Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967, 724 str.

[7] Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945. 2. knjiga „Narod si bo pisal sodbo sam". Ljubljana 1985, 334 str.; 1. knjiga Država v državi. Ljubljana 1987, 684 str.

[8] Primorska pred vseljudsko vstajo 1943. Južnoprimorski odred in Gregorčičeva brigada. Ljubljana 1983, 772 str.

[9] Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918—1945. Ljubljana 1974, 326 str. (skupaj z Milico Kacin-Wohinz in Tonetom Zornom).

[10] Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941—1945. Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941—1945. Maribor 1980, 725 str.

tudi londonski dnevnik dr. Izidorja Cankarja.[11] Poleg številnih objav posameznih dokumentov, zlasti iz tujih arhivov, je Ferenc kot urednik in pisec znanstvenokritičnega aparata pripravil za objavo prvi dve knjigi Zbranih del Edvarda Kardelja za čas NOB do jeseni 1943. Kot najboljši poznavalec arhivskega gradiva pa je veliko pisal tudi o njegovi ohranjenosti, urejenosti in dostopnosti v domačih in tujih arhivskih in drugih ustanovah.

Dr. Ferenc je v številnih prispevkih obravnaval tudi dosežke raziskovanja zgodovine NOB in pereče naloge pri njenem nadaljnjem preučevanju, prav tako pa je sodeloval pri pisanju napotil za uspešno delo na tem področju. Pisal je tudi o razvoju in delu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in Zgodovinskega društva a Slovenijo.

Bogat je tudi Ferenčev prispevek k popularizaciji zgodovine, posebej med mladino. Tako je napisal sedem scenarijev za šolske filme, štiri scenarije za televizijske dokumentarne filme ter šest priročnikov v zbirki Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji ter Vodniki po koncentracijskih taboriščih in zaporih.

Tehten je tudi Ferenčev prispevek pri postavitvi muzejskih razstav in zbirk o okupaciji in NOB. Tako je napisal tudi scenarij in zbral gradivo za Muzej slovenskih izgnancev v Brestanici. Po tej muzejski zbirki je napisal tudi vodnik, prav tako pa je tudi pisec več razstavnih katalogov.

Dr. Ferenc je doslej rezultate svojega raziskovalnega dela z referati posredoval na 15 mednarodnih kongresih in posvetovanjih, tudi na svetovnem kongresu zgodovinarjev v Stuttgartu leta 1985, na šestih kongresih jugoslovanskih zgodovinarjev, na sedmih zborovanjih slovenskih zgodovinarjev, na šestih posvetovanjih slovenskih arhivistov in na 11 jugoslovanskih znanstvenih posvetovanjih, številna predavanja pa je imel tudi doma in v tujini. Leta 1976 je nastopil tudi kot izvedenec na sodnem procesu proti skupini pripadnikov SS v Trstu.

Dr. Ferenc je pred kratkim zapisal: »Glede zgodovinopisja NOB se nam ni treba sramovati, saj imamo cele vrste objavljenih virov, obsežen pregled izpod peresa dr. M. Mikuža, kolektivno monografijo Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, mnogo monografij, dve sistematični zbirki monografij (Knjižnica NOV in POS ter Knjižnica OF) itd. »Le omemba pomembnejših del in problemov, ki jih je jubilant obravnaval, pa potrjuje ugotovitev, da je Ferenčev delež pri teh dosežkih izjemno tehten, posebej tudi glede posredovanja pomembnih raziskovalnih rezultatov tuji strokovni javnosti. O visoki oceni kakovosti Ferenčevega znanstvenega in raziskovalnega dela pričajo tudi številne nagrade in priznanja. Tako je po dvakrat dobil nagrado Sklada Borisa Kidriča, nagrado Osvobodilne fronte, Kajuhovo nagrado in nagrado 4. julij zveznega odbora ZZB NOV, štirikrat nagrado vstaje slovenskega naroda, Valvazorjevo medaljo in druga priznanja.

Leta 1975 je dr. Ferenc začel sodelovati pri pedagoškem delu na Filozofski fakulteti, najprej pri podiplomskem študiju, od leta 1981 pa ima kot redni profesor predavanja in seminar iz zgodovine narodnoosvobodilnega boja narodov in narodnosti Jugoslavije ter zgodovine druge svetovne vojne. Pri njegovem pedagoškem delu ter mentorstvu in doktorandom prihaja do polnega izraza njegovo dobro poznavanje narodne in obče zgodovine v času druge svetovne vojne, ki temelji v veliki meri na lastnih raziskavah.

S Ferenčevim raziskovalnim, arhivističnim, pedagoškim in muzejskim delom je najtesneje povezano tudi njegovo sodelovanje v strokovnih društvih, uredništvih publikacij, samoupravnih organih znanstvenih in kulturnih ustanov ter raziskovalne skupnosti, pri čemer je opravljal tudi vodilne funkcije. Posebej naj navedemo, da je bil predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo prav v času njegovega tridesetletnega jubileja, v letih 1979—1984 je bil predsednik jugoslovanskega komiteja

[11] Dr. Izidor Cankar, Londonski dnevnik 1944—1945. Ljubljana 1985, 143 str.

za zgodovino druge svetovne vojne in član mednarodnega biroja za zgodovino druge svetovne vojne, deset let odbornik Arhivskega društva za Slovenijo, ves čas pa sodeluje tudi v delu komisije za zgodovino pri republiškem odboru ZZB NOV, kjer je bil tudi mentor številnim piscem. Velik je tudi njegov prispevek v delu uredništev strokovnih revij (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Kronika, Borec itd.) ter v uredništvih več publikacij in edicij, med katerimi naj posebej omenimo Enciklopedijo druge svetovne vojne in publikacijo Domicili v slovenskih občinah ter njegovo uredniško delo pri Enciklopediji Slovenije.

Že od dijaških in študentskih let je Ferenc zelo aktiven tudi v družbenopolitičnih organizacijah. Bil je vodilni funkcionar v mladinski in partijski organizaciji na gimnaziji v Murski Soboti, v času študija je bil tudi predsednik združenja študentov Filozofske fakultete, član univerzitetnega odbora študentske organizacije ter centralnega komiteja Ljudske mladine Slovenije, kot komandant oziroma član štaba je vodil štiri mladinske delovne akcije, po zaposlitvi pa je aktivno sodeloval v družbenopolitičnih organizacijah v Muzeju ljudske revolucije in Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. Za družbenopolitično dejavnost je prejel dve visoki odlikovanji, red zaslug za narod s srebrno zvezdo in red republike s srebrnim vencem.

Ob vsem tem bogatem delu pa naš slavljenec kdaj pa kdaj znanosti iztrga trenutek tudi za pesniške izpovedi, ki jih pozna le ozek krog njegovih prijateljev. V pesmih je izrazil tudi svojo globoko navezanost na rodni Veržej in je zato še s posebnim ponosom sprejel letošnjo počastitev, ko so ga izvolili za častnega krajana. Ko prof. dr. Tonetu Ferencu čestitamo ob šestdesetletnem jubileju in mu izrekamo najboljše želje, smo hkrati vsi, ki nam je sodelavec, kolega in prijatelj in poznamo njegovo neizčrpno delovno zagnanost, prepričani, da bo izpolnil svoje velike načrte in bodoče naloge, ne samo tiste, ki mu jih nalaga delovna dolžnost, temveč tudi vse tiste, ki si jih je vedno zastavljal tudi sam.

Miroslav Stiplovšek

Peter Schreiner

IKONOKLAZEM: NJEGOV POMEN ZA BIZANC IN NJEGOVE POSLEDICE NA ZAHODU

Predavanje na oddelku za zgodovino ljubljanske filozofske fakultete 6. aprila 1987.

Ne da se zanikati, da spada ikonoklazem k tistim pojavom, ki so zbudili zanimanje daleč prek specialnega proučevanja zgodovine bizantinske države. K temu lahko celo rečemo, da je postalo moderno zavzemati stališče do ikonoklazma, pri tem pa se zdi, da ni vedno bistvena kompetentnost mnenja. Več kot ducat razprav in monografij je bilo posvečenih tej tematiki samo v zadnjih desetih letih, ne da bi mogli ugotoviti kakšen vidnejši napredek, pač pa ravno nasprotno. Ker se ikonoklazem pojavlja kot ideološki problem, je ukvarjanje s to tematiko zlasti po meri časa, ki se manj zanima za ideje kakor za ideologije, ki pojmom svobode in tolerance posveča veliko publicistično pozornost in zato tudi uničevanju intelektualnih vrednot pripisuje povečani pomen. Bizantinski ikonoklazem v teku zgodovine gotovo ni edino obdobje, v katerem je centralna oblast idejno in materialno ukrepala proti drugače mislečim, vendar pa je po svojem poteku in svoji sodbi s strani sodobnikov in kasnejših dob eksemplaričen, tako da je v različnih jezikih pod vsakokrat različnimi oznakami dal ime podobnim, pa tudi le navidezno podobnim sporom.

Tudi resni raziskovalci so često spregledali, da je ikonoklazem v prvi vrsti notranjebizantinski spor, ki je, neodvisno od teološke vsebine, ogrozil zakoreninjene tradicije in je bil zaradi tega izpostavljen zelo močni protipropagandi. Ker nam je iz virov dosegljiva skorajda samo ta protipropaganda, se zdijo posledice ikonoklazma večje in globlje kot so dejansko bile. Gerhard Ladner pravi takole: »Bizantinski ikonoklazem je bil ena največjih političnih in kulturnih kriz v Bizancu, največja med monofizitskim sporom in latinsko osvojitvijo Carigrada leta 1204«.[1] L. W. Bernard, avtor pred kratkim izdane monografije o ozadjih ikonoklazma, meni: »Ikonoklazem, ki je pretresal bizantinsko cesarstvo od 720 do 843, je bil eden od mejnikov, ki je vodil k ločitvi vzhodne in zahodne polovice krščanskega sveta.«

Te globalne ocene gredo daleč prek stvarnosti. Cilj našega predavanja je, dati prispevek k bolj realistični oceni dogajanj. Preden preidemo k historičnim dejstvom, pa moramo vendar dati nekaj pojasnil k teološkemu vprašanju, kajti ikonoklazem je v prvi vrsti in predvsem v svojih začetkih teološki spor. Gre namreč za vprašanje, v kako veliki meri je dovoljeno izdelovanje verskih podob in njihovo čaščenje. Eikon — v itacistični izgovorjavi ikon — je bila za Bizantince vsaka likovna upodobitev, bodisi slika na leseni plošči, freska ali skulptura, ne oziraje se na to, ali je šlo za posvetni ali religiozni predmet upodobitve. Le mimogrede naj opozorimo, da temelji omejitev na versko sliko na leseni plošči (kar je današnje pojmovanje »ikone«) na razvoju v postbizantinski dobi, čeprav je bizantinska teologija ikon v 8. in 9. stoletju veliko prispevala k tej zožitvi. Če odmislimo različne izjeme, ni poznala zgodnja cerkev v prvih dveh in pol stoletjih nobenih podob. Brez omejitev je bila v veljavi starozavezna prepoved podob. Do uveljavitve potrebe po slikah pri širokih krščanskih slojih je prišlo šele v 4. stoletju pod Konstantinom Velikim. Priznanje krščanstva kot ene od državnih religij (312) in javna naklonjenost Konstantina tej religiji je vodila, zlasti v mestih, k velikemu prilivu pogansko usmerjenih kristjanov. Ti pa so prinesli kot samo po sebi razumljivo dejstvo iz svoje dotedanje tradicije ljubezen do likovnih upodobitev, kar je bila helenska dediščina. Nastanek svojskega

[1] Medieval Studies 2, 127 ss.

krščanskega sveta podob pade v ta čas. V podrobnosti se na tem mestu ne bomo spuščali. Pojava krščanske ikonografije seveda ne moremo izenačiti s kultom in čaščenjem slik. Do tega je namreč prišlo na podlagi povsod razširjene ljudske pobožnosti, na katero je opozoril Ernst Kitzinger v svoji temeljni razpravi o kultu podob pred ikonoklazmom.[2] Svoboda veroizpovedi od Konstantina dalje je bistveno prispevala k razvoju meniških skupnosti, k puščavništvu in romarstvu, območjem, ki so se lahko izmaknila nadzoru uradne cerkve. Prav v teh pa moramo iskati začetke globoko zakoreninjenega čaščenja podob.

Verniku namreč ni več zadostovalo samo posedovanje relikvij, še manj poročilo o mučeništvu, če si ni mogel čaščene osebe jasno predstavljati. Posebno pomemben je bil vpliv, ki so ga imele upodobitve še živečih svetnikov. To so bili tako imenovani stiliti, menihi s stebrov. Ti asketi so preživeli večji del svojega življenja na majhnih stebrnih ploščadih, od koder so delili nasvete, opravljali čudežne ozdravitve in kmalu postali cilj živahnih romanj. Kdor se je podal na dolgo pot k svetniku na stebru, je želel končno imeti tudi podobo za spomin. Tako si moremo razlagati podobe stilitov, ki so jih našli na različnih delih rimskega cesarstva. Te podobe, ki teološko niso mogle zbujati nikakršnih pomislekov, so spodbudile težnjo, da bi na enak način upodabljali osebe iz daljne preteklosti, s katerimi so se verniki čutili povezane prek kulta. K temu, sicer nimamo iz te zgodnje dobe nikakršnega slikovnega dokaza, vendar pa se je ohranila cela vrsta čudežnih zgodb iz obdobja 5. do 7. stoletja, ki se spletajo okrog ikon. Pripoveduje se o Kristusovih ikonah, ki oddajajo zdravilne rosne kaplje, o zdravilnem olju iz svetilke na neki ikoni, o ikonah, ki povzročajo, da iz usahlih studencev ponovno privre voda. Ozdravitev povzroči celo stopljeni vosek pečata s portretom kakega svetnika.

Kult podob se od 5. stoletja ni razširil samo med nižjimi sloji prebivalstva, temveč je zajel tudi najvišje sloje v državi. Če že ljudska pobožnost ni upoštevala temeljne teološke razlike med izvirno sliko in posnetkom, pa se je moralo čaščenje podob s strani države seveda na to ozirati. Ker pa ni obstajal noben nedvoumno jasen opis novozaveznih oseb, v prvi vrsti Kristusa, ker je bil torej izgled izvirnika neznan, se je dalo težko opravičevati izdelovanje posnetkov. To dilemo so razrešili »acheiropoietoi«, podobe, ki »niso bile ustvarjene od človeške roke«. To so upodobitve Kristusa ali Marije, ki naj bi jih ustvarila ali pri izdelavi vodila božja roka, prav tako take, ki so bile nato na čudežen način razmnožene. Pojav tako imenovanih »acheiropoietoi« oziroma njihovo ponovno odkritje (potem ko so bili dolgo skriti) kakor pripovedujejo čudežne zgodbe, pade v 6. stoletje. Njihov namen je bil predvsem ta, datirati slikovne upodobitve nazaj, vse v historično dobo upodobljenih oseb, torej v apostolski čas.

Najznamenitejši od vseh »acheiropoietoi« je bil tako imenovani mandilion iz Edese, na platno upodobljena Kristusova slika, na katero prvič naletimo v zvezi s perzijskim obleganjem Edese leta 544. Istočasno se sporočajo tudi prve legende o njenem izvoru. Kralj Abgar iz Edese je za sliko prosil samega Kristusa in jo je tudi dobil. S tem sta bila izpolnjena dva bistvena predpogoja za čaščenje podob: avtentičnost likovnega pričevanja in dejstvo, da se da narediti Kristusovo podobo, da je torej Kristusa mogoče slikovno upodobiti. Še več, da niti sam ni nasprotoval temu, da bi ga likovno upodobili. Ti primeri kažejo, da so bili še v 6. stoletju potrebni pridržki, ki naj bi opravičevali slikovno upodabljanje, da torej glasovi nasprotnikov še dolgo niso bili utišani. Tako si moremo tudi pojasniti, da so slikovne upodobitve šele sorazmeroma pozno dobile kanonistično podporo, šele leta 692, v 22. kanonu trulskega koncila. Tedaj so izrecno prepovedali simbolično upodabljanje Kristusa kot jagnjeta in predpisali upodabljanje v povsem človeški obliki. Z datumom stojimo štiriintrideset let pred uradnim izbruhom ikonoklazma, navidezno na koncu razvoja, ki pa je bil v resnici le zatišje pred viharjem.

[2] The Cult of images in the age before iconoclasm, Dumbarton Oaks Papers 8, 1951.

Danes moré veljati kot gotovo, da notranji vzrok za ikonoklazem ni bilo slikovno upodabljanje na sploh, temveč upodabljanje Kristusa. Ikonoklazem v svojih teoloških začetkih ni nič drugega kot nadaljevanje več stoletij dolgih kristoloških sporov v cerkvi vzhodne državne polovice. Odnos božje narave do človeške narave v Kristusu je moral nujno vplivati na ikonografijo Kristusa, ker podoba predvsem (ikonoklasti so trdili da »izključno«) podaja njegovo človeško naravo. Z diskusijo o Kristusovi podobi se je v celoti znova razplamtel tudi stari spor o prepovedi upodabljanja.

Zdi se, da so tudi ob začetka omenjenih primerih ljudske pobožnosti bili nasprotniki podob še vedno številni. Vzrok za naše majhno znanje ni toliko v pomanjkanju nasprotnih glasov, pač pa v sistematičnem uničevanju upodabljanju sovražnih spisov že v času ikonoklazma in po njegovem zaključku v 9. stoletju. Niti nasprotniki, niti privrženci niso pred sporom v 8. stoletju izoblikovali dovršene teologije ikon. Spor, ki ga je sprožil bizantinski cesar Leon III.; je bil začetka teološki spor o Kristusovi podobi; in se je potem razširil v osrednji spopad med cesarjem in določenimi krogi v cerkvi. Tako ni šlo le za pojasnjevanje besede, temveč za same predmete, ki so v teku več stoletij postali trden sestaven del ljudske pobožnosti, za ikone. Ne moremo se izogniti vtisu, da ti predmeti niso bili do take mere sveti samemu ljudstvu kakor pa dejanskim duhovnim usmerjevalcem ljudstva — menihom.

Če je ikonoklazem, kot je bilo uvodoma poudarjeno, sprožil v bizantinološki vedi in izven nje tako številne diskusije, je ne nazadnje vzrok za to v stanju virov. Poleg skromnosti virov je tu še njihova enostranskost, v tem smislu, da so nam v historičnih opisih ohranjeni samo glasovi zagovornikov podob, iz teoloških spisov pa se da le mukoma izvleči nekatere fragmente nasprotnikov. Dejansko so sodobni dogodkom samo življenjepisi v zbirki »Liber pontificalis«. Opisi patriarha Nikefora in Teofana izhajajo že iz druge generacije. Časovni razmak pri nastanku virov za ikonoklazem pa je odločilnega pomena pri njegovi presoji. Prav številna moderna dela odražajo poenostavljeno razumevanje vseh za ikonoklazem razpoložljivih pričevanj, ne oziraje se na njihov izvor in njihovo starost, in vodijo v protislovja, nepačne sklepe ali pavšalne sodbe. Historično sklepanje iz kasnejšega razvoja na začetke je v tem primeru vodilo do precejšnjih zmot.

Nerazumljiv in nepojasnjen se je zdel že samim Bizantincem neposredni izbruh spora, ki je, četudi z velikimi prekinitvami, trajal več kakor sto let, in zaradi tega so bili različni poskusi razlage. Patriarh Nikefor je dal očitno malo zadovoljujoče pojasnilo, ki se v celoti omejuje na zunanjosti. Na otoku Thera, današnjem Santorinu, naj bi bil izbruhnil vulkan — to poročilo je bilo povsem pravilno — in cesar Leon naj bi si ta naravni pojav razlagal kot znamenje božje jeze. »Odtlej«, pripoveduje dobesedno Nikefor, »se je postavil proti pobožnosti in je mislil na uničenje svetih podob, ker je bil prepričan, da je zaradi njihove postavitve in čaščenja prišlo do strašnega naravnega pojava.«

V aktih ikonam naklonjene sinode leta 787 se prvič pojavi judovska legenda. Neki judovski zastrupljevalec naj bi pregovoril kalifa Jazida, naj da v svoji državi odstraniti podobe iz krščanskih cerkva. Jazid naj bi se ravnal po nasvetu in naj bi dal ukaz za uničenje. To zgodbo je prevzel Teofanes in jo še razširil; namreč, da si je neki Jud, ki se je imenoval Beser, pridobil naklonjenost cesarja Leona in ga pregovoril, da tudi v svoji državi posnema kalifove ukrepe o uničenju podob. Georgios Monachos sprejema to sporočilo, vendar je iz enega Juda napravil dva, ki sta Jazidu svetovala uničenje podob, se nato podala na bizantinsko ozemlje, in — kako idilično — ob nekem izviru srečala mladega Leona, mu napovedala cesarsko oblast in ga pripravila k prisegi, da bo v primeru pridobitve cesarske oblasti nastopil proti podobam. Leon je postal cesar, zopet se pojavita oba Juda in izdan je odlok o uničenju svetih podob. Ta zgodba je določila predstavo o nastanku ikonoklazma v kronistiki poznih bizantinskih stoletij, s tem da je tako zavrženo herezijo lahko povezala le z najhujšimi sovražniki Bizantincev, z Arabci in Judi.

Moderna znanost je ponovno pograbila to legendo in je videla v judovski in muslimanski prepovedi svetih podob glavno komponento bizantinskih ukrepov. Pri tem je tudi uveljavila predstavo o izvoru cesarja Leona iz vzhodnih provinc, čeprav je ta še kot otrok prišel s starši v Trakijo. Judovsko-arabsko hipotezo sta zavrnila Aleksander Vasiljev in z novimi vidiki Stephan Gero. Morda je obstajal edikt kalifa Jazida proti podobam iz leta 721, vendar pa zaradi vladarjeve smrti ni prišlo do njegove izvedbe. Nobena neposredna ali posredna črta ne vodi od tod k ukrepom cesarja Leona. Na sinodi leta 787 se omenjata pismi dveh metropolitov, Tomaža iz Klavdiopolis in Konstantina iz Nikoleje, iz katerih bi se dalo sklepati, da sta ta dva pregovorila cesarja k ikonoklastičnim ukrepom. V Tomažu so dolgo videli zastopnika že tako ikonoklazma osumljenih vzhodnih metropolij, dokler se ni izkazalo, da je bil mitropolit v bitinijski in ne v izavrijski Klavdiopolis! Kateri motivi ali katere osebnosti so vplivale na Leona, ostaja še neznano. Sami se nagibamo k mnenju, da je treba videti kot glavni vzrok za to cesarjevo osebno ikonam sovražno stališče v teoloških motivih. Za to ni bila potrebna pobuda s strani Judov ali Arabcev, kajti nasprotovanje ikonam je bil imanentni sestavni del vsakega resnega teološkega razmisleka. Verskopolitična samostojnost in lastno teološko mnenje sta značilni za mnoge bizantinske cesarje. Menimo, da se patriarh Nikefor zelo približuje dejanskemu povodu, ko govori o vulkanskem izbruhu. Razmislek o vzrokih božje jeze je lahko vodil k malikovalstvu kot (njenemu) vzroku. In po izrecnem Nikeforovem pričevanju so bili spočetka le govori, ki jih je imel cesar v javnosti. Ker teh ni imel kdorsibodi, temveč sam cesar, so lahko sprožili plaz in porušili v bizantinski državi zmeraj negotov verski mir. Ne moremo pri tem tudi izključiti, da so bili gotovo na dvoru krogi, ki so skušali potisniti v ozadje od Justinijana naprej vedno močnejši vpliv cerkve na državno življenje, ki so hoteli postaviti meje temu, da je duhovna oblast presegala cesarsko. To preseganje se kaže jasno v simboliki novcev in pečatov, na katerih Kristus — in s tem cerkev — dominira nad cesarjem.

V urejeni državi, kot je bil Bizanc, se je predpostavljalo, da mora biti na začetku vseh ukrepov neki cesarski odlok. Dolgo časa so ga datirali v leto 726 in ga enačili s cesarskimi govori, pozneje so domnevali leto 730 in ga povezovali z odstavitvijo patriarha Germana, vendar pa je obstoj formalnega dekreta povsem neverjeten. Gotovo je, da so se v obdobju štirih let, med 726 in 730, vsaj v prestolnici in med duhovščino, že jasno izoblikovali zagovorniki in nasprotniki ikon. Kar zadeva metropolite in škofe, so ti hitro in v pretežni večini prestopili na cesarjevo stran. Tudi to ni novum v bizantinski zgodovini, obenem pa je primer, ki se je med ikonoklastičnimi boji večkrat ponovil v eno ali drugo smer.

Ali z dekretom ali ne, vsekakor je cesar napovedal boj svetim podobam! Kako je dejansko učinkovala prepoved podob pod Leonom od leta 730 pa do cesarjeve smrti leta 741? Bila je omejena skoraj izključno na teološko diskusijo. Patriarh Nikefor ne omenja niti enega konkretnega primera preganjanja, sporoča le splošno, da so številni verniki morali pretrpeti veliko število mučenj. Teofan poroča o odstranitvi Kristusove podobe ob vhodu v cesarsko palačo, in v tej zvezi o nekaj ljudeh, ki so bili mučeni ker so hoteli preprečiti odstranitev podobe. Usmrtitve zaradi tega povoda se omenjajo za primer šele v nekem viru iz 10. stoletja. Gotovo ni verjetno, da bi se ikonoklastični ukrepi v času Leona III. izvajali izven Carigrada in morda še nekaterih drugih večjih mest. Vojaški upor v Grčiji, ki se v nekaterih virih omenja kot protiikonoborski, ni imel dejansko nobene zveze s teološkimi spori. Odstranitev vseh ikon in njihov sežig na enem osrednjem mestu v Carigradu, o čemer poroča Pavel Diakon, se ne omenjata niti enkrat pri ikonodulskih bizantinskih avtorjih.

Pod Leonom III. so se omejevali ikonoklastični ukrepi skoraj izključno na teološko diskusijo, če odmislimo odstranitev Kristusove podobe z vhoda v cesarsko palačo. Šele pod Leonovim sinom Konstantinom V. je koncilu leta 754 sledil val uničevanj in preganjanj, ki so se zaključila s cesarjevo smrtjo leta 775. Po vtisu teh

let se ponavadi napačno presoja celotni ikonoklazem. Koncil pod cesarico Ireno leta 787 je zopet dovolil čaščenje podob in tudi Irenin naslednik Nikefor ni spreminjal teh sklepov.

Ne da se oporekati dejstvu, da zunanjepolitični uspehi proti Bolgarom in Arabcem v času Irene in Nikefora niso bili ravno bleščeči. Cesarja Nikefora je celo doletela smrt, ko je leta 811 padel v bolgarsko zasedo. Sovpadanje vojaške šibkosti države in obnovitve kulta podob bi se moglo prav lahko propagandistično izkoristiti. Leon V., ki je leta 813 kot poveljnik vzhodne vojske postal cesar, se je zopet navezal na vojaško in verskopolitično tradicijo Leona III. in Konstantina V. Kakor je sinoda leta 787 rade volje ponovno dovolila čaščenje podob, prav tako ga je rado voljno prepovedala nova sinoda leta 815. Vendar je sedaj ponovno oživljeno gibanje ostalo brez poleta. V bistvenem so bili izrečeni že vsi argumenti za in proti. Poleg tega je bila sedaj v Konstantinoplu številčna in predvsem glasna skupina zagovornikov ikon; to so bili menihi samostana Studiu, ki so imeli privržence v številnih samostanih bizantinskega cesarstva. Druga faza ikonoklazma obstoji v bistvenem iz ukrepov cesarja proti opoziciji studitov. Ker so ikonoklastični cesarji drugega obdobja v teologiji sicer posnemali svoje predhodnike iz prvega obdobja, vojaških uspehov pa ni bilo, tudi ta argument ni imel več teže. S porazom cesarja Teofila proti Arabcem leta 837 pri Amorionu, njegovem rojstnem kraju, se je končala tudi bojna moč ikonoklastične stranke. Po cesarjevi smrti leta 842 je njegova žena Teodora leta 843 sklicala sinodo, ki je tokrat dokončno sankcionirala čaščenje ikon. Približno dve desetletji še slišimo o opozicionalnih škofih, vendar je gibanje izgubilo vsakršen vpliv, ne nazadnje, ker je teološka diskusija stotih let prinesla dovolj argumentov za zakonitnost svetih podob. Meništvo, ki ga je nazadnje zastopal samostan Studiu, in ki je kot porok ljudske pobožnosti od 5. stoletja zastopalo kult podob, je izbojevalo zmago.

Spregovoriti moramo še o tem, kakšne posledice je imel ikonoklazem v različnih delih države. Raziskave, ki smo jih opravili na drugem mestu (rezultatov tukaj iz časovnih razlogov v posameznostih ne moremo navajati), kažejo, da se ikonoklastični ukrepi nikakor niso povsod izvajali. Težišča so bila, časovno seveda različno, velika mesta, zahodna Mala Azija in od časa do časa Kreta. Brez dvoma nekatere dežele niso nikoli doživele ikonoklastičnih pustošenj. Ta ugotovitev ne temelji na zaključkih e silentio, temveč izhaja iz »seznama« gotovih območij, ki ga navaja neki svetniški življenjepis.

Pomembno je še, kaj bi se moglo reči o družbenih nosilcih gibanja. Gotovo so bili ikonoklastični oddelki cesarske garde v prestolnici. Druge vojaške enote so v bistvu vedno zavzele nevtralno stališče, kakor so pokazale temeljite raziskave. Mestno prebivalstvo Carigrada je bilo, vsaj njegovi višji sloji, odločno ikonoklastično. O prebivalstvu provinc se ne da postaviti nobenih trditev ali tudi samo domnev. Gotovo je, da ni bilo posebno prizadeto od teh sporov. Cerkvena hierarhija, škofje in metropoliti, se je ravnala po prevladujočem cesarskem stališču, vendar pa so bili le maloštevilni militantni nasprotniki ikon. Ostane še meništvo. Večkrat so videli v ikonoklazmu spopad za premično in nepremično posest, izhajajoč iz razmer v zahodnem meništvu. Ta posest naj bi bila cesarjem, ki so vedno potrebovali denar, trn v peti. »Neizmerna zemljiška posest« se je izkazala po natančnem preverjanju preprosto kot neobstoječa, premično imetje zlata in srebra pa kot resnično skromno. Kakor je dokazal A. Grabar, tedaj še ni bilo ikon, obitih z dragimi kovinami. Meništvo tudi še ni predstavljalo zaključne opozicije, kajti bili so tudi cesarju naklonjeni samostani, v katerih so privrženci ikon sedeli v ječah. Množični beg desetisočev menihov v Italijo je povsem učenjaška izmišljotina.

Kot dokaz daljnosežnih posledic ikonoklazma se rado navaja dejstvo, da nimamo iz tega časa nobene v bizantinskem cesarstvu izdelane ikone. Vzrok za to je vsekakor (bolj kakor v ikonoklazmu) v nenehnih vojaških vpadih, ki jih je doživljalo bizantinsko cesarstvo, pa tudi v podnebnih pogojih, ki niso omogočili, da bi se

podobe na lesu neomejeno dolgo obdržale. Daljnosežne posledice je imel ikonoklazem le v novo razviti teologiji ikon, ki je utrdila pojme avtentičnosti, izvirne podobe in posnetka. To je bilo odločilno v naslednjih stoletjih za razvoj umetnosti, ki je za slikarje uveljavil kot obvezujočo določeno tipologijo, ki se napačno istoveti z nepremičnostjo in togostjo.

Vi celoti se, da torej, za bizantinsko cesarstvo postaviti ugotovitev, da ikonoklazem te države ni pretresel v njenih temeljih, pač pa so jo načenjali stalni spopadi z Arabci in Bolgari. Notranji razdor, ki je zajel vse sloje prebivalstva, zlasti pa oborožene sile, je pač onemogočal obrambo. Ni bil ikonoklazem tisti, ki je osredotočal zanimanje države v celoti na nacionalne, lahko rečemo nacionalno grške probleme, temveč je bil to boj proti zunanjim sovražnikom. To stanje razmer je vodilo k naziranju, da se da bistveno (prestolnico, prav tako trakijsko in azijsko zaledje) obdržati le, če se utrpijo izgube v obrobnih področjih. K tem obrobnim območjem je spadala tudi Italija.

Tako smo prišli do druge osrednje točke predavanja, do vprašanja, kakšen je bil v splošnem pomen ikonoklazma za Italijo in za Zahod. Če verjamemo bizantinskemu zgodovinarju Teofanu, so bili zelo tesni povezovalni momenti, ki pa se vsi pri natančnem preverjanju pokažejo kot nevzdržni. Za leto 726 poroča Teofanes: »Brezbožni cesar Leon je začel ljudstvo poučevati glede uničevanja svetih in častenih podob. Ko pa je Gregor, rimski papež, izvedel za to, je preprečil oddajanje davkov iz Italije in Rima, poleg tega pa je Leonu poslal pismo dogmatične vsebine, v katerem je trdil, da cesar ne sme imeti govorov o veri in da ne sme spreminjati starih, od očetov sporočenih dogem.« Presenetljivo je, da so to poročilo dolgo časa imeli za čisto resnico, čeprav »Liber pontificalis«, vir, ki gotovo ni naklonjen ikonoklazmu, dogajanje opisuje povsem drugače. Iz življenjepisa papeža Gregorija II. izhaja, da je cesar Leon na Siciliji in v južni Italiji pobiral davke in da pri tem ni izvzel cerkvene posesti. Ta ukrep je izzval protest papeža, ki je končno tudi odklonil dajatve. Nekaj vrstic kasneje in brez povezave s cesarjevim davčnim ukrepom omenja »Liber pontificalis« tudi Leonov ikonoklastični edikt. Teofan nasprotno zavestno ali nehote zamenjuje časovno zaporedje in postavlja kot podlago papeževega ravnanja motiv (prepoved svetih podob), ki je zgodovinsko evidentno napačen. Vendar ena zmota ni dovolj! Za leto 732 ponovi Teofan z drugimi besedami očitno isti ukrep: »Cesar je za eno tretjino povečal glavarino prebivalstvu Sicilije in Kalabrije. Glede tako imenovanega patrimonija apostolskih knezov ... je izdal odredbo, da je treba te dajatve oddajati državni blagajni.« Tudi ta odredba, če še naprej sledimo Teofanu, je v zvezi z ikonoklazmom. Kajti istega leta 732 je cesar Leon opremil ladjevje, ki naj bi v Italiji zlomilo papežev odpor, vendar je to doživelo brodolom na Jadranskem morju. Ottorino Bertolini je v tej zvezi dokazal, da ta vojaška akcija nima nič opraviti s papežem, ikonoklazmom in davčnimi ukrepi, temveč naj bi osvobodila Raveno iz rok Langobardov, ki so mesto leta 732 začasno zavzeli. Fiskalni ukrep, ki ga »Liber pontificalis« jasno opredeljuje, je Teofan razdelil in ga navedel za dve leti. V znanosti je to prvi ugotovil Bertolini. Kljub temu se v večini prikazov povezuje z domnevnim ukrepom iz leta 732 mnogo diskutirano vprašanje odnosov Vzhod — Zahod, namreč jurisdikcijska podreditev škofijskih sedežev carigrajskemu patriarhu. Teofanova notica pod nobenim pogojem ne dopušča take interpretacije. Tudi ostroumnega učenjaka kot je bil Erich Caspar, je spravilo v začudenje, zakaj odcepitve škofijskih sedežev ne omenja »Liber pontificalis«. Prvi točno datirani namig na odpad cerkvenih provinc najdemo šele med leti 787 in 794, v pismu papeža Hadrijana Karlu Velikemu. Ključno mesto se tam glasi: »... škofijski sedeži rimske cerkve, ki so nam bili odvzeti skupaj s patrimonijem tedaj, ko so odstranjevali svete podobe«.[3] Stavek dopušča le en kronološki sklep, namreč »med ikonoklazmom«, vendar ne dopušča nobenega vsebinskega povezovanja z ikonoklazmom. Na tem mestu se ne bomo izčrpneje spuščali v obravnavo tega jurisdikcij-

[3] Monumenta Germaniae Historica, Epistulae V, Epistulae Karolini aevi III, 57.

skega ukrepa bizantinskega cesarja. Naj na kratko rečemo le to: do odvzema škofijskih sedežev je prišlo enkrat v drugi polovici 8. stoletja, dokončno šele v teku 9. stoletja. Privatni bizantinski seznam škofij (Basileios iz Jalimbene, v Armeniji) iz leta 838 ali verjetneje 886, omenja čas te uredbe, ki je obenem njen vzrok: »... odcepljeni so bili od rimske stolice, ker ijel papež v starem Rimu, prišel pod oblast barbarov.« Ti barbari so seveda Franki. Tudi Teofan poroča v zvezi s cesarskim kronanjem leta 800, da je Rim sedaj pod oblastjo barbarov. Dogodka torej ne moremo postaviti pred leto 755/756, pred poseg Pipina v Italijo. Vzrok za ta ukrep, ki je bil dalјnosežnega pomena za cerkveno zgodovino naslednjih stoletij, zopet ni ikonoklazem.

Stališče papežev do ikonoklastičnih cesarjev je predmet zase, ki ga ne moremo in extenso obravnavati. V celoti se da reči, da papeži niso nikoli tolerirali ikonoklastičnih naukov, vendar kljub temu niso nikoli dopustili, da bi v tem vprašanju prišlo do trajnega preloma. Resnično zanimivi so z ozirom na stanje raziskav stiki med cesarjem Leonom III. in papežem Gregorijem II. Ohranili sta se dve obsežni Gregorijevi pismi v grščini, v katerih se kaže z znanjem bogato ikonodulsko dokazovanje, na podlagi katerega nastopa papež že od začetka, od leta 726 in leta 729, kot skoraj militanten nasprotnik ikonoklazma. Ker pismi omogočata tudi spoznanje cesarsko-bizantinskega stališča, se uporabljata kot pomembno pričevanje za začetke čaščenja podob. Čeprav tudi zagovorniki njihove avtentičnosti (kot E. Caspar) niso povsem izključevali določenih kasnejših interpolacij, je šele leta 1969 Jean Gouillard filološko dokazal, da gre za popolna ponaredka. Tretje pismo bizantinskemu patriarhu Germanu se prav tako po krivici pripisuje papežu Gregoriju II. Dieter Stein je v svoji münchenski disertaciji postavil hipotezo, da je to pismo leta 743 poslal grško govoreči papež Zaharija patriarhu Anastaziju. Ta rezultat seveda ne pomeni, da Gregorij II. ni reagiral na dogodke v Carigradu, vendar ne v obliki, v kakršni smo si doslej to predstavljali.

Problem ikonoklazma na Zahodu se postavlja še z drugega, teritorialnega vidika. Italija je bila, z izjemo langobardskih posesti, bizantinsko državno ozemlje. Kljub temu se komajda dajo zaznati posledice ikonoklazma. Tudi eksarh Eutychios je zavzel nevtralno stališče in ni preprečil udeležbe ravenskega škofa na rimski sinodi leta 731. Na Siciliji, ki je bila kot provinca pod oblastjo stratega, se ne omenjajo nobeni ikonoklastični ukrepi. Strateg je okrog leta 731 resda zadržal papeževe poslance, vendar to ne zadošča, da bi morali v tem videti aktiven ikonoklazem. Sicilski svetniški življenjepisi ne omenjajo ikonoklazma niti z besedo in tudi sicilski in kalabrijski episkopat ni bil deležen nikakršne kritike na ikonodulskem koncilu leta 787. Nekoliko bolj zapletene so bile razmere v napolitanskem vojvodstvu. Tukaj se sporoča leta 763 o škofu Pavlu, ki se je dal posvetiti v Rimu in se je mogel uveljaviti v Neaplju šele leta 765. V Kroniki neapelskih škofov (»Cronaca dei vescovi di Napoli«) manjka nekaj strani o škofu Kalvu (750—762), vendar se kodikološko ne da dokazati, da so bile iztrgane. Tako ostane odprto vprašanje, ali je prikaz na teh straneh napolitanski episkopat v zadevah ikonoklazma kompromitiral. Še ohranjeni list o tem času pa nam je ohranil prelepo legendo, ki velikega ikonoklasta Konstantina V. prikazuje v resnično pozitivni luči. Vzrok za to gotovo ni prepričljiv ikonoklazem, temveč cesarju zvesta nastrojenost iz nasprotovanja Rimu. Drugače ne bi mogel prav v tem času bizantinski ikonodul svetovati svojim sotrpinom Neaplja kot kraja pribežališča.

Gotovo najbolj svojevrstno reakcijo na ikonoklazem, o čemer bomo nazadnje na kratko spregovorili, je treba pripisati Karlu Velikemu. On je na osnovi slabega prevoda aktov sinode leta 787; zlasti zamenjave izrazov za čaščenje in oboževanje[4] zavrnil sklepe te sinode in je v »Karlovih knjigah« (Libri Carolini) izdelal lastno

[4] Pod »čaščenjem« (grško timé ali timētikè proskýnesis) si predstavljamo zelo visoko stopnjo spoštovanja, ki še lahko pritiče zemeljskim bitjem, medtem ko »oboževanje« (grško latreía) pritiče samo božji osebi (op. prev.).

teološko misel. Povsem napačno bi bilo na tej podlagi označevanje frankovskih kraljev kot nasprotnikov ikon. Odnos do podobe je bil na Zahodu vedno drugačen kakor na Vzhodu, če hočemo reči, nefilozofski. Podoba je bila predvsem predmet ogledovanja za tiste, ki sami niso bili sposobni brati svetih spisov. Odločilno ugotovitev je v tej zvezi postavil Gregorij Veliki v svojem pismu Sekundinu (leta 599).[5] Karel Veliki si je prizadeval za samostojno teološko zadržanje v odnosu do Carigrada in Rima. Zdi se, da zmerna ikonodulska nastrojenost, ki jo moremo pripisati v prvi vrsti Teodulfu iz Orléansa, ni ostala brez vplivov na nekatera dela tedanje umetnosti. Vendar pa se pri Karlu Velikem ne da niti zdaleč govoriti o ikonoklazmu. Tako je tudi povsem napačno povezovanje Karlove odklonitve, da bi poslal hčer Rothrudo v Carigrad, s ponovno postavitvijo ikon po cesarici Ireni, zlasti ker 787, ko je Karel odklonil ženitno ponudbo, sinodalni akti še niso bili prevedeni. Werner Ohnsorge, ki mu dolgujemo mnoga dragocena in nova spoznanja k vzhodno-zahodnim odnosom, gre odločno predaleč, ko razlaga kot vzrok za propad leta 843 načrtovane družinske povezave Ludvika II. z bizantinsko princeso ponovno postavitev ikon.

Morda bi šli predaleč, če bi vas še naprej utrujali s privrženci in sovražniki ikon, zato le še nekaj skopih besed za zaključek. Ikonoklazem nima niti v bizantinski državi niti v njenem vplivu na Zahod daljnosežnega in epohalnega pomena, kakor se često poudarja v znanosti in kakor se uporablja kot udoben izgovor za vse, za kar v virih ne najdemo zadovoljivega pojasnila. Rojstvo zahodne Evrope, ki se je izpolnilo v 8. stoletju, ne temelji samo na preoblikovanju sredozemskega sveta po Arabcih, temveč tudi na politiki bizantinske države, ki so ji Bolgari in Arabci vsilili pravila igre, tako da se je morala omejiti na reševanje svojega grško govorečega in mislečega osrednjega dela, in je zato dala proste roke razvoju na Zahodu. Ikonoklazem ni bil »politična in kulturna kriza«; za to ga je napravil šele poznejši čas.

(Iz nemščine prevedel Rajko Bratož)

Zusammenfassung

DER BILDERSTREIT: SEINE BEDEUTUNG FÜR BYZANZ UND SEINE AUSWIRKUNGEN AUF DEM WESTEN

Peter Schreiner

Der erste Teil des Vortrages widmet sich den Voraussetzungen und Hintergründen, die im 8. Jhd. zum Ausbruch des Bilderstreites führten. Entgegen einer in der Literatur weit verbreiteten Meinung stellt er in erster Linie eine in christologischen Fragen wurzelnde theologische Auseinandersetzung dar, die ihre Ursprünge in den ersten christlichen Jahrhunderten hat. Die Dürftigkeit der Quellenlage im 8. Jhd. und ihre ausschließlich bilderfreundliche Einstellung erschwert eine Beurteilung des Ausbruchs des Bilderstreites. Die Herkunft des Kaisers aus den angeblich bilderfeindlichen östlichen Provinzen kann nicht dafür verantwortlich gemacht werden. Der Einfluß von Arabern und Juden, der in der gesamten byzantinischen Geschichtsschreibung hervorgehoben wird, beruht auf Legenden, die erst Ende des 8. Jhd. auftauchen. Ein unleugbares Faktum stellen die bilderfeindlichen Reden Kaiser Leons III. dar, welche vermuten lassen, daß die persönliche theologische Einstellung des Kaisers den Ausgangspunkt aller Maßnahmen bildet. Auch der Erlaß eines Edikts (730, keinesfalls 726) ist nicht mit Sicherheit nachweisbar. Zerstörungen und Verfolgungen waren bis zur Synode von 754 selten. Verschärfte Maßnahmen sind nur zwischen 754 und 775 (Tod Konstantins V) bekannt. Doch kann dieser Zeitraum nicht als charakteristisch für die Gesamtauseinandersetzung gelten. Der erneute Ausbruch des Bilderstreites nach 815 hat seinen Anlaß wohl in den außenpolitischen Mißer-

[5] Monumenta Germaniae Historica, Epistulae 1—2, epist. 9.

folgen der bilderfreundlichen Kaiser, die eine latent ikonoklastische Opposition geschickt ausnützte. Die Breitenwirkung der Bewegung war nun aber deutlich geringer, da sie sich im wesentlichen auf eine zelotische Mönchspartei und den Kaiserhof konzentrierte. Da aber nunmehr die bilderstürmenden Kaiser den Arabern unterlegen waren, erlangte das Mönchtum, unterstützt von Photios, in der Synode von 843 den Sieg.

Es läßt sich zeigen, daß die Provinzen des Byzantinischen Reiches in sehr unterschiedlicher Weise von den Auswirkungen des Bilderstreites erfaßt worden waren. Auch die Haltung der Bevölkerung war alles andere als einheitlich. Dasselbe gilt für die Armee, und selbst unter den Mönchen gab es bilderfeindliche Strömungen. Insgesamt gesehen war der Bilderstreit eine Bewegung, die entgegen einer weit verbreiteten Meinung keineswegs die Grundfesten des Staates ins Wanken brachte.

Der zweite Teil des Referates behandelt die Auswirkungen des Bilderstreites auf den Westen. Hier divergieren byzantinische und lokale Quellen, besonders der Liber Pontificalis nicht unerheblich. Während erstere die antibyzantinische Maßnahmen der Päpste als Reaktion auf das Bilderverbot interpretieren, erfordern die den Vorgängen gleichzeitigen italienischen Quellen eine andere Darstellungsweise. Sowohl der Steuerboykott des Papstes wie auch der Entzug der päpstlichen Juristiktionsrechte über bestimmte Gebiete finden vom Bilderstreit unabhängige Erklärungen. Ein Bruch zwischen Papsttum und byzantinischen Kaisertum ist nicht zu beobachten. Erst die vom Bilderstreit unabhängige Hinwendung der Päpste an die fränkischen Herrscher hat diesen eingeleitet. Ein besonderes Kapitel im Bilderstreit stellt die theologische Haltung Karls d. Gr. dar. Verwirrung hat hier in erster Linie die Unkenntnis der griechischen Sprache und die in einer groben lat. Übersetzung falsch wiedergegebenen Begriffe »Verehrung« und »Anbetung« gestiftet. Vielleicht hat aber auch der Wunsch Karls d. Gr. und seiner Theologen, sich gegenüber Rom (welches die Wiederherstellung der Bilder in der Synode von 787 voll billigte), in theologischen Fragen zu profilieren, zu dieser Einstellung beigetragen. Von einem weitreichendem Einfluß des Bilderstreites auf den Westen kann jedenfalls nicht die Rede sein, und auch im Hinblick auf das byzantinische Reich hat ihn erst die Nachwelt zu einer politischen und kulturellen Krise gemacht.

GORIŠKI LETNIK — ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo trinajst številk. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Julijski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

— **osrednja slovenska historična revija**

— **glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije**

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 332 611, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — **1600 din**
ZČ 2-3/1948-49 — **razprodan**
ZČ 4/1950 (ponatis 1987) — **3200 din**
ZČ 5/1951 (ponatis 1987) — **6000 din**
ZČ 6-7/1952-53 (ponatis 1986) — **4000 din**
ZČ 8/1954 — **razprodan**
ZČ 9/1955 — **razprodan**
ZČ 10-11/1956-57 — **razprodan**
ZČ 12-13/1958-59 — **razprodan**
ZČ 14/1960 — **2800 din (kmalu razprodan)**
ZČ 15/1961 — **razprodan — 1400 din**
ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — **1600 din**
ZČ 16/1962 — **razprodan**
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — **2000 din**
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — **2000 din**
ZČ 19-20/1965-66 (ponatis 1985) — **2400 din**
ZČ 21/1967 — **razprodan**
ZČ 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — **1200 din**
ZČ 22/1968, št. 3-4 — **1600 din (kmalu razprodan)**
ZČ 23/1969, št. 1-2 — **razprodan**
ZČ 23/1969, št. 3-4 — **razprodan**
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — **1200 din**
ZČ 24/1970, št. 3-4 — **pred ponatisom**
ZČ 25/1971, št. 1-2 (ponatis 1985) — **1400 din**
ZČ 25/1971, št. 3-4 (ponatis 1986)
ZČ 26/1972, št. 3-4 (ponatis 1984) — **1600 din**
ZČ 27/1973, št. 1-2 — **razprodan**
ZČ 27/1973, št. 3-4 — **pred ponatisom**
ZČ 28/1974, št. 1-2 — **razprodan**
ZČ 28/1974, št. 3-4 — **1800 din (kmalu razprodan)**
ZČ 29/1975, št. 1-2 — **1200 din**
ZČ 29/1975, št. 3-4 — **1200 din**
ZČ 30/1976, št. 1-2 — **1000 din**
ZČ 30/1976, št. 3-4 — **1000 din**
ZČ 31/1977, št. 1-2 — **1200 din**
ZČ 31/1977, št. 3 — **1000 din**
ZČ 31/1977, št. 4 — **800 din**
ZČ 32/1978, št. 1-2 — **1000 din**
ZČ 32/1978, št. 3 — **800 din**
ZČ 32/1978, št. 4 — **800 din**
ZČ 33/1979, št. 1 — **1000 din**
ZČ 33/1979, št. 2 — **800 din**
ZČ 33/1979, št. 3 — **800 din**
ZČ 33/1979, št. 4 — **600 din**
ZČ 34/1980, št. 1-2 — **1200 din**
ZČ 34/1980, št. 3 — **600 din**
ZČ 34/1980, št. 4 — **600 din**
ZČ 35/1981, št. 1-2 — **1000 din**
ZČ 35/1981, št. 3 — **600 din**
ZČ 35/1981, št. 4 — **600 din**
ZČ 36/1982, št. 1-2 — **1000 din**
ZČ 36/1982, št. 3 — **600 din**
ZČ 36/1982, št. 4 — **600 din**
ZČ 37/1983, št. 1-2 — **800 din**
ZČ 37/1983, št. 3 — **600 din**
ZČ 37/1983, št. 4 — **600 din**
ZČ 38/1984, št. 1-2 — **800 din**
ZČ 38/1984, št. 3 — **600 din**
ZČ 38/1984, št. 4 — **600 din**
ZČ 39/1985, št. 1-2 — **1000 din**
ZČ 39/1985, št. 3 — **800 din**
ZČ 39/1985, št. 4 — **800 din**
ZČ 40/1986, št. 1-2 — **1400 din**
ZČ 40/1986, št. 3 — **1000 din**
ZČ 40/1986, št. 4 — **1200 din**
ZČ 41/1987, št. 1 — **1600 din**
ZČ 41/1987, št. 2 — **1600 din**

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 4000 dinarjev, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 10.000 din dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 250 dinarjev zaračunamo dejanske poštne stroške.

Ponatise vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Bibliografsko kazalo za prvih petindvajset letnikov ZČ stane 1000 din.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Dušan Kos

BELA KRAJINA V POZNEM SREDNJEM VEKU

(nadaljevanje in konec razprave)

MESTA IN MEŠČANSTVO

Nastanek in razvoj dveh edinih mest v Beli krajini je zvezan z gospodarskim in političnim dogajanjem na tleh Bele krajine. Prvi zametki se začno kazati v začetku 13. stoletja, ko je Belo krajino zajelo politično zatišje in so bili ustvarjeni pogoji za gospodarsko osnovo bodočih mest. Pri tem imam v mislih nastanek »mestnega gospodarstva«: obrtništvo, ki producira konsumente in jih potem zamenjuje z ozkim krogom agrarnega podeželja, v kasnejšem obdobju pa tudi trgovino med mesti in oddaljenejšimi področji.[270] Zelo pomemben faktor so pomenile ustaljene cestno-prometne vezi. Do konca 13. stoletja je bila najpomembnejša ona, ki je povezovala po dolini Črmošnjice Sotesko in Črnomelj ter nato nadaljevala pot na jugovzhod preko Kolpe na Hrvaško. Ob tej cesti se je najkasneje do leta 1200 začel od okolice ločevati kraj »*qui dicitur Schirnomel*«. Približno v tem času (1228) je postal sedež prafare za celo »provinco Metlika«. Črnomelj je bil sicer poseljen že v zgodnjesrednjeveškem obdobju, saj spada staroslovanska nekropola ob farni cerkvi menda v 10. ali 11. stoletje.[271] Na to nas navaja tudi sam toponim, ki je nastal iz slovanskega antroponima Črnomir, Črnomišl.[271a]

Črnomelj je imel s strateško lokacijo na okljuku Lahinje ob (verjetno) edini cestni povezavi Kranjske in Hrvaške ter kontinuirani srednjeveški poseljenosti vse pogoje za razvoj bodočega trga in mesta. Prav tako si »farne cerkve . . ne moremo zamisliti brez večje naselbine v neposredni bližini . . .«.[272] Zaključimo lahko, da je Črnomelj že okoli leta 1220 kazal znake zametka trga, ki je ob pacifikaciji Bele krajine in bližnje Hrvaške v obdobju Andeških postal glavno središče Bele krajine, v kolikor ni bil že prej. Vendar nikoli ni postal sedež uprave, ki jo je izvajal kastelan v Mehovem, kateremu je bil Črnomelj vsaj do leta 1277 podrejen.[273] Med leti 1228 in 1277 je postal trg (*forum Zernemli*). Neagrarno gospodarstvo se je zlasti intenziviralo z nastopom Goriških, ki so z zvezami s hrvaškimi fevdalci omogočili živahnejše trgovske stike med obema državama. Zopet so se razvile stare cestne komunikacije ali nastale nove. Vedno pomembnejša je postajala ona, ki je povezovala Novo mesto, Mehovo in Metliko ter se nadaljevala preko Kolpe v smeri Ozlja in Ribnika. Obe vpadnici (črnomaljska in metliška) sta bili povezani s cesto Črnomelj—Talčji vrh—Otovec—Rožanec—Gaber—Semič—Strekljevec—Jugorje. Najbližja povezava med Črnomljem in Metliko pa je potekala od Črnomlja preko Vranovičev, Gradaca, Podzemlja, Primostka do Metlike. Vzdolž levega brega Kolpe je tekla stara trasa ceste od Metlike do Vinice, na kar opozarjajo številne arheološke najdbe. S slednjo je bil Črnomelj povezan preko Doblič, Tanče gore, Obrha in Nerajca. Lokalna povezava med Črnomljem in Adlešiči ni imela večjega pomena, saj na hrvaški strani ni imela nadaljevanja.[274] Konec 13. stoletja je začela dobivati dominanten položaj cesta Novo mesto—Metlika, ki je bila najkrajša povezava s Hrvaško v jugovzhodni Kranjski. Zato lahko opazimo dvig Metlike, ki je kmalu prevzela vlogo Črnomlja. Tudi tu gre za starejša kulturna tla, bogata z arheološkimi ostanki.[275]

[270] F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, str. 48.
[271] J. Dular, Arheološka topografija Slovenije, Topografsko področje XI (Bela krajina), Ljubljana 1985 (= ATS), str. 58.
[271a] F. Bezlaj, Slovenska vodna imena I, Ljubljana 1956, str. 124.
[272] Zwitter, o. c., str. 20.
[273] Schumi, objava v AH I, str. 239—240.
[274] F. Truhlar, Stara pota ter poskus rekonstrukcije nekdanje prometne mreže, Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, str. 103.
[275] Dular, ATS, str. 89—94.

Pečat mesta Črnomelj iz 1587 (orig. pečatnik v Narodnem muzeju v Ljubljani).

V primeru srednjeveške Metlike gre drugače kot pri Črnomlju za novo naselje brez kontinuitete, ki je začelo nastajati z naseljevanjem neagrarnih proizvajalcev na zavarovanem kraju. Jedro srednjeveškega trga moremo iskati na naravnem pomolu, ki ga omejujeta potok Obrh in struga Bojice — tak prostor je bil že v starejših obdobjih najprikladnejši za naselitev. Dvigu Metlike je botrovala bližina državne meje ter edini izpričani srednjeveški prehod Kolpe — brod — južno od Metlike.[276] O tem danes govori toponim Jurovski brod na hrvaški strani. Poleg tega ne smemo pozabiti na belokranjske ministeriale »Metliške«, ki so dobili v Metliki svoj sedež, tako kot so imeli sedež v Črnomlju ministeriali Črnomaljski![277] V nasprotju s Črnomljem je podružnična in kasneje župna cerkev stala izven naselja pri Rosalnicah oziroma Logu: »*apud Augiam iuxta fluvium Culpe*«.[278] Prva konkretna omemba Metlike je iz leta 1300.[279] Do leta 1372 je naselbina nosila ime Novi trg (Novum forum, Neuwenmarcht, Nevnmarcht itd.)[280] Leta 1378 pa se pojavi novo ime Metlika (Medlik). Naselbina je prevzela kot novo ime pokrajinsko ime Bele krajine,[281] toda preimenovanje je bilo zgolj logična posledica razvoja naselja. Meščanske pravice (ne pa naslov) je dobila Metlika pred letom 1335, kot je razvidno iz potrdilne listine grofa Alberta Goriškega iz leta 1365,[282] vendar ta na isti dan v listini glede privilegijev plemstvu govori med drugim o svojih »*marckten*«[283] (Metlika, Črnomelj, Višnja gora, opomba D. K.)! Kako je s stvarjo? Pravna osnova srednjeveških trgov so bili sejmski privilegiji. Termin za naselje pa ni bil trden. Včasih se omenja kot markht (forum), včasih kot »stadt« (civitas). Meščanske pravice so se širile, podeljevali so se novi privilegiji. Trg je moral imeti prav tako široko avtonomijo in bil obzidan kot mesto, zato pa je bil naziv mesto mnogo odličnejši. Vasilij

[276] Prim. Urbar Nemškega viteškega reda 1490 v ZAL.

[277] Valvasor XI, str. 601—605, trdi, da so ustanovili Črnomelj prav gospodje Črnomaljski konec 12. stoletja ter ga potem imeli v lasti skoraj 200 let! To seveda ne drži, saj je Črnomelj kot naselje obstajal že prej, »meščanske pravice« pa je tako kot Metlika dobil od Goriških.

[278] MMK XVIII, št. 17, str. 130—131.

[279] Schumi, objava v AH II, str. 244.

[280] Npr. listine: MMK XVIII, št. 18, str. 131; št. 89, str. 172. HHStA, listina 1372 junij 15 (prepis ZIMK). A. Svetina (Metlika, Ljubljana 1944) meni, da je stal Novi trg med Rosalnicami in Metliko (str. 1)! Ta teza ne zdrži resnejše kritike, saj ni znano nobeno meščansko naselje v neposredni bližini Metlike, pa tudi viri so povsem nedvoumni.

[281] J. Dular, Metlika skozi stoletja, Ljubljana 1978, str. 3.

[282] Etnolog, št. 1, str. 26.

[283] AS, Listina 1365 april 29.

Melik meni, da se da razložiti nihanje v terminih mesto — trg z meščanskimi ambicijami po formalnem dvigu naselja v »mesto«. Meni, da med mestom in trgom ni večje pravne razlike, je pa seveda v gospodarskem oziru, ugledu, tudi obzidju itd. Ko je postal edini način za dosego mestnega naslova podelitev s strani vladarja, je nastala tudi pravna razlika mesto — trg.[284] V tem kontekstu moramo slediti tudi obema belokranjskima mestoma. Zdi se, da (vsaj) Metlika s pridobitvijo tako imenovanih »mestnih pravic« od Goriških v prvi tretjini 14. stoletja po vzoru kostanjeviškega mestnega prava, še ni imela naziva mesto. To stanje se je nenazadnje odražalo tudi v samem imenu Novi trg, ki pravzaprav označuje novo meščansko naselbino, ne pa odnos do Črnomlja kot »starega trga«! Zato lahko datiramo nastanek Metlike kot **meščanske naselbine** med leti 1277 in 1300. Leta 1277 se namreč ne omenja poleg trga Črnomlja nobeno drugo meščansko naselje v Beli krajini. Tekom 14. stoletja so hoteli metliški meščani pokazati dvig svojega trga tudi z novim imenom, ki ne bi več vsebovalo besede »trg«. Za to so se odločili po letu 1364, ko je bila sklenjena dedna pogodba med Albertom Goriškim in Habsburžani, saj so si želeli pravočasno zagotoviti stare meščanske pravice. V prvi znani omembi kraja po habsburški zasedbi Bele krajine iz leta 1378, je že novo ime — Metlika. Kot močnejše in pomembnejše mesto v Beli krajini in sedež uprave za grofijo »Slovenska marka in Metlika« so prevzeli staro in najmarkantnejše ime pokrajine. Po tem letu se staro ime omenja le še enkrat in to v potrdilni listini cesarja Friderika III. leta 1457, ko je potrdil privilegije Metličanom; a je očitno, da je pisar, ker je pred seboj pač imel stare privilegije, staro ime avtomatično prepisal.[285] Prvič se z besedo omenja Metlika kot »stat« leta 1407.[286] Za Črnomelj nimamo nobenih podatkov, ki bi osvetlili mesto po tej plati. Sodeč po omembi iz leta 1365 je šlo za enak primer. Baje je leta 1457 mesto Metlika potrdilo, da ima Črnomelj od goriških grofov iste pravice kot Metlika, da pa so mu zgorele v požaru.[287] Zanimivo je, da se še leta 1490 v urbarju Nemškega viteškega reda omenja Črnomelj kot »marckht«. Metlika je sorazmerno zgodaj dobila obzidje, ki se omenja leta 1367 (rinchmawer).[288] Stanje v 15. stoletju ni bilo preveč zadovoljivo; zato je cesar Friderik leta 1464 za dobo

Pečat mesta Metlika iz 15. stoletja (orig. pečatnik danes izgubljen)

[284] V. Melik, Mesto (Civitas) na Slovenskem, ZČ XXVI/1972, str. 311—312.
[285] Etnolog, št. 7, str. 33—35.
[286] AS, Listina 1407 junij 18.
[287] Zwitter, o. c., str. 2.
[288] HHStA, listina 1367 junij 23 (prepis ZIMK).

štirih let namenil polovico rent, ki so mu pripadale od mesta, za popravilo in gradnjo obzidja.[289] To je bila dobra naložba, saj so se v tem času Turki nevarno približali Kranjski, ki ni že dobrih trideset let doživela turškega napada.[290]

Meščanski privilegiji obeh mest so bili enaki kot kostanjeviški. Kostanjevica je bila v tem oziru »matično mesto« v odnosu do mlajših belokranjskih.[291] Tako kot v vseh naših srednjeveških mestih in trgih je imel najvišji položaj v Metliki mestni ali tržni **sodnik**. Bil je zapriseženi predstavnik mesta in najvišji nadzornik vseh mestnih uradov. Vodil je mestni svet in sodne razprave, v kolikor je bilo pristojno mestno sodišče. Prvi sodnik, ki se v Beli krajini omenja, je neki »Ulreich richter ze dem Newenmarcht«, ki je pričal grofu Albertu Goriškemu leta 1344.[292] V Črnomlju je bil leta 1390 sodnik Oswald,[293] leta 1466 pa Hans Segrer.[294] Za Metliko so podatki o mestnih oblasteh nekoliko manj obskurni: leta 1444 — Peter Groman[295] in 1455 — Peter Ehrlich.[296] Drugo instanco je tvoril **»notranji svet«**, imenovan tudi »dvanajsterica« (zbelfern, die czwelifaer). Kot je razvidno iz imena, je obstajal iz 12 meščanov, ki so izpopolnjevali med letom izpraznjena mesta tako, da so volili iz zunanjega sveta toliko ljudi, kolikor so jih potrebovali. Sami so volili svojega načelnika — starešino, ki je imel prvotno podoben status kot sodnik. Pristojnost sveta je bila predlaganje dveh kandidatov za novega sodnika, a vedno le iz lastnih vrst! Tako se je počasi izoblikovala mestna aristokracija, ki je izločila zlasti obrtništvo iz najvišjih oblastnih struktur. Svet si je kasneje pridobil velike pravice: odločanje o davkih, pridobitvah meščanstva, del sodne oblasti itd.[297] Prvič se notranji svet omenja leta 1431[298] in pogosto stoji poleg sodnika pri sklepanju mestnih poslov. Enako kot notranji svet je bil **zunanji** prvotno dvanajstčlanski (kasneje 24 članov). Popolnjeval se je iz občine. Posebnih upravnih funkcij menda ni imel, bil pa je vmesni nadzorovalni organ med notranjim svetom in občino. S slednjo so volili mestnega sodnika. Skupaj z notranjim svetom se je moral udeleževati mestnih sej. Prvotno je moral biti iz njih srede izbran kandidat za novega člana notranjega sveta. Najštevilnejši organ je bila **občina**. Ta je volila mestnega sodnika, bila je obvezna prihajati na letne zbore in sodelovati pri sojenju večjih kriminalnih dejanj. Prvotno je občino sestavljalo 52 članov, kasneje 64. Izmed sebe so tudi volili načelnika.[299] Občino prvič omenja Bernard Katter leta 1456.[300]

Do leta 1374 sta bila Črnomelj in Metlika goriški mesti. Nadzoroval ju je glavar »Slovenske marke in Metlike« kot grofov namestnik. Ta nadoblast se je ohranila tudi v obdobju Habsburžanov, dokler je obstajala funkcija glavarja grofije (do okoli leta 1556). Znaki formalne podrejenosti so se ohranili do konca 16. stoletja, saj so Metličani še naprej javljali izvolitev mestnega sodnika imetniku metliške graščine in gospostva kot dediču nekdanjega glavarstva.[301] Mestna avtonomna oblast se je v srednjem veku širila tudi izven obzidja. Mislim na mestno sodstvo, kateremu je bilo podrejeno t. i. pomirje. Za obe belokrajnski mesti velja, da je imel mestni in **ne** deželski sodnik izključno sodstvo v pomirju za vse sodne zadeve. V rokah je držal tudi krvno sodstvo.[302] Ni pa mestna oblast segala na viteze in mestne hlapce, ki jih je leta 1407 nadvojvoda Leopold osvobodil vseh meščanskih bremen,[303] ter ljubljanske meščane, ki jih je lahko sodil le ljubljanski mestni sodnik, če so se pregrešili v Beli krajini. Glavar Andrej Hohenwarter določila očitno ni upošteval, do-

[289] Schumi, objava v AH I, št. 41, str. 96.
[290] S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo (= GMDS), XXIV/1943, str. 8.
[291] Zwitter, o. c., str. 1—2. Etnolog, str. 25.
[292] MMK XVIII, št. 71, str. 166.
[293] ANVR, št. 1540, str. 403.
[294] ANVR, št. 2092, str. 557.
[295] Etnolog, št. 4, str. 30—31.
[296] ANVR, št. 2033, str. 541.
[297] Svetina, o. c., str. 8, 12, 18—19.
[298] Etnolog, št. 3, str. 28—30.
[299] Svetina, o. c., str. 11, 19—21.
[300] Etnolog, št. 5, str. 31—33. Enako Zwitter, o. c., str. 36.
[301] Svetina, o. c., str. 9.
[302] Zwitter, o. c., str. 34.
[303] AS, listina 1407 junij 18.

kler ga ni opomnil cesar Friderik leta 1465, da ljubljanski meščani na ozemlju Slovenske Marke niso podsodni ondotnim sodiščem.[304] Posebno imuniteto so predstavljali posest in podložniki Nemškega viteškega reda v Metliki in Črnomlju. Red je že leta 1267 dobil od vojvode Ulrika Spanheima nižje sodstvo na Koroškem, Kranjskem in v Slovenski Marki. Po tem privilegiju so komturji lahko v lažjih zadevah sami razsojevali vse spore, v težjih (»krvnih«) je ostala podsodnost deželskim sodiščem.[305] Vsi ostali meščani so bili seveda podsodni črnomaljskemu oziroma metliškemu mestnemu sodišču, razen njihove posesti izven pomirja (npr. fevdi), za katere je veljalo **deželno pravo**. V drugi polovici 15. stoletja so metliški meščani dobili v svoje roke celo deželsko sodišče Metlika (sicer je pripadalo gospostvu) in mitnico, ki jim ju je leta 1477 dal cesar Friderik v zakup za 132 funtov denaričev.[306] S tem so z izjemo plemstva dobili sodstvo nad celo Belo krajino, a brez teritorija gospostva Poljane. Dolžnosti meščanov so bile v srednjem veku jasne: straža, zidanje, popravljanje obzidja, jarkov in mostov ter plačevanje davka. Prav slednje je delalo velike skrbi tako knezu kot meščanom. Davek, ki ga je moralo mesto plačati komori, se je porazdelil med meščane. Niso pa ga plačevali imetniki imunitet od svojih posesti. Ker je šlo v večini primerov za cerkvene kroge, ki so dobivali nova in nova volila (ta so postajala prosta davkov), so se metliške mestne oblasti na čelu s sodnikom Petrom Gromanom leta 1444 odločile, da tega početja ne bodo več trpele. Prepovedale so **meščanom** karkoli zapisati cerkvi, za večno luč ali bratovščini, ker bi potem *»der herschofft und auch der stat von diensten nicht koem«*. V ta namen naj raje zapišejo določeno vsoto denarja od dediščin, ki jih prodajo takemu, *»der mit der stat leydet und nochpawer ist«*.[307] Jasno je, da je bilo določilo naperjeno proti Nemškemu viteškemu redu v Metliki, ki je bil oproščen vseh bremen od svojih posestev. Čeprav virov te vrste ni, lahko sklepamo, da je (vsaj) v Metliki kot sedežu komende kontinuirano prihajalo do sporov mesto — Nemški viteški red, zlasti ko je deželni knez poostril svojo fiskalno politiko. Poudariti velja, da to določilo ni zadevalo plemstva, ki je še naprej poklanjalo posest Cerkvi (manus mortua) in bratovščini Rešnjega telesa, ki so jo ustanovili 1444.[308] Mestno pravo je sicer prepovedovalo prodajo nepremičnin plemstvu, ki ni hotelo izpolnjevati meščanskih bremen, a jih je še tega določila osvobodil nadvojvoda Leopold, kot smo videli zgoraj. Veljalo je splošno načelo, naj imajo podložniki imunitet (Nemški viteški red, op. D. K.) in drugi nemeščani (plemstvo, op. D. K.) le toliko obveznosti do mesta, kolikor participirajo na meščanskih poklicih, trgovini in obrti«.[309]

Mesta v »Slovenski marki in Metliki« se v ekonomskem oziru niso mogla dvigniti. Potencialno agrarno zaledje je z lastnim obrtniškim delom zadovoljevalo potrebe po neagrarnih konsumentih ter jih celo prodajalo naprej (krošnjarjenje), saj si zaradi vedno večje izčrpanosti od 15. stoletja naprej kmetje niso mogli privoščiti prodaje svojih produktov v obeh belokranjskih mestih. Zato tudi niso bili sposobni kupovati obrtne proizvode od ondotnega meščanstva. Že v 14. stoletju se je pričel boj mest proti nedovoljeni kmečki trgovini, ki je v 15. stoletju dosegla neslutene razsežnosti. Kmetje so v Beli krajini lahko izkoristili ugoden geografski položaj — bližino hrvaške meje — ter po »kočevski« cesti trgovali oziroma tovorili blago. Verjetno so se bolj preusmerili na posredniško tovorništvo in vmesno trgovino kot pa na trgovanje za osebne potrebe, ki ni bilo donosno. Plemstvo je zaradi lastnih koristi kmečko trgovino podpiralo. Kljub posredovanju kneza in sporazumom obeh strani o omejitvi kmečke in plemiške aktivnosti se stanje v novem veku za meščanstvo ni izboljšalo.[310] Tako so na primer kmetje v Bojanji vasi imeli povsem

[304] GZLj III/76.
[305] GZLj XI/24.
[306] HHStA, listina 1478 februar 17 (fotokopija v AS).
[307] Etnolog, št. 4, str. 30—31.
[308] ZALj, Urbar Nemškega viteškega reda 1490 (urbarju so priključena pravila bratovščine iz 1447). Etnolog, št. 9, str. 37—39; št. 14, str. 44—45; št. 15, str. 46.
[309] Zwitter, o. c., str. 45.
[310] Zwitter, o. c., str. 49—54. GZLj III/20, III/68, IV/19, IV/27 in X/95.

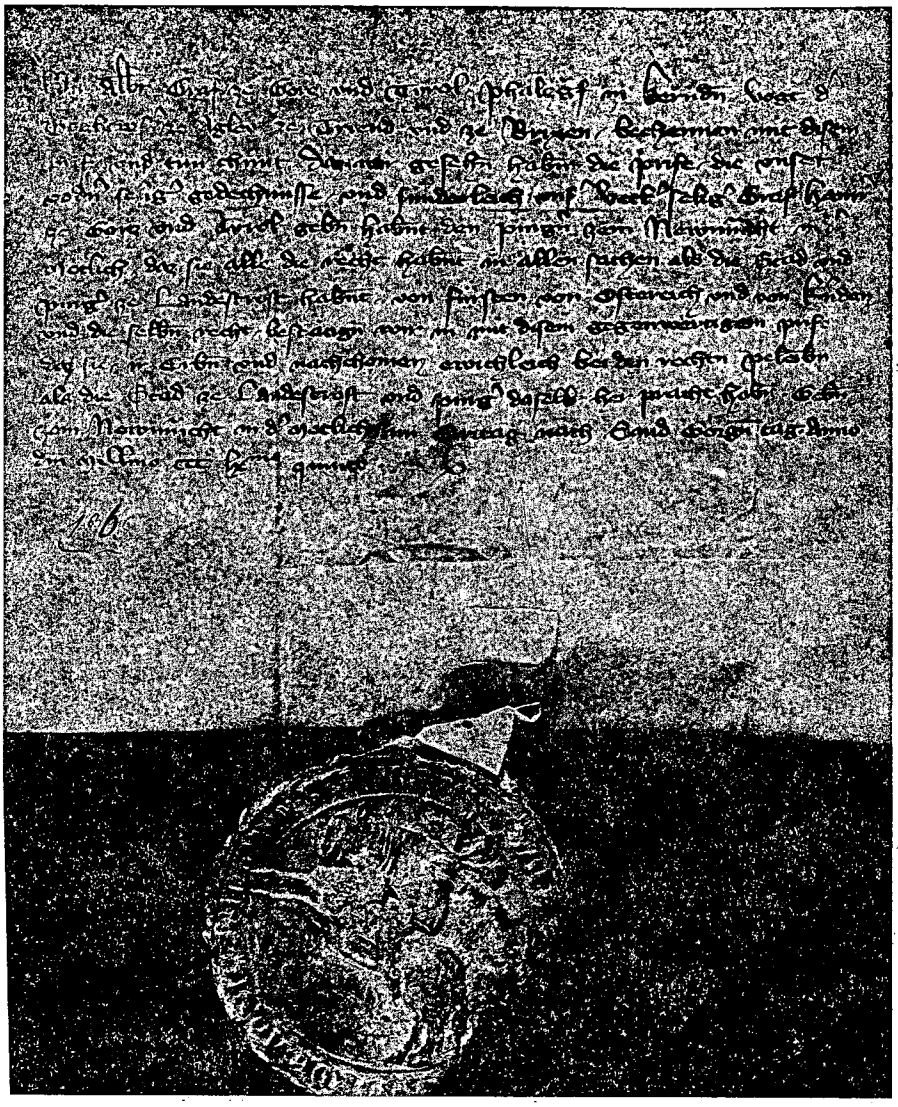

Listina grofa Alberta Goriško-tirolskega, izdana v Metliki 20. aprila 1365, v kateri potrjuje mestne pravice metliškim meščanom (orig. v Arhivu Slovenije)

legalen letni sejem pri cerkvi sv. Marjete *(kirchtag bey sannd Margrethen kirchen)*, ki ga je nadzoroval metliški sodnik in od njega pobiral mitnino. Leta 1492 so Metličani zaprosili cesarja Friderika, da jim dovoli prestavitev sejma v Metliko, ker je bil menda *»von Turkhen und annder werlwerttiger leuff«* ogrožen. Cesar je prošnji ugodil.[311] Metličane je k temu navedla lastna nemoč pred kmečkim podjetništvom, bolj kot strah pred Turki. Posebno vzpodbudo so dobili nekaj mesecev poprej, ko je bil sklenjen sporazum med mesti in plemstvom glede restrikcije kmečke trgovine. Meščanska trgovina iz Hrvatske je zaradi predpisanih omejitev in obveznih poti obsegala zgolj živino in kože.[312]

Izrazito slab gospodarski položaj in nepomembnost obeh belokranjskih mest je upočasnjevalo »emancipacijo od grude«, kot je označil Fran Zwitter opuščanje me-

[311] Etnolog, št. 12, str. 42—43.
[312] Zwitter, o. c., str. 60.

ščanske agrarne proizvodnje,[313] prav zaradi slabega zaledja belokrajnskih mest, da bi lahko v polni meri zaživela obrt in trgovina. Črnomelj in Metlika sta zato ostala napol urbanizirani provincialni gnezdi brez možnosti prosperitete. Meščanstvo in mesto je ohranilo večjo zemljiško posest ne le v neposredni okolici mest, temveč tudi na širšem področju Bele krajine: Črnomaljčani so imeli posest v Dragi pri Črnomlju in »pred Črnomljem«[314] — torej po okoliških gričih (njive, travniki, vinogradi). Več podatkov imamo o Metličanih. Pri Metliki so imeli travnike, njive, mline v Logu; dvorce, kmetije, kleti in njive v Brčicah, Vranešičih, Križevski vasi, Slamni vasi, Svržakih, Grabrovcu in Dragomlji vasi; gornino in desetino v Brčicah, gmajno »stari grad« pri mestnih vratih, njive pod Bočko, v Galčjem vrhu in Bojanji vasi ter seveda večino obdelane in neobdelane zemlje v mestnem pomirju.[315] V okolici sta imela posest tudi deželnoknežje gospostvo[316] ter Nemški viteški red (zlasti na Bočki).[317] Poleg meščanstva in Cerkve je imelo v Metliki in Črnomlju ter v okolici imovino tudi plemstvo: goriški fevdi v Metliki, Soteški domci v Črnomlju, travniki Jurija iz Grma pred Metliko, Apreharjev stolp, dvorec in koča v Metliki, Gallov mlin na Kolpi pod mestom ter Ennglhauserjeva posest med Brčicami in Metliko je vse, kar lahko zasledimo.[318] Pozabiti ne smemo tudi na imetje vitezov iz Metlike in Črnomaljskih, ki so imeli sedež v obeh mestih.

Večina mestnega prebivalstva je bila v srednjem veku slovanskega porekla. Opazen je vpliv bližnje Hrvaške in pritok tamošnjega prebivalstva (priimki kot so: Vrhovčak, Bartočič, Dešič, Vrbanič, Golobarič).[319] Razmerja ni mogoče ugotoviti, verjetno pa je bila večina le slovenska. Na to sklepam na podlagi sočasnih urbarjev, ki za podeželje pričajo o pretežno slovenskem življu, manj o hrvaškem. Na etnično mejnih območjih slovenskih in hrvaških dežel je prihajalo do zlivanja obeh »narodov«, zato pogosto ne moremo a priori na podlagi imen ali (redkih) priimkov določiti narodnosti posameznika. Bilo bi krivično pripisovati prisotnost hrvaškega življa le priteku beguncev v 15. stoletju. Do kranjske osvojitve Bele krajine je bilo vse ondotno prebivalstvo hrvaškega porekla in se je ohranilo še naprej v pozni srednji vek. Kljub stalni asimilaciji ali bolje simbiozi obeh še ne povsem izoblikovanih narodov je le odločal kranjski etnični prostor. Precej se je situacija spremenila v 16. stoletju, ko so prebegi iz Bosne, Hrvaške itd. na določenih področjih izdatno spremenili narodnostna razmerja (Marindol, Poljane, Vinica). Kako je to vplivalo na mestno prebivalstvo, ne vemo, saj priimki kot so Kos, Sundl, Komolič, Jakšič ali Vranič ne povedo prav veliko.[320] Konec koncev pa je Bela krajina ležala na Kranjskem in njeni prebivalci ne glede na narodnostno pripadnost in jezik so se imenovali kar Kranjci. O etničnih principih se še ni toliko govorilo kot danes. Manjši del meščanov je bil nemškega porekla. Na to opozarjajo imena, kot so Tomaž Swab, Bernard Katter, Gašper Leymtaph (Metlika) ter Hans Segrer, Vid Glassner, Martin Stich (Črnomelj).[321] Večjo kariero je naredil le Bernard Katter, ki je sredi 15. stoletja imel v Metliki precejšnjo posest in bil leta 1476 upravitelj »in der Mettling«.[322]

Pozornost zasluži še ena naselbina, ki je v srednjem veku imela nekatere znake trga — Stari trg ali Poljane. Ležal je ob cesti, ki teče od Kočevja preko Starega trga, ob Kolpi do Vinice in naprej po Hrvaški. Ta pot je postala posebno zanimiva šele sredi 14. stoletja, ko so Ortenburžani kolonizirali Kočevsko. Nikdar pa ni mogla

[313] Zwitter, o. c., str. 21.
[314] ANVR, št. 1525, str. 398; št. 1540, str. 403; št. 2048, str. 544—545; št. 2092, str. 557.
[315] MMK XIV, št. 51, str. 53. AS, listini 1570 december 6 in 1593 september 17. Etnolog, št. 3, str. 28—30; št. 5, str. 31—33; št. 6, str. 33; št. 8, str. 35—37; št. 10, str. 40; št. 11, str. 40—42; št. 15, str. 46; št. 17, str. 46—47.
[316] AS, Urbar Metlika iz 1610.
[317] AS, Franciscejski kataster, k. o. Metlika, št. protokola 75, št. cenilnega operata 176.
[318] MMK XVIII, št. 18, str. 131. ANVR, št. 1601, str. 419. HHStA, listina 1367 junij 23 (prepis ZIMK). Etnolog, št. 14, str. 44—45; št. 16, str. 46; št. 17, str. 46—47.
[319] ANVR, št. 1540, str. 403; št. 2048, str. 544—545. Etnolog, št. 10, str. 40; št. 11, str. 40—42. IMK III, str. 65.
[320] Etnolog, št. 14, str. 44—45; št. 16, str. 46. AS, listini 1570 december 6 in 1593 september 17.
[321] MMK XIV, št. 51, str. 53. ANVR, št. 2092, str. 557. Etnolog, št. 6, str. 33; št. 11, str. 40—42.
[322] Etnolog, št. 5, str. 31—33; št. 6, str. 33; št. 8, str. 35—37. Carniola I, št. 507, str. 232—233.

dobiti take vloge kot jo je imela cesta Kočevje—Brod na Kolpi. To in turški vpadi na Kranjsko v 16. stoletju prav na tem sektorju so omrtvili razvoj Starega trga, ki je poslej kazal obličje nekoliko večje vasi. Prvič se kot trg omenja v podelilni listini Friderika II. Celjskega leta 1421 v zvezi z nekimi kmetijami v Deskovski vasi »*bey unnserm markht Pollen*«.[323] Naselje je v novem veku dobilo pridevnik »Stari« v odnosu na mlajšo naselbino (tabor) iz 16. stoletja tik pod gradom Poljane (danes Predgrad), ki je dobila ime Novi trg ali Tržič.[324] Zato je tudi napak razlagati ime za Metliko (Novi trg) kot antitezo Staremu trgu, ker nosi slednji to ime šele v Poljanskem urbarju leta 1576. Sodeč po listini iz 1421, ki omenja »*unnser burger*« je Stari trg imel neke trške privilegije, ki pa niso ohranjeni, zato tudi ne vemo kdaj jih je trg prejel (morda že v 14. stoletju). Po Simoniču je bila v Starem trgu ustanovljena župnija leta 1221 in leta 1248 podeljena Ortenburžanom, ki je imela jurisdikcijo nad slabo poseljenim kočevskim teritorijem.[325] Konec 16. stoletja je bilo v »alten marckht« najmanj 19 domcev, ki so v tem primeru zajemali hišo in nekaj zemlje.[326] Prebivalci so se ukvarjali s tranzitnimi uslugami, a ta dejavnost ni predstavljala edinega načina preživljanja — bistvena je ostala agrarna proizvodnja. Poudariti velja, da je Stari trg skupaj z gradom Poljane, ki je imel zgolj obrambni značaj, predstavljal lokalno gospodarsko središče poljanskega gospostva.

CERKVENA ORGANIZACIJA

Cerkev ima v Beli krajini globlje korenine kot plemstvo, mesta ali kranjska politična uprava. Ko si je patriarh Bertold dal leta 1228 podeliti od Sofije Višnjegorske pravico do izoblikovanja oglejske cerkvene uprave, je posvetil »*in loco ... Schirnomel ... ecclesiam in honorem sancti Petri principis apostolorum, adiugentes eidem ut de ratione matri et magistre quatuor ecclesias in gremio eiusdem sitas ...*«. Te cerkve je njegova svakinja Sofija obdarovala s številnimi posestmi, pridržala si je le patronatsko pravico, vso desetino pa je dobila oglejska cerkev, ki jo je smela podeljevati naprej v fevd.[327] Ker je očitno, da je vseh pet cerkva stalo že pred dnevom izstavitve listine, lahko sklepamo, da se je cerkveno življenje že vršilo. Šlo je za lep primer lastniških cerkva, za katere je značilen »ius patronatus« fundatorja. Tak tip cerkvic v 12. stoletju na Kranjskem niti ni tako redek.[328] Omenjenih pet cerkva je, kot vemo iz kasnejših virov, stalo v Črnomlju (sv. Peter), pri Rosalnicah (sv. Marija), Vinici (sv. Križ), Podzemlju (sv. Martin) in Semiču (sv. Štefan). Kdaj in kdo jih je dejansko postavil? Franc Šumi trdi, da je cerkev v Semiču dal zgraditi ogrski kralj Bela III. (1173—1196), ter se sklicuje na ime, ki ga nosi v virih zagrebškega kapitlja v 14. stoletju — »*ecclesia beatissimi* **Stephani regis Hungarie** *de Zemch*«.[329] To ime je pogosto pri ogrskih in hrvaških cerkvah, medtem ko se izven države ne širi, saj gre za ogrskega kralja in svetnika. Po drugi strani nemški viri govorijo le o cerkvi **sv. Štefana,** ki bi lahko imela ime po enem od številnih svetnikov istega imena. Pri ostalih štirih cerkvah gre za imena, ki so značilna za 11., 12. in 13. stoletje. Teza o Beli III. kot fundatorju odpade, ker je za časa njegove vlade Bela krajina že bila v dometu višnjegorskih osvajanj. Prav tako je zelo dvomljivo ime, ki ga cerkev nosi le v hrvaških virih, saj so ti nastali zaradi pretenzij zagrebške škofije po obnovi desetinskih pravic na območju Bele krajine, kar so želeli prikazati v starih pravicah in ne nazadnje v imenih cerkva. Menim, da so omenjene cerkve zgradili šele **Višnjegorski** ali **Andeški** konec 12. ali v začetku 13. stoletja z izjemo cerkvice v Črnomlju, ki bi bila lahko tudi starejša (staroslovansko

[323] Deželni arhiv v Gradcu, Notranjeavstrijska privilegijska knjiga I (1564—1568), fol. 270'—272' (insert v potrditveni listini kralja Ferdinanda dto. 1538 december 8. Wien, ta pa kot insert v potrditveni listini nadvojvoda Karla dto. 1567 april 4. Ljubljana (prepis ZIMK).

[324] Simonič, o. c., str. 39.

[325] Simonič, o. c., str. 40.

[326] AS, urbar Poljane iz 1576.

[327] URB II, št. 59, str. 42—43.

[328] Prim. M. Kos — J. Zontar, Neznana listina o gorenjskih lastniških cerkvicah 12. stoletja, GMDS XX/1939, str. 236—243.

[329] CD X, št. 353, str. 503. Schumi, AH I, str. 65.

grobišče). Sicer velja, da so cerkve v srednjem veku nastajale le tam, kjer so imele zaledje. V naših primerih to zanesljivo drži: Semič, Vinica, Podzemelj in Črnomelj kot center zgodnje in visokosrednjeveške Bele krajine so središča naselbinskih aglomeracij že pred agrarno kolonizacijo v začetku 13. stoletja.

Zato pa je situacija s cerkvijo pri Metliki oziroma Rosalnicah bolj zapletena. Valvazor pravi, da so templarji tod zgradili tri cerkve, ki jih je ljudstvo zato poimenovalo »*die drei Templerherren Kirchen*«, — Tri fare. Zaradi grabežljivosti naj bi jih okoli leta 1200 izgnali iz Ljubljane in Bele krajine.[330] Obstoja templarjev na Kranjskem ne moremo dokazati. Skoraj neverjetno je, da bi si ta »poslovni« red izbral že v 12. stoletju Ljubljano, ki je bila nepomembno naselje (niti ne mesto). Zato pa so templarji prišli na Hrvaško že v prvi polovici 12. stoletja in si pridobili številno posest v okolici Zagreba, Vrane (njihov sedež) in menda v Pokolpju na hrvaški strani.[331] Tri fare bi torej lahko zgradili, vendar ne kasneje kot do 70. let 12. stoletja. Po tem času so Višnjegorski dobili absolutno oblast nad Belo krajino. Toda, če bi cerkve pri Rosalnicah že obstajale in bi bile v lasti templarjev, Višnjegorski ne bi mogli imeti »ius patronatus« tudi nad njimi, ker ne bi bili fundatorji. Po drugi strani bi praviloma morale postati sedež belokranjske župnije Tri fare, saj bi imele najstarejšo tradicijo, a se to ni zgodilo. Templarji so bili okoli leta 1200 na višku svoje moči na Hrvaškem, zato je nesmiselno govoriti o kakšni prisilni zapustitvi ozemlja. Z Valvazorjevo legendo se ne sklada še nekaj: po ugotovitvah Ivana Komelja so vse tri gotske cerkvice (Tri fare) zgrajene v 15. stoletju, ne pred letom 1400.[332] Neverjetno je, da bi skoraj istočasno porušili tri stare romanske cerkve (o katerih sploh ni sledu), da bi na istem mestu zgradili tri nove gotske. Tako razkošje si je šele v 18. stoletju lahko privoščila Ljubljana! Ljudsko izročilo, na katerega se Valvazor tako rad sklicuje, bi si to zapomnilo prej kot ime in nastanek templarskih cerkvic iz 12. stoletja. Cel srednji vek se imenuje le **ena** cerkev pri Rosalnicah — sv. Marije (Matere božje) — npr. še leta 1466.[333] Ostali dve, Glej človek in Žalostna Mati božja sta gotovo na novo nastali šele v 15. stoletju. Do takrat je na tem mestu lahko stal le en sakralen objekt. Tudi ta je nastal sočasno z ostalimi štirimi za časa Višnjegorskih ali Andeških in bil še leta 1228 očitno brez duhovnika, kar ne bi bilo mogoče, če bi jo imeli v oskrbi poslovni templarji, že zaradi desetine ne! Prevlada teza, da ne templarji ne zagrebška škofija niso imeli **nobene** cerkvene organizacije v Beli krajini v smislu hierarhične povezanosti župnik—škof, čeprav je formalno politično do druge polovice 12. stoletja vendarle sodila v okvir ogrsko-hrvaškega kraljestva. Prav tako ne moremo govoriti o obstoju templarskih Treh far že v 12. stoletju. Bela krajina pač ni bila zanimiva, saj je bila do 13. stoletja nekakšen slabo poseljen pas nikogaršnje zemlje, kot smo ugotovili že zgoraj. Povrhu vsega je zagrebška škofija konec 12. stoletja preživljala hudo krizo, iz katere jo je deloma potegnil škof Štefan, ki je zasedel stolico leta 1225.[334] To in politična kriza na ogrskem prestolu okoli leta 1200 so bili glavni vzroki ne le politične, marveč tudi cerkvene zapuščenosti Bele krajine do leta 1228. Cerkvena kriza se je nadaljevala še vse do začetka 14. stoletja, ko je škofijo reformiral naddiakon Ivan. A o tem kasneje.

Tudi Višnjegorski in Andeški za »duhovno hrano« svojih ljudi niso kaj prida skrbeli. Izgleda, da cerkvice niti niso bile vedno zasedene s kleriki, zato se je ljudstvo začelo oddaljevati od katolištva. O tem govori sam patriarh Bertold leta 1228, ko pravi: »*populum in regione que Metlica dicitur, existentem errore cecitatis involutum et ritum gentilium quodammodo imitantem gremio ecclesie nostre utpote in*

[330] Valvasor XI, str. 383—389. Isto: L. Podlogar, Nemški viteški red v Beli krajini, IMK XVII/1907 (= NVR), str. 152—153. I. Kukuljević, Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj. Rad JAZU, knjiga LXXXI/1886, str. 11.

[331] Kukuljević, o. c., str. 10—17.

[332] I. Komelj, Gotska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1975, str. 286.

[333] Etnolog, št. 9, str. 37—39: »unsser liebem frawen gotczhaws in der Hawen unscr pharkirichen in der Medling«.

[334] I. Tkalčić, Prieporod biskupije zagrebačke u XIII. vieku, Rad JAZU XXXXI/1877, str. 126—128.

conterminiis nostre diocesis constitutum a vero ovili errantem ad viam reduximus veritatis«.[335] Če odmislimo običajno pretiravanje srednjeveških cerkvenih predstojnikov pri opisovanju napak, ki so se dogajale pred njihovim prihodom, da bi njihovo delo izpadlo čim bolje, vendarle ne moremo govoriti kar o poganstvu oziroma staroslovanskemu politeizmu. Zelo verjetno gre za bogomilske vplive, ki so se iz Bosne in Dalmacije širili na zahod in po mnenju nekaterih starejših raziskovalcev dosegli celo znaten del slovenskih pokrajin, zlasti južno Dolenjsko in Belo Krajino. To naj bi dokazoval izraz *error caecitatis* v listini, ki je bil značilen za označevanje patarenske in albigenške herezije v 13. stoletju, tudi v Bosni in v Dalmaciji. Tudi izraz *gentiles* naj bi meril na dualistično pojmovanje manihejsko-bogomilske herezije. Glede na Bertoldovo pravilno formulacijo smemo domnevati, da je bil kot bivši kaločki škof temeljito seznanjen z bogomilstvom na Ogrskem. Njegova akcija pa sovpada s širšimi rekatolizacijskimi poskusi na Balkanu v 13. stoletju.[336] Filijalne lastnih duhovnikov morda niti niso imele. Leopold Podlogar sicer trdi, da je med pričami v listini naveden tudi prvi metliški župnik (sic!) neki »*Heinricus plebanus de sancta Maria*«.[337] Gre pa za pisarja že pokojnega grofa Henrika Andeškega, župnika Henrika iz Cerkelj na Gorenjskem, ki se omenja med leti 1205 in 1229 v številnih andeških listinah med pričami kot *Heinricus scriptor, notarius, scriba de ecclesia sancte Marie, sancte Marie plebanus* itd.[338]

Nova pražupnija je obsegala ozemlje višnjegorske okupacije. Na severu je mejila na teritorij, ki je bil v jurisdikciji kostanjeviškega samostana (bodoči fari Žumberak in Vivodina), na jugozahodu na župnijo Poljane. Patronat nad njo je patriarh Bertold leta 1248 podelil Hermanu Ortenburškemu skupaj z 2/3 desetine.[339] Na zahodu je meja potekala od Miklarij v rahlem loku med Semičem in Planino do višine Laz ter se nato obrnila proti severovzhodu na Gorjance.[340] Na tem sektorju se cerkvena meja ni povsem pokrivala z mejo Kranjske. Nova pražupnija se ni zajedala globoko v pragozd na zahodu, zato sta se ozemlja zahodno od črte Miklarji—Rožni dol kasneje v cerkvenem oziru polastili fari Koprivnik in Črmošnjice, ki sta nastali iz prafare Ribnica. Omenili smo že, da je v okvir Kranjske istočasno z Belo krajino in Žumberkom prišla tudi Vivodina. Zato se je tega območja hitro polastil Oglej. Farno cerkev sv. Jurija so zgradili Blagaji, ki so imeli še do leta 1321 patronat. Tega leta so cerkev, ki je bila dedna posest grofov, poklonili kostanjeviškemu samostanu, ki jo je skupaj s faro obdržal do jožefinskih reform v 18. stoletju. Takrat se je fara odcepila od goriške nadškofije in se priključila zagrebški škofiji.[341] Po določilih listine iz 1228 so jurisdikcijo nad faro v Črnomlju obdržali vsakokratni belokranjski gospodje.

To obdobje se je končalo januarja 1268, ko je vojvoda Ulrik III. Spanheimski poklonil faro z vsemi podružnicami in pravicami Nemškemu viteškemu redu v Ljubljani na prošnjo prejšnjega župnika Ivana, njegovega vicedoma in kaplana.[342] Zakaj prav križevnikom? Leta 1268 je bilo jasno, da Ulrikovo gospostvo na Kranjskem ni več trdno. Poleg Otokarja II. Češkega je bil glavni interesent za Ulrikovo dediščino patriarh, ki je že nekaj let prej prisilil Ulrika, da mu je prepustil posest na Kranjskem, nato pa mu jo je dal nazaj v fevd. Jasno je bilo, da so pri taki politiki dnevi spanheimski Kranjski šteti. Zato je Ulrik Belo krajino, ki je bila kot privatna posest izključena iz teh igric, želel obraniti usode oglejske okupacije. Obrnil se je na Nemški viteški red, ki je sodil med njegove najzvestejše, saj ga je njegov oče Bernard pripeljal v Ljubljano, in mu podelil vso cerkveno upravo Bele krajine ali

[335] Glej op. št. 327.
[336] F. Trdan, O slovenskih bogomilih, Čas VIII/1914, str. 187—193.
[337] Podlogar, NVR, str. 156.
[338] Gradivo V, št. 96, str. 60; št. 156, str. 87; št. 481, str. 239; št. 507, str. 253.
[339] URB II, št. 156, str. 120: »ut iure patronatus ecclesie parrochialis in Pœlan, et duabus partibus decimarum in omnibus novalibus in predio proprietate seu territorio ad castrum Zobelsperc pertinente post obitum felicis recordationis nobilis viri Cunradi de Aursperc . . .«.
[340] M. Miklavčič, Predjožefinske župnije na Kranjskem (= Župnije), GMDS XXV—XXVI/1944—1945, karta župnij.
[341] AS, listina 1321 september 22. Miklavčič, Premik, str. 135—139.
[342] GZLj X/9.

bolje — faro Črnomelj. Komenda je bila z množico privilegijev skoraj neodvisna od škofijske organizacije na svojem območju. Odgovarjala je le deželnemu komturju, državnemu mojstru in končno velikemu mojstru. Nekaj takih pravic je redu na svojih gospostvih podelil sam Ulrik III.[343] Disciplinirani in vdani red je bil garant, da Oglej ne bo dobil vsaj v cerkvenem oziru Bele krajine popolnoma v svoje roke. Obenem je lahko nudil pomoč pri načrtni kolonizaciji in obrambi pokrajine (slednje niti ni bilo več potrebno). Nemški viteški red je torej dobil kompletno cerkveno organizacijo v Beli krajini, kjer ni bilo prostora za druge redove in posvetno duhovščino.

Podlogar in Barle menita, da je red prišel v Belo krajino že pred letom 1268. Barle zagovarja stališče, da so imeli križevniki že vsaj leta 1236 posest v Beli krajini, ker je cesar Friderik II. takrat podelil Nemškemu redu v Avstriji, Štajerski in v »marchia Carniole« posebne privilegije.[344] Temu se pridružuje Podlogar, ki da pristavlja, da so se naselili v »trifarškem samostanu« (ki ga sploh ni bilo), vendar šele 1256, posest so imeli že leta 1236.[345] Oba se sklicujeta na privilegij iz 1236, ki pa Bele krajine sploh nima v mislih! Listina je nastala po prepisu privilegija vojvode Friderika Babenberškega za Nemški viteški red na Štajerskem iz leta 1233. Cesar jo je dopolnil le s pripisom »Austrie ... **et marchia Carniole**«, ki je bil mišljen za komendo v Ljubljani. Cesar pri tem ni mislil na **babenberško** Kranjsko, kjer takrat ni bilo nobene komende ali posesti Nemškega viteškega reda. Bila pa je v spanheimski Ljubljani. Zato se lahko strinjamo s Hauptmannom, da je bil na Kranjskem red prisoten le v Ljubljani, ne pa v babenberški Beli krajini.[346]

Križevnikom moramo po letu 1268 priznati veliko aktivnost. Vse posle so vodili redovni bratje, ki so prihajali iz komende v Ljubljani. Sedež uprave je bil v Črnomlju. Do leta 1279 je vodil župnijo Ivan iz Rogatca,[347] po njegovi abdikaciji pa Jakob, *»plebanus de Sernenoel«* vsaj do leta 1291.[348] Konec stoletja se je izredno razvilo področje filijale pri Rosalnicah, predvsem zaradi trgovine po cesti Metlika—Novo mesto in nastajajočega Novega trga. Najkasneje v 90. letih se je filijala osamosvojila. Zanimivo je, da sta zaporedni bila prva župnika predstavnika starih ministerialnih familij — Wolrik Črnomaljski in po 1295 Gerloh Hmeljniški.[349] Področje okoli Novega trga je okoli leta 1300 prevzelo primat od Črnomlja, kar se je moralo odraziti tudi v cerkvenih zadevah. Čeprav je fara Črnomelj ohranila še v novi vek status nekake nadžupnije, se je že 1296 smatrala *»sancta Maria in Nawa«* kot samostojna župnija v okviru oglejskega patriarhata. Obe nista bili dolžni dajati izredne papeške desetine, ki se je pobirala leta 1296.[350] Obe sta bili na spisku obveznikov oglejskih kolekt leta 1323: *»Czerneomel (marc I et dimidia)«*, *»Awa (marc I)«*.[351] Poleg nove fare so križevniki v Metliki začeli graditi sedež reda — komendo. Gradnja je še tekla okoli leta 1310, ko je patriarh Otobon dajal odpustek vsem, ki bi pomagali graditi objekt.[352] Uradni sedež križevnikov se je s tem preselil v Metliko, ne pa tudi center duhovnega življenja. Vendar nova komenda dolgo ni bila neodvisna. Tako kot patronat nad župnijo je upravo nad komendo ohranila ljubljanska hiša, ki je imenovala »pomožne« komturje in se posredno vmešavala v lokalne zadeve. Podružnično komendo je nadzoroval črnomaljski župnik in komtur vse do 60. ali 70. let 14. stoletja, ko se je belokranjska komenda Nemškega viteškega reda osamosvojila. Prvi samostojni komtur, za katerega vemo, in istočasno metliški župnik je bil neki Mihael leta 1378.[353]

[343] GZL, j XI/24 in XI/26.
[344] URB II, št. 93. Barle, Nekoliko podatkov, str. 49.
[345] Podlogar, NVR, str. 155—157.
[346] Hauptmann, Erläuterungen, str. 418.
[347] ANVR, št. 1477, str. 385.
[348] J. Komatar, Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal, MMK XIII/1900 (= MMK XIII), št. 46, str. 46.
[349] MMK XVIII, št. 17, str. 130—131.
[350] K. Kovač, Ein Zehentverzeichnis aus der Diözese Aquileja vom Jahre 1296, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, XXX. Band, Innsbruck 1909, prepis — original fol. 23 a.
[351] G. Bianchi, Documenti per la storia del Friuli I, Udine 1844, str. 592 (prepis ZIMK).
[352] ANVR, št. 888, str. 232—233.
[353] HHStA, listina 1378 januar 4 (prepis ZIMK).

Vprašati se moramo še, kakšno razmerje je vladalo med črnomaljsko prafaro in metliško komendo ter posvetno duhovščino oziroma dolenjskim naddiakonatom. Ta je bil zastopnik oglejskega patriarha glede cerkvene uprave na Dolenjskem. Kljub vsem privilegijem Nemškemu viteškemu redu je veljala podrejenost fare Ogleju. Nenazadnje si je Bertold leta 1228 izboril celotno desetino na teritoriju prafare Črnomelj. Iz virov je razvidno, da je red kot upravitelj fare dajal redno papeško desetino vsaj še leta 1370,[354] zato pa so bile fare oproščene posebnih dajatev, kijih je sicer pobiral dolenjski naddiakon.[355] Te je navadno razpisal patriarh za svoje potrebe. V začetku 14. stoletja posebnega položaja belokranjske Cerkve ni priznaval naddiakon, ki je hotel razširiti pobiranje tudi na Belo krajino. Temu se je uprl ljubljanski komtur, ki se je leta 1320 pritožil patriarhu Paganu.[356] Spor se je končal verjetno na zadovoljstvo križevnikov, saj o njem nimamo več nobenih vesti. Zato pa je patriarh ohranil formalne pravice do fare, kar je vidno predvsem v investiturah župnikov v črnomaljsko faro,[357] medtem ko je prezentacijo imel Nemški viteški red. To se je dogajalo tudi na prošnjo ljubljanskega komturja, da bi dolenjski naddiakon smel razsojati in investirati v fari Črnomelj (1342).[358] V večini primerov se je vendarle patriarh osebno pobrigal za tekoče zadeve. Tako stanje je bilo vse do srede 15. stoletja. Zaradi beneške zasedbe patriarhata leta 1420 je bila pretrgana zveza z Oglejem. Pridružila se je še globoka cerkvena kriza, v katero je zapadla zlasti posvetna duhovščina. Tako ni prihajalo več niti do formalnih potrjevanj oziroma imenovanj. Križevniki so se v smislu jurisdikcije osamosvojili od patriarha.[358a] Stike z Oglejem sta ovirala tudi cesarja Friderik III. in Maksimilijan I., ker je Oglej sedaj ležal na sovražnih beneških tleh. Novo stanje ni bilo po godu obnavljajočemu se dolenjskemu naddiakonatu, ki si je konec 15. stoletja želel povrniti stare pravice. Spori so prišli tako daleč, da je bil leta 1473 metliški komtur pozvan pred patriarha, da bi izkazal privilegije, po katerih se je odtegoval patriarhovi jurisdikciji.[359] Najbolj zagrizen je postal novi naddiakon Mihael Sterleker, prošt v Novem mestu. Točno leto dni po izvolitvi je aprila 1500 pisal patriarhu, da se župniki, ki spadajo pod metliškega komturja, ne zmenijo več za njegovo jurisdikcijo. S komturjevim pristankom odvezujejo od reservatov in kazni in hočejo te svoboščine, ki so jih menda dobili od generalnega vikarja Bucija de Palmulis, spraviti v navado. Zato je predlagal, naj spet postanejo podložni naddiakonu Slovenske marke (t. j. Dolenjske), kakor je to bilo nekdaj. Tako bi se lažje in zagotovo razglašali patriarhovi ukazi.[360] Vendar je bilo prepozno. Belokranjske župnije so sicer ostale vse do jožefinskih reform v oglejskem patriarhatu oziroma naslednici, goriški nadškofiji, ne pa tudi v območju naddiakonata.[361] Ohranile so notranjo samostojnost in bile še konec 18. stoletja kot posebna dekanija s sedežem v Metliki, neposredno podrejene patriarhu oziroma nadškofu.[362]

Oglejmo si še razvoj posameznih belokranjskih župnij. V 14. stoletju se je najprej osamosvojila in najbolj razvila **župnija v Rosalnicah pri Metliki** *(ecclesia beate Virginis circa castellum, matrix)*. Do leta 1354 so bile ustanovljene njene filijalne v Metliki *(sancti Nicolai de foro)*, Božakovem *(Marie Magdalene)*, Dolenjem Suhorju *(sancti Jacobi)*, Jugorju *(sancti Viti)* in Krašnjem vrhu *(sancte Trinitatis)*.[363] Torej tam, kjer se je prebivalstvo najbolj povečalo. Podružnične cerkvice seveda niso imele svojih duhovnikov, razen cerkve v Metliki (sv. Nikolaj). Metliški župnik je bil od konca 14. stoletja istočasno komtur. Leta 1378 je bil Mihael,[364] pet let po-

[354] Glej op. št. 351.
[355] ANVR, št. 1245, str. 326.
[356] MHK XVII/1962, str. 79.
[357] GZLj X/11 in X/19. ANVR, št. 1321, str. 345 in št. 1498, str. 391.
[358] IMK I, str. 6.
[358a] I. Gruden, Cerkvene razmere med Slovenci v 15. stoletju, Ljubljana 1908, str. 72.
[359] IMK I, str. 18.
[360] IMK II, str. 75.
[361] IMK I, str. 36—37.
[362] Miklavčič, Župnije, str. 58—59 in karta.
[363] I. Tkalčić, Monumenta historica episcopatus zagrabiensis (= MEZ) II, str. 93.
[364] Glej op. št. 353.

zneje Henrik,[365] leta 1430 Peter,[366] 1466 Wolfgang,[367] 1475 Volbenk,[368] 1493. Jurij[369] in 1536 baron Erazem Turn.[370] Število redovnih bratov v Metliki, kjer je bila komenda, ni znano, a jih ni bilo malo. Leta 1378 jih je moralo biti vsaj deset, saj komtur Mihael izpričuje, da je prejel 250 goldinarjev od zapuščine pokojnega celjskega lovca Ranspercha za župno cerkev sv. Marije, kjer je pokopan. Zato pa bodo zanj morali opravljati aniverzarij s kar **desetimi** duhovniki! Precejšnje število Belokranjcev je bilo vsako leto posvečeno v mašnike! Samo iz Metlike povprečno eden do dva na leto. Podatki so iz 90. let 15. stoletja in zajemajo posvetitve v Čedadu. V nekaj primerih je njihov socialni izvor naveden. Gre za sinove metliških obrtnikov — meščanskega srednjega sloja: Ivan — sin krojača Blaža, Jurij — sin krojača Petra, Primož — sin peka Vida itd.[371] Duhovni stan je torej tudi med srednjim slojem kljub cerkveni krizi še vedno veljal kot »chic« in varen posel. Omenili smo že, da je bila leta 1444 v Metliki ustanovljena bratovščina Rešnjega telesa. Tipična cerkvena bratovščina je vključila medse meščanstvo in plemstvo — ti so podarili bratovščini večino posesti za razne maše.[372] Bratovščina je imela svoj statut, kjer so bile natančno navedene dolžnosti članov.[373]

Počasneje so se razvijale ostale župnije in filijale. **Prafara Črnomelj** je imela sredi 14. stoletja le dve podružnici: v Dobličah *(sancti Iohannis Baptiste de Doblich)* in Otovcu *(sancti Irenei)*.[374] Še vedno je črnomaljski župnik imel odličnejši položaj v Beli krajini, predvsem na območjih fara Vinica, Semič in Podzemelj, manj v Metliki — zlasti ne od konca 14. stoletja, ko je komenda v Metliki postala samostojna. Okoli leta 1500 je Črnomelj že izgubil vodilni položaj, ki ga je od tedaj imela fara v Metliki, kasneje sedež dekanije. Dokler se ni komenda v Metliki osamosvojila, je bil črnomaljski župnik tudi »podružnični« komtur. Poznamo pa več župnikov, kot drugod. Leta 1300 — Franc,[375] po njegovi smrti je župnikoval najbolj razvpiti župnik in komtur Henrik iz Opave od 1336 do 1358, ko je umrl.[376] Na izpraznjeno mesto je patriarh Nikolaj investiral Ivana iz Trebnjega, prav tako duhovnika Nemškega viteškega reda.[377] Za njim je vodil župnijo Mihael, ki je abdiciral leta 1383. Nasledil ga je Albert von Swainberg, ki je prišel iz Salzburga.[378] Leta 1398 ga je nasledil Ivan (Hans), ki je umrl med 1402 in 1406.[379] Nasledil ga je Nikolaj, tega pa Peter pred 1432.[380] V 50. letih je župnikoval Lovrenc Leuschner,[381] zatem preneha serija virov za Črnomelj. V začetku 16. stoletja je imela župnija kar 15 podružničnih cerkvic ali kapel, ne dosti manj kot metliška fara. To so bile: sv. Duh (Črnomelj), sv. Sebastijan (pri Črnomlju), sv. Marko (Butoraj), sv. Mihael (Desinec), sv. Toma (Tanča gora), sv. Janez Evangelist (Dobliče), sv. Osvald (Dragovanja vas), sv. Mohor, sv. Marija Magdalena (Tušev dol), sv. Janez Krstnik (Petrova vas), sv. Jernej (Otovec), sv. Jurij (Rožanec), sv. Nikolaj (Stražni vrh), sv. Andrej (Turn) in sv. Ana (Tanča gora).[382] Glede cerkve v Dobličah je jasno, da je naddiakon Ivan naredil leta 1354 napako, ker je cerkev v Dobličah imenoval po Janezu Krstniku namesto po Janezu Evangelistu.

O ostalih treh podružnicah in kasnejših župnijah so viri še bolj obskurni, saj je šlo za tretjerazredne župnije. Leta 1354 je imela **župnija v Vinici** *(ecclesia sancte*

[365] ANVR, št. 1498, str. 391.
[366] AS, listina 1430 maj 1.
[367] Etnolog, št. 9, str. 37—39. ANVR, št. 2092, str. 557 in št. 2094, str. 557.
[368] IMK II, str. 70.
[369] IMK III, str. 65.
[370] AS, listina 1536 oktober 13.
[371] Glej op. št. 353 in 369.
[372] Prim. Etnolog, št. 14, str. 44—45.
[373] ZALj, urbar NVR 1490, statut.
[374] Glej op. št. 363.
[375] GZLj X/11.
[376] GZLj X/19 in ANVR, št. 1321, str. 345.
[377] ANVR, št. 1321, str. 345.
[378] Glej op. št. 365.
[379] ANVR, št. 1587, str. 414; št. 1625, str. 427; št. 1671, str. 439.
[380] ANVR, št. 1879, str. 500.
[381] ANVR, št. 2048, str. 544—545.
[382] Podlogar, Črnomelj, str. 49—50.

Crucis ... in Vinnicha) podružnico le v Preloki *(capella sancte Trinitatis)*.[383] Vemo za dva župnika iz 15. stoletja: Friderik Semenič — član znane belokranjske plemiške familije (1424)[384] in Baltazar leta 1480.[385] **Semiška župnija** *(ecclesia sancti regis Stephani matrix de Senich, de fundacione regis Bele)* je imela sredi 14. stoletja dve podružnici: v Rožnem dolu *(capella sancte Marie Magdalene)* in Gabru *(sancti Primi et sancti Iohannis)*.[386] Zanimivo je, da so konec srednjega veka držali semiško faro duhovniki, ki niso bili iz vrst Nemškega viteškega reda, med njimi novomeški kanonik Leonard Višnjegorski leta 1496.[387] Dve podružnici leta 1354 je imela tudi **župna cerkev v Podzemlju** *(sancti Martini, matrix)*: v Borštu *(capella sancte Margarethe)* in v Adlešičih *(capella ... sancti Nicolai)*.[388] Poudariti moramo, da so se vse bivše podružnice osamosvojile med letoma 1268 in 1354!

Kakšne so bile meje med župnijami? Sodeč po omembah v virih se niso razlikovale od meja v 18. in 19. stoletju. Meja med farama Metlika in Semič je potekala v ravni črti od Malin približno do Krvavčjega vrha. Zatem je Metlika mejila na faro Podzemelj do izliva Lahinje v Kolpo. Fara Podzemelj je na zahodu mejila na Semič od Krvavčjega vrha do Krupe, nato pa po Krupi in Lahinji, mimo Desinca, ki je ležal v črnomaljski fari, do višine Tribuč na faro Črnomelj. Od tod do Marindola sta mejili fari Podzemelj in Vinica. Slednja je na severu mejila na faro Črnomelj, po črti severno od Obrha, Dragatuša, Podloga, Brdarcev do višine Tribuč. Fari Črnomelj in Semič sta mejili po črti severno od Ručetne vasi, južno od Nestoplje vasi in Vinjega vrha na Krupo.[389] Zahodno mejo belokranjskih župnij oziroma črnomaljske prafare smo opisali zgoraj.

Tipičen primer, kako lahko politika izrabi nepomemben srednjeveški spor, je »desetinska vojna« med zagrebškim kapitljem in Nemškim viteškim redom v Beli krajini sredi 14. stoletja. Dogajanje je služilo v 19. stoletju za dokazovanje pripadnosti Bele krajine in Žumberka eni ali drugi državi. Zagrizen boj je nastal v 80. letih 19. stoletja, ko se je žumberška Vojna krajina priključila civilni Hrvaški, čeprav je de iure sodila h Kranjski. Značilno je, da so se zgodovinarji lahko opirali le na en sam, skrajno pristranski vir iz 14. stoletja — statute zagrebškega kapitlja, ki jih je sredi 14. stoletja sestavil glavni pobornik prenove zagrebške škofije, sposobni naddiakon Ivan iz Gorice na Hrvaškem.[390] Vsi zgodovinarji so ločili ta vir od splošnega dogajanja okoli desetine na Hrvaškem, se lovili na posameznih pasusih in zato vedno znova prihajali do napačnih zaključkov. Bistvo spora v 14. stoletju je v pripadnosti **desetine** eni ali drugi Cerkvi, ne pa v **jurisdikciji** belokranjskih župnij. Franc Šumi pravi, da je bila Bela krajina cerkveno in kulturno navezana na Oglej, obenem pa podrejena zagrebški cerkvi. Nesmiselnost teze opravičuje v »pozabljenih a zapisanih pravicah« Zagreba.[391] Jasno je, da ima v mislih besede naddiakona Ivana, ki se sklicuje na neke pravice *»ex institucione et ordinacione antiqua«*,[392] ki pa niso nikdar obstajale, saj smo že ugotovili, da zagrebška škofija ni imela cerkvene organizacije v Beli krajini. Šumi trdi, da je bil črnomaljski župnik Henrik iz Opave tisti, ki se je prvi uprl Zagrebu in pričel pobirati desetino v lastni režiji. Čudi se, da hrvaška politična oblast ni podpirala zagrebških zahtev — še več, ban je bil v istem času prav tako v sporu s Cerkvijo glede desetine.[393] Pozabil pa je, da je imel pravico do desetine oglejski patriarh, čeprav je vire poznal. Henrik je moral pobirati desetino, a ne zase, kot trdi naddiakon Ivan, temveč za patriarha

[383] Glej op. št. 363.
[384] ANVR, št. 1826, str. 482.
[385] IMK I, str. 33.
[386] Glej op. št. 363.
[387] IMK III, str. 108.
[388] Glej op. št. 363.
[389] AS, listine 1438 junij 16, 1441 januar 11, 1466 januar 6 in 1510 marec 10. ANVR, št. 1671, str. 439. MMK XIV, št. 54, str. 54. Carniola I, št. 452, str. 26. IMK II, 75—76. Podlogar, Črnomelj, str. 49—50. Miklavčič, Župnije, str. 58—59 in karta.
[390] MEZ II.
[391] Schumi, AH I, str. 82.
[392] MEZ II, str. 49.
[393] Schumi, AH I, str. 82 in 86.

oziroma papeža! Glede drugega problema — nezanimanja tedanje hrvaške javnosti, je odgovor lažji. V prvi polovici 14. stoletja je na Hrvaškem obstajal hud odpor, proti desetini s strani plemstva in meščanstva. Gre za prisvajanje viška proizvodnje s strani Cerkve, katerega del so si želeli prisvojiti posvetni fevdalci ali pa ga vsaj zmanjšati, da bi lahko povečali lastno rento na račun kmetov. Cerkev je že od 13. stoletja zaradi težav s prevozi zamenjavala naturalno desetino z denarno, kar spet ni bilo po godu fevdalcem, meščanom in kmetom, saj je Cerkev tako lažje pobrala desetino. Proces pretvorbe naturalne v denarno rento je bil dolg in se je po hudih bojih končal šele konec 15. stoletja. V tem obdobju je prihajalo do številnih cerkvenih izobčenj, zato ekskomunacija Nemškega viteškega reda v Beli krajini leta 1350 ni nič posebnega. Zanimivo je, da so fevdalci v 15. stoletju zamenjali cilj — sedaj so se borili za denarno desetino, ki se je na ta način najlaže zmanjšala. Za lažje pobiranje desetine sta škof in kapitelj v 13. stoletju razdelila škofijo na »desetinske kotare«. Kotar Metlika (Bela krajina, Žumberak in Sicherstain) je bil v 14. stoletju v sklopu naddiakonata Gorica.[394] To je odgovor, zakaj zagrebška cerkev ni dobila politične podpore. S tem si razložimo tudi aspiracije naddiakona Ivana po desetini v Beli krajini. Ker je Cerkev polagoma pretvarjala desetino iz naturalne v denarno rento, se je lahko posvetila obnavljanju starega stanja in novim zahtevam. Prevoz desetine ni bil več bistven. Bela krajina je prišla v interesno sfero zagrebške škofije ne toliko zaradi nekdanje politične pripadnosti Hrvaški, kot zaradi geografske in gospodarske navezanosti na vzhod. Prav to je navedlo glavnega izvajalca obnove, naddiakona Ivana, da je vključil v desetinsko območje zagrebške škofije tudi Belo krajino in Žumberak. Sklicevati se ni mogel na konkretne dokaze; temveč je navedel le, da to področje pripada zagrebški cerkvi skupaj z desetino: »... *in eadem provinciola (Metlika, op. D. K.) et locis ibi adherentibus esse de pertinenciis decimacionis* **capituli supradicti,** *tamquam de existentibus infra limites zagrabiensis dyoecesis usque ecclesiam beatissimi Stephani regis Hungarie de Zemch inclusive, que ecclesia cum sua parochia et capellis circa et extra limites aquilegensis dyoecesis existit parte in illa, et abhinc limes protenditur per cacumen moncium versus aquilonen directe quodammodo, ecclesias de Syhenstain, de Syhembergh et de Grachan ad zagrabiensis ecclesie dyoecesim includendo* ...«. in na nekem drugem mestu: »**provinciola Methlice,** *de Syhenstain, de Syhembergh et de Grachan cum suis pertinenciis, tamquam infra limites zagrabiensis ecclesie dyoecesim existencium* ...«.[395] Pri tem je izkoristil tudi ime semiške cerkve, ki verjetno ni po kralju Štefanu Ogrskem. Ivan je bil vnet decimator že pred sporom, ki je izbruhnil leta 1339. Skupaj z Gregorjem iz Čazme sta pobirala desetino po Hrvaškem pet let prej.[396] Da zagrebška škofija do tedaj res ni imela nobene tradicije v pobiranju desetine po Beli krajini, izkazuje tudi račun papeškega poslanca Jakoba Berengara za zagrebško škofijo iz let 1332—1337, ki ne omenja nobene belokranjske župnije.[397] Zgoraj smo opozorili na desetinsko podrejenost Bele krajine Ogleju, kar je razvidno iz popisov iz let 1296 in 1323. O neupravičenosti Ivanove akcije torej ni dvoma. Oglejmo si še potek spora. Šumi, Podlogar in Barle so povezovali začetek spora z osebo črnomaljskega župnika in komturja Henrika. Barle celo trdi, da je ta »začel sam pobirati desetino že leta 1330«.[398] To je že kronološko zgrešeno, ker je postal Henrik župnik v Črnomlju šele leta 1336, ko ga je investiral patriarh Bertrand.[399] Isto po njem povzema Podlogar, ki pristavlja, da je bil Henrik iz familije vitezov Črnomaljskih.[400] Tudi to ni res, ker je Henrik izviral iz Opave (Opavia), kot je razvidno iz imena. Oba pa v glavnem zastopata stališče, da zagrebška škofija ni imela

[394] J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, Zagreb 1980, str. 80—87. Glede podobnega spora reda Ivanovcev z zagrebško škofijo glej: CD XI, št. 448, str. 589—591 in št. 466, str. 610—611.

[395] MEZ II, str. 49—50.

[396] CD X, št. 120, str. 179—181.

[397] CD X, št. 34, str. 43—57.

[398] Barle, Nekoliko podatkov, str. 51.

[399] GZLj X/19.

[400] Podlogar, NVR, str. 158.

kakšnih posebnih pravic do belokranjske desetine. Kapitelj se je zaradi (namišljene) krivice pritožil papežu Benediktu XII. in poslal leta 1338 v Avignon vikarja Jakoba in naddiakona Ivana. Ne pozabimo, da je spor sprožil pravzaprav slednji! Marca 1339 sta se vrnila s papeževo poslanico, da morajo »njihove pravice« povrniti, kršilce pa izobčiti. Zato je pooblastil topliškega opata Ivana in dominikanskega priorja Ladislava iz Zagreba. Oba sta poklicala po že napravljenem scenariju komturja Henrika v zagrebški cistercij. Toda slednji ni prišel, niti ni poslal zastopnika. Zato je siva eminenca zagrebškega duhovnega zbora naddiakon Ivan predlagal, naj opat Ivan predloži nov rok — 9. november. Takrat se je Henrik zares pojavil. Značilno je, da je na razpravi imel glavno besedo Ivan, ne pa papeževa pooblaščenca. Predlagal je, naj se križevniki odpovedo desetini v Beli krajini, ker ta »spada že od nekdaj pod zagrebški kapitelj«. Presenečeni Henrik si ni mogel misliti, da poleg patriarha predstavlja Zagreb višjo instanco. Prosil je sodišče za premislek. Zedinili so se, naj bo zadnji rok za to 2. julij 1340. V tem času se je Henrik verjetno posvetoval s sobrati, ljubljansko komendo in zastopnikom goriške uprave v Beli krajini. Pripomniti velja, da se ljubljanska komenda, ki je bila sicer nadrejena metliški, ni neposredno vključila v spor. Opogumljen s podporo in poučen s starimi pravicami reda in župnije je Henrik eskiviral dogovorjeni sestanek. Zato so sodniki tega dne prisodili pravico do Bele krajine zagrebškemu kapitlju in poslali vse spise papežu. Kurija je sodbo potrdila in ukazala, naj jo pooblaščenca tudi izvršita. Toda to ni bilo lahko. Poleg Nemškega viteškega reda je vodil kapitelj, zlasti naddiakon Ivan, še številne druge desetinske pravde, tako da ni mogel sodbe takoj realizirati. Šele v začetku februarja 1349 sta poslala papeževa pooblaščenca nekega Egidija v Podgorje, Medjurečje, Ozalj in Metliko. Župnika Vseh Svetih — Leonard in sv. Vida v Ozlju — Ivan sta istočasno v navzočnosti ljudstva izobčila komturja Henrika. To se je baje zgodilo v Metliki, kar pa je malo verjetno. Ukrep ni pomagal, saj kapitelj ni imel nobenih sredstev, da bi nadzoroval izvrševanje kazni. Povrhu vsega zagrebški cerkvi niso bili naklonjeni niti prebivalci Bele krajine. Pooblaščenca sta zato 5. februarja 1349 ukazala, naj se pred zbranim ljudstvom ekskomunicirajo župniki, dokler ne prenehajo pobirati desetine. Izobčenje naj bi se razglašalo vsako nedeljo in praznik. Šlo je za župnike Jakoba (Metlika), Štefana (Črnomelj), Radoslava (Vinica), Marka (Semič), Ditriha (Žumberak) in Leopolda (Vivodina). Vsi so imeli sedež na Kranjskem oziroma v nemškem cesarstvu. Toda ti se niso niti malo ozirali na izobčenje, ki je z novimi in novimi ponavljanji izgubljalo moč in pomen. Poleg že omenjenih so sami pobirali desetino še: Gonslav (Trg), Henrik in Ortolf (Metlika), Tomaž (Črnomelj), Andrej in Konrad (Podzemelj). Končno je vzel stvari v roke besni naddiakon Ivan in zahteval od papeževega legata na Ogrskem, da on kot papeževa avtoriteta prisodi pravice Zagrebu. Za to se je celo sam potrudil v Rim. Legat Gvido je 25. marca 1350 sam izobčil križevnike in obenem še viteze Ivanovce zaradi istih grehov ter naročil hrvaški duhovščini, da še sama obvesti narod o tem. Velika slovesnost se je dogodila v zagrebški škofijski cerkvi sv. Marka 22. julija 1350, ko je bilo izobčenje javno razglašeno in »razdeljeno v mnogih kopijah«! Tako nekako kot danes v Uradnem listu. Očitno je, da so načrti naddiakona Ivana in kapitlja padli v vodo. Občudujemo pa lahko prevejano politiko, ki so jo vodili, da bi dosegli cilj. Spor se je menda nadaljeval še naprej, vendar je s smrtjo naddiakona Ivana izgubil ostrino. Začasno se je leta 1370 končal s premirjem, ko je zagrebški škof Štefan III. izboril svoji škofiji nek pavšalen davek kot priznavalnino namesto desetine. Verjetno pa ga ni nikoli prejel. Kapitelj je znova sprožil spor leta 1513. Križevniki so bili iz istih vzrokov znova izobčeni. Tokrat so zagrebški kanoniki zaigrali na drugo struno. Cesarja Maksimilijana I. so zaprosili, da bi poleg desetine še **reinkorporiral** belokranjske župnije zagrebški škofiji. Obrnili so se tudi na državni zbor za zaščito »svoje desetine«, a je vse skupaj ostalo pri starem.[401]

[401] MEZ II, str. 48—56. Schumi, AH I, str. 81—86. Barle, Nekoliko podatkov, str. 51—54. Barle, Še nekaj doneskov o prepiru med križniki v Beli krajini in kapitulom zagrebškim, IMK XI/1901, str. 189—196.

Sedaj je torej šlo za vprašanje **jurisdikcije** nad belokranjskimi župnijami. S tem so bile vse prejšnje zagrebške zahteve presežene. Ni presenetljivo, da so se obrnili na cesarja, saj se je od Friderika III. dalje deželni knez neposredno vmešaval oziroma vodil posvetne zadeve Cerkve v svojih deželah. V njegov posel so sodile tudi inkorporacije fara (prim. nastanek novomeškega kapitlja). Z morebitno pozitivno rešitvijo prošnje bi se Bela krajina cerkveno odcepila od oglejskega patriarhata in priključila zagrebški škofiji (t. j. nadškofiji v Kalocsi). Tako bi Maksimilijan izgubil svojo vlogo pri vmešavanju v Cerkev, saj na Ogrskem ni imel ne politične, ne cerkvene oblasti kot v svojih deželah. Slejkoprej bi prišlo do problemov zaradi dualizma v cerkveni in državni upravi Bele krajine. To in pa nasprotovanje zvestih križevnikov, ki bi sicer izgubili del samostojnosti, če bi prišli pod ogrsko Cerkev, je cesarja postavilo na stran Nemškega viteškega reda. Zagrebškim kanonikom se mu niti ni zdelo vredno odgovoriti.

AGRARNA KOLONIZACIJA

Poseljenost Bele krajine v srednjem veku moremo razdeliti v dve obdobji. Prvo se začenja s staroslovansko naselitvijo ob prihodu in traja do priključitve h Kranjski. V tem obdobju je bila Bela krajina izrazito slabo poseljena, saj je predstavljala obmejni pas hrvaške države. Posebno pride stanje do izraza po končanih madžarskih vpadih, ko se je začela formirati in krepiti grofija Kranjska. Medtem ko je bližnji novomeški okoliš zajela naselitev Slovencev že od 7.—8. stoletja dalje, je Bela krajina doživljala pritok prebivalstva od prekokolpske strani. Slovenska naselitev po premiku meje v 12. stoletju se je ustavila pri Mehovem oziroma Gorjanci ter ob velikih pragozdovih, ki ločujejo Belo krajino od Dolenjske. Na jugu se je tok naseljevanja ustavil okoli Soteske in Kočevskih Poljan, ki sta tvorila nekako zajedo v gozd. To niti ni čudno, saj je tod vodila srednjeveška prometna pot, ki se je preko Črnomlja nadaljevala v prekokolpske predele Hrvaške.[402] Bela krajina v tem času ni doživljala takega tempa iz že naštetih vzrokov. Sistematična in obsežna kolonizacija je bila izvedena šele, ko so se politične razmere z nastopom Andeških ustalile ob koncu 12. stoletja. Zato moramo drugo obdobje srednjeveške kolonizacije postaviti v ta čas. Andeški v tem oziru niso naredili kaj prida. Sistematično koloniziranje so začeli izvajati šele Spanheimi od 1246 dalje, ko so podedovali Belo krajino od Babenberžanov. Nasploh je delo koroških vojvod na Slovenskem eno najobsežnejših (npr. širša okolica Ljubljane). Spanheimi so k temu poslu pritegnili svoje ministeriale — v Beli krajini verjetno Črnomaljske, Gracarje in po letu 1268 še Nemški viteški red.

Trdimo, da je Bela krajina bila v smislu sistematične kolonizacije v znatnem zaostanku v primerjavi z ostalimi slovenskimi deželami, kjer se je ta faza takrat večinoma že končala. Seveda je temeljno vprašanje, kaj je do 13. stoletja že bilo poseljeno in kaj so kolonizatorji izkrčili povsem na novo. Pri tem moramo upoštevati, da je vse dotedanje prebivalstvo imelo korenine onstran Kolpe — bili so Hrvati. Vendar je naselitev v zgodnjem srednjem veku potekala za obe veji južnih Slovanov vsaj približno enako. Mislim na osnovne poteze naseljevanja novega ljudstva na staro kulturno plast, kar je Bela krajina nedvomno bila.

Novo prebivalstvo je najprej pritegnila zemlja, ki jo je njegov rimski predhodnik kultiviral. Vabila ga je k obdelavi, ki je bila znatno lažja kot tam, kjer je bilo treba npr. gozd na novo krčiti. Opozoriti moramo, da nikakor ne gre za materialno kontinuiteto, torej neposredno zamenjavo poznorimskega prebivalstva s slovanskim! Gre za kontinuiteto kulture tal, na kar nas navaja tudi dejstvo, da v toponimih ne zasledimo nobenih navezav na antična imena. Izjemo predstavlja hidronim Kolpa, ki se v antičnih virih imenuje Colapis. Vendar to ime ni nujno prevzelo belokranjsko prebivalstvo. Lahko se je razširilo iz hrvaškega Pokolpja (bližina Siscie!)

[402] Kos, Začetki, str. 171—172 in karta.

ali zgornjega toka reke. Bela krajina v pozni antiki ni bila nikoli povsem brez prebivalstva. Znana so sicer le tri poznoantična najdišča, od katerih je najpomembnejše ono na Kučarju pri Podzemlju, ki je bilo verjetno tudi upravno in cerkveno središče belokranjskega prostora v tem času. Gre za starokrščanski kompleks z dvema cerkvama in pripadajočimi objekti. Poleg tega sta poznorimski še postojanki na ‚Velikem' Kolečaju in Židovcu. Značilno je, da so vse tri postavljene na prazgodovinske poselitvene točke. V pozni antiki je zanesljivo vsaj naselje na Kučarju imelo vlogo refugija. Ugotovitev, da Bela krajina ob naselitvi Hrvatov ni bila povsem neposeljena, morda podpira hidronim in kasnejši toponim Lahinja, ki bi lahko izviral iz staroslovanskega poimenovanja staroselcev (Vlah). Poleg pozno-antičnih poselitvenih točk se velja ustaviti pri antični poseljenostni kulturi, ki je nedvomno predstavljala novodošlemu prebivalstvu najbolj zanimivo osnovo za naselitev. Potrjene antične naselbine so bile v Pustem Gradcu, Zorencih, Viničí, Metliki, Podzemlju, Črnomlju, Štrekljevcu, Ziljah, Cerkvišču, Krasincu, Otovcu, Tribučah, Mačkovcu in Hrastu.[403] Če se natančneje ustavimo pri teh krajih, opazimo nekaj zanimivih sledi. V prvi vrsti gre za kraje, kjer so stale štiri od petih cerkva leta 1228. Jasno je, da tam, kjer ni zaledja, tudi cerkve niso potrebne. Toponim Cerkvišče je ponavadi zelo star in ne pomeni le krščanske cerkve, ampak tudi večji antični objekt, ki nima zgolj bivalne naloge, ne glede na to, v kakšnem stanju je. Podobno je s toponimom Pusti Gradac (in Gradac), ki navadno pomeni utrjeno postojanko staroslovanske dobe. Velja omeniti, da so se Slovenci, pa tudi Hrvati, radi naseljevali na območju predslovanskih najdišč. Mačkovec, Hrast in Štrekljevec so na novo nastali v rimski dobi ob cesti, po kateri se najhitreje pride do Dolenjske. Na splošno je rimska doba opustila višje ležeče predele Bele krajine in poselila nižine. Na te ugotovitve se navezuje tudi staroslovansko grobišče ob farni cerkvi v Črnomlju in na Sadežu, ki sodijo v 10. ali 11. stoletje.[404]

Če torej začokrožimo stanje prve slovanske poselitve kot nam govore arheološke najdbe, moremo reči, da se je prebivalstvo usmerilo na že kultivirana tla rimske dobe v aglomeracijah okoli Podzemlja, Vinice, Črnomlja, Metlike, Dragatuša, Gradaca ter v bližini poti Črnomelj—Mehovo (Štrekljevec, Hrast itd.). Gre za nižinski svet, ki je veliko primernejši za ekstenzivno poljsko tehniko kot hribovitejši in porasli svet na zahodu, jugovzhodu in severovzhodu.

Še več podatkov o starejši naselitvi do 12. stoletja dobimo iz toponimov. Razen krajev kot sta Gradac in Pusti Gradac, govorijo o starejši poseljenosti krajev toponimi vasi, ki se imenujejo po gozdu, zlasti listnatem, ki je imel koristno vlogo v gospodarskem življenju naseljencev (listje, sadeži, divjad itd.). Omenimo najprej že znani Hrast pri Jugorju, ki se omenja leta 1447, Hrast pri Vinici (1342), Grabrovec (1447), Črešnjevec (1342), Praproče (1340), Gaber (1354), Lipovec (1334), Jelševnik (1300) in Staro Lipo (1490). Prav tako sta starejša toponima Brezje (1490) in Brezovica (1462), toda oba označujeta obenem nekvalitetno zemljišče, tako da za prvo poselitev verjetno ne prideta v poštev. Med starejše toponime sodijo tudi tisti, ki so dobili ime po terenu oziroma njegovih značilnostih: Kal (mlaka) leta 1334, prav tako se po vodi, ki je bistvenega pomena, imenujejo Loka pri Črnomlju (1341) — tu je bila rimska naselbina, Lokve (1441), Rožni dol (1354), Dolenji Suhor (1490) itd. Na hrvaške toponomastične posebnosti opozarja ime Dragatuš (1359), Krupa (1312), Radovica (1354) itd. Sled romanskih Vlahov zasledimo v toponimu Božakovo (1354). Vidimo, da prve omembe krajev segajo šele v 14. in 15. stoletje. Seveda ne moremo po tem sklepati, da so bile vasi poseljene šele v teh stoletjih, ker zaradi pomanjkanja vsakršne uprave do začetka 13. stoletja niso mogli nastati nobeni zapisi v listinah.

O staroslovanskem zadružnem življenju govore imena kot so Fučkovci, Učakovci, Perudine (1398), Radoviči (1466), Svržaki (1468), Vidošiči (1406), Vranoviči

[403] Dular, ATS, str. 32—33.
[404] Dular, ATS, str. 34.

(1444); Brdarci (1463), Adlešiči (1354), Dragoši (1447), Pribišje (1375) itd. Slabo poseljenost v tem obdobju, pa tudi kasneje, ugotavljamo ob samem toku Kolpe, zlasti na jugu, z izjemo okolice Vinice, ki je zaradi možne prometne poti preko Kolpe imela geografsko ugoden položaj. Od Starega trga do približno Marindola je bil breg Kolpe preveč neugoden za naselitev, zato ni tod nikdar, niti dandanes, prihajalo do večje kolonizacijske aktivnosti. Ne moremo pa se nasloniti na zemljiško razdelitev in oblike vasi v Beli krajini, vsaj ne v taki meri kot drugod. Vzrok najdemo v izrazito kraškem, vrtačastem terenu, ki ne dovoljuje nastanka posebnih, značilnih tipov vasi in poljske razdelitve, temveč je odvisen v največji meri od terena. V prostor hrvaške poselitve morda lahko postavimo še kraje, kjer je že v srednjem veku izpričana večja vinogradniška aktivnost. Gre za kraje, ki so dobili ime po goricah (gore, vrhi, vino): Vinomer (1424), Tanča gora (1457), Talčji vrh (1388), Krašnji vrh (1354), Belčji vrh (1458) itd.

Generalno vzeto so bila do okrog leta 1250 poseljena naslednja področja: okolica Podzemlja, Vinice, Dragatuša, Črnomlja, Gradaca in deloma Metlike. Gostota poseljenosti je bila izredno majhna, čeprav je šlo za najboljšo belokranjsko zemljo. Seveda vse naštete vasi niso nastale že v 7. ali 8. stoletju. Skupni imenovalec vseh je, da so **lahko** nastale **enkrat do sredi 13. stoletja,** vprašanje pa je, kdaj! Poudariti velja, da je bilo skoraj neposeljeno področje jugovzhoda, jugozahoda, severozahoda, zahoda in severovzhoda Bele krajine — poseljen je bil torej le ozek pas, ki poteka od Štrekljevca do Vinice ter od Črnomlja do Metlike. Tudi velikost naselij je morala biti znatno manjša kot v poznem srednjem veku, ko je že prihajalo do presežkov prebivalstva, ki so jih deloma ustavili turški vpadi.

Kolonizacijski boom je Bela krajina doživljala šele od srede 13. stoletja dalje. Poleg starejših poselitvenih območij so nastajala nova, predvsem v okolici Semiča, na področju okoli Starega trga, Sinjega vrha, severno od Metlike in Črnomlja.

Glavni vir je spet onomastika. V tej fazi so nastajali toponimi, ki imajo za osnovo **vas,** poleg tega pa še osebno ime ali pridevnik. Tak tip je drugod na Slovenskem prevladoval od 9. do 12. ali 13. stoletja. Ker pa prvi dotok slovenskega življa izvira šele iz 13. stoletja in je do aktivne kolonizacije prišlo v istem stoletju, so tudi ta imena v Beli krajini mlajša. Gre za naselja, ki so strnjeno nastajala v severni ter (pomešano s starejšimi vasmi) v srednji Beli krajini. Najstarejši podtip je varianta »osebno ime — vas«. Ime je lahko prevzeto po fevdalcu, ustanovitelju, ministerialu, županu, najuglednejšem kmetu itd. V naših primerih je oseba praktično nedoločljiva. To so: Bojanja vas (1423), Bereča vas (1309), Dragomlja vas (1468), Slamna vas — iz antroponima Slav — Slawndorf (1431), Jerneja vas (1536), Mihelja vas (1447), Petrova vas (1462), Dragovanja vas (1359), Brašljevica — Braslasdorf (1427). Drugi podtip tvorijo imena, ki izhajajo iz pravnih razmer: Sodji vrh (1477), Sadinja vas (1536), Kašča (1428), Vavpča vas (1423).

Za mlajša naselja gre pri naseljih kot je Stranska vas (1381), glede na Krupo, ki je starejša. Tak zaselek navadno nastane pri starih jedrih. Ponekod najdemo oznako »vas«. (dorf) le še v nemških zapisih: Planina (Stopollsdorff) — 1462, Rosalnice (Rosendorf) — 1490. Toponimi, ki so nastali iz osnove Rosen- so značilni za 13. stoletje (Rožemberk itd.). Rosalnice so nastale kot agrarna naselbina sorazmerno pozno. Še leta 1295 se je to področje imenovalo preprosto »log«, kar pomeni teren ob vodi: »ecclesia sancte Marie in Metlika **apud Augiam** iuxta fluvium Culpe«. Očitno je, da gre za cerkev v Rosalnicah, ki tedaj še niso imele imena. Nasploh gre pri uveljavitvi toponimov za daljši proces.

Isto je z imeni na »selo«: Sela pri Otovcu (Gschiess), Nestoplja vas (v virih Nepleinsgeschies) — 1414 itd.

Mlajša so naselja v oblikah Gorenji-Dolenji. Dolenji Suhor je starejši, saj stoji podružnična cerkev že vsaj leta 1354. Poleg tega se v virih prej imenuje Gorenji Suhor, kar je znak, da je mlajši v odnosu do (Dolenjega) Suhorja. Podobno je z Lokvicami, od katerih je Gorenja verjetno starejša. Drugače je z Gribljami, ki so

bile še leta 1468 le ene. Ti pridevniki označujejo bližino starejših naselitvenih jeder in širjenje kolonizacije poleg njih. Značilno za kolonizacijo Bele krajine je, da so novozgrajene cerkvice 14. stoletja stale večinoma v starejših vaseh: Radovici, Adlešičih, Borštu, Gabru, Semiču, Dobličah, Preloki, Božakovem, poleg že naštetih. Okoli se je skoncentrirala mlajša poselitev. Ugotovili smo, da se je mlajša kolonizacija usmerila večidel v severno polovico pokrajine, medtem ko je južna ostala slabše poseljena. Velik porast je viden v severovzhodni Beli krajini (Nemški viteški red!), med Osojnikom in Dragatušem, manj okoli Podzemlja.

Velja pripomniti, da se je število kmetij po vaseh v srednjem veku precej spreminjalo. Najstarejše in največje so se delile tekom stoletij, odvisno pač od dedovanj, prodaje itd. Nove so si širile obseg s krčenjem slabše zemlje, travnikov in gozda. To je trajalo, dokler je velikost posameznih delov še dovoljevala, oziroma dokler je bilo na voljo še kaj zemlje za krčenje. Proces se je končno ustavil na točki, ko je velikost hube (kmetije) prišla na minimum za preživljanje ene družine. Zato moramo upoštevati, da je kmetija (huba) v 13. stoletju lahko dvakrat ali večkrat večja od one v 15. ali 16. stoletju. Seveda to ni pravilo, lahko pa služi kot sugestija pri pregledu dinamike posesti v srednjem veku, saj delno opravičimo pomanjkanje pisanih virov, ki bi pojasnili stanje v urbarju. Delitve »prahub« v Beli krajini zlasti lahko pripišemo kmetijam, ki so bile kolonizirane načrtno (npr. one v lasti Nemškega viteškega reda v Rosalnicah itd.).

Obdobje visoko srednjeveške kolonizacije se je nehavalo konec 14. stoletja. V naslednjih obdobjih se je izčrpavala najkvalitetnejša zemlja. Gospodarskim težavam so se pridružile še naravne nesreče, epidemije, ki so v intervalih nekaj desetletij pustošile po Evropi. Temu se danes reče »enoten evropski prostor«. Zanesljivo vemo npr., da je bila leta 1466 velika epidemija kuge, o čemer govori pripis v dataciji neke listine kaplana Kristijana v Kranju: »*Geben ... im 1466 jare da zu Laybach grosser sterb were und hie im landt vberall.*[405] Trend rasti prebivalstva se je umiril. Vplivali so še turški vpadi, vsaj s psihološkega vidika, in konec srednjega veka opazimo znake latentne krize, ki je Belo krajino definitivno uvrstila na marginalije Kranjske. Vendar opustelost niti ni bila tako velika kot bi pričakovali na najbolj ogroženem koncu dežele. Od turjaških kmetij je bilo konec 15. stoletja le 15 % pustih. Odstotek se ni bistveno povečal do leta 1509, ko še lahko spremljamo kontinuiteto naseljencev (glej tabelo). Podobno je bilo na komendskem gospostvu leta 1490. To pa je »normalen« odstotek v Evropi 14. in deloma 15. stoletja. Turškim nasilstvom ne moremo pripisati vse krivde za opustelost in kasnejšo bedo Bele krajine, kot se je to v našem zgodovinopisju prerado dogajalo. Zares je trpel le ozek pas ob vpadnicah — predel od Metlike do Mehovega, ki je predstavljal običajno vpadnico 15. stoletja. Notranjost Bele krajine sta presekala le dva vpada! Tako si razložimo obstanek gotskih »Treh far«, ker so bile Rosalnice nekoliko izven poti turških tolp (cesta Jurovski brod—Metlika). V prid tej trditvi so večinoma opustele turjaške hube med 1485 in 1509 v Dolah, Jugorju, Koroški vasi in Mehovem. Vpadne poti se menjajo v 16. stoletju, ko postane interesantnejša vpadnica preko Kostela ali Poljan na Kočevje.

Turki so s svojo prisotnostjo vplivali, da se je ustavilo priseljevanje iz Kranjske, vendar ne povsem. Še vedno zasledimo ljudi, ki so prihajali s Kočevskega! Kot lahko sodimo po imenih iz urbarja leta 1490 (Radinković, Popković), je bilo več prebegov z vzhoda.

Oglejmo si še nekaj številk. Na turjaških kmetijah je med 1485 in 1501 ostalo 44 % istih oseb ali vsaj sorodnikov, med 1501 in 1504 celo 92 %, med 1504 in 1509 75 % (glej tabelo Kontinuiteta poselitve v turjaškem uradu ...). Torej se prebivalstvo še zdaleč ni tako zmanjšalo, kot je zapisano v poročilih, ki govore o deset in deset tisočih ujetnikov. Prihajalo je do masovnih in bistrih migracij oseb iz kmetije na kmetijo, iz vasi v vas. Daleč so prevladovale družine ali gospodarstva s povprečno

[405] GZLj X/81.

KONTINUITETA POSELITVE V TURJAŠKEM URADU MED LETI 1485 IN 1510

	1485	1501	1504	1509	1510
LOKA[1]	Barbara wittib	Jerney	Jerney	Juri Plannck	...
	Tscherne	Tscherne	Tscherne	Tscherney	...
	Mickl	Micke	Micke	Micke	...
	Mathe Philentschiz	Mathe Philennt-schitsch	Mathe Philenntschitz	Mathe Philennt-schitsch	...
	Michel Wolff	Michl Wolff	Jacob Wockh	Jacob Wockh	...
	Michel Kuercz	Jurcko Koch	Jurcko Koch	Jurcko Koch	Jůrko Koch
	Smolle	Peter Phfisster	Peter Phisster	Peter Phisster	Peter Phister
	Marin	Marin	Marin	Matko Wock	Matko Bogk
					Mochor Kurwish
PETROVA VAS[2]	Andre Gracheck	Andre Grachegkh	Anndre Krachegkh	Andre Krachegkh	...
	Michor Ambrus	Machor der allt amptman	Machor der allt amptmann	Machor der alt amptman	
	Maichin Wabn	Ybann[a]	Mathia des Ybann sun	Mathia des Ybann sun	Mathia[3] des Ybann sun
	Paull Grechegk	Mathia Podlosnigkh	Mathia Podlosnickh	Mathia Podlosnigkh	...
	Maly Versan	Martin	...[b]	Marthin[c]	...
	vnd Yban				
	Iban	Ybann	Mathia des Ybann sun	Mathia des Ybann sun	Mathia des Ybann sun[4]
	Micklaw Wutschiz	Micklaw Wůtschitz	Micklaw Wutschitz	Micklaw Wutschitsch	
	wittib zw	wittib zům	...	wittib zům	wittib zů
	Zkrill[5]	Skrill		Skriell	Skryll
LIPOVEC	Vide	Clement	Clement	Kumbritz	Klemen Kůmritsch[6]
	Tscherne suppan	Lucke suppann	Lucke suppann	Lucke suppann	...

Znak ... pomeni: — ni podatkov
— ni mogoče določiti kontinuitete hasnovalcev hub in druge posesti

[1] Milko KOS postavlja »zw der Lacken« (GHTS, str. 335) v Loko pri Črnomlju. Obstaja možnost lokalizacije Lokve severno od Črnomlja (GHTS, str. 339) glede na vrstni red v urbarjih.
[2] V urbarju iz 1510 se posest v Petrovi vasi izrecno ne omenja, sodeč po imenih se našteva med posestjo v Loki.
[a] Se nadaljuje ... »hat der Maichn huebenn«. Gre za isto hubo, ki jo je leta 1485 imel Maichn Wabn.
[3] Gre za isto osebo in hubo kot prejšnja leta, čeprav zapisan med posestjo v Loki.
[b] Zapis v urbarju 1504: »Martin ist tod vnd ligt die huebn yetz öd«.
[c] Ni ista oseba.
[4] Ivan je leta 1485 hasnoval le eno hubo, leta 1501 pa še Maichnovo. Med letoma 1501 in 1504 je umrl in obe hubi je prevzel njegov sin Matija, ki pa se leta 1510 omenja le enkrat.
[5] KOS lokalizira v Skrilje pri Podzemlju (GHTS, str. 618), vendar ta možnost ne ustreza vrstnemu redu naštevanja po urbarjih. Bolj verjetno je to kakšno Skrilje med Petrovo vasjo in Semičem
[6] To hubo je v letih 1501—1510 hasnovala ista oseba — Klemen, od leta 1509 s priimkom Kumbrič.

	1485	1501	1504	1509	1510
LIPOVEC	Iacke	Gerge	Gerge	Gerge	...
	Crise Mateschiz	Peter Mathositz	Peter Mathositz	Peter Mathositsch	Peter Mateschitsch
	Marin	Gerge	Gerge	Gerge des Mare sůn	...
	Kusche Preltschiz	Gerge der	Gerge der	Annatza vnd ir	Annza vnd ir
		Anatza sůn	Annatza sůn	sůn Lienhart	son Liehart
	Micklaw Mateschiz	Micklaw Methesitz	Micklaw Mathositsch	Lienhart Kůmbritz	...
	Thomas	Thomas	Andrey	Andrey	...
	wittib	wittib	wittib	wittib	...
	Iban	Ybann	Ybann	Ybann	...
DREŽNIK	Martin	Martin	Martin	Martin	...
	Yban	Yban	Ybann	Ybann	...
	Hanns Koch smid	Hanns Koch smid	Hanns Koch smid	Hanns Koch schmid	...
LOKVICA	Micke vnd	Vrbann suppann	Vrbann suppann	Vrbann suppan	Vrban suppan
	Michel sein sun				
	Iuri Boherberman	Paul Pischoff[d]	Paull Pischollff	Paull Pischolff	Paull Schkoff
	...	Juri Suglitsch	Juri Suglitsch	Juri Suglitsch	Juri Suglitsch
BUŠINJA VAS	Michel Webar	Michl Kraschabitsch	Michl Kraschabitsch	Michl Kraschabitsch	Michel Kraschaůetsch
	Iacob	Jacob vnd Martin[e]	Jacob vnd Martin	des Martin Turkh wittib	des Martin Turk wittib
	Bratin vnd	Gerge Pewbitsch	Gregor Pewbitsch	Gregor Pechar	...
	Ztarecz				
	Mathia	Mathia	Mathia	Schymen	
				Jacob Kraschabitz	
				Symon	Symon
KOT	Petter	Peter	Peter	Andre	Anndrei
		Vlrich[f]			...
		Crise[g]			...
		Martin[h]			...

[d] Zraven prečrtano: »Jacob Plattitschick«.
[e] Se nadaljuje ... »die geprueder«.
[f] Se nadaljuje ... »im Winckl gehert gen Zoblsperg«.
[g] Se nadaljuje ... »auch gen Zoblsperg gehorůnd«.
[h] Se nadaljuje ... »vnd sein prueder gen Zoblsperg gehorůnd«.

	1485	1501	1504	1509	1510
OBRH	Laure Malentsch	Laure Malentsch	Laure Malentsch	Laure Malentsch	...
	Vide Staler	Micklaw weber	Micklaw weber	Mickl weber	Michel webar
	Thunitsch	Marin[i]	Marin[j]	Mara[k]	...
	Crise	Laure Malenntsch	Laure Malenntsch	Juri Krabat[l]	Juri Pheyfferer[7]
	Malentschiz[8]	Laure Malentschitsch	Laure Malentsch	...	...
	Malentschiz	...	...	...	...
	Martin Koczer	Martin Koczer	Martin Kocz	...	...
RUČETNA VAS	Mathia	Mathia Sladina[9]	Mathia Sladina	Mathia Sladina	...
NERAJEC	Crise	Juri Mathositsch	Juri Mathositsch	Jursse Mathositsch	...
	...	Michl	Michl	Michl	...
PLANINA	Kuche Schestackh	Gregor Hertzt	Gregor Herz	Gregor Hertz	Gregor Hartzn
	Steffan	...	...	...	...
	Michol	...	...	...	...
	Mickl des Michel sun[m]	Michl Průnůta	Michl Prunůta	Michl Pennůta	Michel Premůtta
KOČEVJE[10]	Symon	Marko	Marko	Marko	Marko
	Paull smid	Linhart[n]	Gerge des Linhart sun	Gerge	Gerge
	Micklaw des Perecz sun	Hannse Webar	Vrbann	Vrban	Vrban
	Lenhart wittib[11]	Michl	Michl	Michl	Michel
	Jurse Shèilschiffter	Jerney Pheillschiffter	Jerney Pheillschiffter	Jerney Pfeillschiffter	Yerney Sterlauitsch
	Jurse	...	...	Jerne schuster	Yernny schuester
	...	Linhart-weber	Caspar Kasstellitz	Caspar Kastellitz	Caspar Kastellitz
SEMIČ	Vrban	Pollackh[12]	Polacko	Polacko	...

[i] Se nadaljuje ... »des Yban wittib«.
[j] Enako kot op. i.
[k] Enako kot op. i in j.
[l] Se nadaljuje ... »oder Phfeiffer«.
[7] Gre za isto osebo kot leta 1509, le da je Jurij (morda prebeg s Hrvaškega) zamenjal svoj vzdevek Hrovat s Fajfar.
[8] Verjetno je Malenčič identičen z Lovrom Melenčem. Se leta 1504 je hasnoval dve hubi in vrt, leta 1510 pa se ne omenja nikjer.
[9] Zelo verjetno ista oseba.
[m] Se nadaljuje ... »von Pek smid dint yetz dauon«. Morda je ta Mickl kasnejši Mickl Prunuta?
[10] Kočevje pri Črnomlju.
[n] Spodaj prečrtano: »Paull schmid«.
[11] Mišljeno — »Lenhartova vdova«.
[12] V urbarju 1501 posest v Semiču ni posebej navedena. Polak je zapisan med onimi v Kočevju (pri Črnomlju), kasneje pa je jasno, da je imel hubo v Semiču.

	1485	1501	1504	1509	1510
DOLE	Vrban	Marn Dewelle	Marn Dewele	Marn Dewelle	
		Martin Schotbbetz	Martin Schouetz	Martin Schobetz	
JUGORJE		Martin Kathre sun	Martin Kathre sun	Martin Kathre sun	
		Kathra	Kathraa	Paull	
KOROŠKA VAS IN MEHOVO					
ČRNOMELJ		Oswald	Oswald		
		Jacob Wolff	Jacob Wolff°	Jacob Bok°	
			Jerney schuester	Jerney schuester	
		Vrch Hornnpogn	Vrch von Hornnpogn	Laure	
		Jannse Vathen	Jannse Schmeckar	Jannse Schmecker	

° Zraven prečrtano »Wolff«. Tako kot pri Mihelu oziroma Jakobu Wolffu iz Loke, se je priimek spremenil med 1504 in 1509 v Bok ob metamorfozi: Wolff — Wuk — Wok — Bok.

dvema odraslima članoma (starost za prejemanje zakramentov). Število otrok ni znano, medtem ko je bilo število poslov sorazmerno nizko.

Zanimivo je, da so ponekod popisani tudi sinovi, ki so še živeli pri starših, hčera pa je omenjenih znatno manj. Vzroke lahko iščemo v zgodnejšem zapuščanju domačij, kar se tiče zlasti deklet, ki so se morala poročati nekoliko bolj zgodaj kot moški. Vidimo torej, da so verjetno prevladovala majhna gospodarstva. Vzrok ni večje umiranje otrok ali ujetništvo, temveč to, da so otroci zelo hitro dobili lastno gospodarstvo, čim so »bili sposobni orati«. Zato niti niso bile potrebne delitve kmetij med otroci, saj je bilo dovolj pustih kmetij.

Fluktuacija je bila torej velika in neodvisna od prejšnjih podložniških vezi. Mlade družinice so bile osnova hitri regeneraciji. Tudi pri pustotah velja, da niso bile čisto prazne. Lahko so imele le status pustote za določeno obdobje. V tem času

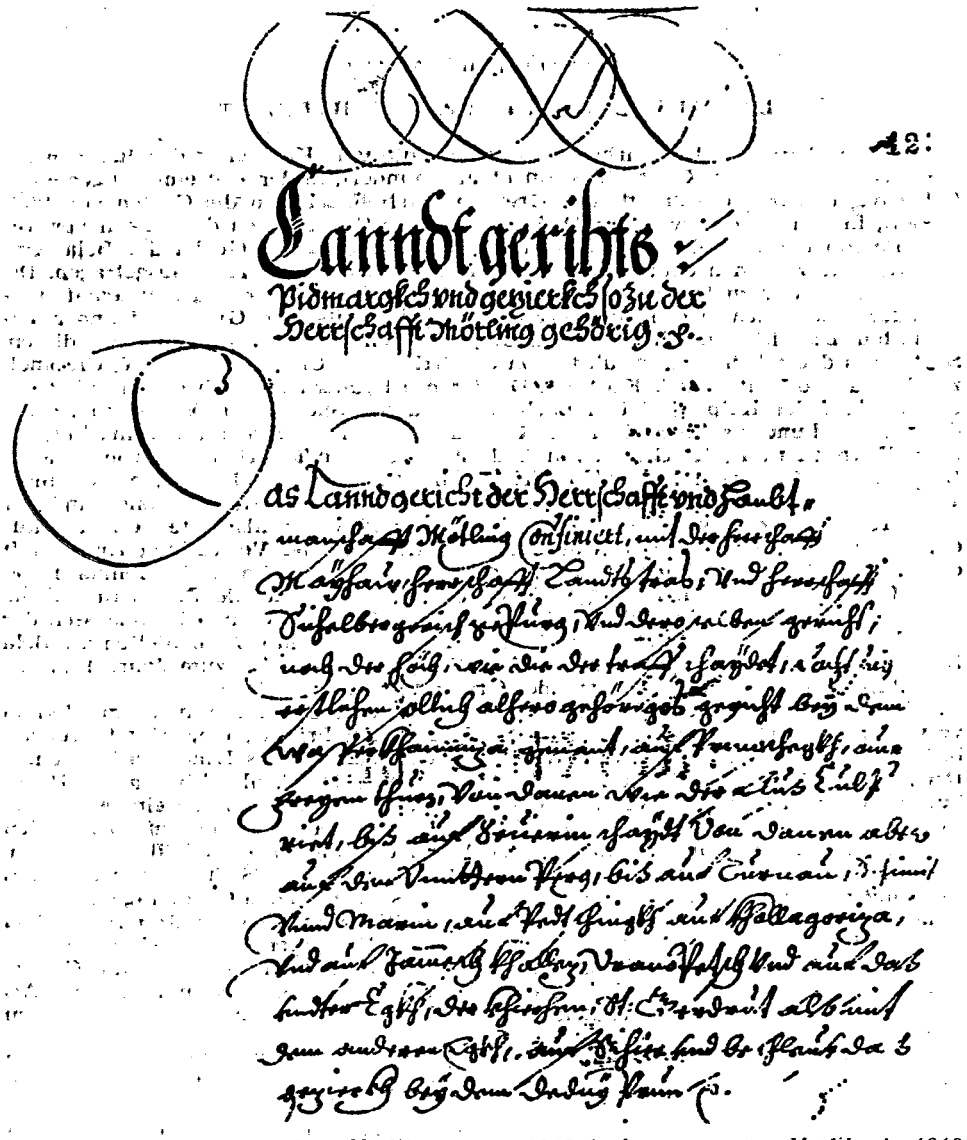

Opis meja deželskega sodišča Metlika iz leta 1610 (urbar gospostva Metlika iz 1610 v Arhivu Slovenije)

jim ni bilo treba odvajati dajatev. Ali pa jih je imel kak sosed za določeno odškodnino v uživanje. Proti koncu 15. stoletja je nastalo protiturško gradišče pri Goleku pri Dragatušu. Značilno je, da je bilo zgrajeno sila preprosto iz priročnega materiala v poplavnem območju.[406]

Stanje belokranjskega prebivalstva se ni popravilo vse do 17. stoletja. Delitev kmetij v večji meri opazimo šele leta 1610. Prebivalstvo se je povečalo šele v 18. in 19. stoletju. Ker ni bilo več prostih zemljišč, je nastal presežek, ki se je končno sprostil v 19. stoletju v ekonomskih migracijah »preko luže« ali v zahodno Evropo.

[406] S. Vilfan, Davčni privolitvi, str. 223—228. A. Pleterski, Gradišče pri Goleku — protiturška utrdba s konca 15. stoletja, ZČ XXXIV/1980, str. 295—296. AS, urbarji gospostva Turjak in ZALj, urbar Nemškega viteškega reda.

Zusammenfassung

DIE BELA KRAJINA IM SPÄTEN MITTELALTER

Bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts gehörte die Bela Krajina in den Rahmen des Ungarisch-kroatischen Königreichs. Im 12. Jahrhundert, in der Zeit einer allgemeinen Offensive, die über die kroatischen Grenzen vorstieß, schoben die Grafen von Weixelburg in den Jahren zwischen 1135 und 1172 die Grenze nach dem Osten vor. Bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts wurden auf dem gesamten Gebiet der Bela Krajina Kämpfe zwischen dem krainischen und dem kroatischen Adel ausgetragen. Die Bela Krajina war zu jener Zeit nur ein dünn besiedelter, öder und mangelhaft verteidigter Landstrich, wo Feudalherren von beiderseits der Grenze einander bekämpften. Die einzig mögliche Verbindung zwischen den beiden Staaten auf diesem Sektor des deutschen Staates führte von der Krka über Črmošnjice, Semič, Črnomelj zur Kolpa und weiter nach Kroatien. Die Grenze Krains hatte sich eingependelt auf den Flußauf der Kolpa und den Bach Kamnica (im Süden und Osten). Zu Beginn des 13. Jahrhunderts kam die Bela Krajina unter die Herrschaft der mächtigsten Feudalherren Krains, der Grafen von Andechs. Nach dem Tod Heinrichs von Andechs (1228) bemächtigte sich Herzog Friedrich von Babenberg des Landes, nach seinem Tode aber Herzog Ulrich von Spanheim. Die Bela Krajina war zu jener und zur darauffolgenden Zeit beinahe ein unabhängiges Land; jedenfalls hatte sie den Status einer privaten Eroberung und wurde deshalb nicht in die Verwaltung Krains mit einbezogen. Das machte sich vor allem im Jahre 1277 bemerkbar, als Meinhard von Tirol-Görz Krain in seiner Flagge führen durfte, doch ohne die Bela Krajina, die sein Neffe Albert von Görz bekam. Die Herrschaft Pöllan (Poljane) im Südosten der Bela Krajina gehörte immer in den Rahmen Krains. Die von Görz behielten die Bela Krajina bzw. die »Windische Mark und Möttling« (Metlika) bis zum Jahre 1374, als mit Albrecht IV. der istrische Zweig der Grafen von Görz ausstarb.

Die von Görz ließen die Windische Mark über ihren Hauptmann in Metlika verwalten. Dem Adel und dem Land wurde 1365 ein Privileg eingeräumt, welches bedeutete, daß dieser Landstrich mit der Zeit ein selbständiges Land werden könne. Doch da die Windische Mark nach dem Tod Albrechts IV. als Erbe an die Habsburger fiel, wurde das nie verwirklicht. Das Ländchen behielt zwar einige formale Rechte hinsichtlich seiner Selbständigkeit bei (z. B. sein Landschrannengericht, den Namen, den Hauptmann), mußte sie jedoch um das Jahr 1556 endgültig aufgeben. Mitte des 16. Jahrhunderts wurde das Gebiet des Žumberak (Sichelberg) wegen des Vordringens der Uskoken in seiner Nähe zu einer sehr aktuellen Grenzfrage zwischen Krain und Kroatien. Es handelte sich um die nördliche und östliche Grenze der Bela Krajina. Dem Quellenmaterial zufolge wurden die Kompetenzstreitigkeiten um dieses Gebiet nicht beigelegt, bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts hin, als die Grenze zwischen Krain und der Sichelberger Militärgrenze genau bestimmt wurde. Als Grundprinzip galt die Zugehörigkeit des Grundstücks zu der einen oder der anderen Seite. So verläuft die Grenze noch heute.

Die Entwicklung des Adels setzt in Bela Krajina ziemlich spät ein. Es handelt sich hierbei um ein Problem, das im Zusammenhang steht mit der Präsenz der herrschenden Dynastien, den Besitzungen, der Autonomie der Grafschaft bzw. der politischen Verschmelzung mit den Habsburger Ländern. Die Entwicklung des Adels wird in drei Zeitabschnitte aufgegliedert: 1) bis zur Besetzung durch die Grafen von Görz (1277), 2) die Zeit der Herrschaft derer von Görz (1277—1374), 3) die Habsbur-

ger Zeit (von 1374 an). Für die ersten zwei Zeitabschnitte ist Geschlossenheit des Nobilitätskreises kennzeichnend, der keinen Zugang aus Krain duldete (was angesichts der Unterschiedlichkeit der Länder in etwa verständlich ist) und alle Lehen und Besitzungen unter sich verteilte. Nach dem Jahre 1374 macht sich eine agressive Aktion des Adels aus Krain bemerkbar, der hier zu Besitz gelangen wollte. Einzelnen ist das auch gelungen (z. B. den Auerspergern). Alte Familien konnten diesem Druck, der mit der Wirtschaftskrise im 15. Jahrhundert und den Türkeneinfällen zusammenfiel, nicht standhalten und verfielen eine nach der anderen (die Ritter von Gräz, die von Krupp, von Möttling bzw. von Neumarkt) oder wanderten aus (die von Tschernombl). Vom 16. Jahrhundert an ging das Interesse des Adels an der Bela Krajina zurück, was zur Folge hatte, daß die Zahl bedeutender Feudalherren beträchtlich sank. Eine Ausnahme stellte der Deutsche Ritterorden dar, der als die einzige kirchliche Institution in der Bela Krajina das Gebiet nicht verlassen konnte. Das Aufkommen des Adels in der Bela Krajina dürfen wir zwischen die Jahreszahlen 1200 und 1250 setzen, als einige Familien von Ministerialen immer mehr an Geltung gewannen (Tschernembl, Gräz), was vor allem zur Zeit der Spanheimer und derer von Görz der Fall war. Die wichtigsten Herrschaften lagen im Mittelalter in den Händen des Deutschen Ritterordens, des Landesherrn, der Grafen von Auersperg, der Ritter von Gräz und Tschernembl. Bei den ersten drei finden wir größere geschlossene Besitzungen, die wir zum Teil auch einer planmäßigen Kolonisationspolitik im 13. Jahrhundert zuschreiben können. Eine zunehmende Zahl von Ministerialen, die Erteilung von Lehen, die aus dem dynastischen Besitz der Herren ausgeschieden waren, das Aufkommen des Bürgertums sowie wirtschaftlicher Aufschwung hatten eine Spaltung größerer Besitzungen zur Folge. Gerade diese Besitzungen erlebten im Mittelalter eine große Dynamik. Zum Teil wurden sie wieder von großen Herrschaften absorbiert und bildeten eine Grundlage für die späteren Veränderungen in der Struktur der Grundbesitzungen, als im 16. und 17. Jahrhundert neue, größere Herrschaften gebildet wurden, die im Mittelalter keine Kontinuität hatten (z. B. die Herrschaft Pobrežje, eine Gründung des Hauptmanns Ivan Lenković, sowie die Herrschaft Weinitz).

Die Besiedlung von Bela Krajina können wir in zwei Zeitabschnitte aufteilen: der erste setzt mit der altslawischen Besiedlung an und dauert bis zur Eingliederung in das Deutsche Reich. In dieser Zeit war die Bela Krajina dünn besiedelt. Der Beginn des zweiten Zeitabschnitts wird markiert durch eine umfangreiche Kolonisation nach der Besetzung der Bela Krajina. Das meiste in dieser Hinsicht leisteten die Spannheimer mit ihren Ministerialen und der Deutsche Ritterorden. Im Sinne einer systematischen Kolonisation stand Bela Krajina weit zurück hinter den übrigen slowenischen Ländern. Während die gesamte Bevölkerung bis zum 13. Jahrhundert kroatisch war, kamen die meisten Kolonisatoren vom Westen her und gewannen im Laufe des Mittelalters auch auf dem Lande die Oberhand. Bis zum 13. Jahrhundert erfaßte die Besiedlung meist den kultivierten Boden der römischen Zeit in den Agglomerationen um Podzemelj, Vinica, Črnomelj, Metlika, Dragatuš und Gradac. Es handelt sich dabei um Flachland, das sich für eine extensive Landwirtschaft besser eignet als die Welt im Innern der Bela Krajina. Schlecht besiedelt war die Landschaft an der Kolpa, vornehmlich im Süden. Im ersten Zeitabschnitt beschränkte sich die Besiedlung auf die schmalen Landstriche von Strekljevec bis Vinica und von Črnomelj bis Metlika. Im 13. Jahrhundert und später erfaßte die Kolonisation vor allem das Gebiet um Semič, Stari trg, Sinji vrh, nördlich von Črnomelj und Metlika. Die neuen Siedlungen lagen meistens verstreut zwischen den alten. Dieser Zeitabschnitt endete im ausgehenden 14. Jahrhundert, als es an fruchtbarem Boden zu fehlen begann. Zu den wirtschaftlichen schwierigkeiten gesellten sich noch Epidemien und fortwährende Türkeneinfälle. Trotzdem lag das Land verhältnismäßig selten brach: auf der Herrschaft der Auersperger nur zu 15 %, auf der Herrschaft der Kommende des Deutschen Ritterordens zu 22 %. Was die Besiedlung der Bauernhöfe betrifft, so können wir eine starke Umsiedlungsdynamik der Landbevölkerung feststellen. Darauf läßt sich auch die geringe Zahl von Familienmitgliedern zurückführen: in der Herrschaft Gradac (Gräz) gab es zu Beginn des 16. Jahrhunderts auf einem Bauernhof im Durchschnitt nur zwei Erwachsene, die Sakramente empfangen konnten. Die Schuld für die Krise auf dem Lande im 15. und 16. Jahrhundert kann nicht den Türkeneinfällen zugeschrieben werden. Aus den Eintragungen in Urbarien kann geschlossen werden, daß tatsächlich nur ein schmaler Landstreifen entlang der türkischen Einfallswege verwüstet war. Was die Abwanderung aus der Bela Krajina am stärksten verursachte, war die ständige Angst vor den Türken. Am Anfang des 16. Jahrhunderts begegnen wir auf dem Boden der Bela Krajina den ersten Flüchtlingen aus Bosnien und Kroatien, die zu einer wesentlichen Veränderung der nationalen Zusammensetzung einiger Dörfer in der Bela Krajina beigetragen haben. Im 15. Jahrhundert setzt eine mächtige wirtschaftliche Stagnation in der Bela Krajina

ein, die sich bis heutzutage in ihrer wirtschaftlichen Rückständigkeit bemerkbar macht.

Die älteste bürgerliche Siedlung in der Bela Krajina ist ohne Zweifel Črnomelj, das bereits zu Beginn des 13. Jahrhunderts die Kennzeichen eines Marktes aufwies. Der Ort lag an einer wichtigen Straße von Dolenjsko nach Kroatien. Zwischen den Jahren 1228 und 1277 wurde er auch de iure zum Markt erklärt (forum Zernemli). Mit dem Auftreten der Grafen von Görz wurden auch die Verbindungen mit den kroatischen Ländern intensiver, was zu einer erneuten Benutzung der antiken Straße von Novo mesto (Rudolfswerd) über Metlika nach Kroatien führte. Infolgedessen wurde an dieser Straße eine neue bürgerliche Siedlung — Metlika — ins Leben gerufen, entstanden wohl zwischen den Jahren 1277 und 1300. Hier war vom Beginn des 14. Jahrhunderts an der Verwaltungssitz für die gesamte Windische Mark, weiterhin der Sitz des Deutschen Ritterordens sowie das bedeutendste wirtschaftliche Zentrum der Bela Krajina. Beiden Städten wurden noch vor dem Jahre 1335 von den Grafen von Görz bürgerliche Privilegien verliehen, während sie die Bezeichnung »Stadt« erst Ende des 14. und Anfang des 15. Jahrhunderts zu führen beginnen, was mit dem wirtschaftlichen Aufschwung und der Bedeutung der beiden Städte verbunden war. Die Stadtprivilegien waren denen von Kostanjevica (Landstraß) gleich, war doch Kostanjevica in dieser Hinsicht die »Mutterstadt«. Zur Zeit derer von Görz beaufsichtigte der Hauptmann der »Windischen Mark und Möttling« als Statthalter des Grafen die beiden Städte. Diese Stellvertretungsherrschaft wurde bis zum Ende des 16. Jahrhunderts beibehalten. Wirtschaftlich konnten sich beide Städte nicht entwickeln. Das potentielle agrarische Hinterland befriedigte seinen Bedarf an nichtlandwirtschaftlichen Konsumgütern durch eigene Handwerkstätigkeit, konnten sich doch die Bauern vom 15. Jahrhundert an keinen Verkauf ihrer Erzeugnisse in den Städten mehr leisten. Deshalb waren sie auch nicht mehr imstande, der städtischen Bevölkerung dort ihre gewerblichen Produkte abzukaufen. Die Bauern nützten die günstige geographische Lage und betrieben Handel, vor allem Saumhandel, mit Kroatien. Der Adel förderte eine solche Entwicklung, während der Landesherr auf Anregung der Städte hin den bäuerlichen Handel immer wieder verbot. So konnte weder die eine noch die andere Stadt wegen des schwachen Hinterlandes richtig gedeihen. Sie blieben provinzielle »Nester« ohne die Möglichkeit einer künftigen Prosperität. Die Stadtbevölkerung war überwiegend slawischer, vor allem slowenischer Abstammung, Kroaten gab es weniger. Überhaupt läßt sich infolge derzeit noch unausgeprägter ethnischer Grundsätze nur schwer von einer nationalen Zugehörigkeit im heutigen Sinne des Wortes sprechen. Einige Merkmale einer bürgerlichen Siedlung wiesen auch Stari trg (Altenmarkt) oder Poljane an der Straße von Kočevje (Gottschee) nach Vinica auf. Doch wegen der Türkeneinfälle im 16. Jahrhundert gerade auf diesem Gebiet konnte der Ort auf keine Weise prosperieren. Trotzdem stellte er das wirtschaftliche Zentrum des südwestlichen Teiles der Bela Krajina bzw. der Herrschaft von Pöllan dar.

Die kirchliche Organisation — dabei denkt man an eine ständige hierarchische Verbindung Bistum — Pfarre und an die Seelsorge — darf erst in den Beginn des 13. Jahrhunderts datiert werden, obwohl einige Verfasser behaupten, daß die Landschaft vorher zum Bistum Zagreb (Agram) gehörte. In formaler Hinsicht mag das wahr sein, in Wirklichkeit aber zeigte das Zagreber Bistum gar kein Interesse an diesem Stück Land. Die Urpfarre mit dem Sitz in Črnomelj wurde 1228 vom Patriarchen Berthold gegründet, auf den Wunsch seiner Verwandten Sophie, der Frau des verstorbenen Heinrich von Andechs hin. Der Patriarch weihte die Pfarrkirche in Črnomelj, der er vier Filialpfarren in Rosalnice bei Metlika, in Semič, Podzemelj und Vinica unterstellte. Diese Kirchen standen 1228 bereits, wahrscheinlich als Eigenkirchen der Grafen von Weichselberg oder Andechs. Da sie nicht versorgt wurden, wandte sich die Bevölkerung, den Quellen nach, vom Katholizismus ab. Ein starks Aufblühen der kirchlichen Organisation verzeichnet man zu Beginn des 13. Jahrhunderts, als Herzog Ulrich von Spanheim die Urpfarre dem Deutschen Ritterorden verlieh, der einziger Kirchenherr in der Bela Krajina geworden war. Im Laufe des 14. Jahrhunderts machten sich die ehemaligen Filialkirchen selbständig und ordneten sich ihrerseits neue Filialkirchen unter, eine formale Subordination gegenüber der Pfarre Črnomelj blieb trotzdem bis zur Neuzeit bestehen, als die Kommende in Metlika, zwar bereits um 1310 erbaut, zum Zentrum des geistigen Lebens wurde. Die kirchliche Organisation in Bela Krajina war nicht unmittelbar dem Unterkrainer Erzdiakonat untergeordnet, sondern lediglich dem Patriarchat in Aquileia und der Landesballei des Deutschen Ritterordens. Die völlige Unabhängigkeit gegenüber dem Unterkrainer Erzdiakonat und dem Patriarchen von Aquileia bei Ernennung und Investitur erlangte der Deutsche Ritterorden im 15. Jahrhundert. Die Pfarren von Bela Krajina bildeten noch im 18. Jahrhundert ein besonderes Dekanat mit dem Sitz in Metlika, die dem Görzer Erzbistum als dem Nachfolger des Patri-

archats von Aquileia unmittelbar untergeordnet war. Im 14. Jahrhundert entfachte sich zwischen dem Zagreber Kapitel und dem Deutschen Ritterorden in Bela Krajina ein interessanter, doch zu hoch aufgetriebener Streit um die Erhebung des kirchlichen Zehnten. Er brachte jedoch keine Änderung in der Verwaltung, konnte doch das Zagreber Kapitel den päpstlichen Entscheid der Exkommunikation nicht ausführen. Beim Streit ging es im wesentlichen darum, daß Bela Krajina einmal zum Zagreber Bistum gehört haben sollte. Das stimmte nur zum Teil. Im Jahre 1513 entflammte der Streit zum zweitenmal, als das Zagreber Kapitel forderte, daß die Pfarren der Bela Krajina dem Zagreber Bistum inkorporiert würden, wozu jedoch Kaiser Maximilian I. aus politischen und rechtlichen Gründen keine Einwilligung geben wollte.

(prevedla Madita Šetinc)

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za zgodovinsko oziroma muzejsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

* * *

Ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon: (061) 332-611, int. 210). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

* * *

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZČ. Do sedaj je izšla v ponatisu že vrsta letnikov revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963, januarja 1980 ponatis 18. letnika za leto 1964, septembra 1980 ponatis št. 1-2/1972, decembra 1981 ponatis št. 1-2/1970, marca 1983 ponatis št. 1-2/1968, julija 1984 ponatis št. 3-4/1972, februarja 1985 ponatis št. 1-2/1971, oktobra 1985 ponatis 19./20. letnika za leti 1965—66, marca 1986 ponatis št. 3-4/1971, 1986 ponatis št. 1-4/1952—53 in junija 1987 ponatis št. 1-4/1950 »Zgodovinskega časopisa«.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332 611, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1987 znaša društvena članarina 400 din, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 3000 din. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 1500 din. Popust imajo tudi upokojenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 2250 din. Člani pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 2600 (upokojenci 1950 din), če so članarino za tekoče leto že vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuju, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Christoph Weismann

HUMANIST MIHAEL TIFFERNUS (1488/89—1555), MENTOR VOJVODE KRIŠTOFA IN MECEN TÜBINŠKEGA ŠTIPENDIJA*

* Naslov izvirnika: Christoph Weismann, Der Humanist Michael Tiffern (1488/89—1555), Mentor Herzog Christophs und Mäzen des Tübinger Stifts, v: In Wahrheit und Freiheit. 450 Jahre Evangelisches Stift in Tübingen. Herausgegeben von Friedrich Hertel. Stuttgart 1986 (Quellen und Forschungen zur württembergischen Kirchengeschichte, Band 8), 47—80.

Vojvoda Krištof Württemberški je bil na augsburškem državnem zboru aprila 1555 sredi težavnih pogajanj o verskem miru, tako odločilnem za protestante[1], ko mu je sel iz Stuttgarta prinesel pismeno sporočilo o smrti njegovega zvestega starega učitelja Mihaela Tifferna. V pismu, odposlanem še na dan smrti, poroča maršal Wilhelm von Massenbach, vodja dvorne uprave, vojvodi:

»Vaši knežji milosti pokorno sporočam, da je magister Mihael Tiffernus zadnje dni zelo oslabel in zbolel in tako ležal celih pet dni; zato sem poslal k njemu mojstra Hansa, krojača [= kirurga?] v Schonbuchu,[2] ki je skrbel zanj in bil pri njem, dokler ni na današnji dan okrog petih umrl časne smrti.«[3] To je bilo zjutraj na veliki četrtek, 11. aprila 1555.

Skoraj trideset let je izobraženi humanist s Kranjskega v habsburški Notranji Avstriji malodane brez prekinitve spremljal svojega knežjega gospoda in mu svetoval: zdaj po mnogih bolehnih letih ni premagal bolezni in je umrl v hiši plemenitega svétnika Albrechta Thumba von Neuburg v Stuttgartu. Ker Tiffernus kot najdenček ni imel sorodstva in tudi ni bil poročen, je prevzela urejanje zapuščine v svoje roke vojvodska uprava. Vse odločitve si je pri tem pridržal vojvoda sam in tej nalogi se je, kakor vemo tudi sicer za vsa območja njegove dejavnosti, posvetil zelo vestno in bil pri tem ves čas o zadevi dobro poučen do zadnje nadrobnosti. Zaradi teh okoliščin so se nam ohranili skoraj vsi akti zapuščinskega postopka, ki je trajal kake tri mesece.[4] Tako lahko potek rekonstruiramo deloma do zadnjih nadrobnosti in pri tem spremljamo, kako je postal Tiffernus s svojo oporoko eden najpomembnejših mecenov tübinškega Štipendija (Tübinger Stift). S tem pa je, kot bomo videli, postal hkrati tudi pomemben pospeševalec reformacijske cerkve v svoji slovenski domovini. Zato si sme ob svojih slavnejših, prav tako na Württemberškem delujočih ali šolanih rojakih Primožu Trubarju, Ivanu Ungnadu z Ženeka in Juriju Dalmatinu[5] lastiti vsekakor častno mesto v zgodovini južnoslovanskega protestantizma in v stikih med Württemberško in Slovenijo.[6]

---

[1] Glej k temu Briefwechsel des Herzogs Christoph von Wirtemberg. Hrsg. Viktor Ernst. Bd. III. Stuttgart 1902, zlasti XXIX—XLVI (Einleitung) in 122.

[2] Mišljen je v Schönbuchu ležeči gradič Einsiedel pri Tübingenu; »krojača« — mišljen je morda ranocelnik (Schneidarzt), kirurg — ni mogoče zanesljivo identificirati; morda je mišljen zdravnik Hans Bausch, ki bo še omenjen spodaj, vendar se ta sicer nikdar ne spravlja v zvezo z Einsiedlom.

[3] »E[uer] f[ürstlich] g[naden] fieg ich in underthenigkeit zu vernemmen, das Maister Michael Difernus vergangner tagen seer schwach und kranckh worden, und allso bis in die fünff tag gelegen, dernhalben ich Maister Hansen, den schneyder im Schonbuch zu ime verordnet, der sein gewart und stettigs bey ime gewesen, bis uff heuttigs tags umb fünff urn, ist er zeitlichs todts gestorben.« Hauptstaatsarchiv Stuttgart [HStA] fond A 20, Bü[schel] 65 (pismo nosi datum prezentacije 13. april). Citati iz aktov in tiskov so podani natančno po predlogah, pri čemer pa je poenotena pisava velikih in majhnih črk; ločila in raba u/v in i/j se ravnajo po današnjih pravilih in okrajšave so praviloma razvezane.

[4] Zapuščinski akti v HStA, ki so zelo neurejeni, se delijo na naslednje fonde: A 274 (Universität Tübingen) Bü. 29 in Pu. [Pergamenturkunden] 8 in 9, A 20 (Hofsachen) Bü. 62 in 65 ter A 280 (Konsistorium) Bü. 177.

[5] O njem gl. moj prispevek »Der Winden, Crabaten und Türken Bekehrung«. Reformation und Buchdruck bei den Südslawen 1550—1595, v: Kirche im Osten 29, 1986, 9—37 (tam nadaljnja literatura).

[6] Za Tifferna gl. članek Rudolfa Kraussa v ADB 38 (1894), 293—295; Ignaz Oroschen, Michael Tiffernus, v: MHVK 13 (1858), 21 s.; [Gustav Bossert d. Ä.], Michael Tiffernus in seiner Beziehung zu den Regierungshandlungen des Herzogs Christoph, v: Württ. Vierteljahrshefte für Landesgeschichte N. F. 28

Postaje Tiffernovega življenja

Mnogo manj kakor o dnevih pred Tiffernovo smrtjo in po njej vemo o vseh 67 letih njegovega življenja. Roditi se je moral 1488/89, kajti na njegovem nagrobniku je zapisano »vixit annos 67«.[7] O njegovem izvoru in mladostni usodi govorita samo dva kratka avtentična vira: malce nejasni zapisi o Tiffernovem študiju v matrikah dunajske univerze in odlomek z zanesljivimi podatki v pismu Primoža Trubarja, ki ga je ta pisal iz Derendingena vojvodi Ludviku Württemberškemu. V tem važnem pismu opisuje slovenski reformator 5. oktobra 1585 hudo zunanjo stisko svoje »od papeža in Turkov mučene in preganjane« domače cerkve ob jugovzhodni meji cesarstva. Zato prosi vojvodo, naj še naprej dopušča, da bo dobrot Tiffernove ustanove deležna tudi njegova cerkev:

»Ker pa je magister Mihael Tiffernus ustanovil v Tübingenu štiri štipendije za zunanje [študente] in bil rojen Kranjec, čeprav le najdenček, ki so ga bili pustili v taboru Turki — njega je neki laški meščan, Erazem Stich, vzel k sebi, dal krstiti, ga poslal v šolo, v kranjski štipendij na Dunaju v burcha animi [prav: bursa agni], prav tam je [postal] magister, in ko so držali [vaše] knežje milosti gospoda očeta bogoblagega hvalevrednega spomina [= vojvodo Krištofa] v [Dunajskem] Novem mestu in custodia [= v priporu], je bil postavljen za njegovega preceptorja, s katerim je tudi, ko je deželni grof [= Filip Hessenski] spet izročil deželo [Württemberško] vaše knežje milosti dedu hvalevrednega spomina [= vojvodi Ulriku], v nevarnosti za telo in življenje odjezdil . . . zato . . . je pravično, da so tudi Kranjci deležni dobrih del magistra Tifferna.«[8]

Iz tega opisa, ki ga daje na splošno dobro poučeni Trubar, torej izvemo, da se je Tiffernus rodil v nekem neznanem kraju na Kranjskem, da so ga pri nekem vpadu ugrabili Turki, a ga na begu pustili v vojaškem taboru, kjer je bil potlej najden. Neki meščan iz Laškega (nemško Tüffer), župnije na Spodnjem Štajerskem, je vzel najdenčka k sebi in ga dal krstiti. Po imenu kraja, v katerem je preživel mladost, se je Mihael potlej imenoval »Tiffernus« ali »Tyfernus«; mimogrede: to je ista fara, v kateri je kasneje, ko je bil Tiffernus že zdavnaj zapustil svojo domovino, po naročilu tržaškega škofa deloval dvajset let mlajši Primož Trubar (1530—1535).[9] Tiffernova mladostna usoda v teh deželah ob meji osmanskega cesarstva ni nekaj osamljenega. Od padca Konstantinopla 1453 je bil v večjem delu že zasedeni Balkanski polotok povsem brez brambe, dokončno prepuščen turškim osvajalnim pohodom zoper Zahod. Predvsem bliskovito delujoča krdela lahke turške konjenice,

(1919), 325—329. Poleg tega posamezni razdelki v naslednjih delih: Bernhard Raupach, Historische Nachricht von den Schicksalen der Christlichen Religion und der Evang.-Lutherischen Kirche in den Herzogthümern Steyermark, Kärndten und Crain . . ., v: Johann Dietrich Winckler, Anecdota historico-ecclesiastica novantiqua [Bd. II] 8./9. Stück. Leipzig 1770, 233—460 (o Tiffernu 401—405; odlomek je ponatisnjen tudi v naslednjem delu); Christian Friedrich Schnurrer, Erläuterungen der Würtembergischen Kirchen-, Reformations- und Gelehrten-Geschichte. Tübingen 1798, 449—453 in 541—544; Johann Christian Pfister, Herzog Christoph zu Wirtemberg. Bd. I, Tübingen 1819, 80, 86 s., 144 s., 165, 223 s., 484 in Bd. II, 1820, 5, 43—47, 118 in 120 s.; Theodor Elze, Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain. Tübingen 1877, Reprint mit Nachwort und Register München 1977, zlasti 6—8, 33—63 in 115; Mirko Rupel, Trubarjeva skrb za študente. Ljubljana 1965 (SAZU Razprave 6) [separat]; isti, Primus Truber. Leben und Werk des slowenischen Reformators. Deutsche Übersetzung und Bearbeitung von Balduin Saria. München 1965 (Südosteuropa-Schriften 5), 83 s., 141, 242 s. in 266 s. [cit. Rupel-Saria]; Walter Bernhardt, Die Zentralbehörden des Herzogtums Württemberg und ihre Beamten 1520—1629. Bd. II, Stuttgart 1972/73, 678 s.; Primož Simoniti, Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja. Ljubljana 1979, 131, 133, 204—209, 231, 256 in 292 s.; isti, članek »Tiffernus, Mihael« v: SBL 12, 1980, 84—86.

[7] Gl. spodaj str. 000 z op. 50 in 51.

[8] »Nachdem aber M[agister] Michael Tyffernus 4 stipendia den externis zu Tübingen gestifft und er ein gebohrner Crainer gewest, wiewohl nur ein findelkind, im lager von türcken gelaßen, den hat ein burger von Tyber, Erasmus Stich, aufgehabt [aufgehoben], tauffen laßen, in die schul geben, in das crainerische stipendium zu Wien in burcha animi [recte: bursa agni] gebracht, alda magister, [worden], und als f[ürstlicher] gn[aden] gottseeliger hoch lö-blicher gedächtnu s h[err] vatter [= Herzog Christoph] in custodia [= in Gewahrsam] in der Neuen Statt gehalten, zum praeceptori bestelt worden, mit dem er auch, als der landgraff [Philipp von Hessen] e. f. gn. großvatter [= Herzog Ulrich] löblicher gedächtnus wieder eingeantwortet, mit gefahr leibs und lebens entritten . . ., demnach . . . ist billich, das auch die Crainer des M. Tyfferni gutthaten genießen.« Pismo, ki se je ohranilo v prepisu v zapuščini Bernharda Raupacha (Hamburg, Staats- und Universitätsbibliothek Cod theol. 1146, 39—40) je natisnjeno pri Ruplu, Trubarjeva skrb (kot op. 6), 19—21 (citat 20) in s slovenskim prevodom pri Jožetu Rajhmanu, Pisma Primoža Trubarja, Ljubljana 1986, 292—294 (citat 293 oziroma 294).

[9] Rupel-Saria (kot op. 6), 33—42. Sicer pa je Pfister (kot op. 6) II, 118, že 1820 kot prvi pravilno identificiral kraj Tiffernovega izvora, kar je Orožen (gl. op. 6) prezrl.

tako imenovanih »akindžijev«, so v vojni in miru navdajala obmejno prebivalstvo s strahom in grozo, obšla neokretne vojaške bariere in puščala za sabo izropana in požgana naselja, preden so spet izginila v zaledju, ki so ga bili zasedli Turki. K premišljenemu teroriju zoper prebivalstvo je pri tem spadalo tudi ugrabljanje žensk in otrok, ki naj bi služili kot sužnji. »Često divjaju,« piše Trubar v pismu Ivanu Ungnadu, »le trije ali štirje Turki po naših vaseh in pobero ženam otroke iz rok in zbeže z njimi. Hudo je v teh krajih.«[10] Ta vsakdanjost, strah, trpljenje in boji, o katerih spet in spet govore pisma južnoslovanskih reformatorjev, je nedvomno odločilno vplivala tudi na Tiffernovo mladost: Njegov krušni oče Erazem Stich — mož očitno premožne in vplivne družine, ki je v Laškem izpričana nekaj desetletij — je omogočil malemu Mihaelu, da se je dobro izšolal, in ga potlej poslal študirat na dunajsko univerzo.

O začetku in posameznih etapah njegovega študija še ni mogoče dobiti popolnoma jasne slike, čeprav je v zadevnih aktih v arhivu dunajske univerze cela vrsta podatkov.[11] V univerzitetnih matrikah prideta v poštev za Tifferna dva vpisa. 14. aprila 1505 se je pri pripadnikih domače »avstrijske nacije« imatrikuliral neki »Michael ex Tiffen« in plačal običajno pristojbino 29 denarjev ali 4 groše.[12] Za letni semester 1511 pa so pri taisti naciji vpisali nekega »Michael Türgk de Tiffar. 4 gr.«, ki ga v taki obliki najdemo tudi 20. marca 1512 v matrikah artistične fakultete.[13] Čeprav glede na starost bolj ustreza vpis iz leta 1505 (Tiffernus bi bil tedaj star 17, pri drugem datumu 23 let), povezuje slovenski raziskovalec humanizma Primož Simoniti, ki se je sploh prvi ukvarjal s časom Tiffernovega bivanja na Dunaju, z našim Tiffernom samo vpis iz leta 1511 (resda z lahnim zadržkom).[14] Zdi se, da priimek »Türek« kar pristaja Tiffernovemu otroštvu, vendar se nam danes sliši čudno, da naj bi bila dobila žrtev »dednega sovražnika krščanstva« ime prav po tem sovražniku. Pa vendar: morda je bil to neke vrste vzdevek mladega Tifferna, s čimer bi bilo tudi pojasnjeno dejstvo, da tega imena po letu 1524 za Tifferna ne najdemo več: Kakor koli že, za zdaj ni jasno, ali je začel Kranjec Tiffernus študirati na Dunaju 1505 ali 1511, pa tudi za tiste čase ne nenavadna dvojna imatrikulacija spada v območje možnega.

Negotovost pa traja tudi pri nadaljnji Tiffernovi študijski poti. Šele 1523 namreč spet naletimo na njegovo sled. 4. marca tega leta doseže neki »Michael Tiffernus ex Gurkfeldt« pod dekanatom Bernharda Otta iz Stuttgarta stopnjo magistra in se 17. marca vpiše na artistično fakulteto.[15] Če je identifikacija teh zapisov z njegovo osebo pravilna, se potemtakem zdi, da je študij prekinil in v tem času deloval v Krškem (Gurkfeld) ob Savi, kakih 30 kilometrov jugovzhodno od Laškega. S tem bi se ujemala tradicija, ki sicer ni pobliže izpričana, da je bil Tiffernus že pred 1527 »vzgojitelj plemiških dečkov«.[16] Nato je 1523 postal na Dunaju magister in je

[10] »Es wütten offt nur 3 oder 4 türckhen in unsern dörffern und nemen den weibern ire kinderen aus dem arm und rennen damit davon. Es gehet erbarmlich [zu] in disen landen!« Theodor Elze (Hrsg.), Primus Trubers Briefe. Tübingen 1897 (Bibliothek d. Litterar. Vereins in Stuttgart 215), 194 s.; zdaj tudi Rajhman, Pisma (kot op. 8), 121 oziroma 123. (19. 7. 1562 iz Ljubljane).

[11] Universitätsarchiv Wien (UAW), fondi M 3 (matrike univerze), Ph 1 (matrike artistične fakultete) in Ph 9 (Acta facultatis artium moderna). Za naš čas so publicirane samo splošne matrike: Die Matrikel der Universität Wien, Bd. II (1451—1518/I), bearb. von Willy Szaivert und Franz Gall. Graz/Köln/Wien 1959/1967, in Bd. III (1518/II—1579/I), prav tako 1959/1971 (Publikationen des Instituts für Österr. Geschichtsforschung, 6. Reihe 1. Abt.).

[12] Prav tam II, 327, št. A 125. Kraj »Tiffen« je sicer na Koroškem, v tem primeru bi bil torej pisec ime slabo slišal ali se zmotil pri pisanju.

[13] Prav tam II, 376, št. A 71 (14. 4. 1511); UAW Ph 1, zv. I, fol. 60 b (»Michael turck ex tiffer«), prim. Simoniti, Humanizem (kot op. 6), 205. Imatrikulaciji iz leta 1505 bi utegnil v artistični matriki ustrezati kvečjemu neki »Michael steyrer de lubaco« (= Ljubljana), ki je tam vpisan s pristavkom »pauper« 15. 5. 1505 (Ph 1, zv. I., fol. 19 v), vendar je to malo verjetno.

[14] Simoniti, Humanizem (kot op. 6), 205 in 256. Tudi Mirko Rupel je že ravnal tako: Primus Truber an der Wiener Universität, v: Die Welt der Slaven 7, 1962, 423—427, tu 426. Da bi bila zmeda popolna, je septembra 1508 zabeležen še neki »Mihael Tirck ex Cibinio« (= Hermannstadt, Sibiu na Sedmograškem): Matrikel (kot op. 11) II, 353, št. H 45; prim. še »Georgius Turckh ex Inferiori Jabuda« (= Dolenjsko), inskribiran 14. 4. 1528 (prav tam III, 45, št. A 6).

[15] UAW Ph 9, zv. IV, fol. 126 v (Simoniti, Humanizem, 256) in Ph 1, zv. I, fol. 138 v (»Michael ex Gurckfeld«). Krško je rojstni kraj Jurija Dalmatina, prevajalca Biblije v slovenščino (ok. 1546—1589), ki je tam tudi obiskoval šolo gramatika Adama Bohoriča, prim. Elze (kot op. 10), 413 s. in 466 s.

[16] Christoph Friedrich von Stälin, Wirtembergische Geschichte IV, Stuttgart 1873 (repr. Aalen 1975), 341.

tako dobil pravico, še več: dolžnost predavati na artistični fakulteti.[17] In res: njegovo ime se v naslednjih letih večkrat pojavi v aktih te fakultete: Dejstvo, da je ravno v zimskem semestru 1523/24 naš »Michael Turckh« predaval o Ciceronovem spisu »De amicitia«, spet govori za identifikacijo s Tiffernom, pri čemer je moč opozoriti še na to, da so izdaje Cicerona v kasnejši Tiffernovi knjižnici zastopane v precejšnjem številu. Pri siceršnjih omembah v aktih artistov je vedno naveden kot »M. Michael Tiffernus«; omenjajo ga akti predvsem kot eksaminatorja. Na enem mestu poroča fakultetni protokol, da je Tiffernus prosil za ključ biblioteke in ga dobil![18] Zadnja omemba z dne 19. marca 1527 pa pomeni obenem tudi konec njegovega bivanja na Dunaju.

Maloštevilnim podatkom o Tiffernovem študiju je treba dodati še važno dejstvo. Iz Trubarjevega zgoraj navedenega pisma iz leta 1585 vemo, da je Tiffernus na Dunaju spadal v burzo Pri jagnjetu (bursa agni) in bil pri tem štipendist študijske ustanove, ki jo je bil 1505 za svoje rojake ustanovil stolni dekan magister Briccius Preprost iz Celja.[19] Takih štipendij je bilo tedaj na dunajski univerzi kar precej, med njimi npr. štipendija za študente z Württemberškega v študijski hiši Pri liliji (bursa liliorum), ki jo je bil ustanovil passauski stolni dekan Burkhard Krebs iz Herrenberga. Štipendijo je s svojim prispevkom dopolnil 1491 grof Eberhard im Bart. Precejšnji dohodek ustanove, letno 125 goldinarjev, je 1544 prenesel vojvoda Ulrik »zaradi nesporazumov glede ustanov« (»im Missverstand von wegen der Stiftung«) na Štipendij v Tübingenu in šele vojvoda Krištof je 1558 spet vzpostavil štipendijo v burzi Pri liliji. Štipendija je obstajala še v začetku 17. stoletja in omogočila študij v mestu ob Donavi številnim Württemberžanom.[20] Da je Tiffernus na Dunaju nekoč sam užival študijsko ustanovo in tam spoznal tudi druge podobne ustanove, je gotovo nemalo prispevalo k njegovemu poznejšemu sklepu, da določi svojo dediščino za ta namen.

Če se ozremo na Tiffernova dunajska leta, je mogoče spoznati (in o tem priča ne nazadnje tudi biblioteka, ki jo je zapustil), da si je ta Kranjec v tem času pridobil temeljito humanistično izobrazbo. Sicer ni opozoril, da bi bil po magisteriju študiral na kateri od višjih fakultet (teologija, pravo, medicina), vendar tega tudi ni mogoče izključiti; če sodimo po profilu njegove knjižnice, bi bil v tem primeru poslušal predvsem teološka predavanja.

Dunajska univerza, na kateri je malo prej študiral Zwingli (1498/1500), je veljala tedaj za trdnjavo humanizma za evropski Vzhod. Pomembni učitelji kot Konrad Celtis (od 1497 do smrti 1508) ali pesnik, zdravnik in diplomat Johannes Cuspinianus († 1529), so učili na Dunaju, in Joachim Vadian je bil od 1508 magister, nato profesor in 1517 rektor dunajske univerze, preden je 1518 zapustil Dunaj in postal sedem let kasneje župan in reformator svojega rojstnega mesta St. Gallena.[21] Tudi Ulrich von Hutten se je 1511 nekaj časa zadrževal na Dunaju pri Vadianu. Ne vemo, kako tesni so bili Tiffernovi stiki z njegovimi dunajskimi učitelji, toda njih imena dovolj jasno označujejo duhovno klimo, v kateri si je poznejši učitelj in vzgojitelj vojvode Krištofa pridobil izobrazbo.

Najbrž še pomladi 1527 je deželni gospod kralj Ferdinand poklical Tifferna v Wiener Neustadt za vzgojitelja vojvode Krištofa Württemberškega. Ni znano, kdo

[17] Na to se nanaša podatek, ki ga je očitno prvi zabeležil Crusius, po katerem je bil Tiffernus »profesor filozofije«, se pravi na artistični fakulteti: Martin Crusius, Annales suevici sive Chronica III. Frankfurt am Main 1596, 607: ». . . doctum ac fidelem paedagogum, M. Michaelem Tifernum Ungarum [to seveda pomota], exprofessorem Viennensem«; podobno Raupach (kot op. 6), 401 (»Professor Philosophiä«).

[18] UAW Ph 9, zv. IV, fol. 138 v (3. 5. 1525); druga mesta prav tam fol. 130 r (»Mgr. Michael Turkh«, 1. 9. 1523); 136 r (17. 9. 1524), 141 v (2. 1. 1526) in 147 v (19. 3. 1527).

[19] Prim. zgoraj str. 000 z op. 8. O dunajskih burzah gl. Joseph Aschbach, Geschichte der Wiener Universität [I], Wien 1865, 199 s.; o Preprostovi štipendiji: Simoniti, Humanizem (kot op. 6), 129—146.

[20] Prim. Joseph Giefel, Schwaben und die Wiener Hochschule, v: Litterarische Beilage des Staatsanzeigers für Wurttemberg 1890, 35—42; akti k temu vprašanju: HStA A 67, Pu. 1 in Bü. 2 in 3.

[21] K humanizmu na Dunaju gl. Aschbach (kot op. 19) II, 1877, in Simoniti, Humanizem (kot op. 6) 124 ss.; o Celtisu: NDB 3 (1957), 181—183 (Hans Rupprich), o Cuspinianu: prav tam 450—452 (Hans Ankwicz von Kleehofen); o Vadianu in dunajskemu humanizmu njegove dobe: Werner Näf, Vadian und seine Stadt St. Gallen, Bd. I, St. Gallen 1944, 117—159.

mu je posredoval to častno nalogo; morda bi smeli misliti na Tiffernovega dunajskega učitelja Cuspiniana, ki je (od 1512 kot cesarski svetnik) mnogo deloval na dvoru. Gotovo pa je, da je bilo to izredno srečno naključje za vojvodo Krištofa in s tem posredno za prihodnost njegove dežele, ki je bila tedaj pod habsburško nadoblastjo.

Krištof Württemberški, rojen 1515 v Urachu, se je moral po izgonu svojega očeta Ulrika (oktobra 1519) v marcu 1520 ločiti od svoje matere in prepeljali so ga na nadvojvodski dvor v Innsbruck, kjer naj bi ga vzgajali.[22] V juliju 1525 se je mladi vojvoda s svojim dvorskim upravnikom Wilhelmom von Reichenbachom († 1529) in osebjem, ki je štelo kakih 15 ljudi, zaradi kuge in kmečkih nemirov preselil s Tirolskega na dvor nadvojvode Ferdinanda v Wiener Neustadtu. Tam je dobil enajstletni princ, ki ga je dotlej poučeval neki po imenu neznani »kaplan in šolnik«,[23] za učitelja in vzgojitelja dunajskega magistra Tifferna. Že sočasni Krištofovi biografi ne morejo prehvaliti zvestobe in zanesljivosti Tifferna, tega dosmrtnega učenega spremljevalca württemberškega vojvode. Za Krištofa, ki je doraščal brez očeta, je postal v teku let nepogrešljiv prijatelj in svetovalec. Tako na primer piše stuttgartski kronist Sebastian Küng († 1561), ki je Tifferna najbrž še poznal osebno: »Njegov [vojvode Krištofa] preceptor je bil Mihael Devernes, mož izvrstne spretnosti, ki je zvesto vztrajal in ostal pri njem na vseh potovanjih, po nemških in laških deželah; zato se je posebno zgledoval po njem [= Tiffernu] in se podrejal in ravnal po njegovi vzgoji, svarilih in opominih, tudi v odraslih letih prav tako kot v mladosti, ja, ves čas ga je spoštoval kot svojega zvestega očeta.«[24]

Predvsem Tiffernova zasluga je, da je spadal vojvoda Krištof med najbolj omikane kneze svojega časa, da je znal grško in očitno nenavadno dobro latinsko,[25] da je bil zelo načitan v klasični literaturi, v zgodovini, pravu in zlasti v teologiji, da je lahko o teh rečeh samostojno presojal in da je kot okreten govornik po Küngovem mnenju »imel prednost pred vsemi drugimi nemškimi knezi«.[26] In vse to lahko spet štejemo za bistveno predpostavko tega, da je Krištof pozneje v svoji deželi ustvaril enega najžglednejših izobrazbenih sistemov 16. stoletja in se pri tem na primer tudi posebno zavzemal za ustanavljanje in dopolnjevanje bibliotek.[27]

Vojvoda Krištof se je mudil v Wiener Neustadtu le nekaj let, ker je tudi tu življenje postalo prenevarno: Turki so vdrli v Spodnjo Avstrijo, oblegali Dunaj in nekoč po besedah njegovega zadnjega dvornega pridigarja Bidembacha neposredno ogrozili življenje mladega princa, ko je, le nekaj ur oddaljen od Neustadta, »komaj ušel klateškim in neprizanesljivim krdelom z nekaj gospodi v kočiji in ga je rešila milostna božja previdnost in volja«.[28]

---

[22] Paul Friedrich Stälin, Beiträge zur Jugendgeschichte des Herzogs Christoph von Württemberg, v: Württ. Jahrbücher für Statistik und Landeskunde 1870. Stuttgart 1872, 468—503 (po tem tudi naslednje izvajanje). Stälinovi prepisi (bolj natančni in obsežnejši kot v tisku): HStA G 47 (Herzog Christoph) Bü. 1.

[23] Stälin (kot op. 22), 485 s. in Arnold Busson, Aktenstücke zur Herrschaft des Schwäbischen Bundes in Württemberg und zur Jugendgeschichte Herzog Christophs, v: Württ. Vierteljahrshefte für Landesgeschichte 8 (1885), 214—221, tu 220.

[24] »Sein [= Herzog Christophs] preceptor ist gesein Michael Devernes, ein man einer fürbindigen [= vorzüglichen] geschicklichait, welcher auch bei ime trewlich in allen seinen raisen, in teutsch und welschen landen, ist verharrett und bliben, dan er in [= ihn, Tiffern] besunder vor augen gehapt und sich seiner zucht, warnung und vermanung, auch in seinen erlangten jarn geleich wie in der jugendt, underworffen und geflissen hatt, ja in [= ihn] alle zeit als seinen getrewen vatter verehrett«: Ingrid Karin Sommer (Hrsg.), Die Chronik des Stuttgarter Ratsherrn Sebastian Küng. Stuttgart 1971 (Veröffentlichungen des Archivs der Stadt Stuttgart 24), 137. Prim. sodbe v nagrobnih pridigah za vojvodo Krištofom, ki sta jih napisala Balthasar Bidembach (»Kurzer und wahrhaftiger Bericht von dem Leben, auch seligen Absterben Christoffen, Herzog zu Wirtemberg . . .«, Tübingen 1570, 5, 13 in 24) in Dietrich Schnepf (»Oratio de vita et morte . . . Christophori ducis . . .«, Tübingen 1570, 13).

[25] Bidembach (kot op. 24), 4: latinščino je »dermassen erlehrnet, daß ire f[ürstlich] g[naden] dieselbe nicht allein wol verstehen, sonder auch mit gůtem iudicio lesen, reden und schreiben können und in solche übung gebracht, daß sie iren f. g. auch im alter nicht abgefallen, sonder von derselbigen geliebt und geůbt worden«; kot primer navaja, da je znal vojvoda na pamet vse latinske pridižne tekste celega leta, evangelije in pisma — torej res občudovanja vreden spominski dar.

[26] Chronik (kot op. 24), 137: »für all ander teutsche fürsten den vorgang hatt«.

[27] Prim. k temu Hermann Ehmer, Bildungsideale des 16. Jahrhunderts und die Bildungspolitik von Herzog Christoph in Württemberg, v: Blätter für Württ. Kirchengeschichte (BWKG) 77 (1977), 5—24, in Klaus Schreiner, Württembergs Buch- und Bibliothekswesen unter Herzog Christoph (1550—1568), v: Zeitschrift für Württ. Landesgeschichte 31 (1972), 121—193.

[28] »dem vorstreifenden unnd niemals schonenden hauffen mit ettlichen herrn auff einer guttschen kurz [= knapp] entwischet und durch Gottes gnädige fürsehung und schickung errettet worden«: Bidem-

Ker je kralj Ferdinand zelo skrbno pazil na varnost svojega »državnega ujetnika« — saj je bil Krištof kot Ulrikov edinec neke vrste jamstvo zoper Ulrika in deželo Württemberg — ga je dal odpeljati iz Wiener Neustadta. Od konca 1529 ga najdemo na Štajerskem, najprej v Leobnu, nato do konca oktobra ali začetka novembra 1530 v Rottenmannu. Na Štajerskem je — mimogrede povedano — istega leta postal deželni glavar Ivan Ungnad z Ženeka, ki je pozneje kot lutrovski eksulant postal Krištofov svetnik.[29] Iz Rottenmanna predlaga Krištof, ki mu Ferdinand v nasprotju s pogodbo odmerja zelo skromna finančna sredstva, zvišanje plače za Tifferna, o katerem piše, da mu »zdaj že v četrto leto« (»jetzt in das viert jar«) zvesto in pridno služi. Priložena Tiffernova prošnja je doslej najstarejši ohranjeni dokument izpod njegove roke.[30] Kaže, da so prošnji, če sploh, ugodili le v omejenem obsegu, toda na Dunaju so se vendarle zavedali, da je treba kaj ukreniti, če naj Tiffernus »ima razlog, da bi še naprej pridno in neutrudno kot doslej vztrajal v službi omenjenega vojvode«.[31]

Malo kasneje sta Krištof in njegovo maloštevilno spremstvo na dvoru cesarja Karla V. in gresta z njim novembra 1530 po koncu državnega zbora v Augsburgu čez Württemberško — tamkajšnje prebivalstvo dere na kup v velikem številu — na Nizozemsko. Po približno enoletnem bivanju v Gentu in Bruslju drži pot skozi Južno Nemčijo na državni zbor v Regensburgu (pomladi 1532) in nazaj na Dunaj.[32] Ko se od tod oktobra 1532 odpravljata na pot v Italijo in Španijo in se šušlja, da hočejo pretendenta na württemberški prestol vtakniti v neki španski samostan, meni Krištof, da je prišel trenutek, ko je treba vzeti usodo v svoje roke.

Na begu, ki ostane sprva nezapažen, pozneje pa ga enoglasno vsi opisujejo kot zelo dramatičnega, zapusti Krištof, ki ga spremlja samo Tiffernus, na meji med Štajersko in Koroško popotno družbo in se čez salzburško ozemlje prebije na Bavarsko k bratoma svoje matere, bavarskima vojvodama. Ta beg z zvestim Tiffernom je v vseh dobah navdihoval fantazijo »domovinskega« zgodovinopisja in literature in pri tem je težko ločiti poezijo od resnice. Tako naj bi bila oba ubežnika podkovala konje z narobe obrnjenimi podkvami, da bi zmotila španske zasledovalce, in ko se je Krištofov konj poškodoval, naj bi mu bil Tiffernus prepustil svojega, sam pa bežal peš.[33]

Z Bavarskega je mladi vojvoda energično in preudarno sodeloval pri prizadevanjih, da se njegov rod spet vzpostavi kot vladar v podedovani domovini, kar se je, kot je znano, v nasprotju z bavarskimi načrti posrečilo leta 1534 z restitucijo njegovega očeta Ulrika ob hessenski in francoski pomoči in pripeljalo do reformacije dežele.

Tudi v naslednjih letih do Krištofovega nastopa vlade je bil Tiffernus njegov stalni spremljevalec. Ker se je Krištof v tem času obrnil k protestantizmu — še zmeraj ni jasno, kdaj se je to zgodilo — je treba domnevati, da je isti korak najkasneje tedaj storil tudi Tiffernus. Izpričano je, da je kranjski magister umrl v evangeličanski veri, vendar ne vemo, kdaj in kako se je soočil z reformacijo. Z Luthrovimi pristaši je moral priti v stike že v svojem dunajskem času: Luthrovo pismo Cuspinianu (1521), pridige Paula Sperata v Štefanovi cerkvi (1522), usmrtitev Ka-

bach (kot op. 24), 10; šele v 18. in 19. stoletju so to epizodo povezali s Tiffernom, ki da je rešil vojvodo: tako npr. Christian Friedrich Sattler, Geschichte des Herzogthums Würtenberg unter der Regierung der Herzogen II. Tübingen 1770, 226, Pfister (kot op. 6) I, 80, in Elze (kot op. 6), 7.

[29] Briefwechsel Herzog Christoph (kot op. 1) IV, 1907, 288 op. 5.

[30] Pismo vojvode Krištofa od 9. 10. in Tifferna od 10. 10. 1530 spodnjeavstrijski računski komori (Raitkammer) na Dunaju; prvo natisnjeno pri Stälinu (kot op. 22), 492 s., k drugemu gl. HStA G 47, Bü. 1, fol. 20.

[31] Prav tam fol. 22 b, prim. Stälin (kot op. 22), 478: »ursach het, in gedachts Hertzogen diennsten vleissig und unverdrieslich wie bißher noch lennger zu verharren«.

[32] Stälin (kot op. 16), 341—343.

[33] Prim. recimo Crusius (kot op. 17), 621 (v nemški izdaji 1733 II, 234 s.) in Pfister (kot op. 6) II, 120 s.; sceno z menjavo konja je na spomeniku vojvode Krištofa na Schlossplatzu v Stuttgartu upodobil Paul Müller (1899). Prim. nadalje Gustav Schwab, Romanzen aus dem Jugendleben Herzog Christophs von Würtemberg. Stuttgart und Tübingen 1819, 49—57 (romanci 17 in 18, k temu str. 153 s.): o Krištofovem begu s Tiffernom.

sparja Tauberja (1524), na Dunaju natisnjeni spisi Luthra, Melanchthona, Karlstadta in drugih, prvi Ferdinandovi mandati proti lutrovcem in prekrščevalcem (1523, 1527)[34] — vse to spada v Tiffernova dunajska leta in bržkone ni šlo mimo dojemljivega humanista brez sledov. Tudi številnih reformatorskih spisov v svoji knjižnici gotovo ni kupil vseh šele v zadnjih letih svojega življenja.

Potem ko se je vojvoda Krištof sprva zadrževal pri svojih bavarskih sorodnikih, ga je njegov nezaupljivi oče 1534 poslal na dvor kralja Franca I. na Francosko. Krištofa, (še katoliškega) tekmeca za prestol, ki sta ga favorizirala Bavarska in vplivna stranka na stuttgartskem dvoru, naj bi tako za nekaj časa odstranili z württemberškega odra; to dejstvo je prineslo mlademu princu nadvse dragoceno razširitev obzorja. Tiffernus je bil med osem let trajajočim Krištofovim bivanjem v Franciji njegov »tajni pisar in računski upravitelj« (»Geheimschreiber und Rechnungsführer«).[35] Za oba je bil to nemiren čas z nenehnimi potovanji in vojnimi pohodi, hudimi Krištofovimi boleznimi, utesnjujočimi dolgovi, pa tudi turnirji in bleščečimi prazniki; ob tem je tekla nepretrgana diplomatska dejavnost s te in one strani, da bi se razčistilo Krištofovo težavno razmerje do njegovega očeta in do cesarske hiše.

1538 se je princ prvič spet srečal s Karlom V. in najbrž je prišlo do nekakšne sprave med cesarjem in Krištofom, ki je pred nekaj leti zbežal z dvora. Tiffernus je ob tej priložnosti dobil plemiško pismo, v katerem je rečeno, da smo »Mi, Karel Peti, po milosti božji rimski cesar ..., dobrotno pregledali in upoštevali tolikšno poštenost, spodobnost, dobre nravi, krepost in razumnost, v kateri pred nami slovi naš in cesarstva ljubi, zvesti Mihael Tiffernus, prav tako tudi zvesto voljno službo, kakor jo obljublja izkazovati nam in svetemu cesarstvu in kakor jo more in hoče izkazovati«.[35a] Zato dobi zase in za svoje potomce grb, ki je potlej popisan v vseh nadrobnostih in v pisanih barvah naslikan na pergamentni listini: v heraldično desno zravnan, diagonalno rumeno-črno razdeljen bik z zelenim vencem na črno-rumenem polju.[36]

Potem ko je Ulrik svojemu sinu Krištofu s pogodbo priznal pretenzijo na dediščino, je Krištof 1542 dobil od njega namestništvo v grofiji Mömpelgard (Montbéliard), ki je spadala k Württembergu: tja je prišel Krištof s svojim spremstvom 23. julija 1542. Tu je preživel osem razmeroma mirnih let, ki jih je izkoristil predvsem za intenziven študij teološke literature,[37] pri čemer je bil Tiffernus poleg Krištofovega mömpelgardskega pridigarja Johanna Engelmanna gotovo njegov najpomembnejši sogovornik. V ta čas (1544) spada tudi vojvodova poroka s komaj petnajstletno Ano Marijo, hčerko mejnega grofa Jurija Brandenburško-ansbaškega, ki je štel kot eden izmed prvih podpisnikov Augsburške veroizpovedi med najbolj profilirane osebnosti med protestantskimi knezi. Zdi se, da je pri predhodnih ženitovanjskih pogajanjih v zaupni misiji sodeloval tudi Tiffernus.[38] Sicer pa je imel Tiffernus v času Krištofovega bivanja v Mömpelgardu pod sabo celotno oskrbo dvora in je o tem zapustil obširne obračune. V tej službi nikakor ni varčeval s kritiko in

[34] Grete Mecenseffy, Geschichte des Protestantismus in Österreich. Graz/Köln 1956, zlasti 8—26; Gustav Reingrabner, Protestanten in Österreich. Geschichte und Dokumentation. Wien/Köln/Graz 1981, 15—31.

[35] Stälin (kot op. 16); 479; prim. tudi HStA G 47 Bü. 14.

[35a] »Wir Karl der funft, von Gottes genaden Römischer Kaiser ..., guetlich angesehen und betracht haben solch erberkeit, schicklichait, guet sitten, tugent und vernunfft, darin unnser unnd des reichs lieber getrewer Michael Tiffernus vor uns beruembt wirdet, auch die getrewen willigen dienst, so er uns und dem heiligen reiche zuthun sich erpeut und woll thun mag und sol.«

[36] HStA A 274 Pu. 7 (datirana Villafranca 16. 6. 1538); grb poenostavljeno reproduciran pri Otto von Alberti, Württ. Adels- und Wappenbuch II. Stuttgart 1899—1916, 841, in na Tiffernovem nagrobniku (gl. spodaj str. 000). V tej zvezi naj pripomnimo, da doslej ni znan noben Tiffernov portret.

[37] Bidembach (kot op. 24); 18: V Mompelgardu je »alle opera Lutheri, des mannes Gottes, teutsch und lateinisch, sovil damals im truck gewesen, deßgleichen alle bücher des ehrwürdigen herrn Brentii und andere mehr, mit sonderm fleiß und iudicio außgelesen ... auch der papisten und zwinglischen bücher vil gelesen, und eins gegen dem andern, alles aber gegen dem wort Gottes gehalten, gewegen [= abgewogen] und probiert ...«.

[38] Pfister (kot op. 6) I, 165. Sicer pa Pfister (II, 43) tudi poroča, da sta bavarska vojvoda v tem mömpelgardskem času Tiffernu hotela pomagati, da bi se dobro poročil, a je odklonil (»zu einer ansehnlichen Heurath in ihrem Lande helfen wollen, welche er aber abgelehnt«).

nasveti nasproti svojemu gospodu, če se mu je zdelo, da stroški za življenje na dvoru niso v pravem razmerju z razpoložljivimi, zmeraj prepičlimi sredstvi.[39]

Ko je 6. novembra 1550 v Tübingenu umrl vojvoda Ulrik,[40] je Krištof, ki se je že od oktobra mudil na Württemberškem, nemudoma prevzel oblast in preselil svoj dvor iz Mömpelgarda v Stuttgart. Tiffernus je sprva še ostal v Burgundiji, da bi tam organiziral odhod vojvodove družine in dvornih uradnikov, poskrbel za odpravnino služabnikov, ki so ostali tam, in uredil razne hišne zadeve, od nakupov vina in živine prek odprodaje odvečne slanine do nastavitve novega vratarja.[41] Vrhu tega se je tako poslabšala Tiffernova bolezen, o kateri prvič beremo v pismih z dne 17. maja in 6. julija 1548,[42] da se še ni upal na težavno potovanje (spremljal naj bi otroke vojvode Krištofa). Šele 9. julija 1551 pravi mömpelgardski rentni mojster Hans Wild v pismu Tiffernu (»zdaj v Stuttgartu«): »Kdaj ste srečno, dobro in veselo prišli tja, to slišati bi mi bilo posebno veselje.«[43]

Zadnja štiri leta svojega življenja je Tiffernus prebil v Stuttgartu, zdi se, da brez posebnih dolžnosti, bolehen, vendar tako, da se je lahko spet in spet kot vojvodov zaupnik zavzel za razne prosilce. Kakor je že v Mömpelgardu poravnal marsikateri spor med dvornim osebjem in se pri vojvodi zavzel za posamezne služabnike,[44] tako so ga tudi še v Stuttgartu ljudje prosili za posebno posredovanje: tako na primer nekdanji, pod vojvodo Ulrikom zelo mogočni in vplivni dvorni maršal Hans Konrad Thumb von Neuburg, ki je 1543/44 padel v nemilost in se je zdaj, oktobra 1551, štiri leta pred smrtjo, trudil, da bi ga po Tiffernovi priprošnji uslišal in pomilostil vojvoda Krištof.[45]

Čeprav je bil v pokoju, je Tiffernus prejemal do smrti polno letno plačo rentnega komornega svetnika (Rentkammerrat) v višini 200 goldinarjev v denarju in celo vrsto naturalij kot vino, žito, les, obleko itd.[46] Tiffernus je s tem spadal v plačilni razred najvišjih vojvodskih uradnikov in je dobival prav toliko goldinarjev kot deželni dvorni mojster (Landhofmeister), maršal ali najbolje plačani tübinški univerzitetni profesorji.[47] Kljub tem dobrim dohodkom je moral Tiffernus kdaj pa kdaj prositi svojega gospoda za posebno doklado, ker je imel nenadejano visoke stroške zaradi bolezni, gospodinjstva s tremi ali štirimi služabniki in dragega življenja v rezidenčnem mestu. Medtem ko vojvoda Krištof praviloma reagira na Tiffernove prošnje zelo velikodušno, se Tiffernu vendar ne posreči, da bi mu bil podeljen majhen fevd, ki bi mu zagotavljal reden dodatni dohodek: fevdni sodniki (Lehenrichter) so zavrnili njegovo prošnjo, ki jo je bil aprila 1553 naslovil na vojvodo.[48]

Pomladi 1555 se je Tiffernovo zdravstveno stanje tako poslabšalo, da ni več mogel vstati s postelje. Po nekem kasnejšem poročilu njegovega zdravnika Hansa Bauscha, ki je vsa štiri leta skrbel zanj, za hudega protinastega bolnika, je bolnik občasno ležal »v apoteki«, se pravi najbrž v hiši prijatelja, apotekarja Cyriaka

[39] Prav tam 43 s. (stavke, v katerih kritizira svojega gospoda, piše diskretno v latinščini! Prim. njegovo pismo od 31. 12. 1551 v HStA G 47, Bü. 14). Omenjeni obračuni s pripadajočo korespondenco v HStA G 47, Bü. 14 in A 267 (Mömpelgard), Bü. 197 e in 197 f.

[40] Po Waltherju Pfeilstickerju, Neues Württembergisches Dienerbuch I. Stuttgart 1957, § 214 naj bi bil Tiffernus postavljen za testamentarja pri smrti vojvode Ulrika, za kar doslej nismo mogli dobiti potrdila.

[41] HStA A 267, Bü. 196, št. 31, 33, 35, 36, 40 in 44 (korespondenca med Tiffernom in vojvodo Krištofom 12. 3. do 26. 5. 1551).

[42] Prav tam, št. 10 in 11 (Tiffernus Krištofu); šlo je predvsem za podagro (protin), kot sledi iz poznejših računov stuttgartskega apotekarja Christopha Sparra (HStA A 274, Bü. 29, priloge).

[43] HStA A 267, Bü. 196, št. 48: »Wann yr gluckhlich, wol unnd mit freuden daußen ankhommen, daß were mir ein sondere freudt zuvernehmen«.

[44] Prim. npr. prav tam, št. 10 in 31.

[45] Bossert (kot op. 6; pisma v Württ. Landesbibliothek Stuttgart Cod. hist. 2° 889, Bd. 45, fol. 3 in 4); o Thumbu von Neuburgu gl. Bernhardt (kot op. 6) II, 675 s. in Pfeilsticker (kot op. 40) I, § 4 in III, str. 384 (in register).

[46] HStA A 256 (Landschreiberei — Rechnungen) zv. 37 (1552/53), str. 301 a; 38 (1553/54), str. 293 a in 39 (1554/55), str. 290 a; A 17, Bü. 13 (Dienerbuch 1552) fol. 1 a; A 20, Bü. 62 (pisma od 29. 8. 1552, 29. 7. 1554 in 31. 7. 1554; prim. k temu še Pfister, kot op. 6, II, 44 s.). Tiffernova letna plača v vinu je bila 1 tovor (Fuder) vina (= 6 veder, skupaj kakih 1800 litrov) in bila vredna okroglo 30 fl. (prim. spodaj str. 000 in 000).

[47] Prim. k temu Bernhardt (kot op. 6) I, 94 ss.; HStA A 17, Bü. 12 in 13 c; za Tübingen: Universitätsarchiv Tübingen (UAT) 6/7 c (Acta Universitatis, letni računi 1551—1557).

[48] HStA A 20, Bü. 65 (3. 4. 1553).

Horna, na koncu nekaj časa tudi v hiši maršala Wilhelma von Massenbacha. Ta mu je, kot smo slišali že zgoraj, določil kot stalnega skrbnika nekega sicer neznanega »krojača mojstra Hansa« (to je bil morda ranocelnik Hans Bausch) z gradiča Einsiedel. Zadnje dni so Tifferna — zdi se, da redno — obiskovali prošt Johannes Brenz, kolegiatni pridigar Matthäus Alber (nekdanji reformator v Reutlingenu) in dvorna pridigarja Engelmann in Gräter. Zdi se, da sta bila ob njegovi smrti zgodaj zjutraj 11. aprila poleg njegovih »fantov«, se pravi njegovih mladih slug, navzoča tudi Alber in Gräter.[49] Kot poroča Massenbach, so Tifferna v skladu z željo, ki jo je izrazil za živa, še istega dne pokopali v stuttgartski Stiftskirche. Njegov nagrobnik, ki je ležal v severni stranski ladji cerkve za prižnico in so ga v 19. stoletju prestavili na vzhodno steno veže pri severnih vratih, je bil uničen v drugi svetovni vojni, toda po sreči se je ohranila slika nagrobnika.[50] Na njem je Tiffernov grb in na robu napis:

»Doctiss[imo] · ac · sincere · religioni · deditiss[imo] · uiro · pientiss[imo] · q[ue] · ducali · preceptori · michaeli · tifferno · illyrico · monumentum · hoc · pietatis · ergo · p[ositum] · vix[it] · ann[os] · 67 · obijt · an[no] · chr[isti] · 1555 · men[se] · april[i] · die xi · — i[esu] · o[optimo] · m[aximo] · s[acrum].«[51]

Tiffernova zapuščina

Wilhelm von Massenbach je, kot poroča v navedenem pismu vojvodi Krištofu, poslal po Tiffernovi smrti oba uradnika rentne komore (Rentkammer-Beamten) Hansa Röracha in Nikolausa Feleisna[52] v Tiffernovo hišo, da bi »inventirala in, kakor je prav, popisala« (»inventiren und ordenlich uffzuschreyben«) celotno zapuščino. Še 11. aprila sta v navzočnosti Hansa Felderja, grajskega oskrbnika (Burgvogt) in gozdarskega upravnika na Einsiedlu; starega Tiffernovega znanca, pregledala vso hišo in popisala pokojnikovo imetje v treh sobah in petih izbah, v obeh vežah in v kuhinji v prvem nadstropju s kuhinjsko hišo (»kuchinstublin«) vred. Poleg celotne hišne opreme od pohištva do zadnje »železne žlice« (»eisin leffel«), posteljnine in siceršnjih predmetov sta inventarizirala živino in perutnino v hlevu (med drugim 6 krav in 4 teleta) in kar znatno zalogo vina v kleti (preračunano več tisoč litrov).[53] Vse to se je moralo zgoditi v hudi naglici zaradi praznikov in ker naj bi rezultat hitro sporočila vojvodi.

V sobi, »v kateri je ležal in umrl magister Mihael«, se je našla v skrinji, zaklenjeni z dvema ključavnicama; med drugim gotovina z ustreznim seznamom novcev,[54] srebrnina in dva inventarja, ki sta ohranjena med zapuščinskimi akti in veliko povesta o Tiffernovem imetju: najprej »Inventar vseh mojih oblek, platna in hišne opreme« (»Inventarium aller meiner klaider, leinwant und haußrath«), ki ga je magister začel pisati 24. februarja 1553 in ga v zadnjem času dopolnjeval z raznimi beležkami o prodaji, novih nakupih itd., in potlej dragoceni, doslej zaman iskani »Katalog knjig častitega magistra Mihaela Tifferna, častitljivega vzgojitelja našega presvetlega kneza« (»Catalogus librorum venerabilis Magistri Michaelis Tifferni, principis nostri illustrissimi praeceptoris venerandi«), seznam 359 zvezkov v Tiffernovi biblioteki.[55] Popisovalca zapuščine sta našla knjige, kot je bilo v navadi, popi-

[49] Gl. poročili teologov Alberja in Engelmanna o testamentu: A 280, Bü. 177 (priloge), prim. spodaj, str. 000.

[50] Gustav Wais (Hrsg.), Die Stuttgarter Stiftskirche. Stuttgart 1952, 85, Nr. 61 in Abb. 61, od tod pri Simoniti, Humanizem (kot op. 6), 207; predloge — očitno perorisbe — doslej ni bilo mogoče ugotoviti.

[51] Prevod: »Učenemu, čisti veri vdanemu možu in pobožnemu vojvodovemu vzgojitelju Mihaelu Tifernu Ilircu je postavljen ta spomenik zavoljo njegove zvestobe; živel je 67 let, umrl v letu Kristusovem 1555, 11. dan meseca aprila. Posvečeno Jezusu najboljšemu najvišjemu.«

[52] Röach je bil obenem »Gewölbeverwalter«, torej vodja dvornih zalog, Feleisen tajnik rentne komore. O njiju in vseh v nadaljevanju omenjenih uradnikih gl. Bernhardt, Zentralbehörden (kot op. 6) in Pfeilsticker, Dienerbuch (kot op. 40).

[53] HStA A 274, Bü. 29 (inventar z dne 11. 4. 1555).

[54] Ohranjen prav tam kot zaključni račun (gl. spodaj).

[55] Oba inventarja prav tam, tvorila sta prilogi A in B k inventarju z dne 11. 4. 1555.

sane po formatih, v kamri poleg sobe, v kateri je pokojnik umrl, in sicer »s pomočjo zgoraj navedenega inventarja postavljene« (»vermeg obgemeltz inventarium nachainannder ufgestellt«). V tej kamri je imel Tiffernus poleg tega tudi razne skrinje in potne kovčke z oblekami in zalogo blaga, orožje (puško, dva s srebrom obita meča in lovski nož), po eno vrečo in en sodček s pismi[56] in — svoj »Secretstuol« za skrite potrebe. Gospodje so to kamro zapečatili, skrinjo z denarjem so skrbno zaklenili, jo odnesli v deželno pisarno, Rörach pa je začasno spravil ključe.

Massenbach je priložil svojemu pismu z dne 11. aprila, naslovljenemu na vojvodo, inventar obeh popisovalcev zapuščine in oba Tiffernova seznama ter prosil za nadaljnja navodila, zlasti glede živine in osebja, ki je bilo še v hiši.

Vojvoda Krištof je v Augsburgu iz neke še hitrejše novice že 12. aprila slišal za Tiffernovo smrt in takoj ukazal maršalu, naj ta do njegove vrnitve zavaruje vse važne listine, kolikor je zanje pristojen vojvoda.[57] Potem ko je 13. aprila dobil Massenbachovo poročilo in pregledal inventarje, je dal še istega dne nadaljnja navodila:[58] Če je Tiffernus naredil oporoko, naj jo »redni testamentarji« v skladu s Tiffernovo poslednjo voljo »eksekvirajo in dajo izvršiti, kajti mi«, tako poudarja vojvoda, »ne kanimo od njegove zapuščine vzeti ali imeti ne malo ne veliko«.[58a] Če se ne najde nobena oporoka, naj do Krištofove vrnitve zapuščino zapečatijo. Živino naj v vsakem primeru prodajo in z izkupičkom izplačajo in odpravijo služinčad, ostanek pa denejo v »zapečateno« skrinjico« (»verpettschiert trüchlein«). Seznam knjig naj pregledata Kaspar Gräter in bibliotekar Thomas Zelling,[59] in če pokojnik ni v testamentu knjig komu zapustil, naj odberejo in ocenijo tiste knjige, ki jih vojvodska knjižnica (»Liberei«) nima: te bo potlej vojvoda kupil. Krištof je poslal vse tri inventarje kot priloge spet nazaj, novi inventar je opremil z nekaj obrobnimi beležkami.

V Stuttgartu je bilo po opravljeni inventarizaciji in po informacijah tistih, ki so nazadnje govorili s Tiffernom, jasno, da pokojnik ni zapustil testamenta. Zato je bilo treba glede nadaljnjega postopka najprej počakati na vojvodovo vrnitev. V tem času je najbrž nastal zapisnik, »tičoč se mojstra Mihaela dečkov in dekel« (»Maister Michel Tiffernus knaben und magt belangenndt«),[60] v katerem poročajo o svojem delu in plačilu vsi štirje posli, namreč oba fanta Sebald Mayer iz Cannstatta in Laux Felder iz Feldkircha (nečak omenjenega Hansa Felderja v Schönbuchu), stara kuharica Barbara Kilian in dekla Magdalena Miehlicher. Pozneje so dobili od vojvode, ki se je brigal za vsakega od njih, razmeroma velikodušno »odpravnino«: Mayer, ki je delal za Tifferna kaka tri leta predvsem kot pisar, je dobil 50 goldinarjev[61] in zagotovilo, da bo, če bo primeren, sprejet v tübinški Štipendij (Stift) ali vsaj v stuttgartski paedagogium. Felder je dobil prav tako 50 fl., kuharica 20 fl. in mlada dekla 5 fl. in 5 bacov. Neki prejšnji Tiffernov sluga, Rudolf Koler, ki je postal po večletni službi pri njem v začetku 1555 višji pisar svéta (Oberratsschreiber), se je obrnil naravnost na vojvodo v Augsburgu s prošnjo za »primeren delež« (»ein billiches«) iz dediščine svojega gospoda, ki da mu je bil obljubil testamentarno odpravnino in svoje nemške knjige.[62] Teh knjig, kot bomo pokazali, naj-

[56] Pozneje je vojvoda o teh pismih določil, naj jih sežgo, vendar naj pisar Peter Weron poprej pregleda, če je med njimi kaj takega, kar bi kazalo ohraniti, prav tam.

[57] HStA A 274, Bü. 29 (12. 4. 1555).

[58] HStA A 20, Bü. 65 (13. 4. 1555).

[58a] »exequiren und volstrecken lassen, dann wir gedenncken von seiner verlassenschaft weder wenig noch vil zunemen oder zuhaben«.

[59] O njuni dejavnosti za biblioteke vojvode Krištofa gl. Schreiner (kot op. 27).

[60] HStA A 274, Bü. 29 (priloga k inventarju od 11. 4. 1555, s Krištofovimi pripombami na robu), prim. potrdilu služinčadi prav tam pri prilogah za zaključni račun.

[61] V nadaljevanju uporabljamo za goldinar, Gulden, ki bi ga bilo po kupni moči mogoče primerjati z današnjim zneskom kakih 300 DM, običajno okrajšavo »fl.« (florin). Goldinar so na Württemberškem v 16. stoletju po navadi delili na 15 bacov (Batzen, ba.) ali 60 krajcarjev (Kreuzer, kr.) (prim. HStA A 274, Pu. 8).

[62] HStA A 280, Bü. 177 (priloge); o Kolerju gl. Bernhardt, Zentralbehörden (kot op. 6), I, 433. Koler sporoča 30. 4. 1555 iz Augsburga v pismu deželnemu kuharskemu mojstru Burkhartu Mitelinu še dodatne zahteve glede Tiffernove zapuščine (HStA, prav tam); prav tako prosi Mitelin, stari Tiffernov prijatelj (najbrž še iz Mömpelgarda), vojvodo, naj ga upošteva pri razdelitvi zapuščine (nedatirano pismo, prezentirano 2. 5. 1555, HStA, prav tam).

brž ni dobil, zato pa v skladu s Tiffernovim namenom »doto« [»Heiratsgut«] 200 fl. (to je bilo zanj dvajset letnih plač!), katerih obresti naj bi prejemal, dokler mu ne bi bila ob poroki izplačana celotna vsota (poročil se je 1562).

Čeprav državni zbor še daleč ni bil končan, je vojvoda Krištof 25. aprila odpotoval iz Augsburga in bil najpozneje 30. aprila spet v Stuttgartu.[63] Tam je vzel poleg siceršnjih poslov takoj v roke tudi Tiffernovo zapuščinsko zadevo in jo s svojimi uradniki hitro rešil. Najprej sta Massenbach in Franz Kurtz, vojvodov komorni tajnik in posebni zaupnik, v deželni pisarni odprla Tiffernovo »skrinjico« in natančno popisala njeno vsebino.[64] Važne dokumente kot vojvodovo zadolžnico za 1500 kron, ki jih je ta dolgoval Tiffernu, dobi vojvoda. 11. maja popiše in oceni po naročilu vojvodinje Tiffernovo posteljnino in sukno šotorni mojster (Zeltmeister) in vojvodski krojač Hans Raismann;[65] isto se, pač tudi v teh dneh, zgodi z vinom. Od obeh zalog je precejšen del odkupila uprava dvora. 13. junija opravi uradno inventarizacijo in cenitev srebrnine predstojnik kovnice in novčni nadzornik Sebastian Scherding, imenovan Goldschmid. Vrednost popisanih kosov znaša 198 goldinarjev, 1 bač in 2 krajcarja; ker gre za spominke, ki jih nočejo prodati, jih po vojvodovem naročilu namenijo teologom in dvornim uradnikom, ki skrbe za zapuščinski postopek.[66]

Morda še važnejše od inventarizacije zapuščine pa je bilo po vojvodovi vrnitvi — ker se ni našel testament — vprašanje pokojnikove poslednje volje. Da bi si bil na jasnem, je vojvoda prosil prijatelje magistra Mihaela, naj oddajo pismeno izjavo: kaj vedo o Tiffernovih namenih glede »zapuščenega imetja . . ., kako ali kam bi jo bil hotel po svojem odhodu v smrt nameniti in testirati« (»gelassenen hab . . ., wie oder wohin ehr, dieselben nach seinem todtlichen abgang verordnen und testieren hette wöllen«).[67] Glede tega vprašanja so se v spisih, ki so deloma prav obširni, vsi pa ohranjeni med zapuščinskimi akti, opredelili: teolog Johann Engelmann (že 30. aprila) in Matthäus Alber, dvorni zdravnik dr. Martin Stürmlin in apotekar Cyriakus Horn.[68] Vsi najprej soglasno poudarjajo, da je Tiffernus že dolgo nameraval napraviti oporoko. Na ustrezne opomine, poroča Engelmann, je Tiffernus že prej, že v Mömpelgardu, zmeraj odgovarjal, da »je pri njem vse odločeno in urejeno, lahko se potrdi v četrt ure« (»es sey alles bey ime entschlossen und geordnet, mög in ainer viertel stundt confirmiert werden«). Prejšnjo jesen mu je Tiffernus naročil, naj z medtem umrlim tübinškim profesorjem magistrom Michaelom Vayhom »misli na način, kako bi se mogla in hotela narediti pri univerzi v Tübingenu ustanova, ki bi se hotela nekaj revnim študentom v prid trajno izvajati zvesto po volji in mnenju testatorja« (»auff wege zugedencken, wie doch ein stifftung bey der universitet zu Tübingen kondte oder möchte furgenomen werden, die da ettlichen armen studiosis zu gut immerwerig und nach willen und mainung eins testatoris getreulich möchte exequiert werden«). Toda do posebnega pogovora, ki ga je hotel imeti Tiffernus s Vayhem, tedaj zaradi njegovega odhoda ni več prišlo. O zadnjem božiču da je Engelmann obhajal Tifferna z večerjo in ga ob tej priložnosti spet spomnil na testament. Tedaj je Tiffernus menil, da ve, da vojvoda ne bo obdržal ničesar od nje-

[63] Briefwechsel Herzog Christophs (kot op. 1) III, 156 in 163.

[64] »Was in Maister Michel Difernus seeligen truchlein erfunden worden«: HStA A 274, Bü. 29 (priloge, z ostanki pečata) in kopija v A 280, Bü. 177, št. 1, obojé z lastnoročnimi navodili vojvode Krištofa na robu. V skrinji je bilo srebro, nekaj dragocenosti, gotovina; zadolžnice, potrdila, Tiffernov pečat, plemiško pismo in drugo.

[65] HStA A 274, Bü. 29 (priloge): dva protokola; inventar vina prav tam.

[66] HStA A 20, Bü. 65: dva uradna prepisa z dne 28. 6. 1555, eden od njiju z lastnoročnimi Krištofovimi pripombami na robu; gre za naslednje predmete (v oklepajih prejemniki): 1 pozlačen pokal (Engelmann), 1 preprost pozlačen švicarski vrč s pokrovom (Brenz), 1 pozlačen kelih (Stürmlin), 1 garnitura 10 srebrnih kozarcev (Hans Felder 4, Hornmold 3, Bonacker, Feleisen in sel v pisarni Stephan Braunlehner po 1) v pozlačeni skledi s pokrovom s Tiffernovim grbom (Alber), nekaj srebrnih žlic (Felder); tu je navedena še ura (»schlahendt ur«, Franz Kurtz) in 2 okovani skrinji, »Eselstruhen«, se pravi potni skrinji, ki ju nosita na drogovih dva osla ali konja, ki hodita drug za drugim (kupil ju je vojvoda). V tem seznamu niso obsežene »dragocenosti« (očitno predvsem verižice in prstani), za katere so iztržili 90 fl. 2 kr. (A 274, Bü. 29). Glede srebrnine prim. Werner Fleischhauer, Renaissance im Herzogtum Württemberg. Stuttgart 1971, 212 s.

[67] Tako v Engelmannovi ekspertizi (gl. nasl. op.).

[68] HStA A 280, Bü. 177 (od 4 približno istočasnih spisov je datiran samo Engelmannov).

govega imetja in da bo tudi brez testamenta vse namenil ad pios usus (za pobožne namene). Sicer pa gre le za tri ali štiri točke: Tiffernus da se je hotel spomniti (v oporoki) ubogih ljudi v stuttgartski hiralnici, prepustiti svoje knjige Štipendiju v Tübingenu, preskrbeti nekaj študentov v Tübingenu — če bo šlo — s štipendijami za študij in z gotovino izplačati svoje posle.

Tudi Alber poroča, da je Tiffernus Brenzu in njemu večkrat omenjal testament, v katerem »hoče vse svoje knjige in imetje zapustiti štipendistom mojega milostnega gospoda« (»all sein bücher und vermügen wolle den stipendiaten m. g. hernn vermachen«). V dneh pred smrtjo pa je spet in spet odlagal izdelavo testamenta, ker je čakal na vojvodovo vrnitev in (po Hornovem poročilu) dejal: »Nekaj imam še govoriti s svojim milostnim gospodom in prepričan sem, da bo njegova milost kmalu prišla k meni, tedaj bom takoj vse določil in pravilno uredil in ne bom več odlašal, kajti, pri moji duši, bolan mož sem« (»Ich hab noch ettwas mit meinem g. herrn zu reden und versich mich, sein g. werde baldt zu mir khomen, als dan und gleich wils ichs alles verordnen und ordenlich verschaffen und lenger nit verziehen, dan uff mein seel, ich bin ain kranckher man«). Verjetno je bilo vprašanje vojvodovega posojila pri njem tisto, kar je hotel sam urediti s Krištofom. Čisto nazadnje, nadaljuje Alber, ko je bil »zelo slab in je spregovoril le še nekaj besed, sem ga v navzočnosti magistra Casparja Gretterja in njegovih [t. j. Tiffernovih] učencev opominjal, naj svojo oporoko in poslednjo voljo, ker ne more več ničesar storiti, prepusti mojemu milostnemu knezu in gospodu, da bo ta po svoji knežji in krščanski čudi, kakor mu tudi zaupa, dal za to poskrbeti in urediti, nakar je glasno odgovoril Ja, ja, in še dejal: vse siromakom« (»gar schwach und wenig wortt mher geredt, hab ich in [= ihn] inn beysein M. Caspar Gretters und seiner [= Tifferns] jünger vermanet, das er seinen testament und letzsten willen wolle, dieweil er nicht mher handlen kind, m. g. fursten und hern übergeben, das er nach furstlichem und christenlichem gemut welle dasselbig, wie er im auch vertraw, bedencken und ordnen lassen, daruff er mit lauter stimm geantwurtet Ja, ja, und darzu gesagt: alles den armen«).

Najobširnejše poročilo podaja Tiffernov dolgoletni prijatelj Cyriakus Horn. V marsičem se sicer ujema z drugimi poročili, pri vsem pa ima še natančnejše podatke, na katere so se deloma tudi opirale poznejše odločitve. Po Hornu naj se 400 goldinarjev gotovine naloži za posebno hiralnico in od obresti naj dobijo siromaki v njej podporo pri nakupu obleke in podobnem. 200 goldinarjev naj dobi stuttgartska ubožna blagajna, jih naloži in iz obresti pomaga domačim revežem. Tiffernove knjige naj pridejo vse v Štipendij v Tübingenu, »ostanejo tam neločene in tako ostanejo skupaj brez spremembe v korist štipendistov, da se bodo učili iz njih« (»alda pleiben unzertrent und also beyanander pleiben unverendert den stippendiaten zu guttem darin zu lernen«). O tübinških štipendijah Horn začuda ne pove ničesar, zato pa — v nasprotju z drugimi poročili — zelo natančno opisuje nadaljnje Tiffernove namene: tako predvsem podpore za njegove posle, kakor smo zanje že izvedeli. Prav tako poroča samo Horn, da se je Tiffern ukvarjal z mislijo, da bi oblasti mladoporočenim rokodelcem vsako leto namenile neke zneske, ki naj bi jim olajšali začetek opravljanja poklica; na ta načrt se pri razdelitvi zapuščine niso ozirali. Naposled pa da je hotel Tiffernus zapustiti hišno opremo svojim prijateljem Christophu Hessu, Christophu Thomasu, otrokom Hansa Bayerja in ne nazadnje njemu, Hornu, in njegovi družini, medtem ko naj bi Kolerjev slepi brat v špitalu dobil njegov volčji kožuh. »Prav tako je [Tiffernus] tudi naročil, kar je še drugega kot srebrnina, verižice itd., to naj vzame moj milostni knez in gospod, od katerega vse to prihaja. (»Item er hatt auch gemelt, was nacher weytters da ist als silbergeschirr, ketten etc., das nem mein g. fürst und h., von dem es alles herkhombt«).

Tem mnenjem so se pridružile še druge izjave in prošnje Tiffernovih prijateljev in znancev. Poleg tega je bilo še nekaj oseb, ki jim je bilo treba plačati oprav-

ljene storitve ali poravnati njihove račune.[69] Veliko truda in pisarije so imeli uradniki tudi s terjatvijo 200 do 300 fl., ki jo je uveljavljal neki Claudius Singer (Claudt Aubert), toda po zaslišanju več prič (zadeva se vleče skozi vse akte) je zaradi pomanjkanja dokaznih dokumentov niso priznali.

Da bi počasi dobili pregled čez ves zapuščinski postopek, so med 1. in 5. majem, torej še pred koncem popisov in cenitev, na podlagi izjav prič in predloženih terjatev sestavili prvi seznam, označen z izrazom »legatio«, s 23 postavkami izdatkov iz zapuščine. Vojvoda Krištof jih je opremil z izčrpnimi opombami.[70] Ta seznam je poslal 5. maja skupaj z dotlej obstoječimi inventarji, izjavami prič Engelmanna, Alberja, Stürmlina in Horna in siceršnjimi zadevnimi akti deželnemu dvornemu mojstru (Landhofmeister) Balthasarju von Gültlingenu in direktorju cerkvenega sveta Sebastianu Hornmoldu. V spremnem pismu ukazuje obema visokima uradnikoma, naj pregledata akte in, ker je Tiffernus umrl »brez testamenta ali legiranih dedičev« (»one ein testament oder legierte erben«), »pretehtata in premislita, kako in v kakšni obliki bi bilo treba navedeno zapuščino s pridom in bogu dopadljivo razdeliti in naložiti« (»erwegen und bedencken, wie unnd welchergestallt ermellte verlassenschafft nutz und gottseliglich außzuthailen und anzulegen sein wölle«). Pri tem naj, jasno poudarja vojvoda, predstavlja naredba za tübinški Štipendij nedvoumno središče legata:

»In ker magistru Mihaelu še dolgujemo 1500 kron, od njega pa smo večkrat slišali, da je nameraval poleg neke ustanove za reveže vse svoje imetje s knjigami vred zapustiti našemu Štipendiju v Tübingenu, mislita tudi na to, da bodo te knjige ostale skupaj in nerazdeljene prav tam in kako bi mi mogli priložiti letne obresti od omenjenih 1500 kron zunaj naše deželne pisarne za povečanje Štipendija«.[71]

8. maja pošljeta Gültlingen in Hornmold svoje izčrpno »Poročilo in predlog v zadevi magistra Mihaela Tifferna« (»Bericht und bedencken Maister Michels Tifferni halben«) vojvodi.[72] Poleg ustanovnih listin je to v bistvu osrednji dokument zapuščinske ustanove. Oba izvedenca najprej ocenita izjave štirih prič in priznavata, da predstavljajo legati za tübinški Štipendij in za hiralnico ter odpravnina za oba fanta bistvene točke ustanoviteljeve volje. Nato se opredelita do posameznosti. Po dosedanjih seznamih, v katerih pa še niso zajete vse odprodaje, znaša Tiffernovo premoženje 938 fl. v gotovini,[73] 1500 kron = 2250 fl. vojvodovega dolga, 109 fl. drugih dolgov v Tiffernovo dobro, 47 fl. izkupička za živino in 210 fl. za 7 tovorov (Fuder) vina,[74] to je skupaj 3555 fl.; od tega se odštejejo razne obveznosti; Tiffernovi dolgovi in izdatki po njegovi smrti v višini 163 goldinarjev, tako da ostane 3392 goldinarjev. Izvedensko mnenje nadaljuje:[74a]

[69] Npr. brivcu in ranocelniku Hansu Bauschu ml., ki je med boleznijo negoval Tifferna (zato dobi 24 fl.) ali stuttgartskemu apotekarju Christophu Sparru (račun za nekaj več kot 19 fl.) in knjigovezcu in knjigotržcu Konradu Kieneju (25 ba., 3 kr.) ter več rokodelcem z manjšimi računi: gl. priloge k zaključnemu računu A 274, Bü. 29.

[70] HStA A 20, Bü. 65; prepis (vključno z opombami) v A 274, Bü. 29 (priloge k inventarju od 11. 4. 1555); listo so pozneje združili z inventarjem srebrnine (gl. op. 66) in tako tvori zaključni seznam od 28. 6. 1555 (gl. spodaj).

[71] »Unnd alls wir auch ime M. Michel noch 1500 cronen schuldig seyen, und aber wir mermals von ime gehort, das er neben ettwaß stifftung der armen sein ander guett alles sampt seinen buechern ann unnser stipendium zu Tübingen zuvermachen vorhabens gewesen. Da wöllent daruf auch bedacht sein, wie solche buecher unzertrennt und unzertaillt daselbst zu beleiben verordnet werden unnd welchermassen wir den zinß gedachter 1500 kronen jerlichs ausser unnser landschreiberey zu merung des stippendiums reichen lassen möchten.« HStA A 274, Bü. 29 (5. 5. 1555, koncept z lastnoročnimi Krištofovimi popravki in dodatki), prim. A 280, Bü. 177, št. 2 (tu je bil pač tudi čistopis, ki ga danes ni več).

[72] HStA A 280, Bü. 177, št. 3 (original z lastnoročnimi podpisi, poleg osnutek spisa).

[73] V nadaljevanju pri vseh podatkih izpuščamo zneske v bacih in krajcarjih (zato majhna razlika v končnem seštevku).

[74] Prim. zgoraj op. 46.

[74a] »Darvon gedechten wir uf e[uer] f[ürstlich] g[naden] gnedigs gefallen und verbessern, seins M. Michels erclertem willen nach zu fundiern und zu verordnen sein, namlich: Gen Tüwingen vier stipendia uf vier stipendiaten, uf jeden 25 fl. järlich, thut hauptgut 2400 gulden. Und dieweil e. f. g. stipendium mit guter ordnung an der doctrin und disciplin wol fundiert und angericht, und darmit dise vier stipendiaten auch inn besser ordnung, doctrin und disciplin erhalten werden, so möchten e. f. g. dieselbigen inn dero stipendium mit sollicher condition und obligation [Verpflichtung] verordnen und stifften, das dieselbigen allain von armer leut söne, <so guette ingenia hetten, es weren auslendische oder landt khinder, da gutte hoffnung, das darauß kirchendienner erzogen werden mochten,> die theologiam zu continuiern mit e. f. g. verordneten vorwissen solten uffgenomen werden, doch das der abzins vom hauptgut, des ersten jars gefallen, im stipendio zu mer gemachen verbawen solte werden, damit die

»Zato meniva v dopadenje in po izboljšavi vaše knežje milosti, da je treba po izrecni volji magistra Mihaela ustanoviti in določiti, namreč: v Tübingenu štiri štipendije, na vsako 25 fl. letno, kar da 2400[75] goldinarjev glavnice. In ker je vaše knežje milosti Štipendij dobro ustanovljen in urejen z dobrim redom v doktrini in disciplini in ker se bodo ti štirje štipendisti držali v najboljšem redu, doktrini in disciplini, naj vaša knežja milost določi štipendiste in njihove štipendije s takimi pogoji in obveznostmi, da naj le-te z vednostjo vaše knežje milosti prevzemajo samo sinovi revnih ljudi, <ki so nadarjeni, najsi so tujci ali deželani, ker je mogoče pričakovati, da se iz njih vzgoje cerkveni služabniki>,[76] ki bodo nadaljevali študij teologije, da pa naj se obresti od glavnice, ki nastanejo prvo leto, v Štipendiju uporabijo za zidavo več sob, tako da bodo štirje štipendisti dobili in imeli svoja stanovanja in sobe brez škode za splošni Štipendij; zato bi bilo treba v ta namen postaviti posebno ustanovo s potrebnimi pogodbami,[77] kar bi bilo potlej najodličnejša miloščina in ustanova pred vsemi drugimi, ki bo določena in dana za rast in ohranitev cerkvene službe. Drugič, 300 ali 400 goldinarjev za hiralnico v Stuttgartu. Tretjič, za Štipendij vaše knežje milosti njegove knjige, ki naj se hranijo v dobrem redu in uporabljajo v poseben prid. Če se bo tudi še sicer od časa do časa nabralo več knjig, naj se tudi te spravijo[78] tja in tako naj se ustvari imenitna, velika in koristna, pa tudi trajna knjižnica, kajti teologija hoče brati in razumeti tudi cerkvene očete, ubogi štipendisti pa jih ne morejo kupovati.«

Potem govori izvedensko mnenje o drugih dotacijah in nagradah in daje nadrobne predloge. Na koncu ostane 235 fl., ki jim je dodati še izkupiček od nadaljnjih odprodaj; to naj tvori začasen »residuum«, ki naj se naloži za primer, če bi prišli še drugi Tiffernovi prijatelji, ki bi se jih bilo treba spomniti. Vendar naj se medtem obresti od tega kapitala nakazujejo revnim dečkom v stuttgartskem pedagogiju. Izvedenca potlej naštevata še osebe, »ki so bile v stalnih stikih z magistrom Mihaelom« (»so irn steten zuwandel zu ime M. Michel gehapt«) in kaj naj se jim podari iz pokojnikovega imetja.

28. junija je končana inventarizacija zapuščine in razdelitev urejena. Dokončni protokol pod naslovom »Seznam, kako in na kak način naj se razdeli zapuščina magistra Mihaela Tifferna« (»Verzaichnus wie unnd welchermassen M. Michel Tiffernus verlassenschaft außgethailt werden soll«)[79] določa naslednje ustanove in izdatke iz premoženja v gotovini. Posebna hiralnica v Stuttgartu dobi predvidenih 400 fl., glede česar izstavijo župan in sodišče v Stuttgartu ter upravitelja hiralnice Martin Zey in Hans Amstetter listino.[80] 200 fl. gre v tamkajšnjo ubožno blagajno, kar prav tako 14. julija potrdijo z listino župan in sodišče ter štirje skrbniki revežev Sebastian Küng (württemberški kronist!), Hans Lutz, Endris Pfeler in Jakob Kaiser.[81] Nadaljnji zneski so: 200 fl. za Rudolfa Kolerja, 24 fl. za zdravnika Hansa Bauscha, 19 fl. za apotekarja Christopha Sparra, vsega 122 fl. za štiri posle, 65 fl. za poravnavo dolgov in naposled 22 fl. za Tiffernov pogreb. Nato je navedena srebrnina, ki gre v dar izvršiteljem Tiffernove poslednje volje; nadalje dobita oba fi-

vier stipendiaten ire wonungen unnd gemach one nachtail des gemainen stipendii uberkhomen, und gehaben möchten, wie dann deßhalb ain sondere fundation mit notwendigen capitulationen [Verträgen] gestelt mieste werden, welches dann das furnemest und best armusen [= Almosen] und stifftung vor allen andern ist, was zu pflantzung und erhaltung des ministerii [= des Kirchendiensts], verordnet und geben würt. Zum andern inn das siechenhus zu Stutgarten 300 oder 400 gulden. Zum dritten seine buecher inn e. f. g. stipendium, welche mit guter ordnung verwart und zu sonderm guten nutz gebraucht mögen werden. So seyen auch noch sonst hin und wider mer buecher, die möchte man dartzu auch alhin verschaffen und also ain feine stattliche und nutzliche, auch beharrliche liberey anrichten, dann die theologia will auch die patres gelesen und verstanden haben, so vermögen die armen stipendiaten nitt die zukauffen.«

[75] Številko »400« najbrž prečrtal vojvoda.

[76] V zlomljenem oklepaju: lastnoročni vojvodov pripis na robu.

[77] Tu na robu lastnoročni vojvodov pripis: »nota mochte dan wegs der gemeinen . . . [1 beseda nečitljiva] auch den stippendiatten geordnet werden«.

[78] Vojvoda Krištof na robu: »placet«.

[79] HStA A 20, Bü. 65 (28. 6. 1555, v dveh uradnih prepisih, eden od njiju očitno koncept, prim. op. 70).

[80] HStA A 274, Pu. 8. Obresti 20 fl. letno naj se uporabijo za revne in bolne (za hrano, zdravila, kopanje, obleke itd.).

[81] HStA A 274, Pu. 9. Obresti 10 fl. naj se razdele med siromašne otročnice.

nančna uradnika Wolfgang Bonacker in Nikolaus Feleisen kot »izterjevalca in izplačevalca te zapuščine« za svoj trud in delo 15 fl. in Hans Rörach 8 fl. Obleke in hišno opremo dobijo, kolikor je niso prodali, Cyriakus Horn, Christoph Hess, Christoph Thomas (ki mu je poleg tega odpuščen dolg 18 fl.), Burkhart Mitelin in slepi Koler. Na koncu je rečeno: »Prav tako naj se tudi magistru Mihaelu izdela nagrobnik« (»Item es soll auch ime M. Michel ain grabstein gemacht ... werden«).

O vseh prejemkih in izdatkih izdelata Bonacker in Feleisen, (najbrž konec julija) natančen sklepni obračun,[82] temu so dodane kot priloge vsi računi, potrdila, zadolžnice, nekaj seznamov in zapisnikov, nekaj zahvalnih pisem in podobno. Po sklepnem obračunu je znašalo premoženje v gotovini nekaj več kot 1500 fl., od katerih je po odtegljaju vseh legatov in izdatkov (zmeraj brez ustanove za tübinški Štipendij) preostal 401 fl. Od tega je ostalo 300 fl. pri vojvodi in 20 fl. pri Feleisenu (skupaj načrtovani residuum), ostanek je bil naložen v zvezi z veliko tübinško ustanovo.[83]

S tem je bil opravljen težavnejši del postopka. Bolj preproste in znatno manj težavne so bile zadeve pri tübinški ustanovi, katere učinki v prihodnosti pa so imeli tak obseg, kakršnega upravitelji zapuščine pač niso mogli niti slutiti.

Tiffernova knjižnica

Srečni okoliščini, da se je med zapuščinskimi akti ohranil katalog za tiste čase prav lepe Tiffernove zasebne knjižnice,[84] se imamo zahvaliti za natančno vednost o obsegu in vsebini zbirke. Nedatirani seznam, ki je nastal očitno tik pred Tiffernovo smrtjo,[85] navaja ločeno po formatih in znotraj teh razdelkov v po dveh oštevilčenih kolonah vsega 359 zvezkov, katerih vsebina je navedena z avtorjem in okrajšanim naslovom, vendar brez kraja izida in letnice; res pa je pri nekaterih zbornikih vsebina povzeta samo sumarično.[86] Velika večina zvezkov, namreč 319, je napisanih v latinščini ali grščini (v tej kakih 20), 33 zvezkov je v nemščini in samo 7 zvezkov v francoščini. Posamezne številke imajo posebne oznake, ki se nanašajo na razdelitev zapuščine; oznake so razložene na priloženem listku.

Razločna volja pokojnikova, ki jo enoglasno potrjujejo vse priče, je bila, naj preide knjižnica, ki jo zapušča, načeloma v celoti v tübinški Štipendij (Stift). Vendar se zdi, da je že Tiffernus sam izvzel razmeroma maloštevilne nemške knjige: baje jih je bil obljubil svojemu prejšnjemu sluge Rudolfu Kolerju, kakor je trdil le-ta.[87] Kdo je navsezadnje dobil nemške knjige — večinoma teološka dela — ni razvidno, toda malo okoliščin govori za to, da bi bil to Koler. Gotovo je le, da so 4 nemške zvezke poslali skupaj z drugimi v tübinški Štipendij in da je 4 zvezke prevzela vojvodska knjižnica; preostale so nemara podarili teologom in uradnikom, ki so sodelovali pri urejanju vprašanja knjižnice. V knjižnico vojvode Krištofa, se pravi v dvorno knjižnico v Stuttgartu,[88] so prišli poleg 4 nemških zvezkov še vsi francoski in 10 latinskih; 7. marca 1557 jih je izločil Franz Kurtz in malo kasneje Thomas Zelling.[89]

S tem je ostalo za tübinški Štipendij vsega 311 zvezkov in te je »meseca septembra anno etc. 57« poslal v Tübingen Sebastian Hornmold skupaj s Tiffernovim inventarjem. Dotlej je bil celotni fond spravljen v vojvodski pisarni v Stuttgartu.[90]

[82] HStA A 274, Bü. 29 (nedatiran; papirji so zvezani v očitno neveljavno pergamentno listino iz leta 1555 [!]).

[83] Tako po kasnejšem pripisu, datiranem 4. 4. 1558, ki ga je v sklepnem obračunu podpisal vojvoda.

[84] HStA A 274, Bü. 29: »Catalogus librorum ...« (64 strani v foliu, od tega 40 praznih). Objavo in natančnejšo analizo kataloga in še danes ohranjenih zvezkov bomo oskrbeli drugje.

[85] Vsebuje še nekaj tiskov, ki so izšli šele 1554, v enem primeru celo šele 1555. Doslej še neidentificirani pisar kataloga, ki se razlikuje od pisarja seznama hišne opreme, je ves čas isti, dopolnil in dodatkov ni nobenih.

[86] Npr. »Allerlay tractätlin Martini Lutheri deutsch«; podobno pri skoraj vseh francoskih zvezkih niso navedeni naslovi, najbrž ker pisec ni znal tega jezika.

[87] HStA A 280, Bü. 177 (priloge) vojvodi Krištofu (prez. 23. 4. 1555).

[88] Glej o tej knjižnici Schreiner (kot op. 27), 138—143 in Anhang I.

[89] Tako po listku, priloženem k inventarju knjig (kot op. 84).

[90] Tako po noticah v zaključnem obračunu (kot op. 82) in na listku, priloženem k inventarju knjig.

'Za to, da so odpeljali Tiffernovo knjižnico v Tübingen šele dve leti in pol po njegovi smrti, so imeli prepričljiv razlog: »Knežji Štipendij« (»das Fürstliche Stipendium«) se je tako kot vsa univerza zaradi kuge, ki je divjala v Tübingenu 1555 in 1556, preselil v Calw.[91] Šele potem se je lahko vojvoda Krištof posvetil ureditvi in organizaciji te institucije, ki je bila ustanovljena že 1536 pod vojvodo Ulrikom. Za vodjo Štipendija so 1557 postavili sposobnega Samuela Heilanda, ki je stal na čelu ustanove do svoje smrti 1592 kot magister domus in ji dal v tej prvi dobi njenega razcveta odločilni pečat. Ravno tedaj (1556) ustanovljene samostanske šole, ki so kot »podzidje« Štipendija zapolnile vrzel v vojvodovem izobraževalnem sistemu, so bile povod, da je dobil Štipendij 15. maja 1557 nov pravilnik, ki je bil dve leti kasneje z rahlimi modifikacijami prevzet v Veliki württemberški cerkveni red. Ker je bilo število štipendistov po novem pravilniku povečano s 70 na 100, je bilo treba z obsežnimi dozidavami dobiti dodaten prostor v starem avguštinskem samostanu.[92] Zaradi vseh teh novosti iz leta 1557 je razumljivo, da sta Tiffernova knjižna ustanova in prav tako tudi, kot bomo še pokazali, njegova študijska ustanova zaživeli šele v tem letu.[93]

Za resnično »ustanovno listino« knjižnice v Štipendiju velja doslej, ker omenjeni novi red še ne omenja nobene knjižnice, neki odlok vojvode Krištofa z dne 28. septembra 1557, ki pravi:

». . . S tem vam pošiljamo tri sode z raznimi teološkimi in drugimi koristnimi knjigami, kakor jih namenjamo našemu Štipendiju študentom v prid: prevzame naj jih naš vizitacijski tajnik Lorenz Schmidlin. In naš milostni ukaz je, da se potrudite, da se bodo knjige pravilno registrirale in da jih bodo uporabljali naši štipendisti svojim študijam v prid in uspeh, ne dovolite pa, da bi eno ali več teh knjig kdo vzel iz Štipendija in jo dal kam drugam, temveč naj ostanejo skupaj, da jih bodo mogli uživati tudi kasnejši štipendisti.«[93]

Leube in Brecht vidita v tem posebno vojvodovo knjižno fundacijo, o katere izvoru lahko samo ugibata.[94] Šele ta temeljni fond je potlej po njunem mnenju narasel s Tiffernovim volilom in s siceršnjim prirastkom. V nasprotju s tem bi smelo po opisanem postopku, ki so ga doživele Tiffernove knjige, obveljati, da tisti trije sodi s knjigami, ki so bili septembra 1557 poslani v Tübingen, niso bili nič drugega kot ravno Tiffernova knjižnica. Le-ta je potemtakem tvorila prvi in temeljni fond biblioteke tübinškega Štipendija, ki živi še danes, in zato lahko velja kranjski humanist in preceptor brez omejitev za njenega ustanovitelja in prvega mecena.

Kako napredno ureditev je pomenila ustanovitev te knjižnice, je v očrtu pokazal Martin Brecht.[95] Bila je ne le prva protestantska biblioteka v Nemčiji, ki je služila izključno teološkemu naraščaju, temveč sploh ena izmed maloštevilnih knjižnic, ki je bila — in to, kot smo videli, po izrecni Tiffernovi volji — ustanovljena posebej za študente. Tübinška univerzitetna knjižnica npr. je bila še dolgo pridržana samo za profesorje. Poleg tega je imela knjižnica v Štipendiju (Stiftsbibliothek) že 1560 na voljo stalen znesek za knjižne nakupe na frankfurtskih knjižnih sejmih, ki so bili vsakega pol leta[96] — s čimer je bil njen položaj boljši kakor v marsikateri

[91] Martin Leube, Geschichte des Tübinger Stifts I (16. und 17. Jahrhundert). Stuttgart 1921, 15 s.

[92] Prav tam, 17; Friedrich Fritz/Adalbert Schneiderhan, Baugeschichte des Tübinger Stifts. Stuttgart 1919, 19.

[93] Archiv des Evang. Stifts Tübingen (EvStA) K 6, F 1, fasc. 1; Martin Brecht, Die Entwicklung der Alten Bibliothek des Tübinger Stifts in ihrem theologie- und geistesgeschichtlichen Zusammenhang [skrajšana verzija diss. Tübingen 1961], v: BWKG 63 (1963), 3—103, tu 10: ». . . Wir uberschickhen euch hiemit drew faß mit allerlay theologischen und andern nutzlichen buechern, so wir inn unser stipendium den studiosen zu gut verordnet: die wissend von unserm visitation-secretario Laurentz Schmidln zu empfahen. Und ist unser gnediger bevelch, ir wellend daran sein, das solche ordenlich registrirt und von unsern stipendiaten zu nutz und furderung irer studien gebraucht werden, doch nit gestatten, das ains oder mehr darvon uß dem stipendio genomen und verendert, sonder die beysamen gelassen werden, damit die nachkhomenden stipendiaten deren auch geniessen mögen«.

[94] Leube (kot op. 91), 90; Brecht (kot op. 93), 10 s.

[95] Prav tam, 10 s. in 14 s.

[96] HStA A 274, Bü. 87 (odlok od 20. 8. 1560: ». . . Alls auch weylund unnser preceptor Michael Tiffernes seine verlassne buecher inn unnser stipendium legiert unnd verschafft unnd die liberei noch nit genntzlichen der notturft nach compliert, sollen ir alle Franckhforter messen alheer berichten, was und wievil buecher usser selbiger meß der notturfft nach gebracht unnd wievil ein jedes costen werde, welche

tedanji univerzitetni knjižnici —, vojvoda pa jo je sistematično pomnoževal s knjigami iz bivšega samostanskega premoženja in z odkupovanjem profesorskih knjižnic.[97] Vsa ta znamenja spominjajo na zelo moderno izobraževalno in biblioteško politiko vojvode Krištofa in njegovih vodilnih uradnikov,[98] ki smo jo v bistvu, vsaj kar se knjižnic tiče, v naši deželi komaj kdaj spet dosegli, kaj šele presegli.

Poglejmo si še vsebino in značaj Tiffernove knjižnice. Iz njenega sestava je mogoče ugotoviti ne le to, katere duhovne smeri so dajale pečat temeljnemu fondu Štipendijske knjižnice, temveč si lahko, kar doslej ni bilo mogoče, ustvarimo tudi podobo o izobrazbenem in izobraževalnem obzorju in interesih lastnika te knjižne zbirke in s tem ne nazadnje tudi o duhovnozgodovinskih vplivih, ki jih je imel Tiffernus na svojega učenca, württemberškega vojvodo Krištofa.

Že prvi pregled kataloga knjižnice pokaže tri težišča: klasična literatura antike, cerkveni očetje in reformatorji. Začuda slabo ali sploh komajda so zastopani: srednjeveška sholastika na eni in nasprotniki reformacije na drugi strani, in tudi tipični humanistični avtorji so, kolikor se ne skrivajo med neimenovanimi izdajatelji antičnih del, posejani bolj na redko.

To ugotovitev naj ilustrira nekaj primerov. Za humanistično biblioteko značilni antični klasiki so navzoči s po 15 grškimi in latinskimi avtorji, pri čemer imamo vtis, da se Tiffernus osredotoča na velika imena (izstopata Aristotel in Cicero, ob teh dveh pa Homer, Platon, Herodot, Ksenofon, Cezar, Salustij, Vergilij, Horacij, Seneka, Ovidij, Suidas [Suda], Strabo, Kvintilijan in drugi), manjše avtorje, ki so jih zvečine spet odkrili šele humanisti, pa zanemarja. Toda manjkajo tudi velika imena kot Tukidid, Kato ali Tacit. V to skupino spada nekaj slovnic in slovarjev za oba stara jezika; dvoje standardnih Reuchlinovih del o hebrejščini[99] pa kaže, da se je Tiffernus vsaj zanimal za ta jezik.

Poleg klasičnih avtorjev je siceršnja humanistična literatura, kot rečeno, pravzaprav šibko zastopana: sploh ni imen kot Petrarca, Marsilio Ficino, Pico della Mirandola, Valla, Hutten, Wimpfeling, Camerarius, Peutinger, Beatus Rhenanus, Bebel, Stöffler, Trithemius; nenavadno je tudi, da niso niti z enim samim samostojnim delom zastopani dunajski humanisti iz časov Tiffernovega študija, torej Celtis, Cuspinian, Gerbel, Vadian in drugi. Morda smemo iz tega vendarle sklepati, da je začel Tiffernus svojo knjižnico oblikovati šele po 1530. Kar srečamo sicer iz humanistične literature, je — če odštejemo Erazma in Melanchthona, ki sta seveda dobro zastopana — karakterizirano z bolj perifernimi imeni.[100] V tej knjižnici humanista bi pogrešali tudi široko paleto literature k sedmim svobodnim umetnostim, artes: retorika, aritmetika, geometrija, astronomija in glasba tako rekoč niso zastopane, prav tako tudi ne medicinska literatura (razen Hipokrata); zato pa naletimo na nekaj spisov iz geografije, dobrega pol ducata pravnih del in celo vrsto zgodovinskih spisov.

Drugo težišče poleg antike tvori presenetljivo obsežni razdelek cerkvenih očetov; sicer pa v Tiffernovi knjižnici nasploh razločno prevladuje teološka literatura. Tu so malodane vsa velika imena vzhodne in zahodne patristike, deloma v izdajah v foliu in več zvezkih, izmed Grkov Irenej, Origen, Evzebij, Ciril Aleksandrinski, Basilij Veliki in Gregor iz Nazianca prek Latincev Tertulijana, Ciprijana, Ambrozija, Hieronima, Avguština in Gregorija Velikega do vrste manjših piscev — vsega več kot 30 avtorjev.

---

uff dasselbig mahl uff ain guldin zwaintzig taxiert möchten werden, uff das mit der zeit die liberei möchte notturfftiglich erfolt [=vervollständigt] werdenn«), prim. Schnurrer (kot op. 6), 470 in Leube (kot op. 91), 90 s.

[97] Tako so npr. 1563 prišle iz knjižnice grecista Matije Garbicija (Matthias Garbitius Illyricus), ki je umrl 1559 v Štipendij knjige še enega južnega Slovana: Brecht (kot op. 93), 13 in HStA A 284/95, Bü. 102, št. 1.

[98] Prim. Gültlingen-Hornmoldovo mnenje (zgoraj str. 000).

[99] »De rudimentis linguae Hebraicae« (1506) in »De accentibus et orthographia linguae Hebraicae« (1518).

[100] Npr. Aeneas Silvius, Raphael Volateranus, Guilleaume Budé, Paulus Aemilius, Franciscus Maturantius, Ambrosius Calepinus, Rudolph Agricola st., pa tudi Faber Stapulensis in Willibald Pirckheimer.

Teološka literatura srednjega veka sestoji pri Tiffernu pretežno iz eksegetičnih del: komentarji k Bibliji in postile Bede Častitega, Haimona iz Halberstadta, Ruperta iz Deutza in Anzelma Canterburyjskega stoje ob raznih delih Bernarda iz Clairvauxa, Alberta Velikega, Bonaventure, Dionizija Kartuzijana in drugih. Scholastične literature skorajda ni; ni imen kot Petrus Lombardus, Nikolaj iz Lire, Tomaž Akvinski, Duns Scotus ali Viljem Ockham in drugi, prav tako ni večine poznosrednjeveških avtorjev (denimo Jean Gerson in Gabriel Biel).

Tretje in zadnje težišče knjižnega fonda tvori reformacijska literatura, kjer so zastopani, večinoma s po več deli, skoraj vsi vodilni reformatorji, vključno s Švicarji: tako kajpada Luther — med drugim z vsemi wittenberškimi izdajami svojih Opera, ki so izšle še za Tiffernovega življenja —, Melanchthon, Bugenhagen, Brenz, Bucer, Zwingli, Oecolampadius, Bullinger in Calvin, dobro pa so zastopani tudi možje kot Wolfgang Musculus, Konrad Pellikan, Leonhard Culmann, Erasmus Sarcerius, Georg Major, Kaspar Peucer ali Lukas Lossius, vsega 20 avtorjev. Pri tem kaže upoštevati, da po katalogu ne moremo rekonstruirati sestave cele vrste zbornikov. S tem pridržkom lahko nadalje ugotovimo, da v zbirki manjka celotno »levo krilo« reformacije in da razen z Erazmom in Johnom Fisherjem ni zastopan niti en izmed vodilnih Luthrovih nasprotnikov (Cochläus, Eck, Dietenberger, Fabri itd.). Omeniti je vredno nemara še to, da württemberška teologija po obsegu ni prav pomembno zastopana in da naletimo tudi na Brenza le z delom njegovih eksegetičnih spisov in pridig. Sploh pa tudi pri reformacijski literaturi prevladujejo eksegetična in homiletična dela. Navedimo v tej zvezi še dober ducat raznih izdaj Biblije, nekaj konkordanc in — nič čudnega spričo Tiffernovega izvora — izdajo Korana v foliu (»Alcoran Machometi«).

Povzemimo: V Tiffernovi knjižnici je pred nami zbirka, ki jo je mogoče po obsegu primerjati s kako tedanjo dobro založeno profesorsko knjižnico,[101] ki kaže v svoji strukturi duhovne in znanstvene interese izobraženega, zavestno protestantskega humanista. Teološka literatura z obema težiščema na cerkvenih očetih in reformatorjih služi predvsem študiju Svetega pisma, razlagi Biblije, antična literatura služi historičnim in jezikovnim interesom. V tej sestavi so prišle Tiffernove knjige v tübinški Štipendij, in četudi nerazumevanje prejšnjih generacij in nemara tudi občasna prostorska stiska marsičesa nista štela za vredno hrambe — natančni obseg knjig, ki so ohranjene še danes, bo treba šele ugotoviti[102] —, je ta velikodušni knjižni dar kranjskega humanista vendar položil temeljni kamen za izobraževanje württemberških teologov, na katerem je bilo mogoče graditi naprej — tudi če na novo ustanovljena knjižnica sprva »še ni bila čisto izpopolnjena; kakor bi bilo treba« (»noch nit gänzlich der Notdurft nach kompliert«).

Tiffernova študijska ustanova

Drugi del Tiffernove ustanove, ki jo je pokojnik zapustil vojvodskemu Štipendiju, predstavlja študijska ustanova, ki so jo skozi stoletja imenovali »Stipendium Tifferniticum« ali kar »Tiffernum«. V zadnjem razdelku bomo skicirali njeno usodo do današnjih dni.

Še iz svojih francoskih časov je vojvoda Krištof dolgoval Tiffernu znesek, ki si ga je bil pri le-tem sposodil za stroške svojega dvora, na katerem je zmeraj vladala stiska z denarjem; dolg je znašal po vojvodovem odhodu iz Mömpelgarda 1500 kron.[103] To dobroimetje, ki je s preostankom Tiffernovega gotovinskega premoženja naposled zneslo solidnih 2320 fl., naj bi predstavljalo glavnico v trdnih naložbah; iz obresti od te glavnice naj bi se v skladu s predlogom Gültlingen-Horn-

[101] Prim. recimo Reinhold Rau, Die Bücherei des D. Paul Phrygio [Tübingen 1543], v: BWKG 49 (1949), 70—85.

[102] M. Brecht je lahko samo iz knjižnega fonda in brez možnosti primerjave s Tiffernovim katalogom ugotovil le tri zvezke iz njegove knjižnice: Brecht (kot op. 93), 11.

[103] HStA G 47, Bü. 14 (tu tudi original lastnoročne vojvodove zadolžnice za Tifferna, datirane München 30. 1. 1541) in A 267, Bü. 197 e; prim. Pfister (kot op. 6) II, 43 s.

moldove ekspertize z dne 8. maja 1555 financirala štiri prosta mesta v tübinškem Štipendiju.[104] To se je nedvomno ujemalo z voljo Mihaela Tifferna, ki je bil spoznal take študijske ustanove na Dunaju; še več, ki je, kot smo videli, med študijem sam užival tako štipendijo.

Ustanovna listina za Stipendium Tiffernicum je ohranjena samo v nedatiranem, povrhu še fragmentarnem osnutku, pri katerem še to ni zanesljivo, ali so ga pripravili kot predlogo za uradni tekst.[105] Besedilo se glasi:

»Po božji milosti mi, Krištof, vojvoda württemberški in teški, grof mömpelgardski itd., razglašamo in oznanjamo vsakomur s tem pismom: Potem ko je Mihael Tiffernus, naš bivši svetnik in sluga tukaj v našem mestu Stuttgartu, v naši službi in oblasti brez pravih telesnih dedičev preminil dne 11. aprila leta 1555 in je bilo njegovo truplo v naši Stiftskirche pravilno in krščansko pokopano, da bi počakalo na splošni stan pred grešnim padcem, smo zavoljo njegovega ukaza in naročila in poslednje volje od njegove, imenovanega magistra Mihaela, zapuščine dali za pospeševanje božje slave, prave čiste evangeljske pridigarske in cerkvene službe ter svete, zveličujoče, čiste božje besede določiti, dotirati in dati v naš Štipendij v Tübingenu dva tisoč in tristo.« Tu se koncept konča, ne da bi bilo razvidno, zakaj. Ne da se dognati, ali je bila ta listina (datirana je morala biti z začetkom julija 1555) izdelana v tej obliki ali drugače ali sploh ne. Zato pa se je v polnem besedilu ohranila prejemna in potrdilna listina (»Verschreibung«), ki jo je izstavil Štipendij, in po njej so segali kasneje vsakokrat, kadar so nastali dvomi glede modalitet ustanove. Žal, tudi za ta dokument doslej še ni bilo mogoče najti originala, vendar je tekst tradiran v vsega petih, deloma celo notarsko overjenih prepisih iz 16. in 17. stoletja.[106]

Ta listina, ki so jo izstavili 10. julija 1555 superintendenti in magistri tübinškega Štipendija (»Superintendenten unnd verordneten magistri des stipendii ... zu Tüwingen«), in ki je potrjena s pečatom univerze, ureja finančno plat ustanove, določa pogoje in postopek za sprejem in opisuje pravice in dolžnosti štipendistov. Najprej predstojniki Štipendija potrjujejo, da so prejeli 2320 fl. iz Tiffernove zapuščine skupaj z dobro zavarovano listino (Gült- und Zinsverschreibungsbrief),[107] ki izkazuje letne obresti (»Abzins«) 116 fl.,[108] in da naj tako glavnica kot letni znesek obresti trajno in nesporno ostaneta last Štipendija. Po določilih o vračanju in ponovni naložbi glavnice je določeno, naj se obresti prvih dveh let 1556/1557[109] uporabijo za dozidavo nekaj sob v bivši vzdolžni ladji cerkve avguštinskega samostana (»inn obvermelts stipendii behausung etliche mer gemach in desselbigen stipendii

[104] O tej ustanovi gl. Elze (kot op. 6), 33—63 in študijo Martina Leubeja, Die Stiftung Tifferns beim Tübinger Stift, v: BWKG 23 (1919), 171—174, ki pa se opira samo na akte v Štipendiju (Stift) in jo je zato treba dopolniti (prim. tudi njegovo Stiftsgeschichte — kot op. 91 — I, 20 in 146 s.), poleg tega še Rupel in Simoniti (kot op. 6). Zadevni akti so predvsem v EvStA (K 5, F 3, fasc. 1—3), v HStA (A 280, Bü. 177—179) in v Staatsarchiv [StA] Ludwigsburg (E 202, Bü. 627); v HStA so akti od 1715 do 1808 izgubljeni vsaj že od 1835.

[105] HStA A 20, Bü. 62 (2 lista, tekst se na 1. strani konča sredi stavka, naslednji dve strani sta prazni [!], 4. ima beležko »Tifferni verlassenschafft 2300 ins f. stipendium nach Tubingen gegeben. Fragmentum« in še eno beležko); besedilo podajamo v dokončni verziji, ne da bi bila označena mesta, ki jih je pisec popravljal:

»Von Gottes gnaden wir Christoff, hertzog zu Wurtemperg und zu Teck, graff zu Mumpelgart etc. bekennen und thun khundt offennbar allermeniglich mit disem brieve: Nachdem Maister Michael Tiffernus, unser geweßner rath und diener alhie in unser stat Stutgarten in unserm dienst und oberkhait one rechte natürliche leibs erben tauds verschaiden uff den 11. tag aprilis a[nno] 1555 und sein leichnam in unser stifft kirchen alhie ordenlich und christenlich, alda gmainer urstand zu gewarten, begraben worden, das wir in crafft seiner ordnung, geschefte und entlichen letsten willens von sein ermelts Maister Michels verlaßenschafft zu furderung der eer Gottes, des rechten rainen evangelischen predig- und kirchenampts und verkhundung des hailigen lebmachenden rainen gottlichen worts in unser stipendium zu Tuwingen verordnen, dotieren und geben haben lassen zwaytaussent und dreyhundert.«

[106] HStA A 280, Bü. 177, št. 4 (3 prepisi: en pač sočasen, en najbrž okoli 1600 in en iz 17. stoletja); EvStA K 5, F 3, fasc. 1 (dva overjena prepisa iz 1597 in 1612 in »Extract« z »Nota« iz 1585; isti izvleček, vendar brez dostavka, tudi v A 280, Bü. 177, št. 5); citati v nadaljevanju po prepisu, ki je naveden na prvem mestu.

[107] Pismo je izstavljeno na dohodke in zemljiške dajatve tübinške uprave cerkvenega imetja.

[108] Obrestna mera 5 % je bila pri takih ustanovah tedaj običajna, prim. Volker Schäfer, »Zur Beförderung der Ehre Gottes und Fortpflanzung der Studien«. Bürgerliche Studienstiftungen an der Universität Tübingen zwischen 1477 und 1750, v: Erich Maschke/Jürgen Sydow (Hrsg.), Stadt und Universität im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Sigmaringen 1977 (Stadt in der Geschichte 3), 99—111, tu 108.

[109] Zapadejo vsakokrat na sv. Jurija (= v Nemčiji 23. aprila).

kürchen lanndtwerckh«). Nato listina nadaljuje v tem smislu: po preteku teh dveh let naj se iz te ustanove vzdržujejo štirje mladi študentje, ki so glede hrane, stanovanja, discipline in pouka izenačeni z drugimi; poleg tega naj vsak štipendist vsakega četrt leta dobi po en goldinar za nakup knjig. Štipendisti naj bodo zakonski otroci pobožnih revnih ljudi iz vojvodine Württemberške ali zunaj nje, častnega in poštenega življenja, o čemer morajo imeti spričevala; poleg tega naj imajo osnovno izobrazbo v gramatiki, dialektiki in retoriki ter ljubezen in nagnjenje za študij teologije na tübinški univerzi.[109a]

Sledijo še določbe o udeležbi pri predpisanih izpitih, ki se v Štipendiju opravljajo vsako četrtletje, in o rednih poročilih vojvodski pisarni; v njih naj se poroča o delu in obnašanju štipendistov.

S tem je bil Stipendium Tifferniticum ustanovljen in za nekaj stoletij pravno in finančno zavarovan. Medtem ko je bilo tistih 100 mest, ki so bila v Štipendiju na voljo od 1557 naprej in ki so jih 1565 pomnožili na 150,[110] pridržanih izključno za Württemberžane, malo pred Tiffernitikom 1555 ustanovljena mömpelgardska štipendija pa rezervirana za študente iz württemberških posesti onstran Rena,[111] je bila zdaj s Tiffernovo ustanovo prvič podana tudi možnost, da se zagotovi poln brezplačen študij v tübinškem Štipendiju tudi inozemskim, tj. newürttemberškim študentom.[112] Vzrok, da je bila ta možnost od 17. stoletja naprej izkoriščena le še redkokdaj, leži ne nazadnje v pojavu, ki ga lahko večkrat opazimo pri takih ustanovah, namreč v tem, da se sčasoma čedalje bolj izgublja vednost o prvotnem namenu ustanove, zlasti pri tistih, ki so do nje upravičeni. Bogati akti Tiffernove ustanove vsebujejo mnogo takih primerov.

Toda ostanimo za zdaj še pri 16. stoletju. Kot že zgoraj omenjeno, je začela Tiffernova ustanova sprejemati štipendiste šele 1557 po vrnitvi Štipendija iz Calwa. Oba prva zneska letnih obresti so očitno res uporabili za obnovitvena dela in zidavo pri že tako in tako nujni razširitvi Štipendija.[113] Prvi tifernit (Tiffernit) — tako so do zadnjega imenovali štipendiste — je bil Johannes Musicus iz Danziga (Gdansk): z odlokom vojvode Krištofa z dne 5. maja 1557 je bil poslan (»hinuff geschickht«) v Tübingen in odkazano mu je bilo eno od štirih prostih mest, vendar ni ostal v Tübingenu niti celo leto.[114] V navedenem odloku je še rečeno, da bo vojvoda naknadno poslal statute Tiffernove ustanove, brž ko bodo izdelani,[114a] vendar se to pozneje očitno le ni štelo za potrebno, ker so splošni statuti zadoščali tudi za tifernite. Zanje so izstavljali samo posebno »Obligation«; zadolžni formular, ki se nam je ohranil šele v primerih iz leta 1600 in ki v jedru ni nič drugega kakor izvleček iz zadolžnega pisma iz julija 1555.[115] 24. julija 1557 je bil v Štipendij spre-

[109a] »Unnd nach außgang selbiger zwayen jaren, alsdann fürthin ewiglich als von ainer freyen kürchengab, ordination unnd stifftung [sollen und wollen] wir unnd unsere nachkumen vier junger studiosen in vermeltem stipendio mit dem tisch, habitationibus [= Wohnung], der doctrina unnd disciplina gleichsam andern desselbigen stipenndiaten haben unnd halten, unnd hieneben sollichen tisch ir jedem sollichem stipendiaten alle cottember järlich [= alle Quatember, also vierteljährlich], darumb büecher zu kauffenn, ain guldin raichen unnd geben: Namlich solliche jungenn, die frommer armer leutt inn oder usserhalb des fürstenthumbs Würtemberg und eelich geporn kinder, auch ains erbarn unnd zichtigen wandels seyen unnd dessen alles hierumb gutte testimonia, dartzu vorhin [= vorher schon] ire gutte fundamenta in grammatica, dialectica unnd retorica unnd für sich selber liebe, lust unnd genaigten willen haben, die theologiam bey der universitet zu Tüwingenn zu studieren unnd zu continuieren.«

[110] Leube (kot op. 91), 17 in 20.

[111] Prav tam 20 in 142—146 in Martin Leube, Die Mömpelgarder Stipendiaten im Tübinger Stift, in: BWKG 20 (1916), 54—75. Akti te štipendije, ki jo je ustanovil vojvoda Jurij Württemberški-mömpelgardski za študente teologije iz Mömpelgarda in Alzacije (10.000 fl. kapitala s 500 fl. letnih obresti) so ohranjeni v EvStA (K 5, F 1 in 2), v HStA (A 267, Bü. 282—285; A 284/95, Bü. 80, 96 in 128) ter v Parizu, Archives Nationales (zlasti K 2172, prijazno obvestilo H. Ehmerja).

[112] Poleg tega so bili v Štipendiju že od 16. stoletja »hospites«, katerih število se je spreminjalo in ki so uživali v hiši razne ugodnosti (zlasti zastonj hrano); taka mesta so tudi pogostoma dodeljevali tujcem (zlasti z Ogrskega in Sedmograškega), potlej pa res večinoma kot polne štipendije, gl. o tem Leube (kot op. 91), 147—150 in zadevni fond v EvStA (K 5, F 4 in 5).

[113] Fritz/Schneiderhan (kot op. 92), 19.

[114] HStA A 280, Bü. 178 (koncept) in EvStA K 5, F 3, fasc. 2 (čistopis, prez. 9. 5. 1557, po njem citati). Imatrikuliran je bil 23. 5. (Heinrich Hermelink, Die Matrikeln der Universität Tübingen I, Stuttgart 1906, št. 147, 15) in je 18. 3. 1558 spet odšel iz Tübingena (prav tam).

[114a] »so die statuta, wie es mit berurts Tiffernes vier stipenndiaten gehalten soll werden, uffgericht, wellen wir euch dieselbigen (euch darnach wissen zurichten) fürderlichen zueschicken«.

[115] EvStA K 5, F 3, fasc. 1.

jet drugi tifernit, Paul Wonecker iz Badenskega,[116] in 28. aprila naslednjega leta prva dva študenta iz Tiffernove domovine, za katero je imela njegova ustanova postati tako pomembna: Samuel Budina in Janž Gebhardt iz Ljubljane. Posredoval ju je Peter Pavel Vergerij, nekdanji škof v Kopru in papeški nuncij, ki je po spreobrnitvi v lutrovstvo tedaj deloval kot svetnik v službi vojvode Krištofa. Oba kranjska študenta sta bila sprejeta v Tiffernum, »ker njuni starši nimajo dovolj premoženja, da bi ju vzdrževali med študijem, pa tudi v svoji domovini, kjer vlada papeštvo, ne moreta s pridom študirati«.[117] Tako sta bila v tej prvi skupini tifernitov že dva Kranjca in ta polovična zasedba Tiffernuma z rojaki Mihaela Tifferna in Trubarja je postala običajno pravo, za katero se je neumorno zavzemal predvsem Trubar, ki je pri vojvodi užival velik ugled; 1562 je dobil od Krištofa tudi ustrezno pismeno zagotovilo.[118]

Trubar, ki je po izgonu iz službe superintendenta na Kranjskem od 1566 deloval kot župnik v Derendingenu, je bil do smrti 1586 duhovno središče, dušni pastir in zavetnik kakih 50 študentov, ki so prišli v tem času s Kranjskega v Tübingen. Cela vrsta teh študentov je dobila prostor v Tiffernumu šele po njegovem zavzemanju in priporočilu. Med njim, kranjskimi stanovi in vojvodoma Krištofom in Ludvikom[119] je tekla živahna korespondenca o sprejemu Kranjcev v Štipendij, ki je zvečine ohranjena.[120] Tako je posredoval Trubar tudi za oba naslednja Kranjca: Jurij Dalmatin, poznejši prevajalec Svetega pisma v slovenščino (1584) je bil sprejet v Tiffernum 1566, Bernard Steiner (pozneje superintendent v Celovcu) pa 1569.

Leto prej je umrl vojvoda Krištof in Trubar je imel sprva težave, da bi zagotovil mesta, ki jih je bil obljubil Krištof, pri skrbnikih vojvode Ludvika in potlej pri Ludviku samem. Predvsem cerkveni svétniki so, čeprav so razumeli stisko kranjske cerkve, svarili pred pravnim zagotovilom za take zahteve, kajti to da je v nasprotju s statuti Štipendija, ki da samo na splošno predpisuje, naj se upoštevajo »deželni sinovi in tujci«. V praksi pa je Ludvik ravnal tako kot njegov oče.

Oktobra 1585 je Trubar glede na bližajočo se smrt skušal dobiti od vojvode Ludvika pismeno zagotovilo za dve prosti mesti, ki sta bili za obstoj kranjske cerkve, ogrožene od turške sile in protireformacije, čedalje pomembnejši. Ludvik je odgovoril na Trubarjevo prošnjo, ki so jo podpirali Jakob Andreae, Lorenz Schmidlin in celo vodilni konsistorialni svetniki: sam da je »pripravljen njim, Kranjcem (ne glede na to, da Tiffernova ustanova ni namenjena izrecno Kranjski, Štajerski ali Koroški, temveč otrokom poštenih staršev v naši vojvodini ali zunaj nje) po možnosti ustreči z dvema štipendijama ... tako, da si oni, Kranjci, ker bi to bilo v nasprotju z ustanovo, ne smejo lastiti in prisvajati določene pravice za svoje rojake, temveč da bodi zmeraj prepuščeno naši volji in razpoloženju kot deželnemu knezu, pri čemer smo vendar obenem (kakor je delal pred nami tudi naš vojvodski ljubljeni oče krščansko blagega spomina) za naprej kot do zdaj v božjo čast in za pospeševanje edino zveličavnega čistega nauka voljni izkazati se tako naklonjene, da se naj čuti naša krščanska vnema«.[121]

---

[116] Prav tam, fasc. 2; imatrikuliran 20. 8. (Hermelink, št. 147, 48); po odhodu junija 1561 študira pravo — kar Württemberžani neradi dovolijo, gl. korespondenco v HStA A 280, Bü. 178 — in postane kasneje badenski svétnik.

[117] »dieweil in irer eltern vermögen nit sey, sie beym studio zu erhalten, sie auch in irem patria, da das babstumb regirt, nicht mit frucht unnd nutz studirn khündtenn«: EvStA K 5, F 3, fasc. 2, natisnjeno pri Rupel (kot op. 6), 4 (prim. 4—6); glej poleg tega o obeh: Elze (kot op. 6), 26, 33, 59 in 65 in Hermelink, Matrikeln I, št. 149, 22/23. Budina, sin rektorja ljubljanske stanovske šole Lenarta Budine (Rupel-Saria 184) je bil odpuščen iz Štipendija 1563, Gebhardt že januarja 1562 »propter improbitatem«; oba sta postala pozneje jurista na visokih mestih.

[118] Elze (kot op. 6), 33 s. (zdi se, da pismo samo ni ohranjeno).

[119] Kot posrednik na dvoru v Stuttgartu je deloval tajnik cerkvenega sveta Lorenz Schmidlin, po rodu iz Kemptena (Bernhardt, kot op. 619 s.), ki je bil Trubarjev prijatelj najbrž že od njegove kemptenske dobe.

[120] Akte, ki se deloma dopolnjujejo, hranijo v Ljubljani (gl. Elze, kot op. 6 in 10), v Štipendiju v Tübingenu (o tem Rupel, kot op. 6), v Raupachovi zapuščini v Hamburgu (prav tam) in v HStA v Stuttgartu.

[121] »erbietig, ihnen, den Crainern (ongeacht daß die tyfernisch stiftung nit expresse auf Crain, Steyer oder Cärnten, sondern auf ehrlicher leut kinder in oder außerhalb unsers fürstenthumb gerichtet) mit 2 stipendiis nach gelegenheit zu willfahren ... dergestalt, daß sie, die Crainer, ihnen darumben,

Žal ni bilo več mogoče dolgo uživati tega ustrežljivega zagotovila, kajti položaj protestantske cerkve na Kranjskem, ki se je bojevala za življenje, je bil čedalje brezupnejši. Že v devetdesetih letih so deželni stanovi čedalje teže pošiljali kvalificirane študente v Tübingen; nekatere je bilo treba celo iz Štipendija poslati nazaj v domovino zaradi neustreznega dela in vedenja.[122] Po letu 1598, ko so bili prišli v deželo jezuiti in na Kranjskem praktično ni bilo več evangeličanskih pridigarjev, se je le še sem ter tja potegoval za prostor v Tiffernumu kak Kranjec, čeprav so bila zanje izrecno še pridržana mesta.[123] Zadnja kranjska tifernita sta očitno Marko Koluder (v Štipendiju 1596—1604) in Andrej Taufrer (1620/21); še dvema je bila štipendija sicer odobrena, a zdi se, da je potlej vendar nista nastopila.[124] Med Kranjce spada še Tomáž Pobeliuś iz Karlovca na Hrvaškem, ki je užival Tiffernovo štipendijo 1604—1608. Pozneje so se prosilci od časa do časa še kdaj sklicevali na svoj kranjski izvor.[125]

Poleg tifernitov s Kranjskega najdemo v seznamu štipendistov v 16. in 17. stoletju (pozneje le še redko) celo število siceršnjih newürttemberžanov, tako seveda študente iz državnih mest in iz sosednjih posesti kot Hohenlohe ali Limpurg, srečamo pa tudi bolj oddaljena krajevna imena: denimo Wasserburg, Erbesbüdesheim na Pfalškem, Bruck v Švici, Ženevo, Leipzig, Königsberg, Brieg v Šleziji, Stockholm in tudi neki Sedmogračan je dobil štipendijo: sin slavnega sedmograškega reformatorja Johannes Honterja (u. 1549), Marcellus Honter iz Brasova /Kronstadta, ki je bil 1568/69 tifernit.[126] Omenimo še, da je bil 1592 sprejet sin nekdanjega Tiffernovega sluge Sebalda Mayerja, tedaj sodnega pisarja v Ulmu, z izrecnim opozorilom na Mayerjevo službo pri Tiffernu.[127]

Od konca 17. stoletja so v Tiffernumu skoraj izključno samo Württemberžani in tudi vidik revnosti pade pri sprejemu kdaj pa kdaj v pozabo, recimo kadar poskuša kak vplivni konsistorialni svetnik spraviti v ustanovo svojega sina, namesto da bi mislil na njene statute.[128] Običajno pa se vendar mesta dodeljujejo v primerih socialne stiske: za študente iz družin z veliko otroki, ob izgubi staršev, ali enega od njih, zaradi posebne siromašnosti in podobno; zdi pa se, da pri očetih štipendistov izrazito prevladujejo teologi.

Če zasledujemo zgodovino, ki jo je doživljal Stipendium Tifferniticum, še v 20. stoletje in pri tem presenečeni spoznamo eno nadvse redkih privatnih ustanov iz reformacijske dobe, ki obstajajo še danes, lahko tukaj navedemo le najvažnejše podatke o upravnem in finančnem razvoju te ustanove, in še to samo toliko, kolikor so dosegljivi iz razpoložljivih aktov. V tej zvezi pa se moramo odreči prikazu pravnozgodovinskega razvoja ustanov in fundacij, zlasti na Württemberškem, ki bi bil potreben za polno razumevanje.[129]

---

weil es der stiftung zuwider wäre, kein solch gewiß jus auf ihre landkinder in solchem stipendio schöpfen und zuaignen, sondern es jederzeit zu unsers als des landsfürsten gefallen und gelegenheit stehen solle, in dem wir uns doch zugleich (wie unser fürstlicher geliebter herr vatter christseeliger gedächtnus vor uns auch gethan) füraus wie bißher zu der ehr Gottes und befürderung der allein seligmachenden reinen lehr also zu erzeigen genaigt seyen, daß unser christlicher eyfer gespührt werden soll«: Rupel (kot op. 6), 26, pismi teologov 24 s., k Trubarjevemu pismu gl. zgoraj op. 8, k temu še HStA A 280, Bü. 178 (o Krištofu in Mavriciju Faschangu); prim. tudi v op. 106 omenjeni »Extract«.

[122] Tako npr. 1596 Jakoba Tulščaka in Tomaža Spindlerja, sina umrlega ljubljanskega superintendenta Krištofa Spindlerja (ki je bil doma iz Göppingena); gl. o tem in vseh v nadaljevanju imenovanih tifernitih: Elze (kot op. 6), register (za Kranjce), Hermelink (Matrikeln I in II, kot op. 114) in akte o sprejemu tifernitov v EvStA in HStA.

[123] Neki odlok z dne 6. 9. 1606 celo predpisuje, da je treba tifernite obvezati, da takoj sprostijo mesto, če pride kak Kranjec in če sicer ni prostih mest. Ta nepraktična in v bistvu zastarela določba je bila naslednje leto umaknjena (11. 8. 1607): EvStA K 5, F 3, fasc. 2 (originala).

[124] Krištof Knaffel 1604 in Janž Sumrakh (Summeregger) 1611.

[125] Tako več potomcev Krištofa Spindlerja v celem 17. stoletju, neki Konrad Sebastian Eiselin, sin nekega izgnanega Kranjca v Freudenstadtu, 1621 in Johann David Flattich iz Kirchheima/Neckar (»ex linea materna ein gebohrener Crainer«) 1655.

[126] EvStA K 5, F 3, fasc. 2 (prim. Hermelink I, št. 169, 109).

[127] Prav tam (Hermelink I, št. 216, 74).

[128] Utemeljitev za sprejem so bile potem pogostoma zasluge za cerkev, deželo in Štipendij; v aktih se najdejo imena mnogih družin vodilnih teologov na Württemberškem v 17. in 18. stoletju (Cless, Gerlach, Osiander, Wölflin, Cellarius, Hochstetter, Zeller, Köstlin, Gmelin, Binder itd.).

[129] Prim. o tem Hans Liermann, Handbuch des Stiftungsrechts I: Geschichte des Stiftungsrechts. Tübingen 1963; za Württemberg npr. tudi Carl Weinheimer, Die Verwaltung der öffentlichen Stiftungen im Königreich Württemberg. Stuttgart 1880, zlasti 1—14.

Kapital Tiffernove ustanove je od 1555 nalagala tübinška uprava Štipendija ali Duhovna uprava (Geistliche Verwaltung), tj. krajevna uprava cerkvenega premoženja, ki je tudi izplačevala določeni letni znesek 5 % obresti prokuraturi Štipendija. Današnji opazovalec je začuden, da obstajata oba ustanovna zneska, namreč 2320 fl. glavnice in 116 fl. letnih obresti, do leta 1836 v tej višini in da sta tako tudi vodena v letnih obračunih prokuratorja Štipendija.[130] Seveda pa se je vrednost teh zneskov sčasoma tako zmanjšala, da je bilo mogoče dotirati že v 17. stoletju s 116 fl. praviloma samo komajda dve in v 19. stoletju le še eno samo prosto mesto — in še tega ne stalno.[131]

Potem ko je bilo 1806 cerkveno premoženje sekularizirano in so funkcijo dotedanje Duhovne uprave prevzeli državni kameralni uradi (poznejši finančni uradi), je tübinški kameralni urad izplačal Tiffernovo ustanovo Štipendiju (Stift) oziroma Evangeličanskemu seminarju (Evangelisches Seminar) — taka je uradna oznaka od 1806 do 1928. »Z najvišjim sklepom njegovega kraljevega veličanstva« z dne 11. maja 1836 je potlej Tiffernova ustanova prešla iz neposredne državne uprave v upravo Štipendija, pri čemer je bilo določeno, da naj se iz te ustanove, »kolikor dopušča znesek od obresti, od časa do časa v skladu z intencijo Štipendija vzdržuje en reven študent evangeličanske teologije v tübinškem seminarju pod nadzorstvom kraljevega študijskega sveta. Uprava te ustanove naj bo naložena vsakokratnemu gospodarskemu upravniku seminarja«.[132]

Do prve svetovne vojne je torej gospodarska uprava sproti za dobro varščino dodeljevala na ta način zamenjani kapital ustanove raznim najemnikom in ga je mogla sčasoma celo sistematično malce povečati. Sem ter tja za nekaj časa ni sprejela nobenega štipendista, pripisala obresti h glavnici in s tem še povečala letni dohodek. Tako je znašal kapital npr. 1845 že 3415 fl. 10 kr., kar je dalo v naslednjem letu 163 fl. 45 kr. obresti,[133] in leta 1875 je znašal kapital 4200 fl. ali po valuti, ki so jo tega leta vpeljali na Württemberškem, 7200 Reichsmark. Ta znesek se je pred prvo svetovno vojno že več kot podvojil, dohodki pa še zmeraj niso zadoščali za redno financiranje enega prostega mesta, tako da je bilo treba vstavljati premore in zahtevati od štipendistov, da naj iz svojega žepa poravnajo nepokriti ostanek stroškov (ki so znašali 1880 okroglih 400 mark in 1919 670 mark letno).[134] Pa vendar je bilo na ta način mogoče od 1850 do svetovne vojne zagotoviti uživanje Tiffernove ustanove več kot ducatu študentov teologije. Pri tem je očitno revnost še igrala neko vlogo pri sprejemu štipendistov, slej ko prej pa je bila pozabljena ustanovitvena določba, po kateri bi lahko bili sprejeti tudi tujci, čeprav neka ekspertiza 1865 še enkrat opozarja na to.[135]

Zadnji štipendist pred prvo svetovno vojno in s tem tudi zadnji od doslej vsega kakih 160 tifernitov od ustanovitve naprej je bil Robert Schäfer (1892—1956, nazadnje župnik v Großingersheimu). Z odlokom z dne 8. marca 1912 je bil za nazaj od jeseni 1911 sprejet v Tiffernum, toda 1914 je moral zaradi vojne študij prekiniti

[130] EvStA Prokurator-Rechnungen (ohranjeni šele od 1625/26).

[131] Po V. Schäferju (kot op. 108), 103 s., so se življenjski stroški študenta v Tübingenu dvignili z letno 25 fl. okoli 1550 še pred tridesetletno vojno na 50 fl. Dve primerjavi iz 18. stoletja: 1757 je stalo dvoje gosi za slovesno kosilo v Štipendiju ob obisku Augusta Hermanna Franckeja skupaj 1 fl. (Leube, kot op. 91, 118), 1799 pa ena gos, ki jo imajo pojesti repetitorji na Martinovo, 2 fl. (prokuratorjevi računi 1799/1800, fol. 199); 1793 je bila zvišana plača repetitorjev s 50 na 100 fl. letno (Leube, Stiftsgeschichte 1770—1950, 80). Od uvedbe proračunskega gospodarstva 1819 je bila določena vrednost prostega mesta v Štipendiju za tifernita v višini 160 fl. (StA Ludwigsburg E 202, Bü. 627, št. 15), tako da je bilo mogoče tako mesto dodeljevati le neredno.

[132] Stiftsephorat, Akten der Tyffernschen Stiftung: odlok od 23./28. 6. 1836. Koncepti tega in štirih nadaljnjih odlokov: StA Ludwigsburg E 202, Bü. 627, št. 20. Izplačilni postopek se je začel že 1832 (prim. prav tam, št. 5); ob tem postopku so pregledali akte za zgodovino te ustanove (prav tam, št. 5, 6 in zlasti 15). V odloku, ki ga je pred tem izstavilo notranje ministrstvo študijskemu svetu (13. 5. 1836), je predlog, da lahko sprejmejo vsakih 7 let enega štipendista za 4 študijska leta (prav tam, št. 17).

[133] StA Ludwigsburg E 202, Bü. 627, št. 34/35; naslednji podatki po glavnih knjigah gospodarske uprave (Oekonomieverwaltung, EvStA).

[134] Ta obveznost je obstajala že od 1860 (E 202, Bü. 627, št. 56). Sicer pa so morali od 1865 tudi tifernitи, če so bili izključeni iz Štipendija ali so izstopili iz cerkvene službe, povrniti stroške (prav tam, št. 66—72 in EvStA Akten der Oekonomieverwaltung, Stiftungsakten Tyffernitanum 1865, 1870—1879 in 1906—1910).

[135] StA Ludwigsburg E 202, Bü. 627, št. 70 (ekspertiza Christiana Heinricha Dillmanna o vprašanju vrnitve stroškov).

in se je šele 1920 vrnil iz ujetništva.[136] Ker je Schäfer še zasedal štipendijo, ni bil od 1915 do 1919 sprejet noben nov štipendist in obresti so spet pripisali h glavnici. Kapital sam je bil naložen kot vojno posojilo, od katerega je bilo pričakovati 5 % obresti. 1919 je gospodarsko vodstvo Štipendija ugotovilo, da zdaj prvič znesek od obresti zadošča, »da bi v štipendijo stalno jemali enega štipendista«.[137] Toda ta možnost so bile le kratke sanje, kajti inflacija leta 1923 je tako zelo razvrednotila znesek kapitala, vnesenega v »Reichsschuldbuch«, da zaenkrat ni bilo misliti na nadaljnje podeljevanje štipendij.[138] Pravno je ustanova 1928 po ločitvi cerkve in države, skupaj z drugimi 15 ustanovami pri Štipendiju (predvsem družinskimi in biblioteškimi ustanovami), prešla iz državnega nadzorstva v roke Evangeličanskega višjega cerkvenega sveta (Evangelischer Oberkirchenrat). Decembra 1929 je bila večina teh ustanov združena v »Vereinigte Stipendienstiftungen des Evangelischen Stifts«; Tiffernova ustanova pa je ostala zaradi svojega posebnega namena v posebni upravi. Tega leta 1929 je znašalo premoženje Tiffernuma 2394 mark, od česar je dobila deželna cerkev od uprave državnih dolgov (Reichsschuldenverwaltung) neko »skrbstveno rento« (»Wohlfahrtsrente«) v višini 256,50 mark letno; z njo seveda ni bilo mogoče financirati nobenega študijskega mesta.[139] Ko je 1934 nacionalno socialistična država zasegla vse v njenem smislu »neizkoriščene« ali zaradi »zgrešene namembnosti skupno blaginjo ogrožujoče«[140] fundacije, so lahko ustanove pri tübinškem Štipendiju ušle tej usodi, ker je bilo dovoljeno ohraniti ustanove za bogoslužje, plačevanje duhovnikov in podobno in jih ne izročiti nacistični »Volkswohlfahrt«. Najbrž pa je tudi skromni obseg ravno teh ustanov ublažil požrešnost strankinih oblasti.

Konec druge svetovne vojne je znašal Tiffernov kapital že spet 7473 Reichsmark,[141] ko se je premoženje ustanove spet skrčilo zaradi valutne reforme leta 1948, tokrat do popolne nepomembnosti. Zato so bile združene manjše ustanove Štipendija 1965 razpuščene in njih skupni kapital tedanjih ne več celih 300 DM dodeljen tekočim upravnim stroškom. S Tiffernovo ustanovo ni bilo mogoče ravnati tako, ker je bil preostanek njenega kapitala v višini 475 DM kot dolg (»Ablösungsschuld«) še zmeraj voden pri upravi dolgov nekdanjega reicha, zdajšnje Zvezne republike v Berlinu in je bilo treba čakati na zakonsko urejeno izplačilo tega zneska. Ko je stvar postala 1965 akutna, je bilo treba v obsežni korespondenci med Zvezno upravo dolgov, Univerzo v Tübingenu, Štipendijem in Višjim cerkvenim svetom razčistiti, kdo ima pravico do pravnomočnega razpolaganja s sproščenim denarjem. Šele po ustreznem razčiščenju tega vprašanja v prid Štipendija je bilo mogoče 1966 nakazati tako imenovani »Spitzenbetrag« 75 DM in 1981 glavni znesek 400 DM, ki je bil sproščen šele tega leta. S tem je Štipendij spet neomejeno razpolagal z denarjem Tiffernove ustanove, ki ga je bilo skupaj z obrestmi, ki so se nabirale od 1955 v Berlinu po letni stopnji 4 %, leta 1981 vsega okroglih 1000 DM.

Vprašanje je bilo seveda, kaj naj se zgodi s tem sicer ne več pomembnim denarjem, ki pa je vendar določen za povsem jasen namen ustanove. Še 1981 sta se Eforat Štipendija in Višji cerkveni svet sporazumela, naj se ime in stvar Tiffernove ustanove »iz historičnih razlogov« ohranita in naj se razpoložljivi denarni zneski na novo naložijo v upanju na nadaljnji porast.[142]

S tem stojimo pred presenetljivim dejstvom, da obstaja študijska ustanova Mihaela Tifferna brez vsake prekinitve že 430 let, da je preživela propad denarne

[136] Prav tam, št. 89/90 in EvStA (kot op. 134) 1912. Eforu Traubu, ki je imel to funkcijo od 1910, je bila ustanova sprva neznana, tako da je bil Schäfer sprejet za nazaj. Ali je 1920/21 spet nadaljeval študij kot Tiffernov štipendist, še ni pojasnjeno, vsekakor je to 1919 nameraval (št. 190).

[137] Prav tam, št. 90 (28. 5. 1919). Obresti so znašale to leto 756,50 mark, stroški štipendije 670 mark.

[138] Naslednje po aktih v Landeskirchliches Archiv [LKA] Stuttgart, Altregistratur Stift VI: Stiftungen (1928—1966), in pri Evang. Stift, Ephorat (akti »Tyffernsche Stiftung« 1965—1981).

[139] Po neki notici iz leta 1934 bi bilo tedaj potrebnih vsaj 10.000 mark temeljnega kapitala, da bi se lahko od obresti vzdrževal en študent (11. 6. 1934, LKA).

[140] Liermann (kot op. 129), 286 s. (zadnji formulaciji iz 1935/39).

[141] LKA (kot op. 138), Rechungsprüfungsbericht od 5. 5. 1947 za 1945.

[142] Tako Evangelisches Stift v pismu 29. 6. 1981 in odlok evang. višjega cerkvenega sveta (Evang. Oberkirchenrat, AZ 22.355, Nr. 9/4) od 5. 8. 1981; ustanova je torej »pravno nesposobna (fiduciarna) ustanova«, »nicht rechtsfähige (fiduziarische) Stiftung«.

vrednosti, dve domala uničujoči inflaciji in veliko umiranje ustanov v našem stoletju ter da bi jo bilo mogoče ponovno oživiti. Seveda: v 16. stoletju je bilo mogoče s kapitalom, ki ga je zapustil magister Tiffernus, vzdrževati v Štipendiju štiri študente skozi eno leto; danes bi lahko od obresti od preostalega kapitala živel en študent ravno še štiri dni. Pa ni treba, da bi tako ostalo. 1986 praznuje tübinški Štipendij, ki je ponosen na tako bogato tradicijo, 450-letnico svojega obstoja. Ta jubilej bi bil zagotovo zelo primeren povod, da bi z novimi prispevki omogočili Tiffernovi ustanovi, da bi financirala eno brezplačno študijsko mesto v Štipendiju za kakega revnega študenta teologije — morda čisto izrecno v Tiffernovem smislu iz ene od protestantskih cerkva v diaspori v Jugovzhodni Evropi. V tej zvezi naj spomnimo na to, da so prijatelji in nekdanji člani tübinškega Štipendija 1936 ob jubileju z znatnim darom ne le omogočili razširitev kapele, ampak da je celo tedanja država, ki nikakor ni bila naklonjena cerkvi in izobraževanju njenih teologov, nakazala Štipendiju jubilejni dar v višini 15.000 RM.[143] Vsaj približno enakovreden prispevek k jubileju 1986 bi lahko zagotovil, da bi Tiffernum v celoti izpolnjeval svojo funkcijo v skladu z ustanovno listino za enega stalnega štipendista . . . Toda kakor koli že se bo odvijala zgodovina Tiffernove ustanove v prihodnje: Tübinški Štipendij in württemberška cerkev imata v vsakem primeru dovolj razlogov, da se v jubilejnem letu Štipendija — in ne le v njem — hvaležno spominjata Mihaela Tifferna s Kranjskega, vzgojitelja, prijatelja in svetovalca vojvode Krištofa, enega najbolj velikopoteznih pospeševalcev tübinškega Štipendija.

* * *

Avtor te razprave je na simpoziju ob 400-letnici Primoža Trubarja — bil je od 3. do 8. novembra 1986 na univerzi v Tübingenu — pod naslovom »Primož Trubar in tübinška Tiffernova ustanova« (»Primus Truber und die Tübinger Tiffernstiftung«) poročal o Tiffernumu. Pri tem je lahko predstavil 10 doslej neznanih Trubarjevih pisem (to je nekako 12 % vseh objavljenih pisem slovenskega reformatorja), ki so se ohranila v aktih Tiffernuma in ki znova nazorno potrjujejo Trubarjevo zavzemanje za to ustanovo. Ta pisma (iz let 1568 do 1585, štiri lastnoročna, tri z lastnoročnim podpisom) naj bi doživela posebno objavo, skupaj z ustreznimi spremnimi pismi in odgovori ter, če bo mogoče, z nekaj siceršnjimi akti, ki se tičejo Tiffernuma. Nelahka naloga za prihodnost bo tudi zbrati iz aktov in objaviti celoten seznam tifernitov. K sklepu zgornjega članka je danes mogoče še pripomniti, da se v Trubarjevem jubilejnem letu žal ni posrečilo »spet napolniti« Tiffernove ustanove, kakor predlaga avtor; vendar pa ima vodstvo württemberške cerkve konkretne načrte, da bi bilo v primeru potrebe v tübinškem Štipendiju na razpolago prosto mesto za kakega slovenskega protestantskega študenta teologije.

Prevedel Primož Simoniti

Zusammenfassung

DER HUMANIST MICHAEL TIFFERN (1488/89—1555), MENTOR HERZOG CHRISTOPHS UND MÄZEN DES TÜBINGER STIFTS

Christoph Weismann

Der Beitrag behandelt auf der Grundlage umfangreicher, bisher nicht ausgewerteter Akten (vor allem des Hauptstaatsarchivs Stuttgart) die Lebensstationen, die ans Tübinger Stift gelangte Bibliothek und die Studienstiftung des aus Krain stammenden Humanisten Michael Tiffernus.

Tifferns Lebensstationen. Geboren 1488/89 an unbekanntem Ort im heutigen Slowenien, wurde Tiffern als ein von den Türken geraubtes und ausgesetztes Findelkind in Tüffer (Laško) erzogen und erhielt auf der Universität Wien seit 1505 (oder 1511) als Stipendiat der »Lammburse« eine gründliche humanistische Ausbildung. Nach einer nicht näher bekannten Tätigkeit in Gurkfeld (Krško) und dem Magisterexamen (1523) lehrt Tiffern an der Wiener Universität, bis er 1527 von König Ferdinand zum Erzieher des jungen Prinzen Christoph von Württemberg (1515—1568) an den Hof in

[143] Leube, Stiftsgeschichte 1770—1950, 448 in 647; prim. tudi Kirchlicher Anzeiger für Württemberg 45 (1936), Festnummer zum 400 jährigen Bestehen des Tübinger Stifts, 12.

Wiener Neustadt berufen wird. Christoph, der Sohn des von Habsburg aus seinem Stammland vertriebenen Herzogs Ulrich, erhält durch Tiffern eine breite und solide Bildung, und der Krainer bleibt lebenslang der zuverlässige Freund, Berater und Begleiter des Herzogs. Daß dieser zu den gebildetsten Fürsten seiner Zeit gehörte und später eines der vorbildlichsten Schul- und Bildungssysteme des 16. Jahrhunderts in seinem Land errichtete, kann letztlich mit als Verdienst Tifferns gelten. Die weiteren Schicksale des Herzogs sind auch diejenigen seines Mentors: der Aufenthalt in der Steiermark (1529/30) und am Kaiserhof (1530—1532), die Flucht aus der kaiserlichen Zwangsobhut nach Bayern, der innere Weg zum Protestantismus, Christophs Jahre in Frankreich (1534—1542) und diejenigen als Statthalter seines Vaters in Mömpelgard (1542—1550) und schließlich nach Ulrichs Tod seit 1550 seine Zeit als regierender Herzog von Württemberg in Stuttgart. Dort starb Tiffern nach längerer Krankheit am 11. April 1555 und wurde in der Stiftskirche begraben.

Tifferns Nachlaß. Da Tiffern ohne Verwandte und Erben starb und auch kein schriftliches Testament hinterlassen hatte, wurde sein nicht unbeträchtliches Vermögen in einem sorgfältigen, vom Herzog selbst in allen Phasen geleiteten Nachlaßverfahren, dessen Akten nahezu vollständig erhalten sind, verteilt. Zunächst wurde die gesamte Habe inventarisiert und ihr Wert geschätzt, wobei vor allem ein reicher Weinvorrat, mehrere Stücke Vieh, Silbergeschirr, Tifferns Bibliothek und eine Geldschuld des Herzogs bei Tiffern in Höhe von 2250 Gulden zu Buche schlagen. Vier enge Vertraute Tifferns, die Theologen Johann Engelmann und Matthäus Alber, der Arzt Martin Stürmlin und der Apotheker Cyriakus Horn erstatten auf Bitten des Herzogs Gutachten über den letzten Willen des Verstorbenen, wobei bereits die Stiftungen nach Tübingen im Mittelpunkt stehen. Die herzoglichen Spitzenbeamten Balthasar von Gültlingen und Sebastian Hornmold fertigen schließlich ein umfangreiches Schlußgutachten (datiert vom 8. Mai 1555), nach dem die Verteilung des Nachlasses vorgenommen wird. Demnach erhalten Tifferns vier Bedienstete gute Abfindungen, einige Freunde Geld- und Sachgaben, das Sondersiechenhaus und der Armenkasten in Stuttgart größere Geldbeträge und schließlich das Tübinger Stift Tifferns Bibliothek und einen Betrag von 2320 Gulden für eine Studienstiftung.

Tifferns Bibliothek. Anhand des kurz vor seinem Tod erstellten und bei den Nachlaßakten vorhandenen Katalogs der 359 Bände von Tifferns Bibliothek läßt sich diese erschließen als eine ansehnliche, etwa dem Umfang einer damaligen guten Professorenbücherei vergleichbaren Humanistenbibliothek. Die Schwerpunkte des überwiegend in lateinischer und griechischer Sprache gehaltenen Bücherbesitzes sind die klassische antike Literatur, die Kirchenväter und die Reformatoren. 311 Bände dieses Nachlasses kamen im September 1557 bestimmungsgemäß ans Tübinger Stift und bildeten dort den Grundbestand der vom Herzog für die damalige Zeit überdurchschnittlich geförderten ersten protestantischen Studentenbibliothek in Deutschland. Entgegen bisheriger Auffassung hat somit Tiffern als deren Gründer und erster Mäzen zu gelten.

Tifferns Studienstiftung. Gemäß Tifferns Plan erhielt das Stift außerdem noch einen namhaften Kapitalbetrag aus dem Nachlaß, mit dessen Zinsen vier Freistellen (Kost, Logis und Büchergeld) am Tübinger Stift errichtet wurden. Nach der »Verschreibung« vom 10. Juli 1555 werden damit vier ehrbare, fromme, bedürftige, aus Württemberg oder aus dem Ausland kommende und mit guten Zeugnissen versehene Theologiestudenten gefördert. Durch dieses »Stipendium Tifferniticum« konnten erstmalig Nichtwürttemberger ein kostenfreies Studium im Stift erhalten. Die ersten Tifferniten wurden 1557 ins Stift aufgenommen und bereits 1558 erhielten die ersten zwei von insgesamt etwa 50 im 16. Jahrhundert in Tübingen studierenden Krainern das Stipendium. Primus Truber, der sich bis zu seinem Tod 1586 eifrig für diese Studenten einsetzte, konnte bei den Herzögen Christoph und Ludwig erreichen, daß man jeweils immer zwei der vier Freiplätze Krainern vorbehielt. Als im Zuge der Gegenreformation die Krainer ausblieben, waren bis ins 20. Jahrhundert meist Württemberger die Nutznießer der zuletzt durch die Geldentwertung immer schwächer werdenden Studienstiftung. Nachdem der letzte Tiffernit etwa zur Zeit des Ersten Weltkrieges das Stipendium genossen hatte, schrumpfte der Kapitalbetrag durch die zwei Inflationen unseres Jahrhunderts so stark zusammen, daß heute kein Studienplatz mehr damit finanziert werden kann. Gleichwohl ist die Stiftung Tifferns eines der ganz wenigen heute noch bestehenden Stipendien des 16. Jahrhunderts und bietet die Möglichkeit zu erneuter Dotierung und Bestimmung im Sinne des Stifters.

Anschrift:
Dr. Christoph Weismann, Pfarrer, D-7239 Trichtingen, Kirchstraße 24 (Bundesrepublik Deutschland)

Janez Rotar

TOPONIMIKA IN ETNIKA V TRUBARJEVIH PREDGOVORIH IN POSVETILIH

Predavanje na interdisciplinarnem znanstvenem simpoziju Življenje med Ljubljano in Tübingenom — Primož Trubar in njegov čas, ki je bil novembra 1986 v Tübingenu.

O Trubarjevem poimenovanju ljudstev in dežel — zanima nas slovensko in južnoslovansko območje — sta doslej analitično pisala Janko Lokar[1] in Günther Stökl.[2] Lokar je zajel Trubarjevo, Dalmatinovo, Kreljevo in Bohoričevo poimenovanje po predgovorih, G. Stökl pa je tematiziral predvsem Trubarjeva in drugih slovenskih protestantov etnična poimenovanja. Oba sta šla mimo kronologije poimenovanj in nastalih sprememb.

V pričujočem donesku se bomo srečali z vprašanji: kronologija poimenovanja in spremembe; soodnos pojmov slovenski — bezjaški; viri Trubarjevih poimenovanj. Izhajali bomo iz Trubarjevih predgovorov, posvetil in pisem, omejevali se bomo na najmanjše možno dokumentiranje in citiranje.

1.

V predgovorih, opombah in posvetilih je Trubar v slovenščini uporabljal ime **Slovenec**, pridevnik **slovenski** dosledno do leta 1564, do Cerkovne ordninge. Posebej je pomembno, da je že v obeh prvih knjigah 1550 imenoval naslovljence »vsem Slovencom« oziroma »vsem mladim inu preprostim Slovencom«. Enako je ravnal 1557, 1558, 1560. V Catehismu 1555 se je obračal »vsem vernim krščenikom tiga krajnskiga inu slovenskiga jezika«. Istega leta je v predgovoru Ta Evangeli svetiga Matevža, zapisal po povednosti in po stilizaciji znamenito periodo, v kateri jasno označuje obseg pojma »slovenski jezik«, tako da je resnično prava dialektološka paradigma: »Kedar ta slovenski jezik se povsod glih inu v eni viži ne govori — drigači govore z dosti besedami Krajnci, drigači Korošci, drigači Štajerji inu Dolenci ter Bezjaki, drigači Krašovci inu Istrijani, drigači Krovati —, obtu smo mi le-tu naše delu v ta krajnski jezik hoteli postaviti za dosti riči volo, nerveč pak, kir se nom zdi, de ta tih drugih dežel ludi tudi mogo zastopiti.« Retorični nagovor nemških posvetil, npr. Prvemu delu Novega testamenta 1557 ali kasneje Celemu psalterju Davidovemu 1566, kažejo ujemanje s citirano briljantno paradigmo Vsi primeri kažejo, da je »kranjski« do »slovenskega« v pojasnjevalnem odnosu in ne v izenačevalnem: toponim pojasnjuje in natančneje določa etnično ime. Obseg pojma Slovenec, slovenski je poudarjen tudi s sopozicijo pojma Hrvat, hrvaški, npr. v Artikulih 1562: »za volo tih naših dobrih preprostih Slovencov inu Kroatov (zakaj le-te bukvice bodo skoraj tudi s tejm kroaškim pismom inu jezikom drukane)«.

Leta 1566 (Celi psalter Davidov) se v slovenskem predgovoru pojavi sprememba. Trubar imenuje naslovljence: »Vsem bogaboječim vernim Krajncom inu Slovenom.« Opozoriti je treba, da je pridevnik od »Slovenci« in »Sloveni« enak: »slovenski«, ter nam ne more pomagati v pojasnjevanju. »Krajncom inu Slovenom« se Trubar obrača nato v Sv. Pavla Listih 1567, čeprav tu v besedilu še zapiše tudi »lubi Krajn-

[1] Janko Lokar: Iz predgovorov naših protestantskih pisateljev. Trubarjev zbornik, urednik F. Ilešič. Ljubljana 1908, 1—20.

[2] Günther Stökl: Die deutsch-slavische Südostgrenze des Reiches im 16. Jahrhundert. Schriften des Osteuropa-Institutes zu Breslau. — Breslava 1940. Že pred Stöklom je F. Kidrič v Zgodovini slovenskega slovstva, 1938, sistematično označil obseg in vsebino poimenovanj.

ci inu Slovenci«, potem v Katehismu ... inu pejsni 1574, kjer piše samo »Krajnci inu Sloveni«, enako v Katehismu z dvejma izlagama 1575, v Novega testamenta poslednjem delu 1577, medtem ko v Celem novem testamentu 1582 zapiše le »Vsem Slovenom« in pa »Truber od Slovenov slovu jemle!« Po letu 1567 torej Trubar adresatov ne imenuje Slovenci, ampak vselej Sloveni.

V latinskih pismih Henriku Bullingerju (13. 3. 1557, 20. 12. 1557) piše: »mei Sclauici libri«, »propter meos Schlauos«, »catechismus Schlauicus«.[3] V Prvem delu glagolskega Novega testamenta 1562 piše v posvetilu: »Dalmatiner. die Windischen oder Sclauen«, kar so različno prevajali: Bučar: »Dalmatinci, Slovenci ili Slovjeni«, Rupel: »Dalmatinci, Slavonci«. Nemški sinonim je »die Windischen«, a v zapisniku v arhivskem gradivu v Ljubljani je zapisano namesto »windisch« tudi »slovenisch«.[4]

Da je bil izraz Slovenec, slovenski povsem vsakdanji, najbolje potrjuje ime »slovenščina«, zapisano v Kerszhanske leipe molitve v slouenszhino stolmazhene, 1579, in Salomonove pripuuisti, skuzi Iuria Dalmatina v slovenszhino tolmazheni, 1580; knjigi sta bili tiskani v Ljubljani.

Trubar je torej z izrazom Slovenci in Sloveni zajemal tista ljudstva, ki jih našteva v posvetilu stanovom slovenskih dežel 1557, kjer kakor leta 1555 ponovno trdi, da njegov rašiški govor razumejo kot svoj jezik: »ein jeglicher Windischer, er sey ein Creiner, Vntersteyrer, Karner, Kahrstner, Histerreicher, Niederländer oder Beßyack müge leicht versteen«. Ali Niederländer pomeni Dolenjci (kakor prevaja Rupel)[5] ali pa spodnji, ravninski Slovenci ali Bezjaki, ni odločilno.

2.

Slovensko-hrvaško mejno in prehodno področje je Trubar jasno zajel v posvetilu kralju Maksimilijanu v Prvem delu glagolskega Novega testamenta, 1562: »Die Christen aber, von obgemelten Völkern, so am nächsten an den Türkischen Gränitzen vnd noch vnder der Christlichen Oberkeit sitzen, sein die Crobaten, Dalmatiner, die Windischen oder Sclauen ... Die Sclauen, die man sonst Bessiacken nennt, haben fasst Vngerische vnd Crobatische Sitten vnd Eigenschafft.« Od Hrvatov se Slovenci (etnik) ali Bezjaki (ožji etnik) ločujejo po latinski liturgiji in po privrženosti romanju. »Dieser dreier Völker Länder den grössern theil besitzen die Türcken.« Iz slednjega se vidi, da Trubar z izrazom die Windischen Sclauen tu zajema Slavonce ali Slovenski Srsag, kakor piše v Vramčevi Kroniki iz leta 1578,[6] da jih nekako izenačuje ali pojmuje kot Bezjake: »die man sonst Bessiacken nennt«.

Severneje in zahodneje od teh treh ljudstev — Hrvatov, Dalmatincev in Bezjakov prebiva »der obern Windischen Ländern gemeines Volck, als die Windischen Märcker, die in Mätlinger Boden vnnd vmb Newenstadt, Türckfeld (recte: Gurckfeld!), vnnd in der selbigen Gegend wonen, seid schier auch der Art vnd Sitten, wie die Crobaten vnd Sürffen, die vor den Türcken, vnd aus der Türckey zu jnen geflogen seind. Die am Kharst vnd in der Grauenschafft Görz vnd Histerreich sitzen, der ein theil helt sich auff Crobatisch, der ander auff Wälsch, mit Sitten und Glauben.«

Trubar nazorno označuje narodno mešano področje, ki je táko zaradi slovanskih prebegov izpod Turkov ali pred turško nevarnostjo. Prav zaradi te nazornosti je vsebinsko in slogovno poudarjena ločenost središčnih treh slovenskih dežel in njihova medsebojna povezanost pa hkrati enaka veljava: »Wölcker aber in Lands Crein, Vndersteyer vnd Kernten sitzen vnnd jr Wonung haben die halten sich nach Art vnd Aigenschafft der Teütschen, klaiden sich auch auff teütsch, allein das die Weiber tragen besondere lange Schlayer am Kopf.«

[3] Jože Rajhman: Pisma Primoža Trubarja (PPT). Ljubljana 1986, 23—35.
[4] Anton Svetina: Protestantizem v Ljubljani. Kulturnozgodovinske skice. — Drugi Trubarjev zbornik, urednik M. Rupel. Ljubljana 1952, 161—174.
[5] Mirko Rupel: Slovenski protestantski pisci. Ljubljana 1934, 26.
[6] Anton Vramec: Kronika vezda znovich zpravliena Kratka Szlouenzkim iezikom po D. Antonu Pope Vramcze. Ljubljana 1578.

Ali se te razmejitve in poimenovanja ujemajo s prejšnjimi in kasnejšimi Trubarjevimi? V poglavitnem vseskozi, kajti središčne tri slovenske dežele je navajal v ospredju in jim dodajal »den angeherichten herrschaften der Windischen Marckh, Mötling, Histerreich vnd Carst etc.«[7] Bezjake ali ogrske Slovence je Trubar upošteval in navajal pri jezikovnih označevanjih, in sicer že v prvih knjigah. V Katehismu 1550 pojasnjuje izgovor glasu l z ogrskoslovenskim izgovorom: »vnd L zu zeiten grob auff Vngrisch oder Bisyackhisch«, v Abecedarju 1555 pa: »ta l časi debelu po bezjašku izreči«: To pomeni, da Bezjakov ni obravnaval kot Hrvate najprej iz jezikovnega ozira, hkrati pa tudi iz upravnega, saj je bila Hrvaška le na desni strani Kolpe in Save proti Dalmaciji.

O jeziku »ogrskih Slovencev ali Bezjakov« je Trubar vedel torej že leta 1550, da ga pišejo z ogrskim pravopisom, čeprav tiskane knjige v »slovenskem orsagu« sploh še ni bilo. Za značilnosti je mogel zvedeti od obveščenih poznavalcev (najbrž iz svojih dunajskih let), ko je 1557 pisal: »Vnd das so vil Buchstaben oder konsonanten zu einem Wort oder zu einer Silben wil etlich Behem, vnd Besyacken vermeinen.«

Koliko je Trubar čutil, da se bezjaška slovenščina razlikuje od slovenščine osrednjih dežel in pridruženih grofij pa Istre in Krasa ter Slovenske marke (»Gott lob, ich verstehe die crobatische sprach wie alle Crainer vnd Mettlinger zimblich wol«, piše 2. 1. 1560 kralju Maksimilijanu glede hrvaščine, ki ni jezik Bezjakov!), se kaže ravno ob doslednem spoštovanju s prvo knjigo upeljane in v naslednjih knjigah potrjene slovenščine, ki jo je pa skušal kritično načeti Pavel Skalić. Ta je bil sprva Trubarjev »gancz vertrauter gunstiger herr, auch die creinerische besyakische vnnd crobatische Geschrifft zimblich schreiben vnnd lesen kan«. Ko pa je Skalić hotel priti do mecenove mize, se mu priliźniti s podtaknjenim posvetilom uraške knjige in v njej ugovarjati Trubarjevemu jeziku, je ta v pismu mecenu Krištofu Württemberškemu 8. 3. 1560 Skalića odločno zavrnil prav z jezikovnim argumentom: »das ich allein die Creiner, Vntersteyrer, Kherner, Histerreicher vnd die Windischen Märkheren, vnd nicht Beßyackhen, Crobaten, Behaim oder Poln zum arbitros vnd richter meiner geschrifften haben will. So bin ich auch vergwist vnd wills beweisen, das meine orthographei peßer vnd leßlicher ist dan der Behaim, Poln, vnd Beßyacken.«

Trubar je Bezjake kot kajkavce takratnega panonsko slovenskega in zagorskega (ta toponim je v Vramčevi Kroniki 1578)[8] severnohrvaškega kajkavskega prostora vendarle prišteval k Slovencem, kajpak v obsegu tedanjega pojma. Treba je ponovno poudariti, da je Trubarjev poglavitni cilj bil širjenje čistega evangeljskega nauka v ljudskem jeziku, ki ga je promoviral na knjižni ravni s svojimi knjigami tudi v prepričanju, kakor je zapisal leta 1555, da njegov (kranjski) jezik »tih drugih dežel ludi tudi mogo zastopiti« —, torej ljudje »slovenskega orsaga«, kakor piše Vramec, ali Slovenske krajine, kakor pišejo kasneje in mislijo na Prekmurje in Medjimurje. Trubarjeve slovenske knjige so v resnici bile odprte duhovnikom v teh deželah, kar se da sklepati tudi ob nikoli odkritih »tiskih« Mihalja Bučića,[9] na kar je opozoril že F. Kidrič.[10]

Prav iz verskih motivov je Trubar po prenehanju uraške tiskarne in ob tem, da Hrvati niso tedaj nadaljevali dela za protestantsko knjigo, hotel drugače pomagati čisti evangeljski besedi v širšem prostoru. To je skušal z drugačnim obračanjem adresatom, izogibaje se naštevanju slovenskih dežel in poudarjanju etnika. Krajnci pa s svojim očitnim uveljavljanjem etnika z imenom Sloveni.[11] Samo tako je mo-

[7] Npr. v pismu H. Bullingerju 13. 9. 1555; Rajhman, PPT, 23; dalje v pismu kranjskemu deželnemu odboru 25. 7. 1560; Rajhman, PPT, 70, in drugod.

[8] Kot op. 5, str. 64 b—65.

[9] Prim.: Marin Franičević: Povijest hrvatske renesansne književnosti. Zagreb 1983, 612—613.

[10] France Kidrič: O sumljivih naslovih južnoslovanskih protestantskih knjig. Slavia I, Praga 1922—1923, 360—378.

[11] Fran Kovačič: Protestantizem v Iztočni Štajerski in Medjimurju. — Trubarjev zbornik, Ljubljana 1908, 94—121.

goče razumeti Trubarjevo naročilo v temeljni knjigi evangeljskega nauka, v Katekizmu z dvema izlagama 1575, ko pravi adresatom: »V tim tekstu tiga kathehisma te ene besede, koker »krščenik«, — »kristjan«, »Jezus je v grob položen« — »Jezus je pokopan« inu tim glih, se unglih vmej Krajnci, Sloveni inu Krovati tolmačijo.« Posebej jasno je Trubarjevo dodatno opozorilo nekranjskim, širšim slovenskim in slovanskim uporabnikom: »Oli ti pridigarji imajo vsak v suji deželi per enim tolmačenu ostati inu tih besed vsak praznik drigači ne preminovati.« Opozorilo se docela ujema s tistim iz leta 1557, ko pravi, da ostaja »bey Beurischer windischer sprach (...) vnd vngewonliche vnd Crobatische wörter darein nicht mengen«. Stališči iz leta 1557 in 1575 se docela ujemata.[12]

Prepričanje, da bodo po prenehanju tiska hrvaških protestantskih knjig Hrvati posegali prav po slovenskih, ni le Trubarjevo, ampak tudi Dalmatinovo oziroma slovenskih protestantov sploh. Pri tem seveda niso hoteli, da bi s tem tudi svoj jezik uveljavljali med neslovenskim ljudstvom, to Trubarjevo citirano opozorilo jasno izpričuje. Jurij Dalmatin, ki je naslavljal predgovore »Krajncem inu Slovencem« (Jezus Sirah, 1575), ki je govoril in pisal »nam Slovencom« (Biblije ... prvi dejl, 1578), je prav tu dodal »Register, v katerim so nekotere krajnske besede za Hrvatov inu drugih Slovencov volo v nih jezik stolmačene«. Še obsežnejši besednjak je Dalmatin dodal celotni Bibliji 1584, saj je slovenskim protestantom bilo znano, da temeljnega in kapitalnega dela Hrvati nimajo v ljudskem jeziku.

Zanimivo taktiko pri poimenovanju jezika uveljavlja Trubar, ko gre za jezik Hrvatov in Srbov. Nekajkrat sicer uporabi oznako »dalmatinski jezik« in »bosanski jezik«, absolutno pa prevladuje izraz hrvaški jezik. Zaveda se razlik na celotnem balkanoslovanskem področju, saj piše: »Die Crobaten vnnd Dallmatiner[13] reden etliche wörter anderst, dann die Boßner vnd Siruier vnd in der Cyrulischen geschrifft schreiben etlich Buchstaben auch nicht gleich.« A v istem posvetilu kralju Maksimilijanu 1562 se Trubar izogne ustrezni oznaki cerkvenoslovanskega liturgičnega jezika pri pravoslavcih Srbih in svojevrstno zapiše: »Sie haben ein besondere Lange Meß in jrer eigenen gemeinen cyrulischen vnnd crobatischen Sprach«, s čimer se izogne imenovanju srbskega jezika, ker bi pri mecenih mogel sprožiti nova vprašanja in pomisleke o vplivnosti ter jezikovni veljavi uraških prevodov. Čisto možno je, da je Trubarjevo jezikovno ravnanje, zadevajoče pravoslavje, potegnilo za sabo enega od dveh pravoslavnih popov, da sta se sprla in pobila: »Der lanng vßkhokhischer thurkhischer pfaff, herr Mathia, der bey e. g. zw Vrach gewest, jst von einem anndern vßkhokhischen pfaffen (etlich sagen, von wegen des glaubens) zu todt geschlagen, der annder ist auch hart verwundt.« Tako piše Trubar Ungnadu 8. 5. 1564![14]

Trubarjevo poimenovanje jezikov po imenih dežel oziroma narodov se v nekaterih primerih torej podreja njegovi poglavitni nameri in cilju: da bi knjiga ne ostala na ožje določenem jezikovnem in narodnem prostoru. To je v skladu z njegovim pogostnim poudarjanjem velike razprostranjenosti in uporabnosti tako slovenskega, kakor še posebej hrvaškega jezika, ki pokriva celotni balkanski prostor, tja do Konstantinopla. Tako je pisal mecenom, najprej stanovom slovenskih dežel, ki so prvi prispevali za tisk hrvaških knjig, potem Ungnadu, vojvodi Krištofu Württemberškemu in še posebej kralju Maksimilijanu pa nemškim potentatom. Trubar

[12] Tako je presenetljiva in docela v nasprotju z dognanji jezikoslovcev o Trubarjevi slovenščini pa njegovih jezikovnih nazorih trditev A. Jemrbiha ob G. Mekiniču: »Tu je Mekinić slijedio viziju o zajedničkom južnoslavenskom jeziku. To je vizija Vergerij-Trubarova i Konzul-Dalmatinova.« — Alojz Jembrih: Konvergentni odnosi među gradišćanskohrvatskim i slovenskim protestantskim pjesmaricama. — Sestnajsto stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja 6, urednik B. Pogorelec, Ljubljana 1986, str. 595—604. Kakor je splošno znano, je Trubarjev jezikovni nazor in njegovo ravnanje analitično dokumentirano obravnavan, razen pri F. Kidriču in M. Ruplu, v delih Jakoba Riglerja, npr. Začetki slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana 1986, in v študijah v knjigi J. Riglerja Razprave o slovenskem jeziku. SM Ljubljana 1986.

[13] Franjo Bučar je »Die Crobaten und Dallmatiner« v tem posvetilu prevedel kot »Hrvati i Bezjaci«! Očitno je s to potvorbo skušal pod isto jezikovno kapo spraviti tudi nevšečno bezjaško slovenščino. — F. Bučar: Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije. — Starine JAZU. Zagreb 1938, knj. XXXIX, 72.

[14] J. Rajhman, PPT, 184.

je že leta 1560 v Drugem delu Novega testamenta v posvetilu kralju Maksimilijanu glede hrvaščine zapisal, da jo »gebrauchen alle Crobaten, Dalmatiner, Boßner, Syrffen vnd Türcken biß gehn Constantinopel.« V posvetilu kralju Maksimilijanu 1562 je Trubar ob kranjščini uporabil tudi izraz ilirski (»das Creinerisch, Illyrisch, Crobatisch, Dalmatinisch, Boßnarisch, Sürfisch vnd Bolgarisch Christlich arm Volck), ki se mu je sicer raje izogibal,[15] a je bil v Evropi nasploh že znan.

Treba pa je še poudariti, da Trubar dosledno razločuje med pojmoma slovenski in hrvaški, ki ju kot etnika razločevalno postavlja enega ob drugem. V skladu s tem tudi nikoli ne uporablja izraza windisch za hrvaški. Windisch večkrat uporablja za bežjaški, die Windischen oder Sclauen pa za prebivalce »regio Sclauoniae« ali za Vramčev »Slovenski orsag«.

3.

Kako je Trubar prišel do imena Slovenci, Sloveni? Kompetentnejšim prepuščamo domnevo, da so davni predniki Trubarjevih Slovencev in Slovenov v zahodnem panonskem prostoru in v vzhodnem alpskem svetu prinesli ime ob naselitvi s seboj. To je zelo verjetno in moglo je potekati skupaj z Zahodnimi Slovani (Slovaki), ki kljub kasnejšemu ogrskemu klinu prav tako do danes ohranjajo to ime. Pomisliti smemo, da so Slovane latinsko govoreči zahodni sosedje poimenovali po njihovem lastnem imenu. Moralo še je v avtentični obliki ohranjati v Kocljevi kneževini in kasneje na njenih tleh. Omogočilo je, da je prek sekundarnega latinskega imena Sclavi, Slavi nastal toponim Sclavonia, ki se je mnogo kasneje spet poslovanil, pokrival pa je severozahodno panonsko območje, prostor Kocljeve kneževine in porečje Drave in Save, medtem ko se je desno ob Savi uveljavljalo ime Hrvatov.

Imena Slovenci in Sloveni Trubar brez žive navzočnosti in rabe ne bi mogel zapisati in uporabljati. Živo vsakdanjost še posebej potrjuje ime jezika »slovenščina«. Da ni pojma Slovenija — Trubar enkrat zapiše Windischland[16] — ali ekvivalenta, je posledica uveljavljenih regionalnih upravnih enot, mark, vojvodin, grofij, ki so ime dobile po latinskih imenih Carinthia, Carniolia, Styria in podobno.

Do premene Slovenci — Sloveni je Trubar mogel priti tudi ob praksi svojih prevajalskih sodelavcev Antona Dalmata in Štefana Konzula. Trubarjevo naslavljanje »Slovenci in Hrvati« sta ta dva smiselno obrnila in prevedla: »k vam Hrvatom i Slovinom« v glagolskih Artikulih 1562, oziroma: »kad mi ubozi sluge Isukrstovi Hrvatom i Slovinjem na dobro ...« v Prvem delu cirilskega Novega testamenta 1563.

Trubar se je v kasnejših letih odločil za varianto Sloveni verjetno v prepričanju, da je dojemljivejša sosednim južnim Slovanom. Tako je skušal k njim krajšati pot slovenske knjige, namenjene širjenju čistega evangeljskega nauka.

»Tertium comparationis« v tem razpravljanju nudi delo Antona Vramca, v Ormožu rojenega Spodnještajerca. Napisal je knjižico Kronika vezda znovič spravljena kratka slovenskim jezikom, Ljubljana 1578. V njej je večkrat zapisal ime Slovenec, slovenski, npr.: Szlowenzi, zlovenzki, zlovenzka zemla, na Zlouenich, na Szlovennieh. Zapisal je torej tudi dva lokativa (česar pri Trubarju ni), in sicer v današnjem pomenu: na Slovenskem torej, pri Slovencih. Seveda je tem Slovencem treba dodati toponim Bezjak, ki etnik prostorsko določa. Kroniki, ki se največ ukvarja z ogrsko zgodovino, je Anton Vremec napisal latinsko posvetilo magnatom »regni **Sclauoniae**«, in sicer v slovenskih Brežicah, ter ga je podpisal kot »Parochus in Rain etc«. V tem istem Rainu, slovenskih Brežicah, se je v 2. polovici 14. stoletja rodil Georgius Henrici de Rayn, kasnejši humanist Georgius de **Sclauonia**, ki je umrl 5. 5. 1416 v Toursu. Poleg Windische Mark je Trubar uporabljal tudi ime Do-

[15] Psevdonim prve Trubarjeve knjige je, kot je znano, Philopatridus Illyricus, ilirsko ime pa je sicer zapisal še dvakrat v nemških posvetilih.

[16] »... Ich hab (...) vill erlernt vnd aus derselbiger 17 jar nacheinander jm Windischland gepredigt.« — Pismo H. Bullingerju 13. 9. 1555; prim.: J. Rajhman, PPT, 23.

lenjska, Unter-Crein, in morda je mislil na Dolenjce tudi z imenom Niederländer, ki ga povezuje z Bezjaki.

Razmejitve v tem prostoru obakraj Save in Kolpe niso bile ostre: Živahne upravne in vojaške komunikacije so potekale spričo skupne hrvaško-slovenske protiturške brambe in tudi kmečki upori so vzplamteli hkrati po obeh področjih. Vramec piše v Kroniki, str. 64 za leto 1573: »Kmeti na Slovenjeh vstali i zdignili su se bili proti svoje gospode, i plemenitim ljudem ...« Ni mogoče prezreti, da ogrski domovinoznanec Joannes Sambucus na karti svoje knjige Illyricum (Dunaj, 1572) zapiše Windische Mark na prostoru levo od Save, med kraji Gradacu, in Kaptol (Zagreb) na jugu ter Varaždinom in Dravo na severu, vzhodneje od te Slovenske marke pa je že turška meja in onstran Česme oziroma Nove se začne Sclauonia. J. Sambucus je z Windische Mark poimenoval isto kot Vramec s »Slovenski orsag«. Kasnejša Slovenska krajina, slovensko ime za Prekmurje in Medjimurje, v tem prostoru nadaljuje kontinuiteto imena Slovenec, kakor jo hrvaški kajkavski pisci 17. in še deloma 18. stoletja izpričujejo z imenom Sloven, Slovin, Slovjen, slovenski, torej se uporablja in je zapisano povsod tam, kjer je zaživelo kulturno, književno življenje. Ime Sloven, slovenski v tem celotnem prostoru zlasti močno poudarja Pavel Ritter Vitezović v knjigi Kronika aliti spomen vsega svieta vikov, 1696. V pripisu, Pridavku, govori o razširjenosti slovenskega imena, a nasproti njemu zagovarja rabo imena ilirski. Vitezovićeva Kronika je glede zgodovine vseh slovenskih dežel celo bogatejša, zanimivejša od Vramčeve ter glede slovenskih toponimov natančnejša — tako Valvazorjev učenec piše nepohrvateno, slovensko ime za Koroško — čeprav je precej črpal iz Vramca: Kontinuiteta rabe imena Slovenec, slovenski je ostala dolgo neprekinjena, kar priča, da je bilo živelo kot od davnine podedovano in kot edini etnik v 16. in 17. stoletju na vsem severozahodnem delu Kocljeve panonske kneževine.

4.

Trubar je zapisal za tisti čas dolgo vrsto imen dežela, krajev, ljudstev in narodov, ki je še zdaleč ne dosega skupno število zapisanih imen vseh drugih slovenskih in hrvaških protestantskih piscev. To se je zgodilo prvič v slovenski narodni in kulturni zgodovini, prvič že prav v začetnem obdobju razvoja slovenske književnosti in pisne kulture, kakor da bi se stoletja vse to nabiralo in spričo Trubarjeve pobudniške ustvarjalnosti na različnih področjih privrelo na dan. Da je Trubarjevo zapisovanje imen ljudstev in dežela izhajalo iz tedanje žive splošne rabe, tudi rabe v upravnodržavni določenosti Slovencev, ni nikakega dvoma, kakor je hkrati očitno, da je imelo izrazito narodnoznačevalni, povezovalni pa etnično združevalni pomen. Takšno sklepanje potrjujeta dve okoliščini: Toponime in imena dežela Trubar združuje z etnikom, narodnim imenom Slovenci oziroma die Windischen. Dalje: Imena, zapisana v slovenščini, pa tudi v nemščini, skoraj dosledno in nadvse značilno poudarja z občutenjsko izrazitimi pridevki, ko gre za njegove ljube Slovence, česar ob drugih etnikih seveda ni.

Členitev po deželah je značilna za obdobje od 1555 do 1567, ko Trubar izrazito poudarja enakovrednost in enako pomenljivost treh središčnih slovenskih dežel, Kranjske, Spodnještajerske in Koroške, njim pa etnično enakopomensko dodaja upravno niže konstituirane pokrajine od Goriške grofije, Krasa do Istre, iz tradicije poimenovanja še žive, upravno pa že mrtve Slovenske marke, ob kateri navadno prišteje še deželo Bezjakov, torej Slovencev v Ogrski. Takšno označevanje in naštevanje je dano v paradigmi, priobčeni v slovenskem predgovoru Evangelijem svetega Matevža 1555. Dve leti kasneje jo ponovi v nemškem predgovoru kristjanom in prebivalcem slovenskih dežel v Prvem delu Novega testamenta 1557. Ujemanje in soglasje je popolno in se potrjuje tudi v Trubarjevi nemški korespondenci. Takšno poimenovanje ostaja v Trubarjevem pisanju in objavljanju živo vse dotlej, dokler našteva imena dežela, ki jih povezuje z enotnim narodnim imenom Slovenci. Ka-

sneje se imenu Slovenci pridružuje ime Sloveni in ta skrajšana oblika prevladuje od leta 1567. Ima identični pomen s prejšnjo, le da ostaja brez naštevanja vseh slovenskih dežel. Pridružuje ji le toponimno označujoče ime Kranjci, kranjski, s čimer čustveno poudarja odnos do svoje najožje deželne določenosti. Drugi slovenski protestantski pisci, npr. Krelj, Dalmatin, imena Sloven ne uporabljajo, ampak le Slovenec. Izraza Sloveni ni mogoče pri Trubarju povezovati s pomenom kasnejšega imena Slovani, ker k Slovenom Trubar ne prišteva Hrvatov, ki jih tudi ni nikoli imenoval z »die Windischen«.

Trubarjevo uporabljanje poimenovanja dežela in ljudstev je nenavadno pogostno, čeprav je to splošna značilnost tedanjega in kasnejšega časa. Poleg prvenstvenega narodnooznačevalnega, ozaveščajočega pomena med ljudstvom je vplivalo na zavest in vedenje tudi posameznih naslovljencev velikašev ali stanov o razprostranjenosti posameznih dežela pa njihovi etnični in jezikovni povezanosti. To ob zbiranju sredstev za pripravljanje in tisk protestantskih knjig ni bilo nepomembno. Celostno Trubarjevo dojemanje slovenskih dežel in etnične enotnosti ljudstva se kaže tudi v njegovem prizadevanju in prizadevanju drugih pobudnikov in uresničevalcev reformacije pri Slovencih za vzajemno gmotno podpiranje s strani stanov in deželanov v vseh treh najviše upravnopolitično konstituiranih deželah, kar je svoj vrhunec doseglo ravno ob izdaji slovenske Biblije. Vzporedno s poglabljanjem vzajemnosti se je krepila zavest etnične enotnosti in pripadnosti. Merilo tega je tudi jezik slovenske protestantske knjige, ki se je v nekaj desetletjih povzpel do standardizacije, doživel potrditev prav v skupni izdaji slovenske Biblije tudi v jezikovnem pogledu in ga zadržal v naslednjih stoletjih, saj je npr. bohoričica, izpopolnjeni pravopis in pisava protestantov, v rabi v vseh slovenskih deželah prav do uvajanja nove slovenske pisave v 19. stoletju. Sprejetje iste pisave v vseh slovenskih deželah znotraj Avstrije je vsekakor nasledek Trubarjevih prizadevanj v ozaveščanju vzajemnosti in etnične edinosti, v čemer je imelo poimenovanje in ozaveščanje prebivalcev slovenskih dežela z enim, skupnim etničnim imenom nedvomno odločilni pomen. Ta se potrjuje tudi v primerjavi s Hrvati, ki dolgo niso prišli do skupnega imena in šele z ilirizmom do skupnega, enotnega pravopisa.

Trubar je Slovence in slovenski prostor dojemal celostno. To se zlasti kaže tudi v soodnosu z drugimi slovanskimi narodi oziroma nasproti njim, posebno nasproti Slovanom na Balkanu. Ker se je do odločilne mere ravnal po jezikovnih značilnostih, je k Slovencem prištevал tudi kajkavske Bezjake, ki so se po njegovih besedah antropološko, versko običajsko kot ogrski Slovenci razločevali od Hrvatov čakovskega idioma. Vendar pa ga je pretanjeni jezikovni posluh tudi opozarjal, da bezjaška slovenščina le ni čisto identična (Skalić) s slovenščino središčnih in obrobnih slovenskih dežel.

Kakor iz posameznih primerov, zlasti v zvezi s prizadevanjem za uraško slovensko in hrvaško prevajalsko delo in za financiranje, izstopa Trubarjevo taktično ravnanje,[17] ko se obrača k mecenom, podpornikom in sodelavcem, se glede Slovencev, slovenskih dežela, slovenskega imena, Trubar ni nikoli podrejal ideološkim ali pragmatičnim ciljem in potrebam. Nikoli ni odstopal od temeljnega, že v začetku svojega delovanja jasnega stališča: da so Slovenci jezikovno, zgodovinsko, antropološko in kulturno v primerjavi s sosedi samostojen, samobiten narod. Zaradi tega ni pristal na nikakršno jezikovno zbliževanje ali celo zenačevanje s kakim drugim, četudi najbližjim narodom, kar je bil želel in predlagal Vergerij. Kot najbližje je Trubar vsekakor dojemal čakovce, vendar jih je v okviru Slovanov na Balkanskem polotoku pojmoval kot jezikovno obrobne, medtem ko je tipični idiom južnih Slovanov po Trubarjevem prepričanju jezik Dalmatincev in Bosancev. Medsebojno jezikovno diferenciacijo balkanskih Slovanov, ki se kaže tudi v dvojni pisavi in različni veri, je nasploh poznal, kakor se vidi iz njegovih izjav, a se je je premalo zavedal,

[17] Prim.: Janez Rotar: Delo Primoža Trubarja za glagolsko in cirilsko knjigo. — Glasnik SM, X, 1986, 1, 23—42.

ko se je trudil za poenotenje, kakor ga je bil uspešno izvedel pri Slovencih. Najbrž iz taktičnih namenov in iz te okoliščine izvira dejstvo, da je jezik balkanskih Slovanov poimenoval kot hrvaški jezik. Pri tem so ga vodili tudi pragmatični razlogi, kar se potrjuje s tem, da je vendarle redno našteval imena vseh balkanskoslovanskih dežela, kolikor jih je pač poznal oziroma je zanje vedel. Ravnal je torej po enakem načelu kot pri svojih »ljubih Slovencih«, ko je našteval njihovo deželno pripadnost, že takrat globoko vtisnjeno v zavest ljudstva in stanov.

Zusammenfassung

TOPONYMIKA UND ETHNIKA IN TRUBARS VORREDEN UND WIDMUNGEN

Janez Rotar

Der Beitrag behandelt Trubars Bezeichnungen für die slowenischen, kroatischen und südslavischen Länder und Völker, wie er diese im Zusammenhang sieht und voneinander unterscheidet, was in den Jahren 1557 bis 1562 besonders häufig vorkommt, wo er mit Gleichgesinnten und Mitarbeitern bemüht ist, das Wort des Evangeliums unter den Südslaven zu verbreiten. Trubar schrieb die Namen in deutscher und slowenischer Sprache, einigemale auch lateinisch.

Im Slowenischen bezeichnet er die Slowenen mit 'Slovenci', manchmal auch mit 'Sloveni', was ein Synonym ist zu 'Slovani', der Bezeichnung der Slaven. Im Deutschen nennt er Slowenen und Slaven 'Windische', aber aus dem Kontext geht die genauere Unterscheidung hervor: »... jm lanndt Crain vnd in anderen vmbligenden windischen und crabatischen ländern«. Stark berücksichtigt wird das Bewußtsein der Landeszugehörigkeit, Istrien und die Slowenische Mark werden regelmäßig zu den slowenischen Ländern gezählt. Das ostslowenische Gebiet unter Ungarn verbindet er manchmal mit den Besjaken. Ob Trubar auch die Besjaken zu den Slowenen rechnete oder sie für die nahesten Sprachverwandten hielt (anders als die Kroaten), bleibt offen zugunsten der ersten Möglichkeit. Für die zweite Möglichkeit jedoch sprechen die Worte: »... das jch allein die Creiner, Vntersteyrer, Kherner, Histerreicher vnd die Windischen Märkherren, vnd nicht Beßjackhen, Crobaten, Behaim oder Poln zum arbitros vnd richter meiner geschriffte haben will« (aus einem Brief an den Herzog Christoph von Württemberg, Kempten, den 8. 3. 1560).

Kroaten und andere Südslaven hat Trubar regelmäßig im Zusammenhang gesehen. Als Kroaten bezeichnet er das Volk vom rechten Ufer der Kolpa (Kúpa) und erkennt und unterscheidet sie von den anderen durch ihren štokavischen Dialekt, der dort von zahlreichen hierher geflüchteten Uskoken gesprochen wurde, die sprachlich mit den Bosniern und Serben identisch sind. Diese und die noch entfernteren Bulgaren kannte Trubar nicht näher und nannte ihre Sprache allgemein kroatisch, bei liturgischen Fragen ausnahmsweise auch serbisch. Was die Trennung von Slowenen und Kroaten betrifft und die Verbindung der letzteren mit den Serben, so hat Trubar sich hier weniger auf das Bewußtsein der Landeszugehörigkeit als auf sein außerordenliches Gehör für die Unterscheidung von Dialekten und verwandten Sprachen verlassen.

Ignacij Voje

UTRJEVANJE SLOVENSKIH MEST ZA OBRAMBO PRED TURŠKIMI NAPADI

Nekoliko dopolnjeno besedilo referata na znanstvenem zborovanju »Vojne krajine v jugoslovanskih deželah v novem veku do karlovškega miru 1699. leta«, Beograd 24. in 25. aprila 1986.

O utrjevanju mestnih naselij v slovenskih deželah še nimamo celovite slike. Zgodovinarji se niso specialno ukvarjali s to problematiko, čeprav najdemo v nekaterih splošnih delih o slovenski zgodovini[1] in v specialnih monografijah o posameznih mestih[2] konkretne podatke. Ta vprašanja so poglobljeno obravnavali predvsem umetnostni zgodovinarji, toda te je v prvi vrsti zanimal umetnostni vidik.[3] Razumljivo je, da tudi v njihovih razpravah najdemo veliko konkretnih podatkov o času gradnje fortifikacijskih objektov, o prezidavah, gradbenih mojstrih, ki so dela izvajali, o cenah gradbenih storitev, o vzdrževanju utrjenih objektov in podobno. Proučevanje te problematike je sila otežkočeno zaradi tega, ker se je ohranilo relativno malo podatkov o gradnji obzidij in utrjevanju nasploh, pa tudi zato, ker so podatki o tem raztreseni po raznih arhivskih serijah in fondih v naših in tujih arhivih. Značilno je tudi to, da so se tlorisi, skice, vedute mestnih naselij in njihovi obrambni objekti ohranili šele od srede 16. stoletja, v večjem obsegu pa šele od 17. stoletja dalje in da se je materialnih ostankov obzidij in drugih obrambnih objektov ohranilo zelo malo, ker so obzidja na veliko rušili že konec 18. stoletja.

Moj namen je povzeti rezultate dosedanjih proučevanj omenjene problematike in v sintetični obliki podati zaokroženo sliko utrjevanja slovenskih mest v zvezi s turškimi napadi. Časovno se omejujem na obdobje od sredine 15. stoletja, ko se v zvezi z okrepljenimi turškimi napadi začenja prva faza prezidave in preureditve srednjeveških mestnih obzidij. Najdlje se bom zadržal pri obravnavi 16. stoletja, ko po Mohački bitki leta 1526 doseže gradnja obrambnih objektov svoj vrh. Dotaknil pa se bom tudi 17. stoletja, ko se zaradi novega pritiska Turkov neposredno pred Dunajsko vojno (1683—1699) izdelujejo novi sodobni načrti in projekti mestnih fortifikacij, od katerih pa so bili le nekateri realizirani. Teritorialno se bom omejil na področje Kranjske ter slovenskega dela Štajerske in Koroške, torej na področja, ki so v času turških vpadov največ trpela, ki so predstavljala bariero in obrambno linijo pred turškim prodorom proti srednji Evropi in ki so bila najbolj vezana na Vojno krajino.

Za boljše razumevanje dajem kratek pregled nastanka in razvoja mestnih naselij v slovenskih deželah v srednjem veku. Na slovenskem etničnem teritoriju je

[1] Milko Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 322; Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda, III. zv., Ljubljana 1956, str. 64; Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, 3. zv., Ljubljana 1913, str. 321.

[2] Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939 (reprint 1984), str. 38, 39; Pavle Blaznik, Škofja Loka, 1974, str. 40—43, 54—57, 156—163, Jože Dular, Metlika skozi stoletja, Metlika 1961 (II. izdaja 1978), str. 8—10; Cene Avguštin, Zgodovinsko-urbanistična in arhitekturna podoba Škofje Loke, Loški razgledi 23, 1976, str. 15—24; Kostanjevica na Krki — Ob sedemstoletnici mestnega obstoja (zbornik), Kostanjevica 1953; Ormož skozi stoletja (zbornik), Maribor 1974; Krško skozi čas 1477—1977 (zbornik), Krško 1977; 500 let mesta Kočevja (zbornik), Kočevje 1971 itd.

[3] Predvsem so se s to problematiko ukvarjali Jože Curk, Nace Šumi, Ivan Komelj, Cene Avguštin in Ivan Stopar.

bilo konec srednjega veka 27 mestnih naselij in okrog 70 trgov.[4] Prva mesta so bila ustanovljena na periferiji slovenskega etničnega ozemlja na Koroškem (Breže o. 1100, Šentvid ob Glini 1176/1224, Beljak 1192/1240, Velikovec 1147/1252, Celovec 1181/1279, Slovenj Gradec 1251/1267, Pliberk 1370). V osrednjem delu slovenskega teritorija so se začeli trgi spreminjati v mestna naselja šele v 13., nekateri pa v 14. stoletju (Ptuj pred 1250, Maribor 1209/1254, Radgona 1265, Slovenska Bistrica 1313, Brežice 1322, Ormož 1331, Kamnik 1204/1228, Kranj 1204/1228, Ljubljana 1220/1243, Kostanjevica 1220/1243, Škofja Loka 1274, Metlika pred 1335, Novo mesto 1365, Črnomelj pred 1374, Gorica 1398). V glavnem so bila to deželnoknežja mesta, le manjše število pa jih je pripadalo teritorialnim fevdalnim gospodom (Kostanjevica in Ljubljana Spanheimom) ali škofom (Breže, Brežice, Ormož — salzburškim škofom; Škofja Loka — freisinškim škofom). Mestnim naseljem so bili podeljeni različni privilegiji. Eden od osnovnih znakov mestne svobode in samouprave je bilo obzidje. Zaradi tega so bila ta mesta od 13. stoletja obdana z obzidjem, medtem ko za trge to ni veljalo in so tako predstavljali odprta naselja. Mestna naselja so bila grajena na različnih točkah, pod fevdalnim gradom, na rečnih otokih, okljukih rek, med hribom in reko. Njihov položaj dokazuje, da so pri izboru lokacije za mesto poleg ostalega odločali tudi strateški razlogi.

Na intenzivnost gradnje posameznih faz obrambnih objektov in na njihovo modernizacijo so vplivali turški vpadi in približevanje meje osmanske države po sestim Habsburžanov.[5] Na drugi strani je imela močan vpliv izgradnja Vojne krajine. Pregled gradnje in modernizacijo mestnih obzidij bom povezoval s posameznimi obdobji turških vpadov na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju.

V prvem obdobju turških vpadov, ki je trajalo od 1408 do 1425, imajo turški vpadi čisto sporadičen značaj. Glavni namen je bil brez dvoma rop. Napadi leta 1408, 1411, 1425 ali 1426 so bolj skrajni konci večjih roparskih pohodov na Hrvaško. Edino oba napada leta 1415 moremo povezati z aktivnostjo bosenskega fevdalca Hrvoje Vukčića, ki se je s pomočjo Turkov maščeval ogrskim velikašem, svojim sovražnikom, med katerimi je bil tudi celjski grof Herman II. Od leta 1421, ko je prišel na oblast sultan Murat II., pa do 1469 ni v virih ugotovljen noben turški vpad v slovenske dežele. Kot glavni vzrok za ta dolgoletni premor navajajo obrambne akcije ogrskega kralja Matije Korvina in uspešno borbo albanskega fevdalca Đerđa Kastriota Skenderbega, ki je vezal velike turške sile.[6]

Iz tega časa nimamo veliko podatkov o prezidavah in dozidavah obstoječih srednjeveških obrambnih objektov in obzidij. Nekaj konkretnih podatkov iz tega obdobja pa imamo za Ljubljano. Ker je bilo obzidje Novega trga, predela na levem bregu Ljubljanice, v zelo slabem stanju, je vojvoda Ernest leta 1416 izdal ukaz, naj se zgradi zanesljiv obrambni sistem. Čeprav izgradnja obzidja, vezana na ta odlok, ni bila izvedena najbolj solidno, je kljub temu uspešno prestala svojo prvo preizkušnjo. Leta 1442 je celjski grof Herman II. oblegal Ljubljano v vojni s Habsburžanom Friderikom III. Zaradi povečane nevarnosti s strani Turkov je Friderik III. večkrat ukazal, da morajo vsi podložniki iz okolice Ljubljane opraviti tlako pri gradnji in popravilu obzidja (leta 1448, 1451, 1463).[7] Podoben ukaz je Friderik III.

[4] Zgodovina Slovencev, CZ Ljubljana 1979, str. 191—193.

[5] Po zavzetju Bosne 1463 so se v dolini Sane približali Turki Metliki v Beli krajini najbližjemu mestu Kranjske na manj kakor 100 km. V času bosanskega namestnika Ferhad paše se je približala meja Bosne slovenskim deželam v letih 1576/77 na 45 km in pod Hasanom pašo, ko se je 1592. leta ustavil zadnji turški sunek iz Bosne, pa okrog 20 km od Bele krajine. I. Voje, Vplivi Osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju, Zgodovinski časopis (ZČ) 30/1—2, Ljubljana 1976, str. 4—5.

[6] Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, Kronologija, obseg in vpadna pota, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo (GMDS), letnik XXIV, Ljubljana 1943, str. 1—60; isti, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593), ZČ IX, Ljubljana 1955, str. 26—62; I. Voje, Problematika turskih provala u slovenačke zemlje i organizacija odbrane u XV i XVI veku, Istorijski časopis, knj. XXV, Beograd 1978, str. 117—120.

[7] Ivan Vrhovec, Topografiški opis Ljubljane in zgodovina ljubljanskega mestnega zastopa v minulih stoletjih, Letopis Matice slovenske za leto 1885, Ljubljana, str. 191—193; Ivan Komelj, Utrdbena arhitektura 16. stoletja v Sloveniji, Zbornik za umetnostno zgodovino, N. V. VII, Ljubljana 1965, str. 79. Friderik III. je ukazal, da se 1451 na podoben način utrdi Kamnik.

izdal leta 1448 tudi za Slovenj Gradec. Od podložnikov iz okolice mesta je zahteval, da okrog njega izkopljejo jarek in utrdijo okope.[8] Znano je, da je mesto Maribor po letu 1437 posvetilo svojim utrdbam večjo skrb. Po letu 1455 so obnavljali mestna vrata in dvižne mostove preko jarkov.[9]

Srednji vek se je poslavljal od naših dežel v zelo nestabilnih razmerah, ki so se kazale v krizah na političnem, gospodarskem in cerkvenem področju. V politiki se je to odražalo v vojnah, ki so pretresale dedne dežele Habsburžanov v drugi polovici 15. stoletja. To so bile vojne za dediščino celjskih grofov, vojne z upornim plemstvom in vojne z ogrskim kraljem Matijo Korvinom. Še posebej so na razmere v deželi vplivali turški vpadi, ki so od 1469 dalje neusmiljeno pustošili slovenske dežele. To drugo obdobje najsilovitejših turških vpadov traja od 1469 do 1483. Od prve se druga faza razlikuje po tem, da imajo Turki v tem drugem obdobju namen deželo izčrpati do takšne mere, da bi jo bilo mogoče osvojiti, kar je bil njihov cilj. To je čas najobsežnejših in po posledicah najtežjih vpadov na slovensko ozemlje. Pri vpadih so sodelovale velike sile turških konjenikov. To je bilo potrebno zaradi tega, ker so morali turški oddelki preiti hrvaško ozemlje, ki je bilo v tem obdobju dokaj prostrano. Pri teh vpadih so poleg redne bosenske vojske sodelovali predvsem akindžije. V tem drugem obdobju so bili nekateri turški vpadi kratkotrajni; Turki so kdaj pa kdaj plenili le v kratkih sunkih skozi posamezni okoliš, včasih pa so se ustavili v kakem kraju za daljši čas in plenili po njegovi širši okolici. Štirikrat so ob istem pohodu obiskali vse tri glavne slovenske pokrajine (Kranjsko, Koroško in Štajersko) — leta 1473, 1476, 1478 in 1480. Sicer pa so se napadi omejevali navadno na manjše predele posameznih pokrajin. Ob napadih je najbolj trpela Kranjska. Po nekem poročilu kranjskih deželnih stanov iz leta 1508 so Turki v zadnjih štiridesetih letih plenili po Kranjski sedemindvajsetkrat. Turki so se v njej zadrževali po 14 dni, pa tudi po ves mesec.

V ta čas spadajo tudi pohodi prek Tržaškega krasa do Soče in v Furlanijo. Ti pohodi namreč niso imeli samo plenilnega značaja, marveč so spadali v širše zasnovano turško vojskovanje z Benetkami. Te vpade torej lahko vključimo v širše akcije vojskovanja osmanske države z beneško republiko.

Štajersko so v tem obdobju redkeje prizadeli vpadi, ki so jih Turki usmerili proti Kranjski; pogosteje so tja prihajali iz Slavonije, ki je bila takrat tudi pod udari Turkov. Zato je težke čase preživljal zlasti pas vzdolž vzhodne deželne meje od Pohorja do spodnje Savinje. Na Koroško so prišli Turki le ob svojih največjih pohodih in to prek prelazov v Karavankah. Smrt sultana Mehmeda II. Osvojitelja (1481), poraz Turkov pri Uni 1483 in nato sklenjeni mir z ogrskim kraljem Matijo Korvinom zaključuje to dobo velikih turških napadov. Ko je po smrti Mehmeda II. zavladal miroljubni Bajezid II., je nastopilo za Kranjsko in sosednje dežele novo obdobje, za katerega je značilen sorazmeren mir. Seveda to ne pomeni, da so v tem relativno mirnem obdobju vpadi povsem prenehali.[10]

V drugem obdobju pogostih in uničujočih turških vpadov raste strateški pomen utrjenih mestnih naselij. Zaradi tega so bili že v 15. stoletju nekateri trgi povzdignjeni v mesta. Cesar Friderik III. je po najtežjih turških vpadih po letu 1469, zaradi katerih je prišlo do velikega zmanjšanja sposobnosti plačevanja državnih davkov, skušal deželi pomagati na ta način, da je nekaterim odprtim trgom podelil mestne in druge pravice in jim s tem dal tudi pravico do gradnje obzidja.[11] Te pravice so

[8] Ivan Grobelnik, Slovenj Gradec v srednjem veku, Slovenj Gradec ob 700-letnici (zbornik), 1951, str. 19. H. Pirchegger v svoji Geschichte der Steiermark navaja, da je bilo obzidje Slovenj Gradca pozidano med 1251 in 1267. Kot glavni vzrok navaja velik strateški moment, kajti Slovenj Gradec je ležal na važni cesti, ki je vodila proti Koroški. Kasneje so obzidje dograjevali in popravljali. V večjem obsegu so izvajali dela na utrjevanju v času turške nevarnosti.

[9] Jože Curk, Urbano-gradbena in komunalna zgodovina Maribora, Kronika 31/2—3, Ljubljana 1983, str. 148—157.

[10] Jug GMDS XXIV, passim.

[11] Fran Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, str. 14, 15.

dobili trgi Krško[12], Kočevje[13], Višnja gora[14] na Dolenjskem, Lož[15] na Notranjskem ter Radovljica[16] na Gorenjskem. Trgi na Dolenjskem in Notranjskem so ležali na strateški poti, ki je služila Turkom kot vpadna pot za prehod preko Dolenjske do Ljubljane in dalje na Kras. Cesar se je pobrigal tudi za Ljubljano, ki je predstavljala že v tem času strateško zelo pomembno točko. Ljubljana je namreč doživela več turških obleganj, a že v času prvega, leta 1472, je bilo srednjeveško obzidje tako močno, da je lahko kljubovalo turškim napadalcem. Zaradi permanentne nevarnosti je cesar 27. januarja 1478 ukazal vsem prebivalcem, ki stanujejo 4 milje okrog Ljubljane, da sodelujejo pri izgradnji obzidja okrog Ljubljane.[17]

Celje je pod celjskimi grofi šele leta 1451 dobilo mestne pravice. Med meščanskimi naselbinami je bilo edino Celje tako mesto, da je bilo možno približati utrdbeni sistem pravokotni obliki; zaradi neomejenega, in ravnega terena in zaradi pravokotno na reko usmerjene podolžne oblike prvotnega trga ni bilo ovire za nastanek idealne mestne tvorbe. Med 1450 in 1473 so zgradili mestno obzidje, ki je imelo 8 stolpov in 4 vrata, dvojno vrsto strelnic, žlebasti venčni zidec ter leseni obrambni hodnik s sedlasto streho. Kot mestna fortifikacija je bilo obzidje skoraj idealno, saj je tvorilo nekoliko zapotegnjen pravokotnik formata: ca. 400 × 300 m in ščitile so ga štiri vode. Precejšnja dolžina obzidja (1400 m) je zahtevala velike obrambne napore, vendar je Celje leta 1492 ob velikem turškem napadu dokazalo svoje obrambne sposobnosti, čeprav je bil obrambni sistem tehnično precej zaostal.[18]

Slovenska Bistrica se 1313 omenja kot mesto, trideset let kasneje pa je dobila pravice drugih deželnoknežjih mest. V 15. stoletju je bila upoštevanja vredno trdnjavsko mesto, ki pa si je zaradi majhne gospodarske osnove počasneje celilo vojne rane kot Maribor in Ptuj. Še leta 1487 so bile; kot poroča Santonino, opazne poškodbe iz vojnih let 1446 in 1469. V tem času je imela Slovenska Bistrica obzidje, jarek in dva nasipa ter več vrat s starimi prostornimi stolpi.[19]

Kot sem že omenil, trgi niso imeli pravice, pa tudi ne potrebe za gradnjo obzidja. Kljub temu so v tem obdobju v nekaterih trgih na Štajerskem utrjevali ob-

[12] 5. marca 1477 je cesar Friderik III. povzdignil trg Krško v mestno naselje, prebivalce mesta pa proglasil za meščane. Cesar Friderik je v ustanovni listini navedel tudi vzroke za ta akt. Med drugim pravi, da je to napravil zaradi navala Turkov, ki so na njegovem krškem gospostvu in v tamkajšnjih krajih napravili veliko škode. Ker je pričakovati še novih turških napadov, se je odločil, da napravi svoj trg Krško za obrambno trdnjavo, da bodo njegovi ljudje v njej varni. Jože Mlinarič, Krško in njegova gospoščina v srednjem veku, Krško skozi čas 1477—1977 (zbornik ob 500-letnici mesta), Krško 1977, str. 24—44.

[13] Poleg Bele krajine je postala Kočevska glavno torišče turškega divjanja. Čez Kolpo so jih vodila vpadna pota običajno skozi Kostelsko, včasih pa od Vinice ali izpod Starega trga v Poljanah. Požganega trga, ki je stal na levem bregu Rinže, tržani niso več obnovili, ampak so na cesarjev ukaz postavili novo naselje v polotočni okljuki na njenem desnem bregu, kjer so ga močno utrdili z obzidjem in štirimi obrambnimi stolpi. S prekopom iz Rinže so ga spremenili v otok, ki je bil dostopen od severne strani po lesenem mostu čez reko Rinžo. Kočevsko mesto je bilo postavljeno na desni breg Rinže iz treh razlogov: da bi služilo kmečki okolici za tržišče, da bi bilo ugodno za promet na daljavo in da bi se moglo kar najbolj utrditi za obrambo. Takoj po zgraditvi je novo naselje cesar Friderik III. 1. maja 1471 povzdignil v mesto in mu dal mestna prava, Ivan Simonič, Zgodovina mesta Kočevja in Kočevske, 500 let mesta Kočevja, 1471—1971, Kočevje 1971, str. 5—15.

[14] Za Višnjo goro odreja cesarski privilegij iz leta 1478, da je treba trg, ki je dobil mestne pravice, premestiti na drug kraj (»... und benlhen vnsern Marckht daselbs zu Weyselberg zu ain zerichten vnd zu ainer Stat zu erheben ...«), I. Ev. Mauring, tekst ustanovnega privilegija v Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko IV, 1894, str. 30—32; Božo Otorepec, Ob 500-letnici mesta Višnje gore, Zbornik občine Grosuplje, 10, 1978, str. 277—294; Irena Vilfan-Bruckmüller, Višnja gora in njeno prebivalstvo v 16. stoletju. Ob petstoletnici mesta, Kronika 26/3, 1978, str. 155—158 (v poglavju »Topografija« prinaša nekaj novih zanimivih podatkov o gradnji obzidja v 16. stoletju).

[15] V predelih, ki so bili posebej na udaru turških vpadov, se je čutila potreba po izgradnji večjega števila utrjenih postojank. Na takem področju je ležal Lož, ki je imel ugodno strateško lego in je bil pomembno središče tranzitne trgovine na relaciji zaledje—primorje. Cesar Friderik je zaradi tega podelil 8. marca 1477 trgu Lož mestne pravice, to pa je med drugim pomenilo tudi pravico do gradnje obzidja (F. Komatar, Archiv-Inventare, Stadtarchiv in Laas, MMK XVII/1904, str. 44). Janez Šumrada, Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice, Notranjski listi I, Ob petstoletnici mesta Loža 1477—1977, Stari trg pri Ložu 1977, str. 31—40; Ivan Kranjc, Privilegij mesta Loža iz leta 1477, ibid, str. 41—53.

[16] Cene Avguštin, Zgodovinsko-urbanistične osnove Radovljice, Gorenjska 1, 1957—1958, str. 64—70, 112—125, 211—228.

[17] S. Jug, GMDS XXIV, str. 23; Sergij Vilfan, Zgodovina Ljubljane do začetka 16. stoletja, Zgodovina Ljubljane (zbornik razprav), Ljubljana 1984, str. 75—95; I. Vrhovec, Topografiški opis Ljubljane, pogl. I. »Obzidanje in utrditev Ljubljane«, str. 186—197. Pri utrjevanju Ljubljane so morali sodelovati tudi ujeti Turki.

[18] Jože Curk, O urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavinji, Obsotelju in Posavju, Celjski zbornik 1962, str. 225—254.

[19] J. Curk, Zgodovina urbanizacije v severovzhodni Sloveniji, ČZN 6, 1970, str. 244—282; isti, O utrjevanju slovenještajerskih mest v 16. stoletju, Kronika 30, 1982, str. 9.

jekte večjih razsežnosti, ki so v času turških vpadov služili kot zakloniščа. Konjice so bile lep primer tržne vasi, katere koncepcija je bila že od vsega začetka jasno zasnovana. Kot poroča Santonino leta 1487, je nekaj let poprej arhidiakon Valentin Fabri močno utrdil župnišče ter ga opremil z dvema stolpoma, jarkom in cisterno tekoče vode. Podobno stanje je bilo v Braslovčah, kjer so okrog leta 1455 obdali cerkev z močnim taborom s štirimi stolpi in dvižnim mostom. Tudi v Žalcu pri Celju, ki so ga Turki oplenili 1471 in 1480, so tržani zgradili obe trdnjavi v zahodnem delu trga: cerkveni tábor in Frengo. Tabor okrog cerkve je bil zgrajen do leta 1524 ter je imel štiri obrambne stolpe, Frenga pa je nastala okrog utrjenega doma Andreja Lilienberga po letu 1489. Frenga je z leti postala dobro utrjena obrambna organizacija. Leta 1487 opisuje Santonino, da je neutrjeni trg Šentjur imel svojo obrambno postojanko v utrjenem cerkvenem taboru. Tega so tržani zgradili po turškem napadu leta 1473.[20]

Relativni mir traja v slovenskih deželah do začetka vladavine sultana Sulejmana II. Veličastnega. Tedaj se začenja obdobje, za katero je v primerjavi z drugim obdobjem značilno, da sedaj vpadajo številčno manjši turški oddelki, toda v številnejših napadih. Tudi ta čas turških vpadov, ki traja nekako do leta 1532, označujemo kot zelo težko obdobje v zgodovini slovenskega naroda. Sedaj so v ospredju predvsem vpadi martolozov, ki se skrivajo po gozdovih na obeh straneh meje. Mnogo martoloških oddelkov se je zadrževalo po gozdovih okrog Kočevja, Loža in Snežnika. Tudi za to obdobje imamo podatke, da so Turki vdrli na Kranjsko okrog petdesetkrat. 30. marca 1527 je padel Obrovac, nekaj dni kasneje so Turki zasedli trdnjave v Krbavi: Udbino, Komić in Uršinj. Zlasti padec Udbine je pomenil za Kranjsko veliko povečanje nevarnosti. Zato odslej na vseh zasedanjih vsi deželni zbori Kranjske poudarjajo, da je treba Udbino Turkom odvzeti, saj je le-ta ključ Kranjske, Istre in Krasa. Prevladalo je mišljenje, da je v obrambi notranjeavstrijskih dežel sedaj Ljubljana prevzela njeno mesto.[21]

Ostrino turških vpadov je v tem obdobju občutila tudi Štajerska. Medtem ko so na Kranjsko in Primorsko vpadali predvsem oddelki bosenske vojske in akindžijske čete, je Štajerska doživela napad glavne turške vojske pod sultanovim vodstvom. Leta 1532 se je odpravil sultan Sulejman II. z veliko vojsko na pohod proti Dunaju. Pri Kisku (Kőszeg) ga je zaustavil Nikola Jurišić z majhno četo. Turško napredovanje je zadržalo brezuspešno obleganje Kiska. Ker se je medtem začelo jesensko deževje, se je sultan odločil za umik. Glavnina turške vojske se je valila mimo Gradca proti Lipnici in od tod po stari cesti do Maribora, Ptuja in Celja ter napravila ogromno škode. Ta veliki pohod, ob katerem so videle slovenske dežele prvič in zadnjič glavnino sultanove vojske, je pomenil hkrati tudi konec obdobja velikih turških vpadov.[22]

Politične spremembe po Mohački bitki 1526 so sprožile v slovenskih deželah nove akcije za okrepitev obrambnega sistema in gradnjo ali prenovo obrambnih objektov. K temu sta svoj delež prispevali še dve okoliščini: katastrofalni potres leta 1511, ki je porušil mnoge objekte v utrdbenem sistemu,[23] in povečana turška aktivnost v smeri proti srednji Evropi. Obmejna utrjena mesta in trdnjave turškim napadom ne bi mogle nuditi učinkovite obrambe zaradi zastarelih fortifikacijskih sistemov. Nujna je bila hitra intervencija, pri kateri bi mogli pomagati le italijanski gradbeni strokovnjaki. Zaradi tega je prišlo do cele vrste sistematičnih prenov na utrdbah, ki so bistveno spremenile videz naših gradov in mestnih obzidij. Novi koncepti utrjevanja so se uveljavili v zelo širokem razponu in heterogenih oblikah.

[20] J. Curk, O urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest: Konjice, str. 239—240; Braslovče, str. 238; Žalec, str. 252—253; Šentjur, str. 254.

[21] Jug, GMDS XXIV, str. 45—48.

[22] Arthur Steinwetter, Suleiman II vor Marburg, Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg . . . am Schlusse des Studensjahres 1887.

[23] P. Radics, Das grosse Erbeben in Krain im Jahre 1511, Drittes Jahresheft des Vereines des K. Landes-Museum, Ljubljana 1863, str. 116; V Ljubljani je potres leta 1511 porušil 8 stolpov in del obzidja. Potres je poškodoval tudi obzidja mest Kamnika, Škofje Loke in Tržiča.

Lahko so se prilagodili stari shemi — govorimo o renesančnih oklepih starih zasnov, lahko pa so se uveljavile docela nove sheme, ki so ustrezale novim potrebam. Možni so bili tudi delni kompromisi s starimi zasnovami. Dela pri obnovi in prenovi mestnih obzidij in utrdb ter gradov so trajala do konca 16. stoletja. Kljub temu nimamo v tem obdobju na slovenskem ozemlju niti enega mesta, ki bi ga mogli primerjati z velikimi novimi poligonalnimi pravilnimi zasnovami v Italiji (npr. Palmanova) ali z bližnjim Karlovcem.[24]

V prvem obdobju do 1530 so uvedli več samostojnih variant obrambnih shem ali so jih prilagodili starim, že obstoječim objektom. Do leta 1526 so sodelovali pri utrjevanju mest in gradov predvsem fevdalci in nekaj malega meščani. Od tega obdobja dalje varnost in obramba dežele ni bila več stvar privatne iniciative, temveč je postala načrtno izvajana akcija. Pri tem so se angažirali deželni stanovi in deželni knez. Glede tega je bila bitka pri Gorjanu leta 1537 pomembna prelomnica. Skrb za utrjevanje predvsem strateško pomembnih točk je prišla v pristojnost deželnih stanov in vladarja. Uveden je bil bastionski obrambni sistem, opremljen navadno s petkotnimi bastijami, z odprtinami za topove na ploščadi. Pri tem je imel pomembno vlogo predvsem napredek v oborožitvi, posebno učinkovitost izpopolnjene artlerije. Italijanski gradbeniki naj bi dali obstoječim fortifikacijskim objektom in sistemu moderno obliko. Trdnjave in obzidje naj bi bilo usposobljeno do takšne mere, da bi se lahko upiralo dolgotrajnejšemu in sodobnemu obleganju, ker je bila turška vojska v tem času za takšne akcije že usposobljena.[25]

V slovenskih deželah se je o širšem konceptu obnove fortifikacij začelo misliti šele po turški ofenzivi proti zahodni Evropi v letih 1529 in 1532. Takrat sta bili zgrajeni dolinski zapori pri Fali v Dravski dolini in v Kotljah pri Ravnah za obrambo Koroške. To so bile tako imenovane »turške šance«, ki so branile staro tranzitno pot iz slovenjegraške kotline proti Podjuni.[26] Podobne pregrade so bile zgrajene na prelazih Jezersko in na Ljubelju.[27] V ta sklop gre tudi izgradnja taboriščnega gradu Pobrežje nad Kolpo po letu 1551 za obrambo Bele krajine in preoblikovanje gradu Mokrice v trdnjavo trikotnega tlorisa okrog leta 1561 za obrambo Krškega polja.[28]

Po padcu Beograda 1521 in po bitki na Mohačkem polju 1526 je bilo jasno, da turški prodor v srednje Podonavje lahko zadrži edino venec močnih in modernih trdnjav ter utrjenih mestnih naselij. V ta venec lahko poleg Maribora uvrstimo še Ptuj, Radgono in Brežice.[29] Notranjeavstrijske dežele so gradu Brežice, ki je bil uničen 1515. leta zaradi napada kmečkih upornikov in kasneje še leta 1528, posvetile posebno pozornost kot strateško pomembni obmejni točki. Za gradnjo so dali na razpolago velika finančna sredstva. Ker so ležale Brežice na meji med Kranjsko in Štajersko, so se v tem kraju leta 1529 zbrali h komisijskemu ogledu stavbarji obeh dežel.[30]

Sistematična utrdbena dela so se v Brežicah začela leta 1530, v Mariboru in Ptuju pa leta 1548. To naj bi bila zadnja večja etapa v utrjevanju slovenskih mest, povezana z uvedbo novih razmerij v njihov utrdbeni sistem. Medtem ko se je dežela v Mariboru in Ptuju zadovoljila z modernizacijo obstoječega obzidja, ki ga je opremila z bastijami, bastioni, je bil v Brežicah zgrajen nov obrambni obod, ki je povečal mestni areal, obenem pa vključil grad v urbani in utrdbeni okvir mesta. Po gradbenem posvetu spomladi 1529 so ostanke starega gradu v Brežicah odstra-

[24] Nace Šumi, Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1966, str. 36.
[25] Jože Curk, O utrjevanju slovenještajerskih mest v 16. stoletju, str. 5.
[26] Franjo Baš, Turške šance pri Kotljah, Koroški fužinar, glasilo ravenskih železarjev, letnik IV, št. 5—6, Ravne 1954.
[27] Maks Dolinšek, Tri doline v koroški zgodovini, 720 let Ravne na Koroškem, Ravne 1968, str. 56—101.
[28] J. Curk, O utrjevanju slovenještajerskih mest, str. 5.
[29] J. Curk, Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v 16. in 17. stoletju, Zbornik za umetnostno zgodovino NV VII, Ljubljana 1965; na str. 48—50 prikazuje stanje mestnega obzidja Maribora, Ptuja, Celja in Brežic v prvi polovici 16. stoletja, torej pred modernizacijo; isti, Zgodovina urbanizacije v severovzhodni Sloveniji, str. 249—282.
[30] N. Šumi, Arhitektura XVI. stoletja, str. 32.

nili in po zamislih cesarskega gradbenika Jurija Dispatia iz Merana pri Roventi začeli graditi preprosto, toda močno trdnjavo rombastega tlorisa iz štirih okroglih ogelnih stolpov in štirih veznih zidov. Dela so se razmahnila šele med 1545 in 1551, ko je dežela dala denar, vodstvo gradbišča pa je prevzel Krištof Bresteniški. Utrdba je dobila značaj taborske trdnjave, značilne za Vojno krajino, in naj bi v prvi vrsti služila vojaškim, ne pa upravnim ali celo stanovanjskim namenom. Vse kaže, da je bila sredi dvorišča stolpasta stavba kot komandno središče. Tudi to je značilno za obmejne protiturške utrdbe. Najbolj idealno so bile zahteve glede gradnje protiturških utrdb uresničene okoli 40 let pozneje v Karlovcu.[31]

Ko je bila trdnjava v glavnem zgrajena, so večjo skrb posvetili mestnim utrdbam. Leta 1552 so začeli zbirati gradbeni material za njihovo obnovo. Ta obnova pa je v bistvu pomenila nov objekt, ki je med 1555 in 1570 zamenjal skromnejše srednjeveško obzidje iz prve polovice 14. stoletja z mnogo popolnejšim, renesančnim. To obzidje je povezalo mesto z gradom. Premoglo je tri utrdbe, stolpa pri spodnjih in zgornjih mestnih vratih in večjo bastijo. Vsa utrdbena dela je usmerjal mojster Domenico dell'Allio.[32]

V Mariboru in Ptuju so najprej modernizirali mestne utrdbe in šele nato gradova, v Brežicah pa ravno obratno. Ob tem so gradova v Brežicah in Ptuju vključili v mestni utrdbeni sistem kot njuni najtrdnejši obrambni točki, grad v Mariboru (Piramida) pa dejansko izločili iz mestnega obrambnega sistema s tem, da so mu pustili le funkcijo samostojne utrjene postojanke.

Potem ko je glavnina turške vojske pod sultanom Sulejmanom II. oblegala Maribor, je mesto doživelo svojo zgodovinsko preizkušnjo med 14. in 16. septembrom 1532, ko se je uspešno obranilo Turkov. Sledila je obnova poškodovanih utrdb in obzidja, ki pa je šele z denarno pomočjo štajerske dežele doživela svojo resnično modernizacijo v smislu renesančne fortifikacijske doktrine. Dela so s pripravami trajala 14 let (od 1548 do 1562). Rezultat te gradnje so bile štiri bastije: Koroška, obe vodni (Benetke in Vodni stolp) in Grajska.[33]

Z zgraditvijo bastionov je bila italijanska gradbena dejavnost v Mariboru končana. Italijanski gradbeniki se selijo na bližnji Ptuj. To mesto je bilo namreč v obrambnem smislu pomembnejše kot Maribor. Kot osrednja trdnjava na Dravskem polju je imel Ptuj funkcijo obmejne obrambne postojanke. Zaradi tega si je skušal kralj Ferdinand Ptuj podrediti, a mu je vedno primanjkovalo denarja. Šele 1556 je kupil to mesto od salzburških nadškofov in takrat je postal Ptuj mesto deželnega kneza. Šele tedaj se začne temeljita prezidava ptujske trdnjave in obzidja. Pod vodstvom italijanske gradbeniške družine dell'Allio so v desetletju po 1549 modernizirali predvsem zastarele mestne utrdbe. Leta 1556 je Antonio de Pivá porušil stari stolp, verjetno predhodnika današnjega mestnega stolpa. Okrog leta 1558 je bila končana prva gradbena faza, ki so jo vodili italijanski inženirji na Ptuju. Odločneje so se lotili gradbenih del pri utrdbah na Ptuju šele z nastopom vladavine nadvojvode Karla leta 1564. Dela sta vodila dva deželna gradbena mojstra, superintendant Francisco Theobaldi in Salustrio Peruzzi. Utrdbena dela so zajela predvsem jedro gradu ter južni in vzhodni plato grajskega hriba. Novi objekti so bistveno spremenili podobo srednjeveškega grajskega objekta in mu dali videz, ki ga je ohranil do danes. V samem gradu so posvetili največjo pozornost gradnji dveh pentagonalnih kazemateziranih bastij pri novem vhodu in pri minoritskem samostanu. Okrog 1580 so bila dela pri utrjevanju končana.[34]

Pri Radgoni, ki je predstavljala prav tako zelo pomembno točko v obrambnem sistemu štajerske meje, so z gradbenimi deli začeli leta 1546, nadaljevali pa vse do

[31] J. Curk, O utrjevanju slovenještajerskih mest, str. 6—7; isti, Brežice, gradbena zgodovina gradu in mesta, ČZN 17, Maribor 1981, str. 228—251.
[32] J. Curk, O utrjevanju slovenještajerskih mest, str. 7.
[33] J. Curk, Urbano-gradbena in komunalna zgodovina Maribora, Kronika 31, 1983, str. 148—157; isti, Mariborsko mestno obzidje, posebno v 16. stoletju, ČZN 16, 1980, str. 90—108.
[34] J. Curk, Ptujski grad, Kronika VI, 1958, str. 57—66; isti, O utrjevanju Ptuja v sredini 16. stoletja, ČZN 16, 1980, str. 109—130.

leta 1612.[35] Zaradi poškodb, ki jih je obzidje pretrpelo zaradi obleganja Turkov 1529. leta, in zaradi stalne turške nevarnosti so med 1550 in 1590 z deželno pomočjo postopoma utrdili tudi Slovensko Bistrico. Pozidali so oba južna ogelna stolpa, obnovili obzidje in oboja glavna mestna vrata, poglobili jarek ter učvrstili grad, ki je bil vključen v severozahodni ogel mestnega obrambnega sistema.[36]

Do leta 1520 je bila Ljubljana dokaj slabo utrjena. Šele po tem letu so začeli graditi novo obzidje, stolpe, bastione in jarke. Posebno pozornost so posvetili utrjevanju Novega trga. Dograjevali so mestna vrata, med katerimi so imela posebno vlogo Vicedomska vrata. Zaradi obrambe tega najvažnejšega in za sovražnikov napad najbolj dostopnega mesta so leta 1529 zgradili v bližini Vicedomskih vrat velik bastion iz lepo rezanega kamna. Mestni bastion na Grajskem hribu so zgradili med 1579 in 1580 poleg same trdnjave.[37] Ko je Italijan Domenico dell'Allio 1544 prevzel funkcijo »vrhovnega gradbenega mojstra slavonsko-hrvaške meje«, se je pobrigal tudi za utrjevanje Ljubljane.[38] Leta 1579 se omenja v Ljubljani deželnoknežji gradbeni mojster Martin Gabon.[39] Prav tako je Joseph Vintano, v času gradnje Karlovca vrhovni arhitekt Vojne krajine, izdelal projekte za trdnjave v Gorici, Trstu in Ljubljani. Leta 1576 je bil postavljen za glavnega arhitekta v Hrvatski vojni krajini.[40]

Prav iz tega časa se je ohranil najstarejši tloris Ljubljane, ki ga je izdelal italijanski gradbeni mojster Nicolò Angielini. Ta je po letu 1570 izdelal več načrtov trdnjav, od katerih so bili nekateri realizirani na Ogrskem. Izdelal je na primer tudi načrt trdnjave Szendrö, toda prav ta ni bil uresničen.[41] Tloris Ljubljane je ohranjen v več primerkih — kopijah. Posebno pozornost zaslužijo zelo obsežni in precej izenačeni atlasi geografskih kart in tlorisov trdnjav in utrjenih mest, ki so se ohranili kar v treh arhivih: en atlas hranijo v Generallandesarchivu v Karlsruhe,[42] drugega v kartografski zbirki avstrijske nacionalne biblioteke na Dunaju[43] in kar dva v mestnem arhivu v Dresdenu.[44] Atlas kart iz Karlsruheja obsega 5 preglednih geografskih kart in 51 tlorisov trdnjav in utrjenih mest. Nanaša se na široko mejno področje od Sedmograškega do Jadranskega morja. Celoten fond je izdelan v eni potezi in v barvni akvarelni tehniki. Razen napisov z imeni posameznih krajev ali trdnjav, ki jih načrt prikazuje, ni nobenih drugih beležk ali opisov s podatki. Naznačene so le dolžinske mere in strani neba. Le neka beležka v atlasu iz Karlsruheja nam daje

---

[35] J. Curk, O utrjevanju slovenještajerskih mest, str. 7.

[36] J. Curk, O utrjevanju slovenještajerskih mest, str. 9; isti, Zgodovina urbanizacije v severovzhodni Sloveniji, str. 261, 269, 272, 273, 274, 278.

[37] I. Vrhovec, Topografiški opis Ljubljane, str. 194—195; Na drugi strani pa kaže ljubljanski grad, da se izrazito renesančne utrdbene naprave ne vežejo več na grajsko stavbo, ki ostane v glavnem nedotaknjena, marveč se pomaknejo daleč ven na »šance« in postanejo tako bolj sestavni del mestnih kot grajskih utrdb, I. Komelj, Utrdbena arhitektura 16. stoletja, str. 86.

[38] J. Curk, Delež italijanskih gradbenikov, str. 41.

[39] M. Gabon je gradil v Karlovcu od 1579 do 1587, Milan Kruhek, Postanak i razvoj tvrđave i grada Karlovca, Karlovac 1579—1979 (zbornik), Karlovac 1979, str. 81—104. M. Gabon je v letih 1584 do 1590 odgovarjal za projekte in gradnjo dveh utrdb na Kolpi Vinico in Prelisju (Arhiv Slovenije, DSK I, fasc. 162, zap. št. 282, str. 233—462; za ta podatek se zahvaljujem asistentu Vasku Simonitiju). Jug ZČ IX/št. 57.

[40] Rochus Kohlbach, Steierische Baumeister tausendunein Wermann, Graz 1961; M. Kruhek, n. d.

[41] M. Kruhek, n. d., str. 84.

[42] Generallandesarchiv Karlsruhe, Hfk Bd. XV, tlorisi so risani na papirju; atlas je vezan v kožno vezavo, velikosti 56,5 × 43,4 cm.

[43] Österreichische National-Bibliothek na Dunaju, cod. 8609. Tloris Ljubljane iz Dunaja je obdelal Josip Mantuani in ga časovno pripisal Stierovi dobi (17. stoletje). Ugotavljal je, da ga Stier ni delal lastnoročno, ampak neki drugi risar iz italijanske šole. Skica, kot pravi, se ni posrečila in je v merilih in orientaciji napačna. Sprašuje se, kdo naj bi jo dodal Stierovemu poročilu. Meni, da bi jo lahko izdelal polkovnik Priam, ki je prišel v spor s Stierom. Zelo slab posnetek v črnobeli tehniki je objavil J. Mantuani v razpravi, Najstarejši načrt Ljubljane, Kronika IV, 1937, str. 165.

[44] Prof. dr. Igor Karaman iz Zagreba mi je odstopil mikrofilmska posnetka tlorisov Ljubljane iz Staatsarchiva v Dresdenu. Odstopil mi je tudi pismo od 20. 11. 1978, v katerem mi je uprava arhiva v Dresdenu sporočila podatke o obeh atlasih, v katerih je tudi tloris Ljubljana. Del pisma objavljam: »Ungarischer Festungsatlas. Der sogenannte Ungarische Festungsatlas reicht über das ungarishe Territorium weit hinaus. Er hat weder einen Titel noch eine Datierung. Das erste Blatt ist eine Karte Ungarns, die von einem Italiener Nicolo Angielo signiert worden ist. Eine Widmungskartusche für den sächsischen Kurfürsten August ist aufgeklebt. Auf dem braunen Ganzledereinband ist der Habsburger Doppeladler eingeprägt. Nach der Karte folgen 51 Grundrisse mit perspektivischer Aufriß darstellung bedeutender Festungen und befestigter Städte.

Ein ähnlicher unbezeichneter und undatierten Atlas im weißen Pergamenteinband enthält 46 Grundrisse von Festungen, nicht aber die Karte. Die Blätter sind im Verhältniss zum vorgenannten Atlas etwas flüchtiger gestaltet, haben aber die gleiche inhaltliche Aussage.« Za razumevanje in posredovanje gradiva se prof. Karamanu iskreno zahvaljujem.

neko izhodišče za datiranje atlasa in s tem tudi tlorisa Ljubljane ter za določitev avtorja. Na fol. 3, na katerem je prikazana geografska karta »Superior Ungaria«, najdemo podpis Nicolò Angielini. Dunajska varianta se po vsebini sicer ne razlikuje od one v Karlsruhe, vendar je razlika med njima v tem, da ima dunajska varianta samo 16 tlorisov trdnjav in utrjenih mest, ki se nanašajo na področje Vojne krajine,[45] medtem ko jih ima varianta iz Karlsruheja 20 z istega področja.[46]

Atlasa kart v mestnem arhivu v Dresdenu, v katerih se je ohranil najstarejši tloris Ljubljane, sta različna. Prvi atlas, tako imenovani »Ungarischer Festungsatlas« (imenovali ga bomo varianta A), nima naslova niti datacije. Na prvem listu je prikazan zemljevid Ogrske, signiral pa ga je Italijan Nicolo Angielo. Dodano je posvetilo saškemu volilnemu knezu Avgustu. Na rjavi usnjeni vezavi je vtisnjen habsburški dvojni orel. Karti Ogrske sledi 51 tlorisov s prikazom pomembnih trdnjav in utrjenih mest. Podoben, prav tako neoznačen in nedatiran je drugi atlas (varianta B), vezan v bel pergament, vsebuje pa le 46 tlorisov trdnjav in utrjenih mest. V primerjavi z varianto A so posnetki tlorisov nedodelani ali površno izoblikovani, čeprav imajo podobne vsebinske motive.[47] Lahko sklepamo, da je varianta A po vsebini in izdelavi podobna varianti iz Karlsruheja, varianta B pa oni z Dunaja.

Iz podatka, ki ga najdemo v atlasu (varianta A) iz arhiva v Dresdenu, kot tudi iz beležke, ki je v mapi iz arhiva v Karlsruhe, lahko z gotovostjo trdimo, da je avtor omenjenih načrtov italijanski inženir Nicolò Angielini. Iz neke ohranjene kopialne knjige arhiva v Dresdenu je razvidno, da sta bila oba atlasa izročena saškemu volilnemu knezu Avgustu že leta 1566. Iz Prage mu jih je poslal saški svetnik Christoph von Carlowitz, ki je bil v cesarski službi.[48] Vsi ti podatki nam lahko pomagajo pri datiranju tlorisa Ljubljana. Ta tloris je nastal kmalu po letu 1560 in ga lahko smatramo za najstarejši znani načrt Ljubljane. Zakaj se je ohranilo tako veliko število kopij, za zdaj ni bilo možno ugotoviti.

Tlorisi Ljubljane v omenjenih atlasih so si precej podobni po tehniki izdelave, čeprav odkrijemo tudi precejšnje razlike. Podobni so si v tem, da so zelo poenostavljeni in da je avtor hotel poudariti predvsem fortifikacijske objekte (obzidje, stolpi, trdnjave in cerkve so narisani z rdečo črto). Vrisani so stanovanjski bloki z vrisano takratno, do danes večinoma nespremenjeno komunikacijsko mrežo in nekatere javne zgradbe (mestna hiša, vodnjaki, mestna vrata). V variantah z Dunaja in iz Karlsruheja je v tlorisu zajeto skoraj izključno področje, ki ga obdaja obzidje mesta. V variantah iz Dresdena pa je prikazano tudi predmestje z nekaterimi detajli in mreža poti, ki so vodile iz mesta. Nekateri objekti v tlorisih in predvsem urbanistična ureditev nekaterih predelov takratne Ljubljane nam tudi lahko služijo za časovno opredelitev tlorisa.

Kakšne podatke nam torej nudijo Angielinijevi tlorisi za ugotavljanje prvobitnega stanja topografije srednjeveške Ljubljane? Nekaj razlik opazimo pri oblikovanju grajskega hriba. V varianti iz Karlsruheja je na grajskem hribu v smeri proti severu zaznati neko izboklino, v variantah iz Dresdena je grajski hrib nekam stisnjen in zaobljeno oblikovan. Tudi orientacija sever-jug je različno nakazana.

Najočitneje je na tlorisih ohranjena stara urbanistična zasnova predela okrog cerkve sv. Jakoba, ki ga imajo dosedanji raziskovalci za najstarejši predel Ljubljane. Situacija razporeditve ulic in posameznih objektov prikazuje stanje, kakršno

[45] V dunajski varianti je narisanih 16 trdnjav in mest: Ljubljana, Reka s Trsatom, Tržac, Senj, Brinje, Otočac, Dabar, Drežnik, Bihać, Zrinj, Sisak, Zagreb, Križevci, Crkvena, Koprivnica in Đurđevac.

[46] V varianti iz Karlsruha je narisanih 20 trdnjav in utrjenih mest: Ljubljana, Rijeka, Senj, Brinje, Dabar, Jesenovac, Drežnik, Trsat, Bihać, Zrinj, Sisak, Mali Gradac, Hrastelnica, Zagreb, Gradac, Križevci, Topolovac, Crkvena, Koprivnica in Đurđevac.

[47] Vsebina atlasov iz arhiva v Dresdenu mi ni pobližje poznana.

[48] V razpravi »Analiza načrtov Ljubljane iz 16. in 15. stoletja« sem v opombi 22 citiral pismo Ivana Filipovića, ki ga je poslal dr. Ferdu Gestrinu 25. III. 1973 in citiral naslednji stavek: »Državni arhiv v Dresdenu snimak kolor plana Ljubljane, što ga je izradio Nicolo Angelo 1586«. Pismo, ki ga je prejel 20. 11. 1978 iz Staatsarchiva v Dresdenu prof. dr. Igor Karaman, korigira zgornjo letnico in daje bolj precizne podatke o dataciji atlasov. Med drugim je napisano: »Die Ihnen bekanntgewordene Datierung 1586 stimmt nicht. Ein hier verwahrtes Copialbuch beweißt, daß beide Bände bereits 1566 in der Hand des Kurfürsten August waren. Der in kaiserlichen Diensten stehende sächsische Rat Christoph von Carlowitz hat sie ihm aus Prag geschickt.«

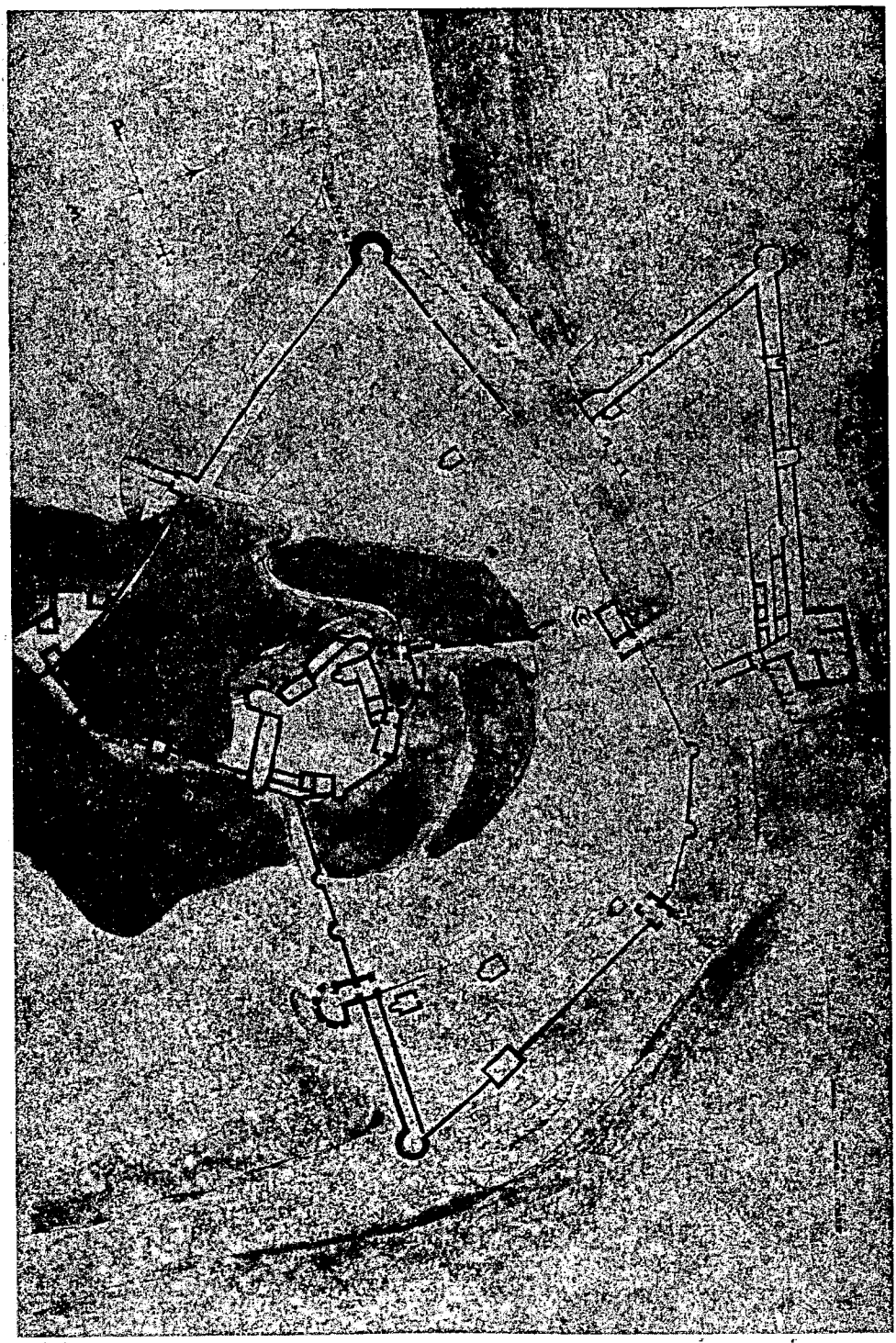

Tloris Ljubljane — Nicolo Angielini
(Generallandesarchiv Karlsruhe, Hfk XV/7)

Napisi: Levo od Šanc »Laibach«
spodaj levo — merna skala

je bilo pred prihodom jezuitov v Ljubljano leta 1597. Jezuiti so namreč podrli dotedanjo majhno cerkev s cesarskim hospitalom za ubožce in na njenem mestu zgradili novo, večjo cerkev v sedanji obliki.[49] Na Stierovem tlorisu iz druge polovice 17. stoletja vidimo vrisan ogromen kompleks zgradb, zavzemajoč ves prostor med Florjansko, Rožno in Šentjakobsko (danes Levstikov trg) ulico. Angielinijev tloris nam omogoča rekonstruirati prvotni videz tega dela srednjeveške Ljubljane. Pri današnjem Stiškem dvorcu privlači pozornost spojitev obeh morfoloških elementov, ki se cepita na Starem trgu, en del s Florjansko ulico (Gornjim trgom) vezano na grajsko vznožje v enakem značaju, drugi del s Šentjakobsko ulico (Levstikov trg—Zvezdarska ulica) pa se drži v enaki oddaljenosti od Ljubljanice. Vse tri ulice se stikajo pri Stiškem dvorcu, kjer je označen manjši trg z vodnjakom. Šentjakobska cerkev je na tlorisu vrisana tik ob ulici. Vrisan pa je tudi prehod oziroma ulica, ki za cerkvijo povezuje Rožno ulico s Šentjakobsko ulico. To potrjuje tudi zgodovinski vir iz leta 1525—1530, kjer je omenjeno: »Haus in der Rosengasse gelegen am Egkh in dem Gasselen, als man zu sand Jacobs kirchen gehen vill«.[50] Od vseh ulic, ki vodijo k Ljubljanici, je na tlorisu najširše označena Stiška ulica. Tu na »Krniči« so se prepeljavali s čolni čez vodo na Breg. Gotovo ni naključje, da je ta prehod čez Ljubljanico ostal v neposredni bližini onega mesta, kjer naj bi stal rimski most. Florjanska ulica in ulica ob Stiškem dvorcu naj bi tekla po trasi nekdanje rimske ceste, ki je povezovala Emono z Neviodunumom.[51] Na levi strani Ljubljanice se je

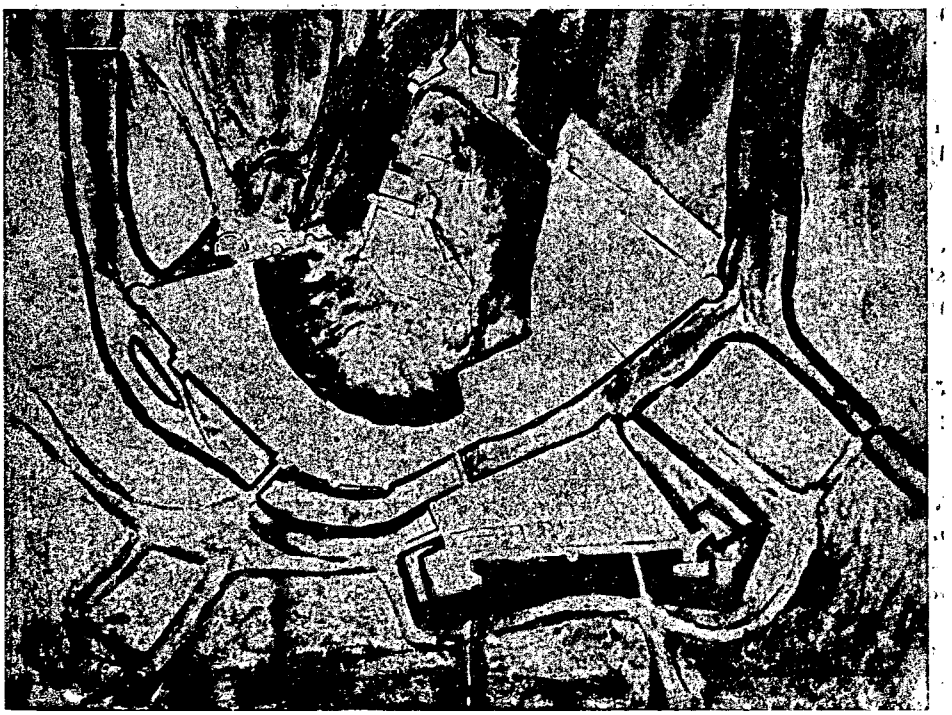

Tloris Ljubljane — Nicolo Angielini
(Staatsarchiv Dresden, varianta B)

Napisi: nad Šancami »Lubian«
v desnem kotu — merna skala (težko čitljivo)

[49] I. Vrhovec, Die wohllöl. landesfürstl. Hauptstadt Labach, (= Laibach), Laibach 1886, str. 50; A. K., o jezuitskem kolegiju in cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, 1902, str. 48.

[50] I. Vrhovec, Topografiški opis Ljubljane, str. 203; ibid., Laibach, str. 50.

[51] Anton Melik, Razvoj Ljubljane, Geografski vestnik, letnik V.—VI., Ljubljana 1929—1930, str. 119, 120.

razvil Breg, centralno pristanišče in prekladališče. Tu je moralo biti že zelo zgodaj pomembno tržno mesto, kraj tržnega prometa, zlasti za blago, ki so ga pripeljali v mesto ali pa izvažali iz njega po Ljubljanici. S prometom v zvezi je carinarnica, ki je pripadala vicedomu. Na Bregu se omenja od 15. stoletja dalje.[52] Na tlorisu sta na Bregu z močnejšo rdečo barvo označena dva objekta, eden večji, drugi manjši, ki gotovo označujeta omenjeno carinarnico.

Če na tlorisu pregledamo razporeditev ostalih ulic okrog sv. Jakoba, opazimo, da so Rožna in Hrenova ulica (Rosengasse, Krenngasse) z Vožarskim potom nekako tuj element v stari Ljubljani. Kljub temu, da v merilu ne ustrezata dejanskemu stanju, se po svoji dolgi prečni obliki zdita kot prilepljeni k šentjakobskemu sektorju. V listini iz leta 1533 je čisto jasno zapisano, da sta bili obe ulici navedenega leta izvzeti iz podložnosti deželnemu knezu ter podrejeni mestni sodni oblasti. To se pravi, da sta se šele tedaj priključili mestu.[53] Iz tega bi lahko sklepali, da je bilo ozemlje obeh ulic do tedaj zunaj mesta, kot predmestje. Od mesta in mestnega življenja se ta predel razlikuje tudi po svoji geografski naravi in po poklicu prebivalcev.[54] Za datiranje tlorisa je ta ugotovitev toliko pomembna, ker vključitev tega področja za mestno obzidje kaže, da tloris ni mogel nastati pred letom 1533.

Tloris iz Karlsruheja tudi zelo jasno kaže stanje mestnega obzidja ob Ljubljanici od Pod Trančo do Vožarskega pota. Na karti se lepo vidi presledek, začenši takoj za Trančo do ulice, ki vodi od Ljubljanice od Šentjakobske cerkve. Od tod do Vodnega stolpa se zopet vidi strnjeno obzidje. Na tlorisu variante A iz Dresdena pa se zelo razločno vidi, da je bil tudi ta del ob Ljubljanici utrjen, vendar naj bi to bile le lesene palisade.

Po omembi Valvasorja naj bi bil Vodni stolp zgrajen leta 1536. Takoj za stolpom so skozi zid ob nabrežju Ljubljanice prebita vrata, imenovana Vodna vrata.[55] To potrjuje tudi tloris iz Karlsruheja, kajti od stolpa je preko vodnega jarka speljana brv. Na tlorisu variante A iz Dresdena je prerez stolpa izrisan zelo podrobno, vendar pa ni izrisana brv preko vodnega jarka.

Proti severu je Stari trg segal do odcepa današnje ulice Pod Trančo, in to tako, da je bila Tranča že zunaj Starega trga. Mejo med Starim trgom in Mestom je predstavljalo obzidje, zgrajeno med tema deloma stare Ljubljane. Skozi obzidje, ki je potekalo po grajskem hribu od stolpa Piskačev,[56] so s Starega trga v Mesto peljala vrata, ki se prvič omenjajo leta 1324, stala pa so še v začetku 17. stoletja.[57] Medtem ko je Anton Melik še dvomil, da so severna vrata Starega trga stala južno od Tranče, tako da je bila ulica Pod Trančo s Čevljarskim mostom že zunaj Starega trga,[58] pa nam zarisano obzidje in vrata v ohranjenih tlorisih potrjujejo označbo Valvasorja in Müllnerja.[59]

Na tlorisih so zelo dobro in plastično narisane tako imenovane »Grablje«. Od Vodnih vrat v podobi dolgo potegnjene črke S se je vlekla pregraja od vogala mestnega obzidja do spodnjega konca Brega. Grablje so imele dvojno nalogo: zadrževale so les, ki je padal v vodo, in ladje, ki bi se odtrgale od sidrišča, služile pa so tudi mestni obrambi.[60]

Obzidje, s katerim je bil opasan Novi trg, prikazujejo tlorisi v neki zaključni fazi gradnje. Nastalo naj bi po sprejetju ukrepov, na podlagi katerih so utrjevali in izpopolnjevali mestno obzidje in izkopali jarke v 15. in 16. stoletju. Za topografijo

[52] Milko Kos, Srednjeveška Ljubljana, Topografski opis mesta in okolice, Ljubljana 1955, str. 17.
[53] Fran Zwitter, Razvoj ljubljanskega teritorija, Geografski vestnik, letnik V—VI, Ljubljana 1929—1930, str. 146.
[54] A. Melik, Razvoj Ljubljane, str. 116.
[55] J. V. Valvasor, Die Ehre des Hertzogthums Crain, Laibach 1689, XI, str. 667.
[56] F. Zwitter, Razvoj ljubljanskega teritorija, str. 141.
[57] »Pei dem tor da man get anz der Stat in dem Alten marcht«, 4. julij 1324 (listina v Državnem arhivu na Dunaju); »Neben dem thor so in den alten markt 1505« (Vrhovec, Laibach, str. 11; V. Fabjančič, Knjige hiš I, Stari trg 3 in 2); M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, str. 12, 13, 61.
[58] A. Melik, Razvoj Ljubljane, str. 124.
[59] M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, str. 13; Argo 1895, št. 9 — zemljevid zgodovinskega razvoja Ljubljane.
[60] I. Vrhovec, Topografiški opis Ljubljane, str. 206.

starejše Ljubljane so pomembni podatki o utrjevanju in izpopolnjevanju mestnega obzidja v 16. stoletju. Te ugotovitve pomagajo tudi pri datiranju tlorisov. Ko se je okrog leta 1520 začelo veliko utrjevanje Ljubljane zaradi povečane turške nevarnosti in okrepljenih turških vpadov, je znaten delež obrambnih nalog odpadel prav na Novi trg. Ob južni strani novotrškega obzidja je bil leta 1521 postavljen stolp pri cerkvici sv. Klementa in Fridolina,[61] ker se je zdel napad s te strani zlasti nevaren. Ker stolp na Bregu ni bil dovolj trden, so ga leta 1540 še bolj utrdili. Obnovljen je bil zid od tod do Križevniških vrat. Leta 1538 je bil pri omenjeni cerkvici na krakovsko stran izkopan jarek (graben), leta 1540 pa je dobil ta odsek dodatne utrdbe. Na sredi, nasproti bivše šole na Grabnu, je bil zgrajen mogočen stolp, na vogalu Cojzove in Vegove ceste pa je prav tako stal mogočen stolp, vendar je samo pri obeh variantah iz Dresdena vidna pod njim močna škarpa. Ker so stara vrata pri dvorišču križevniške komende leta 1524 pogorela, je nadvojvoda Ferdinand dovolil meščanom, da jih postavijo na drugem, bolj primernem kraju. Nova so bila zgrajena tam, kjer danes stoji Ilirski steber. Blizu križevniških vrat naj bi stala križevniška cerkev. Na tlorisu iz Karlsruheja in iz variante A iz Dresdena je cerkev izpadla, najdemo pa jo narisano na pravem mestu na tlorisu dunajske variante in B varianti iz Dresdena. Ležala naj bi v smeri vzhod-zahod, kar potrjujejo dosedanje raziskave.[62] Obzidje, ki je obdajalo Novi trg, je bilo zgrajeno iz dveh vzporednih zidov, med katera so bila na zahodni strani vzidana Nemška vrata in polkrožen stolp (ohranjen do danes). Severni odsek obzidja Novega trga je dobil v prvi polovici 16. stoletja nove utrdbe. Leta 1529 so postavili bastijo pri Vicedomskih vratih, ki so bila naslonjena na Vicedomsko poslopje. Okrog leta 1550 pa so na vogelnem delu obzidja sezidali novo bastijo. Vogal Vicedomske palače je bil tako zavarovan s trdnjavsko ostrogo, obrnjeno na sedanji Trg osvoboditve.[63] Prav ta pa je na tlorisu variante A iz Dresdena izredno lepo izrisana z notranjo razporeditvijo prostorov.

Mesto je bilo prav tako v tem obdobju dokončno obzidano. Z Novega trga je vodil v Mesto most — Spodnji ali Čevljarski most — preko Tranče, ki je na tlorisih označena kot mogočno poslopje. Poslopje je stalo ob dohodu na Gornji most, prehod nanj pa je potekal pod velikim obokom. Na desnem bregu Ljubljanice se je obzidje pričenjalo ob Čevljarskem mostu in šlo po bregu do Špitalskega ali Spodnjega mostu. To obzidje je bilo okrepljeno na ta način, da sta bila postavljena na dveh, približno enako oddaljenih mestih dva polkrožna stolpa. Na tlorisih opazimo na treh mestih tudi manjše polkrožne vdolbine, obrnjene proti Mestu. Težko bi ugotovili, kakšne fortifikacijske naprave bi to bile. Od Špitalskih vrat, ki imajo enostaven kvadratni tloris, poteka obzidje dalje ob bregu Ljubljanice do okroglega stolpa na vogalu ob nekdanjem frančiškanskem samostanu. Prav ta sektor na tlorisih pa prinaša nove podatke za poznavanje topografije stare Ljubljane v 16. stoletju. Leta 1534 so potegnili zid od Čevljarskega do Špitalskega mosta. Med Špitalskim mostom in okroglim stolpom pri frančiškanskem samostanu pa je za šolo pod Šenklavžem, nekako za današnjim semeniščem, stal mlin. Bil je komorno imetje deželnega kneza in ga je ta dajal v zakup. Omenja se že v prvi polovici 14. stoletja.[64] Pri mlinu je segal čez Ljubljanico jez. Ta je zelo dobro označen edino v variantah iz Dresdena. Ob mlinu je bila sredi Ljubljanice podolžna sipina. Ko je cesar Fri-

[61] V kotu med bistriškimi hišami, tik ob mestnem obzidju je od srede 15. stoletja stala ta cerkev. Ustanovno pismo zanjo je bilo izstavljeno leta 1449. Lego te cerkve navajajo viri na tak način: v Ljubljani na Bregu; ob Ljubljanici pri mestnem obzidju; na zemlji, ki je pripadala bistriškemu samostanu itd. Kasneje so jo imenovali tudi za cerkev sv. Lovrenca. M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, str. 17—18. Na tlorisih je cerkev označena na mestu, kjer jo omenjajo viri.

[62] M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, str. 16.

[63] I. Vrhovec, Topografiški opis Ljubljane, str. 192—193; M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, str. 34—37.

[64] Omenja se že za časa vojvode Henrika, ki je umrl leta 1335. Iz listine kralja Henrika: »molendinum situm prope sanctum Nicolaum in Laybaco« (K. Kovač v Carniola, 1911, 57); 1421/23: »mul bei sand Nicolas in der stat« (vicedomski računi, rokopis 107, fol. 64—67; Hofkammerarchiv na Dunaju); 1496: »mull bey sannd Nicklas kirchen zu Laibach« (vicedomski urbar v Arhivu Slovenije); 1620—1623: mlin »hinter der schuell bey St. Nicolai« (Fabjančič v Kroniki slovenskih mest IV, 1937, str. 43; I. Vrhovec, Laibach, str. 121; M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, str. 29).

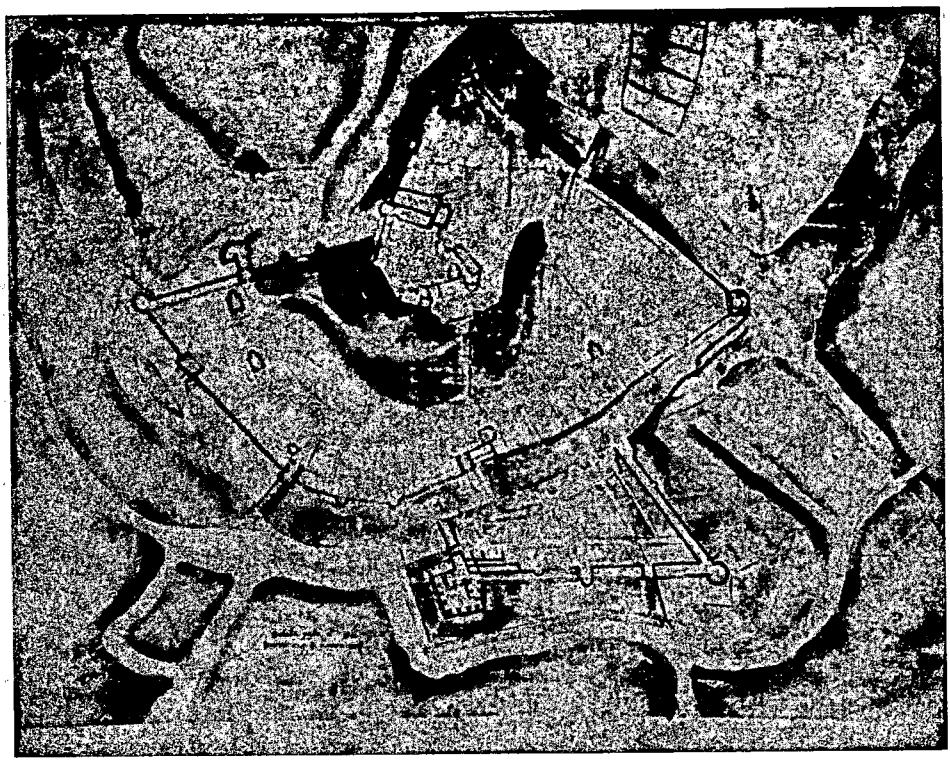

Tloris Ljubljane — Nicolo Angielini
(Staatsarchiv Dresden, varianta A)

Napisi: na grajskem hribu »Laybach«
na reki »Lubian fl.
spodaj levo — merna skala »Schalla passa n° 50«

derik III. ukazal, naj se ta podre, mlin pa preuredi v takega na ladjah, se je mesto pritožilo, češ da bo potem reko lahko prebroditi, kar bi moglo škodovati obrambi mesta. Vladar je leta 1478 pritožbi in prošnji mesta ugodil z odredbo, naj jez ostane toliko časa, dokler ne bo končano utrjevanje mesta z vodne strani, ki je bilo takrat zaukazano z zidavo zidu ob Ljubljanici.[65] Leta 1536 je dal škof zgraditi zid za škofijo ob Ljubljanici »od mlina navzgor, do tam, kjer so kopali konje«. Ta zid je bil del obrambnega zidu, takrat zgrajenega ob desnem bregu Ljubljanice na strani proti mestu.[66] Mlin s štirimi kolesi (na tlorisu iz Karlsruheja so dobro vidna, na tlorisu variante A iz Dresdena so označena le tri kolesa) je na tlorisu vključen v obrambni sistem. Gotovo pa je bil mlin do srede 17. stoletja odstranjen, kajti na Pieronijevem in Stierovih tlorisih ni več prikazan. Na varianti A tlorisa iz Dresdena opazimo še vodno zaporo v obliki jezu za okroglim stolpom pri frančiškanskem samostanu. Ni znano, čemu naj bi služila. Morda za urejanje vodostaje.

Na obravnavanih tlorisih naj opozorim še na Rotovž, ki je naznačen na sedanjem mestu in sega z arkadami na trg. Na trgu pred Rotovžem stoji vodnjak. Prav tako so vrisane tri cerkve: špitalska, šenklavška in frančiškanska. V Mestu so se stekala pota z levega brega Ljubljanice preko Špitalskega, z Novega trga preko Čevljarskega mostu in skozi starotrška vrata s Starega trga ter od Poljan mimo Šenklavža. Ob stikališču teh potov je sredi Mesta nastal podolgovato zavit širši prostor, ki je z zgraditvijo hiš okoli njega dobil obliko zaključenega trga (am Platz). V smeri

[65] Chmel v Archiv für Kunde österr. Geschichts-Quellen, III (1849), 149, n. 196; M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, str. 29.
[66] I. Vrhovec, Topografiški opis Ljubljane, str. 194; M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, str. 28.

proti Tranči je na varianti iz Karlsruheja in na nedodelani B varianti iz Dresdena risar verjetno pozabil vrisati strnjeno ploskev med Ljubljanico in Mestnim trgom, ki naj bi predstavljala kompleks hišnih blokov. Pustil je belo liso. Risar na dunajski varianti in A varianti iz Dresdena je vnesel kompleks hišnih blokov. Prekinjajo ga tri ozke ulice, ki potekajo paralelno od Mestnega trga do Ljubljanice.

Od okroglega stolpa na vogalu ob frančiškanskem samostanu gre dvojni zid do Samostanskih (Frančiškanskih) vrat. Ta vrata se razlikujejo od drugih vrat, ki imajo enostaven kvadratni ali pravokotni tloris (npr. Karlovška vrata). Frančiškanska vrata imajo obliko polkrožnega obrambnega poslopja z lokom, obrnjenim proti Poljanam in s prečnim poslopjem s portalom preko ceste na notranji strani, tako da nastane tloris v obliki črke D. Od Frančiškanskih vrat se zid vzpenja do grajskega poslopja, ki je okrepljen z dvema polkrožnima stolpoma. Med grajskim poslopjem in stolpom Padav (Šance) je bilo šele v drugi polovici 16. stoletja zgrajeno obzidje in izkopan jarek.[67] Pri tlorisu variante A iz Dresdena tudi opazimo, da so zelo precizno izrisana posamezna poslopja celotnega grajskega kompleksa.

Poleg glavnih dveh mostov, Spodnjega in Zgornjega, so na tlorisu iz Karlsruheja vrisani tudi mostovi pri vseh šestih vratih in brv, ki povezuje stolp na Bregu s Krakovim. Na tlorisu variante A iz Dresdena je izpadel most pri vodnih vratih in brv med Bregom in Krakovim.

V variantah iz Dresdena je na tlorisih zajeta tudi širša okolica mesta, predvsem predmestja; vrisane so tudi poti, ki so vodile iz mesta. Zelo lepo je vidno področje Poljan vse do šentpetrskega mostu, ki je na tlorisu vrisano. Poleg Poljanske ceste je od Samostanskih vrat peljala ulica ob vznožju grajskega hriba (na mestu današnje Streliške ulice). V zaključenih zemljiških kompleksih na tem predelu je vidna poljska razdelitev na proge. Pred Špitalskimi vrati je večji tržni prostor, s katerega vodi več poti v razne smeri; proti vzhodu Šempetrska (današnja Trubarjeva) cesta, proti jugu pa današnja Wolfova ulica, ki obide vodni jarek ob Novem trgu; pri Nemških vratih se odcepi pot proti zahodu na trasi današnje Rimske ceste, en krak pa se nadaljuje proti jugu in približno na današnjem trnovskem mostu prekorači Gradaščico (vrisan je most). S trga pred Špitalskim mostom gre ena pot po trasi današnje Čopove ulice v smeri proti Tivoliju. Druga ulica teče vzporedno z njo in se nanjo priključi nekje pred današnjo Pošto, tako da nastane med njima obsežen kvadrant. Pred Karlovškimi vrati so na področju današnjih Prul lepo vidne ograde, ki so bile verjetno namenjene živini. Lepo se vidi tudi Karlovška cesta.

Analiza tlorisov Ljubljane iz Dresdena, Karlsruheja in Dunaja je pokazala, da imamo opravka z inačicami izdelka istega avtorja, ki jih z vso upravičenostjo pripisujemo arhitektu Nicolò Angieliniju. Original, predloge ali kopije (za zdaj mi ni uspelo ugotoviti katera varianta bi lahko bila original) so nastale v šestdesetih letih 16. stoletja. Prav zato lahko trdimo, da predstavljajo te karte najstarejši ohranjeni tloris Ljubljane.

Ker sta se nova obrambna tehnika in novi gradbeni stil najprej razvila v Italiji, je povsem naravno, da so nove oblike v evropske dežele prinesli v glavnem Italijani. Emigracija Italijanov v vzhodno alpske dežele ni bila slučajna niti samo umetnostni pojav, ampak je imela svoje družbeno-ekonomske in politično-vojaške korenine v širokem spletu dogajanj, katerih zametki so deloma segli še v drugo polovico 15. stoletja. Spremljajoče umetnostne pobude niso prihajale naravnost iz Italije, temveč večinoma preko Gradca, ki je bil kot rezidenca notranjeavstrijskih vladarjev posebno vabljiv za naselitev potujočih italijanskih umetnikov. V Gradcu je nastala že zelo zgodaj močna italijanska umetnostna kolonija, ki je svojo dejavnost kmalu raztegnila na vso Štajersko, Kranjsko in Vojno krajino.[68]

[67] Valvasor, Ehre, XI, str. 669; M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, str. 38.

[68] J. Curk, O utrjevanju slovenještajerskih mest v 16. stoletju, str. 5; Ferdo Gestrin, Italijani v slovenskih deželah od 13. do 17. stoletja, ZC 35, 1981, str. 223—241.

Priseljeni italijanski gradbeniki so bili večinoma iz Lombardije, iz okolice Coma, Lugana in Milana, torej iz predalpskega kulturno-geografskega prostora, za katerega velja stilna konzervativnost. Ta je vztrajala pri renesančnem stilnem izročilu in se je dolgo upirala naprednejšim baročnim tendencam. Poleg neposrednega deleža italijanskih arhitektov so pomagali razširjati renesančno utrdbeno prakso tudi teoretični spisi. Od srede 15. stoletja so namreč italijanski teoretiki pričeli izdajati teoretska dela, s katerimi so obenem s problematiko idealnega mesta in njegove obrambe obravnavali tudi vprašanje novih utrdb.[69] Italijani so bili predvsem odlični in sposobni gradbeni in kamnoseški praktiki. Vodili so jih posebni vojni inženirji, imenovani superintendanti. Med prvimi se omenja Domenico dell'Allio (1544—1563). Sledili so mu v drugi polovici 16. stoletja Francesco Tebaldi, Salustro Peruzzi, Jeromino Arconat, Giuseppe Vintano, Francesco Marmoro in Cesare Porta. Tudi med nižjimi gradbenimi strokovnjaki je bilo vsaj polovico Italijanov.[70] Za ustanovitelja graške arhitektonske »šole« lahko upravičeno smatramo beneško vzgojenega Luganca Domenica dell'Allio, ki je leta 1544 prevzel funkcijo »vrhovnega stavbnega mojstra slavonsko-hrvaške meje« in to opravljal do svoje smrti leta 1563. Domenico je skupaj z bratoma Gianmario in Andrejem ter drugimi gradbeniki, ki jih je pritegnil iz Lugana, Gandrije in Coma, delal predvsem utrdbe. Graška »šola« je številčno naglo naraščala, saj je ob koncu 16. stoletja štela več kot 80 strokovnjakov.[71]

Vseeno moramo omeniti opozorilo umetnostnega zgodovinarja Naceta Šumija, ki je mnenja, da je teza o izključno italijanskem deležu pri gradnji sodobne fortifikacije v slovenskih deželah pretirana. Zoper takšno poenostavljanje govore nekateri podatki o domačih inženirjih, ki so jim bila poverjena pomembna utrjevalna dela v začetku 16. stoletja, pa tudi po potresu 1511. Pred letom 1530 sta dokumentirana Avguštin iz Laškega in J. Weilheimer. A tudi kasneje poznamo domača imena in neitalijanske mojstre. Med njimi je, vsekakor treba omeniti zidarskega mojstra Črta, ki je leta 1536 vodil utrjevanje ljubljanskega mesta in več gradov; njegovo domače poreklo je pač nedvoumno.[72] V Celju je deloval leta 1529 mojster Antonio. V letih 1566—1586 so obnavljali gornji in spodnji grad v Celju mojstri Francesco de Lugano iz Ljubljane (brez dvoma Italijan) in Daniel Nestinger iz Celja. Njemu se je pridružil 1578 italijansko vzgojeni Gotthardt Cram.[73]

Če si ogledamo italijansko modernizacijo kot poslednjo etapo v utrdbenem sistemu naših mest in trdnjav, lahko takoj ugotovimo njihovo višinsko razliko. Stara obzidja in stolpi so bili zaradi dometa puščic visoki, novi pa zaradi uporabe topov nizki in masivni. Italijani tehnično zadnjič modernizirajo naše mestne utrdbe.[74]

Vendar pa pravega renesančnega obzidja, ki bi preneslo tudi obstreljevanje iz težkih topov, niti Ljubljana niti kako drugo slovensko mesto ni nikdar dobilo. Morda se je temu še najbolj približala podoba Celovca, čeprav je bil najmanj neposredno povezan z Vojno krajino. Celovec so vklenili v pravilen kvadrat, obdali z vodnimi jarki, vogale in vhode pa zavarovali z nizkimi, močnimi utrdbami brez streh in s ploščadmi za težke topove (bastione). Celovec je bil še najbolj utrjen na način, kakor sta zapovedovali arhitekturna in vojaška veda 16. stoletja.[75]

Dela v zvezi z utrjevanjem so bila zelo draga in so zahtevala velika finančna sredstva. Čeprav razpolagamo le z nekaterimi fragmentarnimi podatki, bomo za boljšo predstavo o tem vprašanju navedli vsaj te. Za utrjevanje Ptuja so leta 1527 porabili 2000 goldinarjev, med 1530 in 1538 pa 5000 goldinarjev. V Slovenski Bi-

[69] I. Komelj, Utrdbena arhitektura 16. stoletja, str. 77.
[70] J. Curk, O utrjevanju slovenještajerskih mest, str. 6.
[71] J. Curk, Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem, str. 41.
[72] N. Šumi, Arhitektura XVI. stoletja, str. 36. Najbolj pa nastopajo zoper to tezo o nedeljenem monopolu italijanskih strokovnjakov tiste forme na naših gradovih, ki niso nastale zgolj ob italijanskih zgledih, ampak izhajajo iz tradicionalnih osnov. Eden takšnih motivov, ki gá v našem renesančnem stavbarstvu ni mogoče obiti, je konzolni pomol. Med zgodnje je treba gotovo šteti štiri konzolne pomole na palaciju ljubljanskega gradu, ki so vidni iz mesta.
[73] J. Curk, O utrjevanju slovenještajerskih mest, str. 9.
[74] J. Curk, Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem, str. 55.
[75] Peter Fister, Umetnost stavbarstva na Slovenskem, Ljubljana 1986, str. 186.

strici so obrambni sistem z deželno pomočjo postopoma utrdili in med 1550 in 1590 za to porabili preko 6000 goldinarjev.[76] Za Ljubljano imamo naslednje podatke. Leta 1520 so kranjski deželni stanovi iz deželne blagajne izplačali za gradnjo mestnega obzidja 4500 goldinarjev, cesar pa je obljubil izplačati iz svojih kameralnih dohodkov 400 goldinarjev letnega prispevka za vzdrževanje in popravila mestnega obzidja. Kasneje je cesar Maksimiljan zmanjšal ta prispevek samo na 200 goldinarjev. Kljub temu je dovolil meščanom, da pobirajo mostnino od trgovske robe, ki je prihajala v Ljubljano, in ta denar porabijo za utrjevanje. Ker je bila Ljubljana kljub vsemu dobro utrjena, so deželni stanovi odpovedali svojo pomoč. Leta 1553 so prvič odbili prošnjo meščanov za pomoč pri gradnji dveh stolpov. Vseeno so se obvezali, da izplačajo za vzdrževanje mestnega obzidja 600 goldinarjev letno.[77]

V začetku 17. stoletja gradbena dejavnost pri utrjevanju mest zamre, ker je prišlo po Dolgi vojni (1593—1606) do relativne umiritve vojaških aktivnosti. Kljub temu se v 17. stoletju izdelujejo novi plani in načrti z namenom, da bi gradili nove utrdbe in okrepili obstoječe fortifikacije. V tem obdobju pa so se začeli mnogi obrambni objekti tudi rušiti.

Medtem se je začela spreminjati politična situacija. Razmere v Erdelju so se poslabšale in Turki so imeli v tej deželi vse večji vpliv. Podobno je bilo na Ogrskem. Zaradi tega je dunajski dvor z zaskrbljenostjo spremljal nastalo situacijo. Poleg tega je cesar Leopold I. dobival obvestila, da so gradovi v južnih predelih notranjeavstrijskih dežel, predvsem v slovenskih deželah v zelo slabem stanju, trdnjave pa nesposobne za učinkovito obrambo. Turške čete bi lahko brez ovir prodrle proti Zahodu in ogrozile Dunaj. Zaradi tega je cesar poslal v jugovzhodne dežele in v Vojno krajino več komisij, ki so imele nalogo ugotoviti dejansko stanje in predložiti program sanacije in okrepitve obrambnega sistema.

Že po letu 1613 so kranjski deželni stanovi opozarjali nadvojvodo Ferdinanda, da je mesto Karlovac v zelo slabem stanju. Veliko škodo je na obrambnih napravah povzročila poplava leta 1631. Zaradi tega je leta 1638 trdnjavo v Karlovcu obiskala uradna cesarska krajiška gradbena komisija. Vodil jo je Giovanni Pieroni, italijanski arhitekt in graditelj fortifikacijskih objektov. Komisija je po ogledu Karlovca obiskala tudi druge utrdbe v Vojni krajini in na koncu predložila izčrpno poročilo.[78]

Zbornik, ki ga je predložil Pieroni, prinaša poročilo o obstoječih trdnjavah na Kranjskem, Hrvatskem, v Istri in na Goriškem. K vsakemu poročilu je dodana veduta utrjenega mesta ali utrdbe, tloris utrdbe s predlogi za njihovo okrepitev in podrobna ocena obstoječega stanja. Pieroni je izdelal veduto in tloris mesta Ljubljane z bastioni na grajskem hribu in s celotnim obzidjem. Ta Pieronijev tloris postavlja F. Stelè v sredo 17. stoletja.[79]

Iz tega časa je interesanten zapoznel projekt utrditve Kostanjevice na Krki. Pravzaprav gre le za projekt nove trdnjave v mestu, ki bi po trditvi projektanta, vojaškega inženirja Giovannija Pieronija zadostovala za obrambo mesta. Osnova trdnjave, ki jo je izpeljal iz načrta italijanskih kastelov, je četverokot, kombiniran z nasipom, jarkom in štirimi okopi na vsakem oglu. Do neke mere gre za redu-

[76] J. Curk, O utrjevanju slovenještajerskih mest, str. 8—9.
[77] I. Vrhovec, Topografiški opis Ljubljane, str. 194—195.
[78] M. Kruhek, Postanak i razvoj tvrdave i grada Karlovca, str. 92, 93.
[79] Branko Korošec, Naš prostor v času in projekciji, Ljubljana 1978, str. 58. Pieronijev talni načrt Ljubljane je, kot meni Korošec, kartografsko dovolj uspela stvaritev vestnega zemljemerca, ki mu gre vse priznanje za natančnost projekcije sicer močno reduciranega mestnega tlorisa (grajski hrib, Ljubljanica, mestne ulice, trgi). Velikost 61,5 × 50,3 cm. Izdelan je v perorisbi, izpolnjen z akvarelnimi barvami. — Fran Stelè, Valvasorjeva Ljubljana, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, letnik IX, Ljubljana 1928, str. 24, 25. Stelè se vprašuje, kdaj je nastal načrt in slika Ljubljane. Ali je stari zapisek zanesljiv, da je načrt nastal leta 1639? Načrt nam daje dva podatka, ki opravičujeta dvom o pravilnosti tega datiranja: sedanja frančiškanska cerkev in stolp na meščanskem bastionu. Frančiškanska, takrat avguštinska cerkev je vrisana v načrtu točno na svojem sedanjem mestu in z istim tlorisom, kot ga ima še danes. Sedanjo cerkev so po Valvasorju začeli zidati šele leta 1640 in jo dogradili leta 1646. Tudi stolp na meščanskem bastionu, če je Valvasorjevo poročilo zanesljivo, je bil sezidan šele leta 1644. Glede na te ugotovitve je Stelè menil, da bi morali čas nastanka Pieronijevega gradiva pomakniti nekoliko dlje proti sredi 17. stoletja. Korošec in Stelè sta mnenja, da je Pieronijev tloris Ljubljane najstarejši poznani in ohranjeni tloris.

cirano obliko idealne »zvezde«, kakršno poznamo v Karlovcu. Projekt za Kostanjevico se ni uresničil.[80]

Ker je postajal vojaški položaj v zvezi s političnimi razmerami v Erdelju vse bolj kritičen, je po cesarjevem ukazu odšla iz Gradca leta 1657 ponovno specialna komisija, ki bi morala obhoditi in pregledati utrjene postojanke in trdnjave na Štajerskem, Hrvatskem, Kranjskem in Primorskem. Na čelu te komisije je bil ing. Martin Stier.[81] Njegovo poročilo zajema tri pregledne geografske karte in 75 načrtov in tlorisov obmejnih trdnjav in gradov ter utrjenih mest. Tlorisi in plani so izdelani v enotnem stilu in risani v perorisbi izpolnjeni z akvarelnimi barvami. Vsak tloris mesta ali trdnjave spremlja obširen tekst — poročlo o stanju obrambnih objektov s predlogi o dozidavah in gradbenih dopolnitvah. Karte in tlorisi so razdeljeni v tri večje skupine.[82] Na koncu vsake skupine so dodane tabele, iz katerih se vidi, koliko je v teh gradovih in trdnjavah topov, orožja in municije in koliko bi vsaka trdnjava morala imeti orožja in municije, da bi lahko vzdržala trimesečno obleganje.[83]

M. Stier je izdelal dva tlorisa Ljubljane z dvema predlogoma za dodatno fortifikacijo. Prvi tloris prikazuje dejansko stanje utrditve z glavno mrežo ulic in z vrisanimi najpomembnejšimi javnimi zgradbami. Ker se je Ljubljana sredi 17. stoletja širila izven obzidja, in to proti severu in zahodu, je Stier predvidel v tlorisu tudi utrditev tega nezaščitenega dela ljubljanskega predmestja. Tločrtni projekt moderne trdnjave je bil zasnovan v obliki takrat moderne trdnjavske zvezde.

V drugem tlorisu prikazuje Stier svojo zamisel modernizacije obstoječih utrdb z dodatnimi bastioni in kurtinami. Nobeden od projektov ni bil realiziran, ker je bilo kmalu nato konec turške nevarnosti.[84]

Podobne projekte je izdelal Stier tudi za Radgono, Ptuj, Trst in Gorico. Iz poročila za Ptuj je razvidno, da je bila komisija posebej zaskrbljena zaradi severne strani zahodnega platoja gradu na hribu, ki je bil najmanj utrjen. Zaradi tega je Stier predložil izgradnjo ostroge na ogroženem mestu. Najvažnejša dela so se na Ptuju izvajala od 1660 do 1680 na gradu na hribu. Pregradili so samo dva vzhodna grajska trakta.[85] Zvezdasti trdnjavski sistem, ki ga je planiral 1657 takratni superintendant ing. Martin Stier, okoli Ptuja ni bil nikoli izveden.

Zvezdasti sistem utrjenih mest, ki so ga razvili v Karlovcu, kot so ga v 17. stoletju planirali Giovanni Pieroni in Martin Stier, ni bil nikjer realiziran. Zaradi tega v slovenskih deželah ni prišlo do uveljavitve naprednejšega obrambnega sistema. Utrdbeni objekti in mestna obzidja so po letu 1699 začela propadati, in konec 18. stoletja so jih začeli sistematično rušiti, ker so predstavljali oviro za izvajanje nove urbanizacije mest.

---

[80] I. Komelj, Utrdbena arhitektura 16. stoletja, str. 86, 87.

[81] D. E. Wischer, Österreichische Kartographen, Wien 1929, str. 25.

[82] GAK, Hfk, Bd. XII:
1. Übersichtskarte: Mappa über die steyerische Frontier Platze gegen der türckhischen Poste Canische, fol. 3.
2. Übersichtskarte: Mappa über die Windische, Petrucianische und Banatischen Granitzen, fol. 27.
3. Übersichtskarte: Mappa über die Croatische und Meergranitzen sambt den Cameralischen Stätten, fol. 59.

[83] Stierovo poročilo s tlorisi in vedutami utrjenih mest in trdnjav se je ohranilo v dveh verzijah: eno hranijo na Dunaju v Österreichische National-Bibliothek, cod. 8608, drugo pa v Generallandesarchivu v Karlsruhe, Hfk, Bd. XII. Analizo obeh verzij je dal I. Voje v razpravah: »Analiza načrtov Ljubljane«, str. 142, 143 in »Zbirka planova krajiških utvrđa iz Karlsruhea«, Vojna krajina (zbornik), Zagreb 1984, str. 261—269. Ker imajo vsi tlorisi in načrti v atlasu, ki ga hranijo v Karlsruheju v desnem spodnjem kotu podpis ing. Martina Stiera, lahko smatramo, da je ta verzija njegovo lastnoročno delo.

[84] J. Mantuani, Najstarejši načrt Ljubljane, str. 162—165.

[85] J. Curk, Ptujski grad, str. 66.

Zusammenfassung

BEFESTIGUNG SLOWENISCHER STÄDTE ZUR ABWEHR DER TÜRKENEINFÄLLE

Ignacij Voje

Es ist das Ziel der Abhandlung, eine Übersicht der bisherigen Forschungsergebnisse zu vermitteln bei der Untersuchung der Befestigungsmaßnahmen slowenischer Städte angesichts der Türkengefahr. Diese Fragen sind von Kunsthistorikern unter verschiedenen Blickwinkeln eingehend behandelt worden, obwohl ihr Interesse in erster Linie vom künstlerischen Standpunkt ausging. Einige Befestigungsfragen wurden auch von Historikern berührt, vor allem in Werken, welche die Entwicklung einzelner Städte zum Thema haben. In den Abhandlungen finden wir viele konkrete Angaben über die Bauzeit der Befestigungsobjekte, über Umbauten, Baumeister, die die Arbeiten ausführten, über die Preise einzelner Bauleistungen, über die Instandhaltung der befestigten Objekte, über Skizzen, Pläne, Veduten u. ä. Zeitlich beschränkt sich die Abhandlung auf den Abschnitt von der Mitte des 15. Jahrhunderts an, wo im Zusammenhang mit zunehmenden Türkeneinfällen eine erste Phase in Umbau und Neugestaltung mittelalterlicher Stadtmauern einsetzt. Einen Höhepunkt erreicht der Bau der Befestigungsobjekte im 16. Jahrhundert nach der Schlacht bei Mohacs im Jahre 1526, wo die Stadtmauern einzelner Städte verstärkt wurden. Das sit die Zeit vom Herrschaftsantritt des Sultans Suleiman II bis zu seinem Tode 1566. In dieser Zeit bekam auch die Steiermark die Heftigkeit der Türkeneinfälle zu spüren, doch während in Krain und im Küstenland sehr häufig Einheiten des bosnischen Heeres und der Akindschi-Truppen einfielen, erlebte die Steiermark im Jahre 1532 einen Angriff der türkischen Hauptarmee unter der Führung des Sultans persönlich. Politische Veränderungen und das Vordringen der Türken bis nach Ungarn sowie deren verstärkte auf Mitteleuropa gerichtete Aktivität führten zu einer Reihe systematischer Erneuerungen von Befestigungen, die ein wesentlich verändertes Bild der slowenischen Festungen und Stadtmauern zur Folge hatten. Die Restaurierungen konnten sich dem alten Schema anpassen — in diesem Fall sprechen wir von einer renaissancemäßigen Panzerung der alten Anlagen —, es konnten sich aber auch völlig neue Entwürfe durchsetzen. Seit der Schlacht bei Mohacs sorgten für den Schutz des Landes nicht mehr einzelne Feudalherren und Bürger, sondern er wurde Gegenstand einer planmäßig durchgeführten Aktion. Dabei setzten sich sowohl die Landstände als auch der Landesfürst ein. Es war klar geworden, daß das Vordringen der Türken in das mittlere Donaugebiet lediglich von einem Gürtel uneinnehmbarer und moderner Festungen und befestigter Stadtsiedlungen aufgehalten werden konnte. So kam es zur Erneuerung der Stadtmauern in Maribor (Marburg), Ptuj (Pettau), Celje (Cilli), Radgona (Radkersburg) und Brežice (Rann). Nach dem Jahre 1520 begann man auch in Ljubljana (Laibach) neue Mauern, Türme, Bastionen und Gräben zu bauen. Gerade aus dieser Zeit stammt der älteste erhaltene Grundriß Ljubljanas, angefertigt von dem italienischen Architekten Nicolò Angielini. Der Grundriß Ljubljanas ist in mehreren Exemplaren erhalten und zwar in umfangreichen Atlanten geographischer Karten und Grundrisse von Festungen und befestigten Städten. Diese Atlanten werden aufbewahrt im Generallandesarchiv in Karlsruhe, in der Kartensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien und im Staatsarchiv in Dresden (gleich zwei Atlanten). Aus einem erhalten gebliebenen Kopialbuch des Archivs in Dresden geht hervor, daß die beiden Atlanten bereits im Jahre 1566 dem Kurfürst August von Sachsen überreicht wurden. Der Autor liefert eine eingehende Analyse aller vier erhaltenen Grundrisse von Ljubljana und macht auf Unterschiede und Besonderheiten aufmerksam.

Besonders wird die Rolle der italienischen Baumeister erörtert, die neue Bauformen für Befestigungsobjekte in die anderen europäischen Länder mitgebracht haben. Die sie begleitenden künstlerischen Anregungen kamen nicht direkt aus Italien, sondern größtenteils auf dem Wege über Graz, das als Residenz innerösterreichischer Herrscher anziehend war für wandernde italienischen Künstler und Baumeister und sie zur Niederlassung einlud. In Graz hatte sich schon bald eine zahlenmäßig starke italienische Künstlerkolonie herausgebildet, die ihre Bautätigkeit über ganz Steiermark, Krain und die Grenzmark ausdehnte. Italienische Architekten wirkten mit bei der Verbreitung der in der Renaissance üblichen Befestigungspraxis. Obwohl die meisten der Befestigung dienenden Bauarbeiten von italienischen Ingenieuren geleitet wurden und diese auch das Amt der Superintendanten innehatten, darf die Rolle der einheimischen Baumeister nicht außer Acht gelassen werden.

Befestigungsarbeiten waren sehr kostpielig und erforderten hohe finanzielle Mittel. Zur Erläuterung führt der Autor einige fragmentarische Angaben an.

Infolge des neuen Vordringens der Türken in Richtung Mitteleuropa kommt es in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts unmittelbar vor dem 2. Großen Türkenkrieg und der Belagerung Wiens (1683—1699) zum Entwurf neuer moderner Pläne und Projekte für städtische Befestigungswerke, von denen jedoch nur ein kleinerer Teil realisiert wurde. Der österreichische Herrscher entsandte in die jugoslawischen Länder und die Grenzmark mehrere Kommissionen mit der Aufgabe, den tatsächlichen Zustand festzustellen und ein Programm zur Sanierung und Stärkung des Verteidigungssystems vorzulegen. Am bekanntesten sind die von Giovanni Peironi und Martin Stier angefertigten Berichte, die mit zahlreichen Grundrissen, Plänen und Veduten der Städte und Befestigungsanlagen sloweniens versehen sind. Die Befestigungsobjekte und Stadtmauern begannen nach dem Jahre 1699 zu verfallen und Ende des 18. Jahrhunderts fing man an, sie systematisch abzureißen, weil sie der neuen Stadtentwicklung im Wege standen.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332 611, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Ljubljana 1980, 44 strani. — **800 din**

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separatni odtis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 4/1979.

2. **Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730—1786).** Ljubljana 1982, 24 strani. — **600 din**

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je izšla kot separatna publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 1-2/1981.

3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. — **3600 din**

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni. Večina razprav je bila objavljenih v »Zgodovinskem časopisu« od številke 3/1984 do 4/1986; novo je v zborniku med drugim tudi slikovno gradivo.

Na navedene cene veljajo običajni popusti za člane slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ter za študente.

4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Ljubljana 1987, 76 strani. — **4000 din**

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospostva, mesta, agrarna kolonizacija). Separatna publikacija — ponatis iz »Zgodovinskega časopisa«, št. 2 in 3/1987.

Kosta Milutinović

VUK I KOPITAR

O ovoj složenoj tematici postoje u ranijoj literaturi svega četiri članka, objavljena još 1897, 1908 i 1914. godine, u kojima je skicirana saradnja Vuka i Kopitara.[1] Osim toga, ova se tematika delimično obrađuje u posebnim monografijama o Vuku[2] i Kopitaru.[3] Neka pitanja iz ovoga kompleksa dodirnuta su i mestimično obrađena u ranijoj literaturi, ali mnoga su sve do danas ostala otvorena. U ovom radu pokušaćemo do dopunimo i proširimo ranija istraživanja i da odgovorimo na neka pitanja, koja se postavljaju i čekaju svoja rešenja.

I. Kopitar o Vukovim prethodnicima. — Jernej Kopitar (Repnje, kod Ljubljane, 23. VIII 1780 — Beč, 11. VIII 1844) jedan je od najznačajnijih slovenačkih i jugoslovenskih slavista svoga vremena. Svršio je Licej u Ljubljani i studirao prava i slavistiku u Beču. Kao slavista bio je učenik i saradnik Jozefa Dobrovskog. Službovao je u Dvorskoj biblioteci u Beču (1810—1844), prvo kao skriptor, a zatim kao kustos. Istovremeno bio je cenzor za srpske, grčke i rumunske knjige i časopise.

Kopitar se afirmirao već u ranoj mladosti, kao sekretar barona Žige Cojsa i domaći učitelj i vaspitač njegove dece u Ljubljani.[4] Cojs je imao mnogo razumevanja za mladoga Kopitara i omogućio mu da se bavi i svojim studijama i da tu započne sa naučnim radom. U Ljubljani je napisao i objavio svoju prvu knjigu, **Gramatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnthen und Steyermark** (1809), koja je odmah zapažena i prokrčila mu put za dalje napredovanje.

Kopitar je došao u Beč 1810, gde je nastavio sa studijama, zahvaljujući daljoj podršci i materijalnoj pomoći barona Cojsa. Beč je tada već bio kulturni centar i za sve slovenske narode prostrane poliglotne Habsburške Monarhije i na njegovim fakultetima studirali su i mnogi mladi Jugosloveni. Kopitar se ubrzo posle svoga odlaska u Beč upoznao sa Francom Sartorijem, urednikom časopisa **Vaterländische Blätter**, i Jozefom Hormajerom, urednikom lista **Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung**. U ovom drugom listu poverena je Kopitaru redakcija posebne slovenske rubrike, koju je on vodio sa velikim razumevanjem. Preko ovog lista propagirao je Kopitar svoje planove i sugestije. Tako između ostaloga:

»On, koji je u isto vreme radio na stvaranju velikog slavističkog centra u Beču i sanjao o slovenskoj akademiji u Beču, dospeo je da pomišlja i na otvaranje srpskog univerziteta, koji bi se imao izdržavati iz prihoda od manastirskih dobara«.[5]

Iako Kopitar ove svoje planove u tadašnjim nepovoljnim uslovima, u Metternihovoj Austriji, nije uspeo da ostvari, oni su značajni kao pokušaj.

---

[1] V. Jagić, **Kopitar i Vuk, Spomenica o prenosu V. S. Karadžića iz Beča u Beograd**, Beograd 1898, 364—372. M. Murko, **Kopitar in Vuk, Ljubljanski zvon**, Ljubljana 1908, I, 5—6. M. Teršakovec, **Kopitar und Vuk, Jagić — Festschrift**, zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlin 1908, 464—480. N. M. Petrovski, **Kako je Kopitar 1840. godine branio Vuka, Članci i prilozi o srpskoj književnosti XIX veka**, Novi Sad 1914, 253—260.

[2] Lj. Stojanović, **Život i rad Vuka Stef. Karadžića**, Beograd 1924. M. Popović, **Vuk Stef. Karadžić**, Beograd 1964. D. Popović, **Vuk i njegovo doba**, Novi Sad 1940.

[3] J. Pogačnik, **Bartholomäus Kopitar. Leben und Werk**, München 1978. Ovo je do danas najiscrpnija i najdokumentovanija studija o njemu. Isti autor objavio je na slovenačkom i kraću studiju: **Jernej Kopitar**, Ljubljana 1977. Mi smo se ovde koristili njegovom nemačkom studijom, koja je snabdevena naučnim aparatom, bibliografijom njegovih radova i literaturom o njemu. Kopitarevi radovi na slovenačkom jeziku potpisani su njegovim krštenim imenom Jernej, a radovi na nemačkom adekvatnim nemačkim imenom **Bartholomäus**. Toga smo se držali i u primedbama ispod teksta.

[4] Žiga Cojs (Trst, 1747 — Ljubljana 1819), baron, feudalac i veleindustrijalac, mecena mnogih slovenačkih književnika, umetnika i naučnika, bibliofil, učenik francuskih enciklopedista i nemačkih racionalista. Osnovao je i organizovao u svojoj kući u Ljubljani književni kružok, u kome je najmlađi član bio Kopitar. U tom kružoku bili su još Valentin Vodnik, Anton Linhart, Jurij Japelj i Blaž Kumerdej. U istoriografiji oni su s pravom označeni kao slovenački preporoditelji.

[5] J. Radonić, **Prilošci istoriji slovenskog preporođaja krajem prošloga i početkom ovoga veka, Letopis MS**, knj. 201, 1900, sv. 2, str. 187.

Bez obzira na tadašnje nepovoljne uslove Kopitar je bio dosledan protagonista jedinstva Južnih Slovena, računajući među njih i Bugare. U jednom svom karakterističnom pismu, Kopitar je pisao Vuku: »Ukoliko više proučavam podunavske Slovene, utoliko mi postaje jasnije da smo mi, svih osam miliona od Crnoga Mora do Gorice, po poreklu jedna grana«.[6] Međutim sav u teškim unutrašnjim protivurečnostima, Kopitar je to planirano ujedinjenje južnoslovenskih zemalja i pokrajina zamišljao u austrijskim okvirima i pokušavao da obrazloži svoju koncepciju »da je Austrija pretežno slavenska država i da bi trebalo da Beč postane središte slavenske kulture sa svima najvišim kulturnim ustanovama«.[7]

Svoj prvi tekst, **O propasti Srbije,** u obliku pisma Karađorđu, napisao je Vuk ubrzo posle svoga dolaska u Beč i poslao uredništvu **Novina serbskih iz carstvujušćeg grada Viene.** Mnogo docnije, u svojoj Promemoriji (1832), Vuk spominje da je ovaj tekst kao »novogodišnju čestitku upravljenu Crnom Đorđu« (1814) nameravao objaviti u Beču — »ali je Dvorska kancelarija našla bila za umesno da mu zbog tadašnjeg kongresa uskrati imprimatur«.[8] Vukov tekst je prvobitno bio dostavljen Kopitaru kao cenzoru i on ga je odobrio, ali je u poslednjem trenutku zabranjen od viših foruma. U tom tekstu Vuk je prikazao Prvi srpski ustanak i ponovni pad Srbije pod tursku vlast (1813), i izrazio opšte razočarenje Srba u Rusiju zbog pada Srbije. Posle zabrane članka Vuk je poslao jednu kopiju Savi Tekeliji, ali ni ona nije sačuvana u njegovoj zaostavštini, kao ni njegovo propratno pismo. Ovaj Vukov tekst nikada nije objavljen.

Od Vukovih prethodnika Kopitar je naročito cenio Savu Mrkalja, autora čuvene knjižice **Salo debeloga jera libo azbukoprotres,** objavljenu u Budimu 1810. Kao što je Vuk imao svoje prethodnike, tako je već i Mrkelj imao svoje. Prema istraživanjima Aleksandra Mladenovića, to su bili: Zaharije Orfelin, Emanuel Janković, Lukijan Mušicki, Atanasije Stojković, Gavrilo Hranislav, Sava Tekelija, Vićentije Rakić, Pavle Solarić i Stefan Novaković. Na osnovu uporedne analize i kritičke ocene njihovih i Mrkaljevih tekstova, A. Mladenović je došao do značajnog zaključka da je »ogroman i glavni deo poslova oko stvaranja naše današnje ćirilice bio realizovan Mrkaljevom reformom. Međutim, ni Mrkaljeva reforma ni njeno dalje modifikovanje od strane Vuka ne bi bili mogući da je nisu dobrim delom uslovili svojim delimičnim reformisanjem ćirilice ovde pomenuti pisci XVIII i prve polovine XIX veka, čiji je uticaj i doprinos u usavršavanju naše azbuke nesumnjivo bio od ne malog značaja«.[9]

Prvi koji je pozdravio srdačnom dobrodošlicom pojavu Mrkaljevog **Azbukoprotresa** bio je Jernej Kopitar, koji je knjižicu zapazio, prostudirao i napisao o njoj izvanredno afirmativan prikaz, u kome je istakao njenu veliku vrednost i izrazio nadu da se »od Mrkalja mogu očekivati novi podvizi u nauci«.[10] Kada je Vuk pripremio za štampu svoju **Pismenicu,** Kopitar mu je savetovao da pre štampanja dade svoj rukopis na ocenu Mrkalju, koga je visoko cenio.

Međutim, svojim **Azbukoprotresom** Mrkalj je izazvao oštru reakciju visoke hijerarhije, na čelu sa mitropolitom Stratimirovićem. Na tužbu tadašnjeg arhimandrita manastira Gomirja Josifa Rajačića i kaluđerske bratije bio je kao monah raščinjen i udaljen iz manastira. Kada je oboleo, u bolnici ga je posećivao Vuk, kome je ostavio svoje rukopise.[11]

---

[6] M. Popović, Vuk Stef. Karadžić, Beograd 1964, 310.
[7] B. Kopitar, **Patriotische Phantasien eines Slaven, Vaterländische Blätter,** Wien 5. VI 1910, 87—93.
[8] M. Popović, op. cit. 66.
[9] A. Mladenović, **Sava Mrkalj i njegovi prethodnici u reformi predvukovske ćirilice, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu,** X, 1967, 161—198. Afirmativan sud o Mrkaljevoj reformatorskoj ulozi dao je i M. Okuka u raspravi **Sava Mrkalj als Reformator der serbischen Kyrilliza. Mit einem Nachdruck des »Salo debeloga jera libo Azbukopotres,** München 1975.
[10] B. Kopitar, **Serbisch — slavische Literatur, Annalen der Literatur und Kunst,** Wien, 1. XI 1812, 203—206.
[11] Đ. Rajković, **Sava Mrkalj, biografsko-književna slika, Izabrani spisi,** Novi Sad 1950, 118—135. M. Leskovac, **Nekoliko podataka za biografiju Save Mrkalja, Naučni zbornik Matice srpske, serija društvenih nauka,** I, 1950, 134—141. V. Nedić, **Beleške Save Mrkalja iz bečke duševne bolnice, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor,** XX, 1954, 303—305.

Iste godine, kada je Mrkalj napisao svoj **Azbukoprotres**, sastavio je njegov prijatelj i jednomišljenik Luka Milovanov svoj **Opit nastavlenija k srbskoj sličnorečnosti i slogomerju ili prosodiji**, ali je i on došao u oštar sukob sa cerkvenom hijerarhijom i nije uspeo da štampa ovaj spis za svoga života. Vuk je smatrao Milovanova za jednoga od svojih učitelja, cenio je njegov rad i objavio njegov spis u posebnoj knjizi tek nekoliko godina posle njegove smrti, u svom izdanju u Beču 1833.[12]

U jednom delu jugoslovenske istoriografije pokušavalo se da se Kopitar prikaže kao »fanatičan katolik«, kao »katolički klerikalac«, kao »agent rimske propagande«, kao »*Hofslavist*«, kao »slovenski Mofistofel« itd.[13] Međutim, ova tvrđenja ne odgovaraju istorijskoj istini. Analizirajući i ocenjujući Kopitareve stavove prema međuverskim odnosima uopšte, a prema katoličkom klerikalizmu posebice, Ljubomir Stojanović je — na osnovu citata iz samih njegovih tekstova — dokazao da se »za Kopitara ne može reći da je bio klerikalac. On je bio oduševljeni jozefinist i prema tome antiklerikalac«.[14]

Kao izrazit jozefinist, Kopitar je visoko cenio i voleo Dositeja Obradovića, prvog jozefinistu i antiklerikalca kod Srba, o kome je pisao s velikim razumevanjem. Kopitar je bio oduševljen Dositejevom autobiografijom (**Život i priključenija**), načinio je iscrpan izvod, preveo na nemački i objavio.[15] Od posebnog je značaja Kopitarev članak o Dositeju, u kome je sa temeljnim poznavanjem njegovog života i rada ocrtao njegov književni lik kao »prvog srpskog narodnog spisatelja«.[16] U nekrologu napisanom sa dubokim pijetetom, Kopitar je odao Dositeju ovo najviše priznanje:

»I kada jednom srpska književnost bude stajala u punom cvetu, Obradović će biti uvek slavljen kao njen prvi graditelj. I koga neće njegova poučna putovanja dirljivo potsetiti na putovanja Pitagore, Talesa, Solone, Platona i drugih mudraca staroga sveta, a pre svega Skita Anaharzisa, koji je možda takođe bio jedan slovenski Skot. On zaslužuje lepi nadgrobni natpis, koji je sebi stavio u svojim spisima i urezao i na svom portretu: »Ovde njegove srpske kosti leže; on je svoj rod ljubio«.[17]

Kopitar je postao jozefinista već u ranoj mladosti, kao sekretar Žige Cojsa u Ljubljani. Došavši u Beč upoznao se još detaljnije sa jozefinističkom literaturom, proširio svoje znanje i povezao prosvetiteljsku misao XVIII veka sa liberalizmom XIX veka. Kopitar je smatrao »da se mora kod ljudi probuditi želja za znanjem, koje zatim samo vodi novim saznanjima. U toj orijentaciji treba da mu pomogne jansenističko sveštenstvo, koje je u tadašnjoj crkvi jedino bilo povezano po duhovnoj sadržini sa prosvetiteljstvom«.[18]

Anton Slodnjak je s razlogom ukazao da je Kopitar »kod Slovenaca bio saveznik jansenističkog sveštenstva ...«[19] Slovenački jansenisti, isto kao i njihovi učitelji i prethodnici u zapadnoevropskim zemljama, bili su odlučni protivnici jezuita i njihove politike. Kopitar je takođe bio dosledan protivnik jezuita i katoličkog klerikalizma.

Iako je stajao na pozicijama austroslavizma, Kopitar je stalno bio zapostavljen u službi. Prvih deset godina bio je po rangu četvrti skriptor Dvorske biblioteke, u kojoj su bili zaposleni najbolji stručnjaci iz svih zemalja i pokrajina Habsburške Monarhije. Tek kada je isposlovao povratak dragocenih unikata i rariteta, koje je Napoleon za vreme kratkotrajnih Ilirskih provincija otpravio u Pariz, unapređen je

[12] Lj. Tomić, **Luka Milovanov Georgijević, Narodni kalendar**, Budimpešta 1976, 92—96. Ž. Milisavac, **Luka Milovanov Georgijević, Jugoslovenski književni leksikon**, Novi Sad 1984, 507—508.

[13] M. Kićović, **Jovan Hadžić (Miloš Svetić)**, Novi Sad 1930, 312—313. M. Savković, **Ogledi**, Beograd 1952, 131—134. M. Selimović, **Za i protiv Vuka**, Novi Sad 1967, 78—79.

[14] Lj. Stojanović, op. cit. 744.

[15] **Vollständiger Auszug aus der Selbstbiographie des Demetrius Obradović (als Kalugjer Dositheus genannt), eines österreichischen Illyriers. Ein Beitrag zur Menschen-, Völker — und Länderkunde, Archiv für Geographie, Staats — und Kriegskunst**, Wien 1811, 267—272.

[16] B. Kopitar, **Dositej Obradović, erster serbischer Volksschriftschteller, Annalen der österreichischen Literatur und Kunst**, Wien 1810, 941—350.

[17] B. Kopitar, **Dositej Obradović** (nekrolog), **Vaterländische Blätter**, IV, Wien 1811, 365—368.

[18] J. Pogačnik, op. cit. 69.

[19] A. Slodnjak, **J. Kopitar, Jugoslovenski književni leksikon**, 371.

za prvog skriptora, zatim za drugog kustosa i tek nekoliko meseci pred smrt za prvog kustosa. Direktor Dvorske biblioteke nikada nije postao, iako se to netačno tvrdilo.

U literaturi o Kopitaru već je s razlogom ukazivano da je njemu pred očima lebdeo i primer istaknutog italijanskog istoričara i filozofa Lodovika Antonia Muratorija.[20] U svom pismu od 30. III 1808. Kopitar je pisao Jozefu Dobrovskom: »Bila bi želja moga života da se nekoliko godina pripremam u Vašoj blizini, Maestro, a onda da dođem u jednu bogatu biblioteku, nešto kao dvorsku u Beču, i da postanem slovenskoj istoriji ono, što je Muratori italijanskoj«.[21] Kao »jedan od najznačajnijih osnivača jozefinizma«[22] Muratori je jozefinisti Kopitaru bio blizak i simpatičan, još i kao protivnik teze o papinoj svetskoj moći i kao pristalica Modene u sukobu sa Vatikanom. Najviše pod uticajem Muratorijevih spisa Kopitar je postao među Slovencima jedan od najizrazitijih protivnika jezuita, njihovih učenja i njihove politike. Prema tome, iz osnove su pogrešni pokušaji nekih pisaca da Kopitara prikažu kao — katoličkog klerikalca.[23] On to nikada nije bio.

II. Vukova »Pjesnarica« i Kopitar. — U ranijoj literaturi postojala su podeljena mišljenja o tome ko je prvi počeo da prikuplja kod nas narodne pesme. Dugo se pretpostavljalo da prvenstvo pripada Andriji Kačiću Miošiću i njegovoj zbirci *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (prvo izdanje 1756, drugo prošireno izdanje 1759) i da je Lukijan Mušicki prvi uvideo vrednost narodnih pesama, i to već onda kada je Vuk »tek doznavati počeo da ima na svetu i više nauke osim psaltira i časlovca«.[24] Vuk je odgovorio da ga nije Mušicki nego Kopitar »prvi nagovorio« da počne skupljati narodne pesme, i da Kačićeve pesme uopšte »nijesu narodne pjesme« nego »da je Kačić svoje pjesme pjevao jezikom i duhom narodnijeh pjesama«.[25]

Kopitar je bio nezadovoljan Kačićevom zbirkom i već 1810. postavio konkretno pitanje: »Ne bi li se ipak među vama našao jedan Herder ili barem samo jedan Fortis, koji bi mnoge nerimenovane narodne pesme prikupio? Kačićeva zbirka nikako ne zadovoljava«.[26] Prema istraživanjima V. Buriana, Kopitar je bio istovremeno i inspirator i propagator prvih Vukovih zbirki narodnih pesama.[27]

U kojoj je meri Kopitar budno pratio Vukovu književnu aktivnost pokazuje i njegov osvrt na Slovanku Josefa Dobrovskog, u kome je on, između ostaloga, najavio da se u štampi nalazi »jedna zbirka srpskih narodnih pesama Vuka Stefanovića, koja će oduševiti sve poznavaoce srpske narodne poezije«. Ilustracije radi Kopitar je uporedo citirao i originalan tekst narodnih pesama **Momak i devojka** i **Livada** i nemački prevod.[28]

U početku svoga spisateljskog rada ni sam Vuk još nije bio sasvim načisto s nazivom jezika. Njegova prva knjiga nosila je naslov **Mala prostonarodna Slaveno-Srbska Pesnarica** (u Vieni 1814) i sadržavala je u predgovoru još čitav niz slaveno-serbskih reči. Međutim, već njegova druga zbirka nosi naslov **Narodna Srbska Pesnarica** (u Vieni 1815) i ne sadrži više slaveno-serbskih reči. To jasno svedoči da je Vuk već u toku iduće godine znatno evoluirao i da se oslobodio staroga načina pisanja, uobičajenog kod tadašnjih srpskih pisaca. Karakteristično je da ni sam Ko-

[20] F. Carli, **Lodovico Antonio Muratori, la sua vita, la sua opera e la sua epoca**, Firenze 1955. Njegova celokupna dela objavljena su u 36 tomova.

[21] V. Jagić, **Pisma Dobrovskoga i Kopitara v povremenom porjetke**, Sanktpeterburg 1885, 3—4.

[22] E. Winter, **Der Josefinismus und seine Geschichte (Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740—1848)**, Brünn—München—Wien 1943. F. Valjavec, **Der Josefinismus (Zur geistigen Entwicklung Österreichs im achtzehnten und neunzenhten Jahrhundert)**, Wien 1945.

[23] Tačno je rečeno: »Slovenci su već bili razbili uske okvire katoličkog psaltirsko-molitvenićkog postojanja, postali Evropa, tesno se vezali s njom u jedinstvenu duhovnu celinu. Vukov duhovni susret (...) s Kopitarom bio je u stvari naš susret s mišlju slovenačkog preporoda, koja je u to doba najpunije živela baš u ličnosti Jerneja Kopitara, nesumnjivo umom najvećeg među preporoditeljima«. (M. Popović, op. cit. 69).

[24] **Serbski narodni list**, br. 20 i 23 za 1842.

[25] V. S. Karadžić, **Pravi uzrok i početak skupljanja našijeh narodnijeh pjesama**, Skoroteča, 6. i 10. IX 1842.

[26] **Barth. Kopitars Kleinere Schriften sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, etnographischen und Rechthistorischen Inhalts, herausgegeben von Fr. Miklosich**, I. Wien 1857, 65.

[27] V. Burian, **Kopitar kot inspirator in propagator prvih Vukovih zbirki narodnih pesni**, Časopis za zgodovino in narodopisje, Ljubljana XXVII, 1933, 7.

[28] B. Kopitar, **Slavische Philologie, Slovanka, Wiener Allgemeine Literaturzeitung**, II, 750—767.

pitar, koji je afirmativno ocenio i prvu i drugu Vukovu zbirku, nije uočio ovu evoluciju koju je on učinio u toku svega godinu dana.

Vuk je posvetio Kopitaru drugu knjigu svoje **Pjesnarice** s usrdnom molbom: »Primite je od mene za znak ljubavi i prijateljstva, za znak blagodarnosti od sviju Srbalja koji ljube svoje narodne pjesme i svoje književstvo!« U istoj posveti Vuk se obraća Kopitaru kao »najvećem prijatelju i dobroželatelju srbskog književstva«.[29] I ova je knjiga zapažena i komentarisana po tadašnjim listovima i časopisima. Najiscrpnije i najdokumentovanije pisao je o njoj sam Kopitar, čitavu malu studiju. Već u svom uvodu on je odao priznanje Vuku za prikupljanje i izdavanje srpskih narodnih pesama i izrazio želju da nastavi sa objavljivanjem daljih zbirki. On je ukazao na prostornu obuhvatnost porekla prikupljenih pesama od Kupe i Save do Timoka, zajedno sa naseljima u Slavoniji i Ugarskoj, sve tamo do Sentandrije kod Budima. Kopitar je istakao da je ovo prva knjiga u srpskoj književnosti koja je napisana čistim srpskim jezikom, naziva je epohalnim delom i upoređuje pojedine srpske narodne pesme sa Homerovim spevovima.[30]

Zahvaljujući na prvom mestu Kopitaru, Vuk je za srazmerno kratko vreme postao poznat i popularan i kod Slovenaca, koji su počeli u sve većem broju prevoditi i u njihovim časopisima objavljivati srpske narodne pesme, neki put paralelno u originalnom tekstu i u prevodu. Među slovenačkim prevodiocima naročito su bili aktivni F. Cegnar i J. Kobe. Karakteristično je da se među mladom generacijom povećavao broj onih koji su počeli učiti srpsko-hrvatski. Već 1851. među gimnazistima u Celovcu bilo ih je koji su čitali Vukov prevod **Novog Zavjeta**, a 1852. javilo se tridesetak pretplatnika na Vukov **Srpski rječnik** iz slovenačkih pokrajina.[31]

Interesantne su dodirne tačke između Vuka i Frana Levstika, koji se smatrao Vukovim učenikom. Po njegovom mišljenju, pojmovi narodnog jezika i narodnog duha su istovetni, i zato je on srpskim književnicima iz Ugarske prigovorio da su »zaboravili srpski misliti«. S razlogom je povučena paralela između Vuka i Levstika: »obojica smatraju da je tradicionalno pesništvo izraz narodnog duha, obojica misle na obnavljačku snagu narodnog pesništva i obojica su ubeđeni da savremena zapadnjačka kultura nije svojstvena njihovoj tadašnjoj etničkoj okolini«. Vukovo interesovanje obuhvatilo je dva područja: »U svakoj knjizi obraća se pažnja na dve stvari: 1) na stvar, o kojoj se piše, 2) na jezik, kojim se piše«.[32]

Najveća priznanja dobio je Kopitar od Nemaca, što je sasvim prirodno, jer je njegov život i rad nerazdvojno povezan ne samo sa jugoslovenskom nego istovremeno i sa nemačkom književnošću i naukom. U literaturi o Kopitaru s razlogom je ukazano da je prvenstveno njegova zasluga da je Vuk došao u neposredan kontakt sa najvećim nemačkim književnim autoritetima, koji su bili poznati i cenjeni u svetskim relacijama. U prilog tome navođeni su mnogi dokazi. Na prvom mestu ukazivano je sa koliko je takta i obazrivosti Kopitar pripremio Vukov susret s Geteom (1823), Kopitar je doslovno preveo celu Vukovu **Pjesnaricu** (zajedno sa **Hasanaginicom**) i poslao je Geteu, »sa željom da jedan Gete i ovo divno cveće presadi na nemački Parnas«.[33] Što je Gete majstorski prepevao Hasanaginicu na nemački *(Klaggesang von der edlen Frauen des Helden Asan-Age)* umnogome je i Kopitarova zasluga.[34]

Kopitar je povezao Vuka sa čuvenim nemačkim slavistom Jakobom Grimom, koga je smatrao »naučnikom koji je prednjačio svima današnjim slavistima«. Kopitar je 12. V 1815. poslao Vuku Grimov poziv za sabiranje narodnih umotvorina s ovim komentarom:

---

[29] **Narodna srbska pjesnarica**, izdana Vukom Stefanovićem, II, Beč 1815, posveta.

[30] B. Kopitar, **Serbische Literatur, Serbisches Volksliederbuch, II, Wiener Allgemeine Literaturzeitung**, 1816, 314—333.

[31] A. Slodnjak, **Vuk in slovensko slovstvo, Vukov zbornik**, Beograd 1966, 220—224.

[32] D. Živković, **Evropski okviri srpske književnosti**, Beograd 1970, 128—129.

[33] B. Kopitar, **Serbische Literatur**, u knjizi **Kleinere Schriften**, 350.

[34] L. Krakar, **Jernej Kopitar, posrednik med srbsko in hrvaško narodno poezijo in Goethejem, Slavistična revija**, Ljubljana, XVII, 1969, 195—207.

»Ovdje Vam prilažem poziv od Grima. Stvari pučke zanimaju društvo sviju naroda. Iz toga ćete uvidjeti što je nemački narod mogao još sačuvati. Vi imate više i bolje, dijelom i drukčije«.[35]

U istom pismu Kopitar je poručio Vuku, koji se baš tada nalazio na terenu putujući po jugoslovenskim zemljama radi istraživanja:

»Upotrijebite vrijeme, dok ste dolje, u sabiranju, i dođite avgusta gore. Zacijelo naći će se tad više nego jedan način, da vas imam vazda uz bok. Ovdje ćemo jedno djelom za drugim štampaviti«.

Posle nekoliko godina Vuk se našao ponovo na terenu, po Sremu, i 24. XII 1837. pisao iz Vukovara Kopitaru:

»Ja radim jednako. Znao sam da riječi dosta imam, ali da ovako lijepih pjesama (osobito rijetkih, n. p. o Materi Božjoj, o paklu it. d.) imam, ni sam nijesam znao: čudićete se i Vi i Grim«.[36]

Prikupljene narodne pesme, koje je povremeno dobijao od Vuka, Kopitar je pregledao, odabrao najkarakterističnije, preveo ih doslovno na nemački i u rukopisu slao književnici Terezi Talfijevoj, koja ih je prepevala i dostavljala Geteu.[37]

Kopitar je dao podstreka i pružio punu saradnju i pomoć Grimu da prevede i pripremi nemačko izdanje, napiše predgovor i komentare Vukovoj **Gramatici.**[38]

Od posebnog je značaja da je Kopitar dao ideju i podstrek da se veliki nemački istoričar Leopold Ranke, prilikom njegovih istraživanja u bečkim istorijskim arhivima i bibliotekama, jače zainteresuje za Prvi srpski ustanak i da napiše poznato delo o srpskoj revoluciji.[39] O autorstvu ovoga dela postoje kontroverzna mišljenja među istoričarima. Sam Vuk nazivao je knjigu Rankeovom i svojom.[40] Jovan Ristić smatrao je da je knjiga organski deo Rankeovih studija, da je i ideja ponikla od njega i da ju je on i napisao.[41] Spiridon Gopčević, austrofilski orijentisan, tvrdio je — bez ikakvih dokaza — da Ranke uopšte nije napisao ovu knjigu, nego da joj je autor sam Vuk.[42] Ljubomir Stojanović, ne ulazeći u detaljnija rasmatranja, zastupao je mišljenje da je **Srpska revolucija** njihov zajednički rad — bez uticaja i saradnje Kopitareve.[43] Međutim, Nikola Radojčić je na osnovu samih Kopitarevih pisama Rankeu dokazao da je njegova saradnja bila mnogo značajnija nego što se ranije mislilo: prvo, da je baš Kopitar dao Rankeu ideju i podsticaj da zajedno sa Vukom napiše **Srpsku revoluciju**; drugo, da su Ranke i Vuk imali ugovor za zajedničko sastavljanje ove knjige; treće, da je Ranke jedan znatan deo svoga autorskog honorara ustupio Vuku na ime nagrade za njegovu saradnju.[44]

Zahvaljujući Kopitaru i Grimu, i Vuk je ubrzo posle izbora mitropolita Stratimirovića izabran za člana Akademije nauka u Getingenu (1824) i samim tim stavljen u isti rang sa njegovim moćnim protivnikom.[45] Ovo priznanje izazvalo je radost u redovima Vukovih jednomišljenika i pristalica, s jedne strane, i nezadovoljstvo u krugovima njegovih protivnika, s druge.

---

[35] V. Bogišić, **Jedna rukovet iz Vukove prepiske,** Dubrovnik 1903, separat iz **Srđa,** I—II, 22.

[36] Ibid. **1903, 71.**

[37] J. Milović, **Talvjis erste Übertragungen fur Goethe und ihre Briefe an Kopitar,** Leipzig 1941. Talvjeva nije dovoljno istakla da se obilato koristila Kopitarevim prevodima.

[38] **Vuk's Stephanovitsch Kleine Serbische Grammatik, verdeutscht und mit einer Vorrede von Jacob Grimm,** Leipzig und Berlin, 1824. O tome opširnije M. Mojašević, **Nemačko-jugoslovenske kulturne veze,** Beograd 1974, 331.

[39] L. Ranke, **Die serbische Revolution. Aus serbischen Papieren und Mittheilungen,** Hamburg 1829. Ovo je delo preveo Ognjen Radović: **Srpska revolucija,** Beograd 1965.

[40] **Vukova prepiska,** V, 223 i 67; Ibid. VII, 604.

[41] J. Ristić, **Leopold Ranke i oslobođenje Srbije, Glas SKA,** XXXI, Beograd 1892, 1—29.

[42] S. Gopčević, **Russland und Serbien (1804—1815),** Wien 1916, 65.

[43] Lj. Stojanović, op. cit. 734.

[44] N. Radojčić, **Rankeova nova koncepcija srpske istorije, Razprave, II,** Ljubljana 1925, 1—54. U ovoj raspravi autor je objavio u svom prevodu s nemačkog originala dva Rankeova pisma, u kojima on izražava Kopitaru svoju duboku zahvalnost na potsticaju i saradnji. »One se presipaju Rankeovom zahvalnošću Kopitaru, koju je ovaj zaista i zaslužio, ali na koju smo još više od Rankea mi Srbi obavezni, jer među najplemenitije o nama napisane knjige i među one od kojih smo mi, kao nacija i država, imali najviše koristi, spada nesumnjivo i **Srpska revolucija** Leopolda Rankea«. (N. Radojčić, **»Srpska revolucija« L. Rankea i Vuk, Letopis MS,** knj. 394, sv. 2—3, 1964, 116).

[45] M. Vasmer, **Vuks Wahl zum Mitglied der Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften. Zeitschrift für slavische Philologie,** XV, 1938, 312—316.

III. Vukova »Pismenica« i Kopitar. — Kopitar je pozdravio srdačnom dobrodošlicom pojavu prvog izdanja Vukove **Pismenice serbskoga jezika**[46] ovim oduševljenim rečima:

»Dobrodošla prva srpska gramatika sa ćirilskim slovima! I dva puta dobrodošla, jer si verno napisana prema govoru prostoga naroda!«[47]

U svome prikazu Kopitar je odao najveće priznanje Melentiju Nikšiću, tadašnjem arhimandritu sremskog manastira Feneka (potonjem šabačkom episkopu), koji je »platio troškove štampanja **Pismenice**, čime je visoko zadužio ne samo autora, nego sve slaviste od Petrograda, Varšave, Prage sve do Ljubljane i Dubrovnika«.[48]

Međutim, pada u oči da Vuk u predgovoru nigde ne spominje da ga je baš Kopitar nagovorio na pisanje **Pismenice**, nego je to učinio tek u svom pismu, datiranom u Beču 23. X 1814, u kome izričito priznaje Kopitaru:

»Ako ovo djelo moje, makar najmanju, polzu, Serbskom Književstvu prinese, to vama perva blagodarnost prinadleži, jer ste vi perva pričina u ovome bili . . .«[49]

Raspravljajući o Kopitarevoj saradnji sa Vukom, Jože Pogačnik je istakao da jezička reforma Vukova »u sledećem proističe iz Kopitarove škole: 1) podižanje narodnog jezika na standardni književni jezik; 2) fonetska ortografija; 3) usavršavanje ćirilske azbuke sa novim oznakama.[50] U svom pismu od 21. III 1815. Kopitar je uputio Vuku ove »proročke reči«: »Vaša **Pismenica** doživiće još dvadeset izdanja, koja će se i posle smrti nas obojice zvati **Vukova Pismenica**«. Posmatrajući i tretirajući ovaj problem iz udaljene istorijske distance, Pavle Ivić je konstatovao:

»Svakako, u ovome su Kopitarov podsticaj i saveti odigrali nezamenljivu ulogu, ali težište ostvarenja ipak leži na Vuku. Njegovo je jezičko osećanje doživelo kristalizaciju u **Srpskoj gramatici,** *on je bio taj koji je uočio osobine našeg jezika u širokom zahvatu od fundamentalnih do najtananijih. Mnoge od Vukovih opservacija ponavljaju se u gramatikama našeg jezika sve do danas, ne toliko iz inercije gramatičara, koliko zato što su na svom mestu«.*[51]

Dok je Kopitar pozdravio pojavu Vukove **Pismenice** pohvalama i priznanjima, dotle ju je crkvena hijerarhija dočekala većinom oštrim kritikama, negiranjem i omalovaževanjem. U jednom svom karakterističnom pismu iz Sremskih Karlovaca Vuk je javio Kopitaru:

»Za **Pismenicu** *samo mi je jedan (te još najveći) kazao da mu namjerenije nije dobro; ali drugi svi namjereniji odobravaju i pohvaljuju, samo ortografiju oprovergavaju, i to iz jednog uzroka: da se od cerkovnih knjiga ne udaljujemo daleko. I oko toga ćemo još malo da poludujemo, kao djeca«.*[52]

Taj »najveći«, čije ime Vuk nije spomenuo, bio je bez svake sumnje sam mitropolit Stefan Stratimirović. Najverodostojniju karakteristiku ovoga crkvenog poglavara dao je Ljubomir Stojanović:

»Stratimirović je neosporno bio jedan od redih predstavnika srpske crkve u Austriji (. . .) Ali je i on imao ljudskih slabosti i nedostataka koje su uopšte toliko fatalnije, što je bio u svakom pogledu prvi i najistaknutiji čovek u onostranom Srpstvu. Među te mane dolazi i neobično despotski karakter njegov, i književnička i naučnička sujeta (. . .) a naučničke preteńzije njegove bile su mnogo veće, nego što bi na to prava imao. Ništa se nije smelo raditi što on ne bi odobrio, niko nije

[46] **Pismenica Serbskoga Jezika po govoru prostoga naroda napisana Vukom Stefanovićem, Serbljancem, Beč 1814.**

[47] **B. Kopitar, Serbische Sprache. Grammatik der serbischen Sprache, nach der Rede des gemeinen Volkes aufgeschrieben vom Wolf Stefanović aus Serbien, Wien 1814, XII und 106. Wiener Allgemeine Literaturzeitung, 1815, 721.**

[48] Ibid. 721. Posvećujući svoju knjigu »za znak blagodarnosti i iskrenoga visokopočtenja« Melentiju Nikšiću, Vuk je konstatovao: »Da je Bog dao, da rod serbski ima dosta takovi revnitelja, onda bi na drugom stepenu bilo književstvo naše, niti bi se različne novospisane i prevedene knjige kod siromašni spisatelja valjale po budžacima«.

[49] **Vukova prepiska, I, 140.**

[50] **J. Pogačnik, op. cit. 73.**

[51] **P. Ivić, Srpski narod i njegov jezik, Beograd 1971, 272.**

[52] **Vukova prepiska, I, 142.**

smeo ni misliti drukčije od njega (...) U javnosti niko nije smeo ni pisnuti; a ako je ko i pokušao, zlo je prošao«.[53]

Karakteristično je da je čak i Lukijan Mušicki — koji je u prvoj etapi svoga rada imao izvesnih simpatija za Vuka i ukazivao mu gostoprimstvo u manastiru Šišatovcu, čiji je bio arhimandrit — u jednom svom pismu proglasio Vuka »jeretikom u srpskoj istoriografiji«.[54] Nazivajući Stratimirovića »čovekom koji je u tadašnjem srpskom društvu vedrio i oblačio«, Lj. Stojanović je s razlogom konstatovao: *»Pa i oni koji su mu namerū odobravali, činili su to iz učtivosti, jer niko od njih niti je mogao, niti je hteo (a i da je hteo, ne bi smeo od Stratimirovića) poći tragom Vukovim i pisati onako kako je on u* **Pismenici** *izložio«.*[55]

Jedini od crkvenih lica koji je imao smelosti da prikuplja »prenumeranteˇ« za Vukovu **Pismenicu** bio je Platon Atanačković, tadašnji katiheta Srpske prepārandije u Sentandreji, a potonji budimski i bački episkop. Čim je dobio **Objavlenije** i poziv da se primi za skupljača »prenumeranata«, Platon je 3. VIII 1814. pisao Vuku: »Uveren sam, da nećete misliti da političim; ako Vam reknem, da će Vaša **Serbska Gramatika** »serbskom književestvu biti vo obšte to, što je ozeblom sunce«.[56] U pismu od 8. X 1836. Platon je javio Vuku da je bio kod Stratimirovića u Karlovcima i da ga je zatekao baš pri čitanju **Sinodikona** anglikanskog episkopa Beveridža, pa mu je rekao da ga i on ima. Iznenađen, Stratimirović ga je zapitao kako ga je i gde dobio? — »Na pitanje njegovo (...), kuražno mu odgovorim: G. Kopitar kupio mi ga je u Francuskoj (...) Eto vidite, da se ja Vas, prijatelja mojih, ne samo nikada stidio nisam no sam se još s Vama dičio i ponosio«. Iako je Platon znao da je Stratimirović smatrao Kopitara za svoga idejnog protivnika, on je imao hrabrosti da i pred njime spomene da je s Kopitarom u vezi i da od njega dobija knjige na poklon. Koliko je Platon uvažavao i voleo Kopitara, možda najbolje pokazuje jedno njegovo pismo (iz 1837), u kome Vuku izražava svoju bojazan da se Kopitar možda nešto na njega ljuti: »Ne dajte mu se na me srditi, uverivši ga, da je on meni najmiliji i najdraži Slavjanin«.[57]

Tek ako se ovi progresivni stavovi Kopitara i Platona prema Vuku i njegovoj **Pismenici** uporede sa regresivnim stavovima Vukovih protivnika u istoj stvari, tek tada će se moći sagledati da je među njima postojao nepremostiv jaz i da su oni predstavljali dva sveta.

IV. Vukov »Rječnik« i Kopitar. — Iz Kopitarevih pisama se jasno vidi da je on bio taj, koji je dao ideju i nagovorio Vuka da otpočne rad na prikupljanju i obradi građe za **Srpski rječnik**.[58] Kopitar je podstakao i zainteresovao Vuka da prethodno upozna i prouči hrvatske rečnike Jambrešića, Belostenca i Štulija, koji su se nalazili u bogatoj biblioteci Karlovačke mitropolije, ali koja je njemu bila nepristupačna bez prethodnog odobrenja mitropolita Stratimirovića, za koga je pretpostavljao da će ga odbiti. Vuk zato nije ni pokušao da mu se obrati, nego je 14. I 1816. pisao Kopitaru:

»Te sve knjige ima S. S.[59] *Nismo radi prositi pomoći Srbskome jeziku u najvećega neprijatelja njegovog, nego to treba da nam Vi pošljete, a S. S. samo neka se začudi kad vidi u* **Objavleniju**[60] *da će* **Srbskij rječnik** *imati sve one srbske riječi koje se u goreimenovatim šokačkim rječnicima nalaze (zašto on misli da te rječnike nikakav Srbin ne može sastaviti osim njega).«*[61]

---

[53] Lj. Stojanović, op. cit. 85.
[54] **Vukova prepiska**, I, 145.
[55] Lj. Stojanović, op. cit.
[56] Z. Milisavac, **Istorija Matice srpske**, I, Novi Sad 1986, 400.
[57] Ibid. 401. I kada je postao predsednik Matice srpske Platon je ostao »Vukov poverenik za rasturanje knjiga, i to čini svesrdno«.
[58] **Vukova prepiska**, I, 232, 233, 235.
[59] Stefan Stratimirović.
[60] **Novine serbske**, br. 88, 112 i 172, 1816.
[61] **Vukova prepiska**, I, 153.

Vuk je tekst ovoga **Objavlenija** (poziva na pretplatu) poslao i mitropolitu Stratimiroviću i zagrebačkom biskupu Maksimilijanu Vrhovcu, s molbom da oni preporuče svešteničima njihovih dijeceza da se pretplate na **Rječnik**. U pismu od 10. III 1816. Vuk je pisao Kopitaru:

»*Ali ako Bog da te ja odkud dobijem novaca, neću ja od njih srbskoga jezika ni ortografiju učiti, nego ću lepo jot (j) načiniti, pak ću moj maternji jezik onako pisati kao što ga milioni duša govore ...*«[62]

Mitropolit Stratimirović, iako od početka neraspoložen prema Vukovom pokretu za reformu srpskog jezika i pravopisa, ipak se odazvao pozivu da pomogne izdavanje **Srpskog rječnika** i poslao je Vuku svoj prilog od 300 dukata. Na Stratimirovića su se ugledali i drugi crkveni velikodostojnici i poslali svoje priloge, a mnogi sveštenici odazvali su se pretplatom.

Biskup Vrhovec također se odazvao Vukovoj molbi i preporučio svešteničima svoje dijeceze da se pretplate na Vukov **Rječnik**.

Kopitar je hteo da i sa svoje strane doprinese da se javi što veći broj pretplatnika na **Rječnik**, pa je preko štampe i periodike u nizu dopisa i članaka najavio njegovu pojavu i preporučio ga čitalačkoj publici.[63] Od ovih Kopitarevih napisa najkarakterističniji je tekst u kome je povukao paralelu između Vukovog i Stratimirovićevog jezika, rečnika i pravopisa:

»*Na jugu Austrijske monarhije, od Kranjske granice počinjući do Kotora, preko cele Dalmacije, dalje u Hrvatskoj vojnoj granici, tako i u provincijalnoj Slavoniji i velikog dela južne Mađarske i skoro na polovinu u severnoj Turskoj (Serbiji, Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori) živi jedna grana slavenskog naroda, čije se lepo narečje sad ilirskim, sad slovenskim, sad srpskim krstilo. To je jezik četiri do pet miliona ljudi, na kome je ispevana narodna poezija kakve retko gde ima. Protivnik toga jezika, »viri obscuri« oko karlovačkog mitropolita, pišu nekim šatrovačkoliterarnim tobože učenim jezikom, koji nema nikakvog korena u narodu*«.[64]

U istom tekstu, aludirajući očevidno na Stratimirovića i njegove jednomišljenike, Kopitar je istakao da neki srpski »nazovi-naučnici« (»*Aftergelehrten*«) — »misle, pa čak i tvrde da jezik kojim govori pet miliona ljudi nije nikakav jezik i da se samo staroslovenskim može i mora pisati, ili upravo ne ni njime, već nekom čudnom mešavinom starog i novog, što upravo i nije nikakav jezik, jer ga svaki gradi po trenutnom raspoloženju, kako mu u pero dođe«.

Prema istraživanjima Ljubomira Stojanovića, ovaj je Kopitarev tekst »izazvao veliko nezadovoljstvo u slaveno-serbskim krugovima. Naročito je bio nezadovoljan i ljut mitropolit Stratimirović. On (...) nije mogao otrpeti napade Kopitareve, jer je *Aftergelehrten* i *viri obscuri* uzeo kao ličnu uvredu«.[65]

Na Kopitarevu kritiku nije odgovorio Stratimirović lično, pod svojim potpisom, nego indirektno, jednim anonimnim člankom, za koji se s razlogom pretpostavlja da mu je autor Georgije Hranislav, tadašnji Stratimirovićev protosinđel i bliski saradnik (potonji pakrački episkop), »svakojako sa znanjem i odobrenjem Mitropolitovim, a možda i uz njegovu saradnju«.[66] U svom odgovoru na Kopitarevu kritiku, anonimni člankopisac pokušavao je da se suprotstavi njegovim argumentima ovim proizvoljnim tvrđenjima:

»*Iskvareni srpski jezik stoji prema slovenskom u istom odnošu u kakvom stoji iskvareni govorni nemački prema čistom. Kakav bi izgledao onaj Nemac koji bi pisao gramatiku i rečnik u tom iskvarenom narečju s namerom da se iz crkve, iz škole i iz usta obrazovanih Nemaca istisne čisti nemački jezik? Zašto ne bi i Srbi*

[62] Ibid. I, 156.
[63] **Literarische Nachricht, Österreichischer Beobachter,** 29. IV 1818. **Literarische Nachricht, Leibacher Wochenblatt,** 5. VI 1818. **Literarische Nachricht, Archiv für Geographie, Historie, Staats — und Kriegskunst,** 20. und 22. VII 1818. **Serbische Literatur in Österreich, Vaterländische Blätter — Intelligenzblatt,** 8. VII 1818. **Über Wuk's serbisches Wörterbuch, Jahrbücher der Literatur — Anzeigeblatt,** IV, Oktober, November, Dezember 1818; 45—59.
[64] **Literarische Nachricht, Österreichischer Beobachter,** 29. IV 1818.
[65] Lj. Stojanović, op. cit. 163.
[66] Ibid. 164.

išli tragom Nemaca? G. Kopitar ne može nazvati »nazovi naučnicima« branioce čistog jezika, jer i on sam ne piše prostačkim narječjem. Ostavljam čitaocima da presude mogu li se nazvati »mračnjacima« (v i r i o b s c u r i) ljudi kao Rajić, Terlajić, Darvar (...) Žalim što g. Kopitara, koji ne zna kako valja ni čisti, ni iskvareni srpski jezik, moram uputiti da se drži onoga što zna...«[67]

Kopitar nije ostao dužan anonimnom napadaču, iako je svakako znao i ko je autor, i po čijoj je direktivi pisao svoj tekst. S razlogom je rečeno: »Kopitar je u svom odgovoru punom ironije i stvarnim naučnim razlozima šale radi razbio sve ove neznaličke primedbe, tako da se ova polemika tim i završila«.[68]

Ove polemike, vođene pre nego što je Vukov **Rječnik** izišao iz štampe, bile su samo uvertire za nove idejne borbe i još oštrije sukobe. Pojava **Rječnika** izazvala je napade ne samo iz redova srpske crkvene hijerarhije nego i iz krugova bečke vladajuće klase. Naročito je karakterističan protest od strane carsko-kraljevskog državnog savetnika grofa Georga Majlata, koji se posebnim aktom od 22. II 1819. obratio direktno ministru policije grofu Sedlnickom, koga je upozorio da je izišao iz štampe »jedan srpsko-nemačko-latinski **Rječnik**«, za koji izričito kaže:

»Bez obzira na njegovu stvarnu vrednost i upotrebljivost, tako je sačinjen da bi njegovo dalje širenje moglo imati štetan upliv na običaje i moralno vladanje srpske omladine. Pisac knjige je turski podanik Vuk Stefanović, čovek bez vaspitanja, koji sem svog maternjog jezika nema nikakva znanja. Kao saradnik na ovoj knjizi pominje se neki Kopitar, namešten kod bečke cenzure knjiga i sastavljač je latinskih i nemačkih objašnjenja koja se nalaze u **Rječniku**«.[69]

Ilustracije radi grof Majlat je priložio još i poseban spisak »bestidnih izraza«, pretpostavljajući da bi se »daljim širenjem knjige trebalo bojati raspuštenosti srpskog naroda, koji je u moralnom odgoju još mnogo zaostao, a u toj knjizi mogao bi naći novu podršku«.

Dobivši ovo upozorenje ministar policije Sedlnicki se prvo konsultovao sa svojim najbližim saradnicima, a zatim je uputio zvaničan dekret cenzoru Kopitaru, izrazio mu svoju bojazan »da bi dalje širenje ovog **Rječnika** moglo imati nepovoljnog uticaja na običaje i moralno vaspitanje srpske omladine« i pozvao ga da što pre podnese »iscrpno izjašnjenje o kritikovanim mestima u **Rječniku**«.

Pozvan na odgovornost, Kopitar je u svom iscrpnom i dokumentovanom odgovoru, datiranom u Beču 25. V 1819, i upućenom Cenzurskom dvorskom zvanju, ukazao između ostaloga na ove činjenice:

»**Rječnik** *predstavlja inventar jezičke građevine (...) On je anatomija i fiziologija jezičkog tela: svi plemeniti kao i neplemeniti udovi i njihove funkcije spadaju ovamo. I inventator, anatom i fiziolog, obavio je svoju dužnost kada je sa naučnom potpunošću povezao naučnu zbilju (...) Vukov srpsko-nemačko-latinski* **Rječnik** *nije, pak, ni jednim slovom, ni u prethodnom oglasu, a još manje u naslovu ili u predgovoru označen kao »knjiga za nastavu omladini« — kako to navodi dostavljač — već je svuda nazvan čisto naučnim inventarom srpskog jezika, za srpske pisce koji hoće da pišu čisto srpski (umesto ruskoslavenski) i za strance koji žele da upoznaju ovu vrstu slovenskog govora kakav je on uistinu...«*[70]

U istom odgovoru Kopitar sa puno fine ironije ukazuje na neosnovanost Majlatovih prigovora i zameraka:

»Ovo bi bilo opravdanje cenzoru i kad bi podaci dostavljača bili istiniti i osnovani: a tek koliko više kad nisu ni jedno ni drugo, i kad ono što je plemenito u **Rječniku** *premaša — i prema računu samog dostavljača — 29.937 puta ono što je u njemu (nužno) neplemenito«.*

[67] **Novine serbske**, 10. IX 1818.
[68] Lj. Stojanović, op. cit. 167.
[69] G. Dobrašinović, **Vuk pod prismotrom policije**, Beograd 1986, 32. U ovoj knjizi sabrani su i prevedeni s nemačkog originala važniji tekstovi o ovoj temi koji se čuvaju u bečkim istorijskim arhivima. Uz tekstove dodata su i kratka objašnjenja.
[70] **Kopitar — Cenzurskom dvorskom zvanju**, G. Dobrašinović, op. cit. 34—35.

Pojavu Vukovog **Rječnika** dočekali su oštrim kritikama ne samo bečki grofovi i baroni nego i srpski crkveni velikodostojnici sa mitropolitom Stratimirovićem i episkopima na čelu. Pada u oči da je čak i Lukijan Mušicki, koji je ranije uveravao Vuka i svoje prijateljstvo i poštovanje, u svom pismu od 30. I 1819. pisao Georgiju Magaraševiću:

»*Vukova* **Leksikona** *još nemam, pisao sam Kopitaru, da mi što skorije po diližansu pošlje. Žao mi je i Vuka i Kopitara, — najviše črez umalenija obše polze, — što su se tako, kao što mi pišete, osramotili. Ja se čudim Kopitaru, i srdim se na njega, što je kao cenzor one svinjarije ili svinjarstva dopustio. Tako ću mu i pisati. U njegovoj je dužnosti ne dopuštati ništa* **contra bonos mores**: *Srečan će biti, ako ga Mitropolit ne ustuži Policajcu Bečkom*«.[71]

Godinu dana docnije, u pismu od 10. II 1820 Mušicki javlja Vuku: »U Karlovcima na novo leto pri večeri bijaše beseda o Vašem **Slovaru** (...) Ja sam vas pred episkopom Putnikom[72] branio. Ali ništa ne dopuštaju. Opet sam počeo redom hvaliti: razum čist i zreo, oštroumije, vkus u literaturi, neumornost u delu! Al' viču: kakav razum, kakav vkus! (...) I tako se svud huli i ruži vaš **Slovar**. Mogli ste bez toga biti«. Vuk mu je na to odgovorio: »Velite da sam mogao bez toga biti; ali da nije toga, oni bi vikali na druge, pa zato je baš trebalo to«.[73]

Još oštriji bio je Jovan Hadžić-Svetić, koji je još 1846 godine, kada je Vukova pobeda već bila na pomolu, uoči same pojave Daničićevog **Rata za srpski jezik i pravopis** (1847), pokušavao da uopštava stvar i da govori u ime Srba:

»*Srblji su naročito posle izdanoga* **Rječnika** *(1818) vikali, da Vuk u svom pisaniju nenabludava pristojnosti, da se bezobrazno i sramotno izražava, koje vređa čuvstvo moralno, i samo priliči svinjarima i govedarima, a ne spisateljima, koji su učitelji naroda*«.[74]

Hadžić-Svetić nije bio usamljen u kritici Vukovog **Rječnika** zbog unošenja narodskih reči, koje su bile u svakodnevnoj upotrebi, ali koje tada još nisu bile stekle građansko pravo u književnom jeziku.

U tesnoj i nerazdvojnoj vezi sa Vukovim **Rječnikom** stoji »jedna satirična zagonetka u stihu«, anonimno objavljena u **Letopisu**.[75] U toj paskvili se maliciozno aludira na Vuka: »Glas mu puče, ne zna ni sam kako«. Vuka je ova beznačajna paskvila zabolela i on je 14. III 1828. pisao Kopitaru — pretpostavljajući da joj je autor Hadžić-Svetić — da »ono, što on ima pravo, nije nikakva novina ni tajna, nego on samo iz pakosti i iz zavisti napominje«. Kopitar mu je odgovorio »da su ti stihovi dostojni Hadžićeve zlobe« i povukao duhovitu paralelu između »dece svetlosti« (Vuka) i »dece mraka« (Hadžića). Međutim, Vuk nije uopšte reagirao na ovu paskvilu, jer mu je Kopitar blagovremeno javio da njen autor nije Hadžić i da »zagonetka ne zaslužuje da se na nju ozbiljno odgovori«.[76] Vuk ga je poslušao.

Kopitar je već 1825. godine — daleko pre pojave Daničićevog **Rata** i prve zbirke Brankovih **Pesama** — smatrao Vuka za pobednika nad protivnicima:

»*Vukovim* **Rječnikom** *i* **Gramatikom** *(...) i ovom novom, umnoženom i kako jednostavnom tako i kritički zasnovanom ortografijom sa* **Rječnikom** *usklađenim lajpciškim izdanjem narodnih pesama utemeljena je srpska književnost i primerima i pravilima, i mi možemo njen dalji razvoj mirno prepustiti njenoj sopstvenoj unutrašnjoj snazi*«.[77]

Mnogo docnije, posmatrajući ove ogorčene polemike iz istorijske distance, ukrajinski filolog i književni istoričar Mihajlo Teršakoveč pokušao je da objasni i opravda Vukov **Rječnik** ovim argumentima:

---

[71] **Pisma Lukijana Mušickog Đorđu Magaraševiću, Stražilovo**, III, 42, 15. X 1887, 669—670.
[72] Josif Putnik, episkop pakrački.
[73] **Vukova prepiska**, II, 238, 249, 253.
[74] M. Svetić, **Utuk III. jezikoslovni o jeziku i pravopisu srbskom**, Novi Sad 1846, 19—20.
[75] **Srpski Letopis**, XII, 1828, 158—159.
[76] **Vukova prepiska**, I, 312, 315—316, 326.
[77] B. Kopitar, **Serbische Volkslieder, Wiener Jahrbücher**, XXX, 1825, 159—277.

»*Danas nam se više ne čini čudnovato, ako jedan leksikon, koji po mogućnosti treba da bude potpun, njegovom sastavljaču od strane nauke stavlja u dužnost da unese u leksikon sve u narodu žive reči ma koliko one bile nepristojne. Nijedan istinski čestit čovek ne misli pri tome da moral jedne osobe ili jedne nacije može da postoji bez upotrebe takvih reči. Ali u vremenima svemoćnog klerikalizma u Austriji XIX veka i postojeće moći srpskog kaluđerstva to nije bio slučaj*«.[78]

Od savremenih lingvista na Kopitarevu mentorsku ulogu u Vukovom razvoju najubedljivije je ukazao Pavle Ivić:

»*...Vuk nije samostalno došao do svojih osnovnih stavova u vezi sa jezikom i pravopisom: Te mu je stavove sugerirao u ličnom kontaktu Jernej Kopitar (...) Nema ničega u Vukovoj biografiji do susreta s Kopitarom o nekom Vukovom interesovanju za ovakva pitanja (...) O Kopitarevoj mentorskoj ulozi postoje, uostalom, direktna svedočanstva u prepisci njegovoj i Vukovoj (...) Upravo prvo izdanje* **Rječnika** *je, od svih većih Vukovih spisa, delo u kojem je Kopitareva uloga najveća i najraznostranija (...) Kopitar se čak u velikoj meri može smatrati koautorom dela...*«[79]

Analizirajući i ocenjujući Kopitarevu ulogu u pripremanju i sastavljanju Vukovog **Rječnika,** Vaso Milinčević nije nimalo preterao kada je konstatovao: »... bez Kopitara ovaj genijalni samouk ne bi mogao relativno rano da stvori ovakvo jedno delo, za koje bi čitavoj instituciji bio potreban ceo ljudski vek«.[80]

Dok su raniji srpski književni i kulturni istoričari pisali o Vuku samo u superlativima, pripisujući **Rječnik** isključivo njemu u zaslugu, dotle su savremeni filolozi neosporno utvrdili veliki udeo Kopitarov u stvaranju njegovog kapitalnog **Rječnika.**

V. Vukova »Danica« i Kopitar.— Vukovom pozivu na pretplatu na njegov kalendar — almanah **Danica,** koji je pokrenuo u Beču 1826. u svom izdanju, odazvali su se mnogi Jugosloveni iz raznih austrijskih zemalja i pokrajina, a neki su se pretplatili i na veći broj primeraka, želeći da pomognu izdanje i doprinesu njegovom širenju i čitanju. Među ovima se nalazio i Jernej Kopitar, koji je poslao pretplatu na 10 primeraka.[81] Dok je velika većina čitalaca bila zadovoljna sadržinom almanaha, mitropolit Stratimirović ga je dočekao sa ogorčenjem i podneo tužbu direktno ministru policije grofu Sedlnickom. U tužbi, datiranoj za vreme boravka u Beču 14. I 1826, on se nije nepovoljno izrazio o samoj sadržini objavljenih radova, nego samo o kalendarskom delu, i to o narodskim nazivima praznika: Božić, Uskrs, Đurđevdan, Ivanjdan, Nikoljdan, Spasovdan itd. Stratimirović je smatrao da tako nazivi praznike samo »najniža klasa ljudi«. Na kraju svoje tužbe on se obraća ministru policije ovom svojom molbom:

»*Pravoslavna crkva poštuje svece kao i rimokatolička, te ja prepuštam da mudru presudu donese Vaša Ekselencija, šta bi na sve to rekla kada bi se neki katolik usudio da izopači i profaniše imena svetaca u kalendaru. Stoga najpokornije molim Vašu Ekselenciju da izvoli odlučiti da se kalendar iz džepne knjige o kojoj je reč izvadi i da se piscu, koji je svoju težnju da sve profaniše dovoljno već izneo na videlo, naredi da on ubuduće, ako mu visoke političke vlasti dozvole izdavanje njegove džepne knjige, mora iz nje izostaviti taj kalendar*«.[82]

Dobivši ovu tužbu, Sedlnicki je aktom od 26. II 1826. pozvao na odgovornost Kopitara i zatražio od njega izjašnjenje: »...osećam se stoga pobuđenim da Vas, pošto ste Vi cenzurisali pomenuti kalendar i dopustili njegovo štampanje, ovim pozovem da mi što pre podnesete Vaše stručno pravdanje u pogledu cenzorskog postupka koji se Vama stavlja na teret«.[83]

[78] M. Teršakoveć, op. cit. 470.
[79] P. Ivić, op. cit. 251.
[80] V. Milinčević, **Tvorci i tumači,** Beograd 1984, 72.
[81] Z. Mladenović, **Vuk Karadžić i Matica srpska,** Novi Sad, 1965, 17.
[82] **St. Stratimirović — J. Sedlnickom.** G. Dobrašinović, op. cit. 83.
[83] **J. Sedlnicki — J. Kopitaru.** G. Dobrašinović, op. cit. 84. Istovremeno Sedlnicki se obratio i Cenzurskom zvanju u Beču sa zahtevom da utvrdi »koliko je primeraka razdato i kuda, radi daljih potrebnih mera«.

U svome izjašnjenju od 6. III 1826, upućenom Cenzurskoj dvorskoj kancelariji, Kopitar je odgovorio da »ova od fanatičkog neznalice i bezobzirnog denuncijanta oglašena za profana i prostačka imena svetaca i praznika nisu ništa drugo već oni isti nazivi koji su od pre hiljadu godina uobičajeni u ustima katoličkih kao i grčkih ispovednika Ilira, i koji su primljeni u svima katoličkim kalendarima u Slavoniji, Hrvatskoj i Dalmaciji«. Dokaza radi Kopitar je izneo da se »u nemačkim kalendarima odavno ne smatraju profanacijom najsvetijih imena«, upotrebe narodskih imena, koje citira u nemačkom originalu. Braneći Vuka od neosnovanih sumnjičenja, Kopitar je istakao:

»... tako će i Mitropolit kod nepristrasnih sudija dugo čekati da nađe odziva za svoju tužbu, kojom misli postići drugo nešto. Njegova je, naime, namera da spreči književnost koju Vuk osniva svojim **Rječnikom, svojom Srpskom gramatikom,** *svojim zbirkama narodnih pesama i sada tako isto svojim godišnjakom i njegovim produženjem i drugim poslovima — a ta književnost ima s katoličkim Ilirima zajednički, ali baš zbog toga od šizmatičkoga kaluđerstva omrznuti narodni jezik«.*[84]

Dok su se Vuk i Kopitar borili za jedan jedinstveni srpski književni jezik, dotle će se Stratimirović do kraja života zalagati za dva jezika: za jedan, za »višu klasu«; i drugi, za — »nižu klasu«.

Prema naređenju ministra policije Sedlnickog, policijski organi izvršili su pretres u Vukovom stanu i našli su svega — tri primerka! Prema Vukovom iskazu, od kalendara **Danice** štampano je ukupno 1000 primeraka: preko 700 poslato je pretplatnicima, a ostalih 300 Vuk je »uputio u Rusiju, Srbiju, Crnu Goru i Nemačku, većinom kao poklon svojim prijateljima, zaštitnicima i dopisnicima«. Iz preostala tri primerka izvađen je kalendarski deo i konfiskovan, a primerci su vraćeni Vuku.[85]

Međutim, pod pritiskom Stratimirovićeve tužbe, Vuk je bio primoran da popusti i da u idućim godištima svoga almanaha narodske nazive praznika opet vrati starim crkvenim nazivima. Stratimirović je privremeno ostao pobednik.

VI. Vukove »Poslovice« i Kopitar. — Narodne poslovice prikupljali su 20-tih i 30-tih godina istovremeno dvojica: Vuk i Sevastijan Ilić, dvorski kapelan kod tadašnjeg gornjokarlovačkog episkopa Lukijana Mušickog. Vuk je zapazio da je Ilić već ranije objavio u **Novinama serbskim** (1826) nekoliko narodnih poslovica, pa mu je 16. XII 1832. predložio saradnju:

»Za poslovice ne znam šta ćemo činiti. Vi meni ne možete ustupiti vaše, a meni opet teško ustupiti vam moje! (...) Kad bi vi meni teli dati vaše, da ji pomešam s mojima, ja bi pristao da na Titelblat-u metnem da ji nas dvojica izdajemo, a i dobitka ako što bude da delimo (...) Ja opet mislim da ima mnogo poslovica, koje vi ne smete izdati...«[86]

Dokaza radi, Vuk je citirao nekoliko neuralgičnih poslovica o seksualnim odnosima, za koje je pretpostavljao da ih Ilić kao dvorski kapelan neće smeti objaviti. Ilić je sa predumišljajem pokazao Vukovo pismo Mušickom, koji se u toj meri naljutio na Vuka da je njegovo pismo sa svojim tendencioznim komentarima već 30. XII 1832. dostavio Stratimiroviću. U tom opširnom pismu Mušicki javlja između ostaloga:

»Vuk Karadžić izdavajet poslovic serbskija. Vsjak iskusnij Serbin, iže znajet jako meždu serbskim poslovicama mnogija sut, jaže pred izobraženimi licima, bez grubago uvreždenija uravstvenego čuvstva, nikoim že obrazom izraštisja mogut (...) Čto ubo ninje rečet onij Serbin o predstojašnjem izdaniji serbskih poslovic, iže očevidno uvjeren jest, jako izdatej serbskih poslovic gotov jest i grubejšija i skarednejšija, vsjako čuvstvo uravstvenosti, povreždajuštija, v kupje pečatati«.[87]

[84] **J. Kopitar — Cenzurskoj dvorskoj kancelariji.** G. Dobrašinović, op. cit. 86.
[85] **Bečko Cenzursko zvanje — Vrhovnom policijskom zvanju.** G. Dobrašinović, op. cit. 91—92.
[86] **Vukova prepiska,** II, 34.
[87] R. Grujić, **Mušickova akcija protiv Vukova izdanja narodnih poslovica, Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu,** II, 1829, 1, 101—103. Citirano pismo čuva se u Konzistorijalnom arhivu u Plaškom.

Na kraju svoje prijave Mušicki je zamolio Stratimirovića da rukopis Vukovih poslovica uputi na — »stroguju cenzuru«. Naravno, njega nije trebalo mnogo moliti. On se — već na osnovu prijave Mušickoga — pismom od 23. I 1834. obratio direktno ministru policije Sedlnickom ovom molbom:

»Primoran sam da se ponizno obratim Vašoj Ekselenciji da bi se ova knjiga podvrgla najstrožoj cenzuri (...) Kako nenadležno smatram da dosadašnji cenzor Vukovih dela u Beču[88] nije pogodan da pomenutu knjigu pregleda kako bi trebalo, to molim Vašu Ekselenciju da odluči da ovo delo pregleda budimski cenzor«.[89]

Sedlnicki nije dostavio ovu Stratimirovićevu žalbu Kopitaru, verovatno zato što je aluzija bila jasna i nedvosmislena, nego dvorskom savetniku Antonu Omsu, direktoru Vrhovnog policijskog zvanja, koji je bio posebno zadužen za ispitivanje ovakvih specijalnih slučajeva. Sačuvana su dva karakteristična Kopitareva pisma, koja podižu zavesu sa političke pozadine ovoga slučaja, iako samo delimično. U prvom pismu (od 8. II 1834) Kopitar izveštava A. Omsa da »od Vukovih narodnih poslovica ništa još nije složeno« i dodaje:

»Vredelo bi truda ukazati Mitropolitu na mišljenje Rusa o Vuku. Makar da se vidi kako bi se on usudio da se o tome pismeno izjasni. Poznato je da on Vuka ovde opisuje kao ruskog penzionera i slobodnog mislioca, a u Rusiji pak kao austrijskog špijuna koji hoće svoje zemljake da pokatoliči«.[90]

U drugom pismu (od 24. II 1834) Kopitar je pošao još krupan korak dalje i ukazao na zakulisne intrige Stratimirovića, Mušickoga i Ilića protiv Vuka:

»Mitropolit iz iskustva zna da bi sigurno imao naklonost Dvorskog zvanja prema njegovim željama, ali je trebalo da sačeka pojavu dela da bi ga napao kao što je učinio i kod **Rječnika** *i* **Kalendara.** *Međutim, episkop u Karlovcu, Mušicki, ima jednog kapelana*[91] *koji je sačinio sličnu zbirku poslovica. I ovde je, naravno, ležala želja gospode da Vuku prireduju smetnje koliko je god to moguće, a da bi ga preduhitrili, hteli su još da ga opljačkaju«.*[92]

Na poleđini Kopitarevog pisma zabeleženo je ovo rešenje (1. III 1834) bez ikakvih daljih i konkretnijih pojedinosti: »Za sada zadržati, a cenzoru je pismeno saopšteno da Vukov rukopis sa mišljenjem ovamo dostavi na svaki način, da bi se moglo saopštiti kraljevsko-ugarskoj Dvorskoj kancelariji radi izbegavanja sukoba sa vlastima«. Koliko je poznato, Kopitareva recenzija do danas nije nigde objavljena, a po svoj prilici nije sačuvana ni u bečkim, ni u peštanskim istorijskim arhivima i bibliotekama. Sačuvana je i objavljena samo ova kratka notica dvorskog savetnika Omsa datirana u Beču, 1. I 1834: »Cenzor Kopitar je ovde usmeno izjavio da Vuk, pod ovakvim okolnostima, povlači svoj rukopis i neće ga štampati«.[93]

Međutim, Vukova zbirka poslovica ipak je štampana dve godine docnije, ali niti u Austriji, niti u Srbiji, niti u Hrvatskoj, nego u Crnoj Gori. Iako se Njegoš nije u svemu slagao sa Vukovim jezičkim i pravopisnim reformama, on je visoko cenio njegov književni rad i omogućio da se njegova zbirka objavi na Cetinju.[94] Bio je to možda najdostojniji odgovor Stratimiroviću i Lukijanu Mušickom.

VII. Prevod »Novog zavjeta« i Kopitar. — Mitropolit Stratimirović je budno pratio sve pojave u srpskoj žurnalistici, književnosti i nauci, i smatrajući sebe za vrhovnog arbitra u srskom narodu izricao o svemu svoj kritički sud i nastojavao da ga nametne svima Srbima koji su se bavili javnim poslovima. Kao takav, on je pratio i pisanje **Novina serbskih**, koje je u Beču izdavao i uređivao Dimitrije Davidović (1818—1822). Stratimirović je bio duboko nezadovoljan njenim uređivanjem, a na-

[88] Ovde se očigledno aludira na Kopitara.
[89] **St. Stratimirović — J. Sedlnickom.** G. Dobrašinović, op. cit. 174.
[90] **J. Kopitar — A. Omsu.** G. Dobrašinović, op. cit. 175.
[91] Sevastijan Ilić.
[92] **J. Kopitar — A. Omsu.** G. Dobrašinović, op. cit. 176—177.
[93] Ibid. 177.
[94] P. P. Njegoš, **Narodne srpske poslovice i druge različne, kao one u običaj uzete riječi,** Cetinje 1836.

ročito što se među saradnicima nalazio i Vuk. Do otvorenog sukoba došlo je 1822, kada su **Novine serbske** publikovale u nastavcima jedan Vukov opširan članak, u kojem je dvojezično, na srpskom i bugarskom, objavio prevedene odlomke iz jevanđelja (Luka X, 30, i XV, 10).[95] Taj Vukov članak izazvao je Stratimirovićevo reagovanje u toj meri da se on 14. II 1822. — preko Ugarske dvorske kancelarije —, obratio samome caru Francu II. Habsburškom ovim teškim optužbama protiv Vuka:

»*Neko strano Biblijsko društvo njemu je poverilo zadatak da prevede na prost srpski jezik* **Bibliju** *ili bar* **Novi zavjet**. *I sad treba da se proceni kao dobra skarednost njegova prevoda i da ovaj autor opšti s javnošću, a taj prevod ipak treba da se uzme ne kao pravi, već pre kao izopačenost i obesvećenje, umesto brižljivog tumačenja i objašnjenja* **Svetog pisma**. *Ali pošto ja ne verujem da će postići cilj Biblijskog društva preko neprikladnog prevoda ove vrste, a znam da ovaj cilj nije saglasan sa težnjama Vašeg Veličanstva, usrdno molim da se zabrani upotreba takvih izraza iz kojih se mogu izroditi uzroci vređanja i skandala, i da Vaša Uzvišenost razmotri to što se skupilo i privezalo oko* **Novina serbskih**, *i ako ih ukloni, biće dostojna poštovanja uglednih ljudi zato što oštro i milostivo sagledava da se ubuduće ne bi primali spisi koji su upereni — kao u prethodnim* **Novinama** *— protiv postojećeg morala, koji preziru kler, religiju i božanske reči*«.[96]

Ova Stratimirovićeva tužba caru imala je teških posledica i za Davidovića i za Kopitara. Ministar policije Sedlnicki je istoga dana (9. IV 1822) obavestio i Ugarsku dvorsku kancelariju i Vrhovno cenzursko zvanje da je »preduzeo potrebne mere da spreči štampanje ovog prevoda **Biblije** na ovom području« i da je naredio potpuno obustavljanje daljeg izdavanja **Novina serbskih**.[97] Za Kopitara je rekao:

»*Dotični cenzor je nepravilno dopustio unošenje tih ogleda u ondašnje novine ovog u suštini netačnog prevoda* **Biblije**. *Preporučujem Cesarsko-kraljevskom cenzurskom zvanju da obavesti pomenutog cenzora priloženim dekretom radi njegovog upravljanja u budućim slučajevima. Stavljam u dužnost da se cenzura brižljivo stara da se ne odobri štampanje pomenutog prevoda* **Biblije** *ni u celini, ni u delovima ili izvodima, bez našeg odobrenja, niti da se dopusti prodaja ili širenje kakvog stranog izdanja u cesarsko-kraljevskim državama*«.[98]

Pozvan na odgovornost od ministra policije Sedlnickog i od vicekancelara Ugarske dvorske kancelarije grofa Franca Koharija, Kopitar je već 18. IV 1822. »podatke koje je upotrebio mitropolit Stratimirović« oglasio »onakvim kakvim jesu, za netačne«, s ovakvim obrazloženjem:

»*Kako i visoko Dvorsko zvanje mora znati koliko može da se oslanja na pouzdanost svojih potčinjenih, tako mora uzeti svoje potčinjene u zaštitu od sumnjičenja. Neka mi bude dopušteno da opravdane prigovore protiv nezasluženih sumnjičenja od strane mitropolita Stratimirovića stavim do znanja visokom Dvorskom zvanju na isti način, na koji mi je upućeno ovim prouzrokovano nezasluženo nepoverenje*«.[99]

Vuk je znao da je iluzoran svaki pokušaj da od Stratimirovića dobije blagoslov da može štampati svoj prevod **Novog zavjeta**, i zato je pokušao kod crnogorskog vladike Petra II. Petrovića Njegoša, koji je bio liberalniji i pokazivao izvesnu naklonost prema njemu i njegovom književnom radu. Međutim, Njegoš mu je 2. IX 1836. odgovorio negativno.[100]

Vuk je zatim zatražio blagoslov od novoga mitropolita Josifa Rajačića, koji je ranije — kao dalmatinski i banatski episkop — pokazivao izvesnu naklonost prema njemu i preporučivao njegove knjige pastvi u svojoj dijecezi. Prilikom prve Vukove

[95] V. S. Karadžić, **Osobiti ogledi bugarskog jezika, Novine Serbske,** dodatak uz brojeve 8—13, 1822.
[96] **St. Stratimirović — Ugarskoj dvorskoj kancelariji.** G. Dobrašinović, op. cit. 55—56.
[97] D. Davidović je posle ovoga prešao u Srbiju, gde je zauzimao odgovorne položaje kao sekretar kneza Miloša (1822—1829), zatim kao urednik **Novina srpskih** (1834—1835), kao sastavljač Sretenjskog ustava (1835) i kao ministar prosvete.
[98] **J. Sedlnicki — Cenzurskom zvanju.** G. Dobrašinović, op. cit. 60.
[99] **J. Kopitar — bečkom Cenzurskom zvanju.** G. Dobrašinović, op. cit. 64.
[100] **Vukova prepiska,** VI, 366.

posete Rajačić mu je, u prisustvu dvojice episkopa (Platona i Jerotija), obećao blagoslov, ali mu ga je u poslednjem trenutku uskratio.[101]

Ne dobivši traženi blagoslov ni od jednog episkopa, Vuk je najzad 1847, objavio svoj prevod na vlastitu odgovornost, bez odobrenja crkvene hijerarhije.[102] To je izazvalo oštru reakciju. Već posle nekoliko dana službene novine Kneževine Srbije donele su zvanično saopštenje da je — prema Mitropolitovoj predstavci — ova knjiga štampana u Beču »bez odobrenja tamošnje cenzure naše pravoslavne crkve« i da je zbog toga »Popečiteljstvo Prosvještenija izdalo shodan nalog, da se prevod ovaj **Novoga Zavjeta**, g. Vukom Karadžićem izdani, nikako u otečestvo naše ne unosi, niti da se po dućanima i knjižarnicama prodaje«.[103] U istom saopštenju je rečeno da će se svi primerci koji se nađu posle ove naredbe konfiskovati.

Čim je doznao da je Popečiteljstvo zabranilo rasturanje njegovog prevoda **Novog zavjeta** Vuk je podneo istom forumu žalbu (4. XI 1847), u kojoj je izrazio nadu: »1) da će visokoslavno Popečiteljstvo Prosvještenija odobriti sve ove moje misli i uzroke kojima svoju žalbu potvrđujem; 2) da mi niko neće zamjeriti što sam se usudio u ustavnoj državi potužiti se na ono što mislim da mi je krivo učinjeno«. Na kraju svoje žalbe Vuk je pitao da li mu se dozvoljava da pošalje po jednu knjigu knezu, popečiteljima i sovjetnicima?[104]

Međutim, Popečiteljstvo je 5. II 1848. donelo odluku da Vuk Novi Zavjet »nikako i ni pod kojim vidom slati ne može iz uzroka što je unos ovi u Srbiju nadležno zabranjen«. U Vukovoj zaostavštini na jednom papiru zabeležio je on sam: »Na ovo mi je odgovoreno u proleće 1848. godine da mi nije odobreno poslati knjiga, i ovaj odgovor primio sam preko bečke policije!!!«[105]

Trebalo je punih pet godina dok je Nikanor Grujić, tadašnji arhimandrit manastira Kuveždina, a potonji pakrački episkop, napisao i objavio posebnu knjigu o Vukovom prevodu **Novog zavjeta**.[106] U toj knjizi od 138 štampanih strana teksta bilo je preko 300 Grujićevih »primjetava«, koje su — prema oceni Ljubomira Stojanovića — »bezmalo sve potekle ili od njegovog nedovoljnog znanja srpskog jezika, ili iz neznanja kako se ovaj posao uopšte radi«.[107] Ni savremenici nisu imali bolje mišljenje o ovoj Grujićevoj knjizi. Tako, na primer, Platon Atanacković, na Vukovo pitanje šta misli o Grujićevim »primjetvama«, odgovorio je: »... smućkaj pa prolij!«[108]

Međutim, znamenite 1848. godine izbila je mađarska revolucija, planuo je srpski pokret, uspostavljena je neposredna saradnja i veza između Vojvodine i Srbije, i Vuk je mogao da nastavi sa daljim rasturanjem svoga prevoda **Novog zavjeta.**

VIII. Kontroverze o Kopitaru i Vuku. — U jednom delu jugoslovenske istoriografije uporno se tvrdilo (a mestimice ima i današnjih istoričara koji se s takvim ocenama slažu) da je Kopitar bio pre svega i iznad svega austrofil, pa tek u drugom redu Slovenin. Braneći Kopitara od takvih neosnovanih i nepravednih ocena, Ljubomir Stojanović je s razlogom upozorio: »Što je Kopitar bio i austrofil i u isto doba dobar Slovenin, nije teško objasniti. On nije mogao zamisliti da će nekad Slovenci moći obrazovati samostalnu državu i biti slobodni. Uskoro po njegovu odlasku iz Ljubljane u Beč Napoleon je stvorio Ilirsku kraljevinu sa sedištem u Ljubljani, ali se on nije time nimalo oduševljavao, niti je potrčao da tamo radi«.[109] Međutim, iako je s razlogom branio Kopitara od jedne nepravde, Ljubomir Stojanović je u

[101] Lj. Stojanović, op. cit. 619—620.
[102] **Novi Zavjet Gospoda našega Isusa Hrista,** preveo Vuk Stef. Karadžić, Beč, u štampariji Jermenskoga manastira, 1847.
[103] **Srbske novine,** br. 76, 26. IX 1847.
[104] »Po jednoj očuvanoj belešci Vuk je zapisao oko 100 ličnosti kojima je poslao na dar Novi Zavjet«. (Lj. Stojanović, op. cit. 625).
[105] **Vukova prepiska,** VII, 700.
[106] **Primjetve Nikanora Grujića, arhimandrita Kuveždinskoga, na prevod Novog Zaveta,** Zemun 1852.
[107] Lj. Stojanović, op. cit. 632.
[108] **Vukova prepiska,** I, 594—595.
[109] Lj. Stojanović, op. cit. 745.

istom stavu i sam nanео drugu nepravdu svima jugoslovenskim narodima u Habsburškoj Monarhiji ovim rečima: »Na oslobođenje, uostalom, nisu mislili ni ostali slovenski narodi u Austriji ne samo onda, već tako reći do samog raspada Austrije. Svi su oni tražili do poslednjeg momenta da obezbede svoje nacionalno razvijanje u okviru Austrougarske Monarhije«.[110]

Međutim, same istorijske činjenice rečito svedoče o suprotnom. Ni Svetozar Miletić i Mihailo Polit Desančić u Vojvodini, ni Strosmajer i Rački u Hrvatskoj, ni Štefan Kočevar i Ivan Cankar u Slovenačkoj nisu zamišljali ujedinjenje jugoslovenskih zemalja i pokrajina u okviru Habsburške Monarhije. Svi su se oni zalagali u završnoj fazi istorijskog razvoja za Jugoslaviju izvan svih tuđinskih okvira.[111]

Kada je Vuk, prilikom svoga dolaska u Beograd u proleće 1850, posetio vojvodu Stevana Knićanina, ovaj mu je u svojoj kući rekao da u Beogradu »ima ljudi, koji govore da je ona šteta, koja je našemu narodu propašću carstva na Kosovu učinjena, ništa prema onoj, koju mu on svojim pravopisom hoće da učini« i da je njega »potkupilo Austrijsko praviteljstvo ili neka njegova propaganda, preko Kopitara, da bi se tako narod naš pošokčio ili pounijatio«.[112] Vuk mu je na to odgovorio da je sve to »laž i kleveta«. U svom pismu od 16. IX 1851. Vuk je branio Kopitara i uveravao Knićanina da su Kopitaru »bili potpuno jednaki i papa u Rimu i patrijarh u Carigradu i turski muftija« i da su »popovi i kalуđeri, osobito starešine njihove, u sva vremena i kod sviju naroda, u tome bili jednaki, što su se starali koliko je moguće više da zadrže narod u neznanju, da bi oni pomoću njegova neznanja mogli lepše i bogatije živeti, i zato bez nevolje da ne treba s njima ništa počinjati, nego ih se treba kloniti«.[113] U istom pismu Vuk je pokušao da uveri Knićanina da je nepravedan prema Kopitaru.

Karakteristično je da više vlasti u Kopitara kao cenzora uopšte nisu imale dovoljno poverenja i da se događalo da su naknadno zabranjivale tekstove koje je on već bio propustio. Tako, na primer, dogodilo se da je vrhovna cenzura *(Zensur — und Polizei — Hofstelle)* zabranile dva Vukova članka, od kojih je jedan bio biografija kneza Miloša, koji je cenzura bila odobrila.[114] U Kopitarevom izveštaju o Dimitriju Davidoviću kao uredniku **Novina serbskih** izražena je sumnja o denuncijaciji nekoga Georgijevića, ali je ovaj slučaj predstavljao »tek početak onih nevolja, protiv kojih je Kopitar morao da se bori u odbranu Vukovih tekstova«.[115]

U odnosu Kopitar — Vuk postoje kontroverzne interpretacije u istoriografiji. Jedni su pripisivali prioritet Kopitaru, a drugi Vuku. Interesantan je pokušaj Jože Pogačnika da pruži jedno srednje, kompromisno tumačenje:

»Odnos između Kopitara i Vuka značio je više nego samo odnos između mentora i učenika: radilo se o jednoj podsticajnoj delatnosti, koja je bila duhovna akcija i kao takva predstavlja posebnu kulturnu vrednost, koja spada u središte literarne istoriografije o toj epohi. Iako Vukova reforma (...) ima svoj začetak kod Kopitara, bile su njene istorijske dimenzije u budućnosti dalekosežnije, nego osnovna zamisao njenog duhovnog oca. Kroz rešenje kulturoloških fundamentalnih pitanja učvrstila je ova reforma mesto srpske kulture u savremenoj Evropi i otvorila joj put za učešće u izvođenju i korišćenju novovekovnih duhovnih tekovina. Kroz to prevazišlo je prvobitno kulturno delovanje njen početni podstrek i njenu osnovu, postalo je takođe jedno socijalno i političko delo i stvorilo jednu novu stranicu u novijoj srpskoj kulturnoj istoriji«.[116]

[110] Ibid. 745—746.
[111] V. Ćubrilović, **Istorija političke misli u Srbiji XIX veka**, Beograd 1958, 255—264, 421—437, 482—486. V. Novak, **Franjo Rački**, Beograd 1958. K. Milutinović, **Prvi ideolozi federalističke misli kod Južnih Slavena, Rad JAZU**, 330, 1962. Isti, **Strosmajer i jugoslovensko pitanje**, Novi Sad 1976.
[112] Lj. Stojanović, op. cit. 657.
[113] Ibid. 658.
[114] **Novine serbske**, 1817, br. 97, str. 773—775. Kopitarev izveštaj od 8. II 1822. Arhiv Ministarstva unutrašnjih poslova u Beču, br. 1305 ad 1204.
[115] M. Teršakovec, **Kopitar und Vuk, Jagić — Festschrift**, Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlin 1908, 464—465.
[116] J. Pogačnik, op. cit. 108.

O saradnji Kopitara i Vuka pisalo se u onovremenoj ruskoj istoriografiji i publicistici većinom nepovoljno, jer se smatralo da je on veliki katolik i austrofil, usled čega se sa podozrenjem i odbojnošću gledalo na sve što je imalo bilo kakve veze sa tom saradnjom, koja se smatrala štetnom po srpske interese. Jedan od izuzetaka među tadašnjim ruskim naučnicima, koji je o Kopitaru raspravljao objektivno i bez unapred stvorenih predrasuda i predubeđenja, bio je Ismail Ivanovič Sreznjevski, profesor slavistike na Univerzitetu u Petrogradu, koji je napisao i objavio poseban članak o Vuku u zvaničnom organu ruskog Ministarstva prosvete. U tom članku Sreznjevski je dodirnuo, između ostaloga, i saradnju između Kopitara i Vuka na književnom i naučnom polju:

»*Kopitar je cijenio Vuka kao čovjeka narodnoga, koji, nimalo ne bješe zamutio svojega znanja narodnoga jezika i narodnijeh običaja školama i knjigama; a Vuk je samo to znanje imao, samo se po njemu jedinome imao pravo u književnost se miješati, i od svakoga drugoga prostog Srbina razlikovao samo tijem što je umio račun dati od svojega znanja (...) U drugovanju Kopitara i Vuka vidimo rijedak i srećan primjer gdje se sobna učenost udružila sa čistom — ne na silu načinjenom — narodnosti: malo je učenijeh ljudi, koji bi mogli kao Kopitar za narodnost tako prionuti, malo je i ljudi narodnijeh koji bi se slobodno mogli kao Vuk pokoriti željama učenosti, i koji bi umjeli želje one ispuniti. Tvrda je bila pažnja i sloga između ta dva radina...*«[117]

Suprotstavljajući se velikoj većini ruskih naučnika onoga doba, koji su u Kopitaru videli pre svega austrofila i katolika, Rus Sreznjevski odao je Vuku i Kopitaru zajedno ovo visoko i zasluženo priznanje:

»*Vuk je u literaturi srpskoj kao zvijezda oko koje je tama. Pominjući Kopitara, kome je Vuk, kao što sam priznaje, dužan sve, ne može čovjek da se ne pokloni silnoj učenosti njegovoj i ne prizna da je prvi između svijeh slavenskih književnika, našega vremena: nikome ne ustupajući u dubini i množini znanja, on je ostavio spomen nakon sebe ne samo knjige nego i književnika, jedinoga ne samo za Srbe*«.[118]

Kopitar je ne samo obilato pomagao Vuka u njegovom radu nego ga je i branio pred velikom evropskom javnošću. Dovoljno je na ovom mestu spomenuti samo jednu od ovih odbrana, od najkarakterističnijih. U uglednom nemačkom dnevniku *Allgemeine Augsburger Zeitung* objavljen je jedan anoniman pamflet u formi dopisa iz Beograda protiv Vuka, napisan uglavnom na osnovu **Utuka** Jovana Hadžića — Svetića, najogorčenijeg Vukovog protivnika, koji nije birao sredstava da ga ocrni u očima javnosti.[119] Iako je ovaj pamflet objavljen anonimno, ipak se doznalo da mu je autor Pavle Adamović, sekretar beogradske policije.[120] Prvi je pokušao da ustane u odbranu Vuka njegov prijatelj i jednomišljenik Justin Mihajlović, ali njegov tekst redakcija nije objavila.[121] Posle toga isti list publikovao je opet jedan anoniman tekst,[122] za koji se docnije utvrdilo da ga je napisao — Kopitar![123] Braneći Vuka od neosnovanih i tendencioznih »kritika« Hadžića — Svetića i njegovog epigona Pavla Adamovića, Kopitar je odao zasluženo priznanje Vuku kao saradniku i koautoru znamenitog Rankeovog dela **Srpska revolucija**.[124]

O Vuku govore mnogi poverljivi izveštaji raznih tajnih agenata, koji su podnošeni ili anonimno, ili pod raznim šiframa, ili vrlo retko pod punim potpisom. Od ovih poslednjih naročito su karakteristična dva poverljiva izveštaja novosadskog

[117] J. J. Sreznjevski, **V. S. Karadžić, Zurnal Ministerstva nar. prosveštenija,** VI, Peterburg 1. II 1848, 143—146. Prevod Đ. Daničića u **Srbskim novinama,** 27, 1. IV 1848.

[118] Osim Sreznjevskog od tadašnjih ruskih naučnika pisali su afirmativno o Vuku još: M. P. Pogodin, N. I. Nadeždin i P. I. Prajs.

[119] **Beilage zur Allgemeinen Augsburger Zeitung,** Nr. 257, 14. IX 1839.

[120] **Vukova prepiska,** I, 480, i VI, 296.

[121] N. M. Petrovski, **Kako je Kopitar 1840. branio Vuka,** u zborniku: **Članci i prilozi o srpskoj književnosti prve polovine XIX veka,** Novi Sad 1914, 257—258.

[122] **Reclamation für Herrn Wuk aus Serbien, Beilage zur Allgemeinen Augsburger Zeitung,** Nr. 165, 13. VI 1840. N. M. Petrovski, op. cit.

[123] **Vukova prepiska,** VI, 308 i 309.

[124] L. Ranke, **Die serbische Revolution. Aus serbischen Papieren und Mittheilungen,** Hamburg, Perthes, 1829.

apotekara Johana Kerbera *(Körber)*, upućena ministru policije Sedlnickom, u kojima se pokušava prikazati Vuk kao opasan po postojeći politički poredak u tadašnjoj Meternihovoj Austriji. Ovi izveštaji su utoliko važniji što je Kerber istovremeno zauzimao odgovorne položaje i varoškog velikog sudca, i gradskog načelnika Novog Sada, i poslanika Ugarskog sabora, i revizora knjiga u Bačkoj. Kao takav Kerber je zahtevao da se zatvore sve srpske knjižare »jer šire antiaristokratska načela, pa su opasne za aristokraciju mile nam domovine Hungarije«.[125] U prvom izveštaju od 3. VI 1832. Kerber obaveštava Sedlnickog »da je Vukovoj slavi mnogo doprinelo pokroviteljstvo Kopitara, koji je istovremeno bio i cenzor njegovih dela i preporučivao ih u gotovo svim novinama Austrije i Nemačke«.[126] U drugom izveštaju od 23. VI 1832. Kerber ovako sumnjiči i optužuje Vuka i Srbe:

»Ako bi danas bili upleteni u rat s Rusijom, i ako bi jedan ruski episkop sa krstom u ruci došao u Srbiju, a odande ovamo, mislim da bi mu pripala cela ilirska granica i najveći deo stanovnika (...) U stotine kuća veša se ovde slika pokojnog cara Aleksandra za Uskrs, kao nameštaj, a slika našeg monarha ne nalazi se ni u jednoj ilirskoj kući«.[127]

Johan Kerber nije bio jedini koji je ovako denuncirao Vuka i Kopitara ministru policije. Ovakvi i slični poverljivi izveštaji stizali su i sa drugih strana, podsticali već ranije postojeće neraspoloženje i trovali međunacionalne i međuverske odnose u mnogonacionalnoj Habsburškoj Monarhiji.

U literaturi o Vuku i Kopitaru posebno mesto zauzimaju kontroverzne ocene o Urošu Nestoroviću, vrhovnom nadzorniku srpskih narodnih škola u Ugarskoj, inicijatoru i osnivaču prve srpske preparandije u Sentandreji, rumunske u Aradu i grčke u Pešti. Kopitar je ne samo pozdravio Nestorovićeve inicijative nego ga je i podsticao da pođe još krupan korak dalje: »Tada će se brzo podići ne samo pravoslavne gimnazije i akademije već (možda u Karlovcima) i jedan univerzitet (četiri miliona valjda zaslužuje jedan) sa samim svojim narodnim profesorima (...) i stupiti u utakmicu sa zapadnim univerzitetima«.[128] Nestorović je odgovorio na ovaj Kopitarev poziv iscrpnim pismom od 27. II 1813, u kome mu se gorko požalio na nerazumevanje od strane mitropolita Stratimirovića.[129]

Među kulturnim istoričarima, koji su se bavili proučavanjem istorijskog razvoja srpskog školstva u Ugarskoj, postoje dijametralno suprotne ocene o Nestorovićevim školskim reformama. Prema arhivskim istraživanjima Đorđe Rajkovića, sveštenstvo nije vodilo dovoljnu brigu o školama:

»Tako n. pr. gde se privatne osobe poboleše na smrt, dolazio bi po običaju sveštenik, da ji ispovedi i pričesti. Tu se više puta događalo, da su dotični rado hteli zaveštati lepu svotu na škole, al' bi ji popovi odvraćali, kako bi samo sve ostalo crkvama (...) Nije li bilo bogu plakati, da se sve ulaže u svetle tornjeve, u teška zvona, u skupocene odežde, a škole da ramlju doveka!«[130]

Prema Nestorovićevim uputstvima, u dogovoru sa Vukom i Kopitarom, profesori preparandije Dimitrije Isailović, Pavle Atanacković (potonji episkop Platon) i Vasilije Bulić sastavili su udžbenike za narodne škole, a Nestorović ih je dostavio u rukopisu Ugarskoj dvorskoj kancelariji na pregled i odobrenje. Međutim, posle dugog čekanja, ovi rukopisi su vraćeni, s obrazloženjem: da se ne mogu štampati zato »što su napisani prostim jezikom, onako kako narod govori!« Komentarišući ovu odluku, Đorđe Rajković je konstatovao:

»Vidi se, dakle, kakav je vetar duvao: ti su rukopisi prošli mitropolitovu cenzuru. Zalud Nestorović moli, da se odredi odbor još i od kompetentnih Srba svetov-

[125] V. Stajić, Porodica **Körber, Novosadske biografije,** II, Novi Sad 1937, 305.
[126] G. Dobrašinović, op. cit. 130.
[127] Ibid. 113.
[128] **Barth. Kopitars kleinere Schriften,** 189—193.
[129] **Letopis MS,** knj. 113, str. 253—293. O ovoj problematici napisao je Kopitar poseban članak: **Unterrichts-Anstalten, Wiener Allgemeine Zeitung,** 2. IV 1813.
[130] Đ. Rajković, **Uroš Stef. Nestorović i njegove zasluge za škole, Letopis MS,** knj. 129, 1882, 11. Ovo je najiscrpnija i najdokumentovanija studija o Nestoroviću.

noga reda, koji neće tako jednostrano suditi — zalud napominje, da nema školama berićeta, ako se u njih ne zavedu knjige napisane zanimljivim jezikom (...) Jednako je mitropolita pèklo, što se isključivo bogoslovi ne aplikuju za učitelje, kao što je to bilo pre nego što se utemeljiše preparandije, te bi onda u narodnim školama ostalo samo slavenisanje: — ostalo bi i »ibo« i »ubo«, i »voježe« i »poneže«, i »obače« i »naipače«, »mzdoprimčivost«, »mzdovozdajanije« i »vsjačeskaja«.[131]

Pola veka posle pojave Rajkovićeve rasprave o Nestoroviću pokušao je da obesnaži rezultate njegovih istraživanja i da rehabilituje Stratimirovića jedan od njegovih poklonika, teolog Đoko M. Slijepčević.[132] Braneći na osnovu jednostrano odabrane i nepotpuno proučene arhivske građe i ranije istorijske literature[133] Stratimirovićevu prosvetnu politiku, Slijepčević je pokušao na ovakav način da obezvredi i negira dalekosežne Nestorovićeve školske reforme:

»Ta je reforma bila uperena protiv Stratimirovićeva poduhvata da školu opet vrati u krilo crkve i da vaspitnom verskom elementu da odgovarajuće mesto. Naši jozefinisti kojima nije, sasvim prirodno, mogao goditi ovakav rad, učinili bi sve da Stratimirovića ometu u izvođenju njegovih namera. Na čelu te grupe ovaj put bio je Uroš Nestorović«.[134]

Na istoj strani Slijepčević je tvrdio da je »Nestorović, iako kod nas slavljen kao reformator osnovnih škola, imao i prema crkvi i prema sveštenstvu nelojalan stav«. Međutim, već na idućoj strani Slijepčević pada u protivurečnost i pokušava da ovako postavi pitanje odnosa između mitropolita i vrhovnog školskog nadzornika:

»Uvek dobro obavešten o stvarima Stratimirović je i sada znao kakav je pravi cilj svih ovih napada i na nj i na sveštenstvo (...) Ugroženi su bili crkveni interesi, koje je on i po privilegijama imao pravo da brani. Samo borba između njih nije vođena otvoreno. Sve je bilo zakulisno, sve dobijalo druge izraze. Zato je i teško ući u tu borbu i raskriti je potpuno, jer su i Nestorović i Stratimirović gledali da održe lojalne službene odnose«.[135]

Iz njihove prepiske, koja je samo delimično objavljena, daje se jasno sagledati, da je Stratimirović smatrao da je Karlovačka bogoslovija sasvim dovoljna da obrazuje ne samo buduće sveštenike nego i učitelje za narodne škole, — dok se Nestorović svesrdno zalagao za osnivanje preparandija, koja će davati širu i potpuniju spremu budućim učiteljima nego što je to uopšte mogla dati Karlovačka bogoslovija sa svojim jednostranim teološkim nastavnim programom i nastavnicima teolozima.

U ovom sukobu između dve dijametralno suprotne koncepcije o fundamentalnim prosvetnim problemima Nestorović je imao podrške ne samo svojih jozefinističkih jednomišljenika u Vojvodini nego i Kopitara, koji je davao prednost preparandijama i znatno doprineo ostvarivanju Nestorovićeve progresivne inicijative da se osnuju posebne učiteljske škole za Srbe, Rumune i Grke u Ugarskoj. Dok je Stratimirović uporno nastojavao da nastava u srpskim narodnim školama i dalje bude vođena na starom crkvenoslovenskom jeziku, dotle je Vuku i njegovim najbližim saradnicima — posle duge i teške borbe — pošlo za rukom da izdejstvuju da se nastava ubuduće vodi na narodnom jeziku. Bila je to jedna od najvećih pobeda Vukovog pokreta u kulturnoj istoriji srpskog naroda.

U bogatoj literaturi o Kopitaru već je u više prilika rečeno da je on jedna od najsloženijih i najkontroverznijih ličnosti ne samo u istoriji slovenačkog naroda, nego istovremeno i u istoriji svih južnoslovenskih naroda. Kritički analizirajući sve ove mnogobrojne protivurečnosti, Miodrag Popović je rekao:

---

131 Ibid. 12—13.

132 Đ. M. Slijepčević, **Stevan Stratimirović, mitropolit karlovački kao poglavar crkve, prosvetni i nacionalno-politički radnik,** Beograd 1936. Ovaj rad primljen je kao teza za doktorski ispit na sednici Saveta Bogoslovskog fakulteta u Beogradu 23. VI 1936. Referat članova ispitnog odbora, koliko je nama poznato, do danas u celini nije objavljen.

133 Đ. Magarašević, **Iz života i školskog rada Uroša Nestorovića (Brankovo kolo,** III, br. 24 i 25, 1897). Dim. Nikolajević, **Uroš Nestorović i njegovo postavljenje za vrhovnog školskog nadzornika (Prosvetni glasnik,** 1, 1923, 11). D. Kirilović, **Slaveno-srpske škole u prvoj polovini XIX veka (Prosvetni glasnik,** 1923, 360).

134 Đ. M. Slijepčević, op. cit. 124.

135 Ibid. 125—126.

»Kod Južnih Slovena nema možda u idejnom pogledu složenije i protivurečnije ličnosti od Jerneja Kopitara. Slovenac po narodnosti, a po duhu Francuz koliko i Nemac, obožavalac antičke kulture i saradnik mističnog romantičara Fridrika Šlegela, istovremeno kosmopolit i narodnjak, filozofski racionalist i katolik, panslavista i prosvećeni Austrijanac, slovenski rodoljub i dobar austrijski cenzor, genijalni naučnik i naivni panslavistički iluzionista, racionalist u istoj meri u kojoj i romantičar — ovaj obožavalac Getea i pobornik narodnog jezika i književnosti podsticao je kulturno buđenje kod Južnih Slovena pišući svoje književne i naučne radove, čak i svoje kapitalno delo **Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark,** *isključivo na nemačkom jeziku«.*[136]

Nešto slično dogodilo se i sa Vukom, možda najsloženijom ličnošću u čitavoj srpskoj istoriji. Dok su ga jedni upoređivali sa Savom Nemanjićem i Dositejom Obradovićem i proglašavali za »oca nove srpske književnosti« — dotle su ga drugi nazivali »agentom rimske propagande« i »izdajnikom koji hoće Srbe da odvoji od zaštitnice Rusije«. Dok su hrvatski šovinisti sumnjičili Vuka da mu je zadnja namera da Hrvate »povlači« — dotle ga je grad Zagreb birao za svoga počasnog građanina. Ukazujući na razna kontroverzna mišljenja koja su postojala o Vuku u doba njegovog života i u domaćoj i u inostranoj publicistici i literaturi, Jože Pogačnik je konstatovao:

»Srpska pravoslavna crkva, sa Stratimirovićem na čelu, proglasila je Kopitara i Vuka za jakobince i demagoge, koji misle na revoluciju i nemoral. Vuk je u Austriji bio izvikan za prijatelja Rusa, a u Rusiji opet za protivnika pravoslavlja, koji radi prvenstveno za crkvenu uniju«.[137]

U kojoj su meri sva ova sumnjičenja bila lišena realne osnove pokazuje činjenica da je »rusofil Vuk« bio biran za člana nemačkih akademija nauka i za počasnog doktora nemačkih univerziteta u isto vreme kada je »austrofil Vuk« dobijao slična priznanja od ruskih akademija i univerziteta. Pri kraju života Vuk je smatran za velikog naučnika u internacionalnim relacijama i kao takav doživeo priznanja koje se dodeljuju samo naučnicima evropskog ranga i svetske reputacije.

IX. »Vuk i Kopitar, iste gore list«. — O tome šta je Kopitar značio za Vuka, i obratno, Vuk za Kopitara, najrečitije govori njihova međusobna prepiska, vođena od samoga početka njihovog poznanstva, kada je Vuk — posle pada Srbije pod tursku vlast — došao kao izbeglica u Beč, pa sve do Kopitareve smrti. U svojim pismima oni su govorili jedan drugome iskreno i otvoreno, bez ulepšavanja i prećutkivanja svega onoga što su mislili i osećali.

U pismu od 1. I 1814. Vuk je iz Budima pisao Kopitaru: »Ali ja ću opet doći da vidim, ne Beč, ne Prater, ni Šenbrun, nego Vas«. U drugom pismu, u jesen iste godine, Vuk je pisao da je u Beču video i austrijskog i ruskog cara i pruskoga kralja — »no sve je to meni malo bilo ne videći Vas onde, i ne razgovarajući se s Vama«.[138]

Kopitar je isto tako visoko cenio Vuka. U jednom svom pismu (1815) Kopitar je pisao: »Neškolovani, ali od majke tako slobodouman i najvedrijom glavom obdareni Vuk (...) Kadgod na njega mislim, ponosan sam na tačnost suda slovenskog uma«.[139]

U jednom kritičnom času svoga života (1827), nalazeći se na ivici očajanja, Vuk se obratio Kopitaru: »Amanet Vam Božij moja žena i djeca, i moji rukopisi!«[140] Nekoliko godina docnije (1831) Vuk je još konkretniji: »Amanet Vam Božij moja djeca, ako ostanu sirotna iza mene. Ja od Vas većega prijatelja na ovom svijetu nemam«.[141]

[136] M. Popović, op. cit. 70.
[137] J. Pogačnik, op. cit. 78—79.
[138] **Vukova prepiska,** I, 141.
[139] V. Jagić, **Istočniki dlja istoriji slavjanskoj filologii,** II, Sanktpeterburg 1897, 796.
[140] **Vukova prepiska,** I, 293.
[141] Ibid. I, 402.

Nekoliko godina posle toga (13. IX 1839) Kopitar je bacio jedan retrospektivan pogled na ova zbivanja i sa roditeljskom ljubavlju pisao Vuku: »Vi ste na kraju ipak moj mezimac; tako detinjski komandujete Vi sa mnom i preko mene, a ja Vas slušam!«[142] Ovome treba još samo dodati da je Vuk živeo još nekih 20 godina i da Kopitar nije dočekao prvu pobedu Vukove borbe, iako ju je nazirao.

Kopitareva smrt (11. VIII 1844) ožaljena je u srpskoj javnosti nizom nekrologa u novinama, listovima i časopisima. Čak je i Pavlovićev **Serbski narodni list**, koji je prema Kopitaru kao Vukovom prijatelju i zaštitniku zauzimao u nekoliko navrata protivnički stav, objavio na vidnom mestu zapaženu pesmu Đorđa Kuljančića **Srbska suza za Kopitarom, prilikom njegovog ukopa.**

Koliko je Kopitar bio cenjen i voljen kod Srba pokazuje, između ostaloga, i činjenica da se među priložnicima za podizanje spomenika na njegovom grobu u Beču nalazio i veliki broj Srba iz svih jugoslovenskih zemalja i pokrajina. Baš u **Letopisu**, na čijim se stranicama nekada vodila borba protiv Vukovog pokreta, u izmenjenim prilikama, objavljena je vest da je — zahvaljujući prilozima prijatelja i poštovalaca — podignut spomenik Kopitaru. Autor ovoga teksta, Jovan Subotić, koji se kao novi urednik **Letopisa** zalagao za pobedu Vukovih ideja, odao je posebno priznanje i zahvalnost revniteljima »na njihovom delu, kojim su celom slavenskom narodu uslugu ukazali«.[143]

Od srpskih naučnika jedno od najvećih priznanja Kopitaru odao je Radivoje Vrhovac, koji je na proslavi Brankove 100-godišnjice rekao »da nije bilo umnoga Kopitara, ne bi bilo ni našega Vuka, koji je u njegovoj školi naučio ceniti sve ono čime se naš narod kasnije u svetu pročuo kao izrazita kulturna jedinica svojim lepim narodnim jezikom i umotvorinama, kojih je slava prešla i preko granica našega kontinenta«.[144]

Kopitar, uvek zauzet hitnim i neodložnim poslovima, nije dospeo da prikupi, rediguje i objavi svoje izabrane spise, iako mu se pružala prilika. To je učinio tek desetak godina posle njegove smrti Franc. Miklošič, njegov dugogodišnji saradnik i naslednik na položaju kustosa Dvorske biblioteke u Beču, koji je izvršio znalački izbor njegovih kraćih spisa, napisao predgovor i komentare i publikovao u izdanju Univerzitetske knjižare u Beču.[145] Pojava Kopitarevih izabranih spisa pozdravljena je srdačnom dobrodošlicom i u srpskoj javnosti. Najznačajniji prikaz napisao je Đura Daničić i odao knjizi ovo dostojno priznanje:

»Kopitar je u ovim člancima javljao Evropi šta se u slovenskih naroda radi za prosvetu i popravljao pogrešne misli, koje bi o Slovanima puštali u svet učeni Evropljani (. . .) Svojim očima je gledao kako je postala sadašnja srpska književnost, i tako su reči — koje u ovoj knjizi imamo — reči pouzdana svedoka. Ali Kopitar nije samo gledao šta se u srpskoj književnosti radi, nego je i sam oko nje radio, vrlo mnogo radio. Što je naša književnost pošla pravim putem (. . .) na tome smo mnogo dužni zahvaliti pokojnome Kopitaru, koji svakom prilikom dokazivaše Srbima da im se toga puta valja držati. I za to (baš za to) imamo o ovoj knjizi mnogo svedočanstava«.[146]

Od hrvatskih naučnika Kopitara je naročito cenio Imbro Ignjatijević Tkalac — »beskompromisni hrvatski Vukovac«,[147] dugogodišnji Vukov prijatelj, poštovalac i saradnik.[148] S razlogom je rečeno da se Tkalac »divio Kopitarevom širokom i produbljenom opštem obrazovanju, njegov duh činio mu se volterijanskim, ali naročito interesantno mu je njegovo uvažavanje Kopitarovog odnosa prema crkvi: tolerancija, suprotstavljanje zvaničnoj crkvi i klerikalizmu, neprijateljstvo prema jezuitiz-

[142] Ibid. I, 305.
[143] **Srpski Letopis**, 73, 1846, 153—154.
[144] R. Vrhovac, **Dva govora sa proslave Branka Radičevića**, Sremski Karlovci 1924, 5.
[145] **Barth. Kopitars Kleinere Schriften**, Wien 1857.
[146] **Srpske novine**, br. 36, Beograd 1857.
[147] V. Novak, **Vuk i Hrvati**, Beograd 1967, 393—429.
[148] G. Dobrašinović, **Imbro Ignjatijević Tkalac i Vuk, Kovčežić**, II, 1959, 61—69.

mu i protivništvo policiji, nije podnosio ni versku, ni političku netrpeljivost«.[149] Oštro je uočeno: »Kopitar je u tome lancu bio poslednji član koji je svojim prethodnicima časno i dostojno zaključio veliku epohu jozefinističkog prosvetiteljstva i istorijskom prostoru otvorio ideologiju liberalizma«.[150]

Vukova smrt (8. II 1864) ožalјena je širom južnoslovenskih zemalja i pokrajina kao veliki nacionalni gubitak. O njegovom pomenu na bečkom groblju, odigrao se jedan incident, koji je imao i širi odjek: »... da bi izgorele sve laži koje su širene o Vuku kao izdajniku svoga naroda, studenti su umesto voštanice zapalili Hadžićevo **Ogledalo** i Ninkovićev **Srbobran**«.[151] Ova dva srpska lista napadala su Vuka ne samo za života nego i posle njegove smrti.

Vukova smrt odjeknula je i u Matici srpskoj, glavnom uporištu njegovih protivnika.[152] Na sednici Književnog odeljenja od 1. XII 1864. odlučeno je da se umoli Đura Daničić da za **Letopis** napiše nekrolog o Vuku.[153] Već sama činjenica da je Matica pozvala baš samoga Daničića, najbližeg Vukovog saradnika, da napiše u Letopisu nekrolog, bila je glavni razlog da Jovan Hadžić — Svetić, tadašnji Matičin potpredsednik, jedan od najbezobzirnijih Vukovih protivnika, podnese ostavku. Daničić se nije mogao odazvati Matičinom pozivu samo zato što je u tom trenutku bio zauzet drugim hitnim obavezama,[154] tako da je umesto njega nekrolog napisao Stevan Pavlović.[155]

Daničić je u nekoliko navrata sa velikim razumevanjem pisao o Vuku, ali fragmentarno i samo iz jednog ugla gledanja, iako je on kao najbliži njegov saradnik i saborac bio nesumnjivo najpozvaniji da pruži jednu veliku sintezu o Vuku. To su dali iz istorijske perspektive tek Ljubomir Stojanović, Aleksandar Belić i Miodrag Popović.

Sa hrvatske strane najviše priznanje odao je Vuku Franjo Rački, po opštem mišljenju najveći hrvatski i jedan od najznačajnijih jugoslovenskih istoričara:

»Vukom Karadžićem bješe srbski narod ujedno uveden u kolo ostalih prosvećenih naroda (...) Jur je Vuk svojom srbskom Pismenicom i Srbskim Rječnikom (1818) književnom jeziku čvrst temelj i u borbi proti slavenosrbskim pobjedu u stalan izgled stavio; jur je on, neizučen ali od naravi darovit književnik, po Dobrovskom, Kopitaru i Jakovu Grimu uveden bio u dvorane literarne aristokracije; jer su njim obielodanjene narodne pjesme, proslavljene Geteom, Grimom, Talvicom, Gerhardom, Bauringom, sticale srbskomu narodu koji se borio za slobodu i neodvisnost, sućustvo svega izobraženoga svieta ...«[156]

Od slovenačkih naučnika najveće priznanje Vuku potiče iz pera Matije Murka: »Glavna zasluga da Srbi i Hrvati imaju najednostavniju grafiku i najbolji pravopis na svetu, ukoliko je to uopšte moguće, pripada Vuku«.[157]

U naše dane, povodom 200-godišnjice Vukovog rođenja, ponovo se pristupilo povlačenju paralele između Vuka i Kopitara. Tom prilikom došle su u punoj meri do izražaja dve suprotne koncepcije, svaka sa svojom posebnom specifičnošću. Prema koncepciji Marije Mitrović:

»Vuk je prošao kroz revoluciju, kroz narodni ustanak, pa se njegovo poimanje istorije, slobode i stvarne emancipacije nije svodilo samo na kulturu kao pojavni oblik i znak prepoznavanja jednoga naroda. Zato su stvarne istorijske dimenzije Vukove reforme šire od koncepcije koju je nudio Kopitar«.[158]

[149] J. Pogačnik, **B. Kopitar**, 70. Tkalac je u pismu od 6. XII 1814. javio Žigi Cojsu: »Za Supana donosim čitav svežanj Anti — **Jesuitica**«.
[150] J. Pogačnik, op. cit. 71.
[151] M. Popović, op. cit. 479.
[152] Z. Mladenović, **Vuk Karadžić i Matica srpska**, Beograd 1953. Z. Milisavac, **Vuk i Matica srpska**, Novi Sad 1986. U ovim je knjigama iscrpno, dokumentovano i objektivno prikazan i ocenjen Vukov odnos prema Matici od početka pa sve do konačne pobede Vukovog pokreta.
[153] **Srpski Letopis**, 109, 1864, 265.
[154] Daničićevo pismo od 13. XII 1864. u Rukopisnom odeljenju Matice srpske.
[155] Vuk St. Karadžić, **Srpski Letopis**, 109, 1864, 115—134.
[156] F. Rački, **50-godišnjica Preporoda, Rad JAZU**, 80, 1885.
[157] M. Murko, **Kopitar in Vuk, Ljubljanski zvon**, I, 5, 1908.
[158] M. Mitrović, **Vuk i Kopitar, Politika**, 16. X 1986.

Međutim, prema koncepciji Milana Vasića, ne samo Vuka nego i Kopitara treba posmatrati i ocenjivati iz jedne obuhvatnije i dalekosežnije istorijske i kulturološke perspektive:

»I jedan i drugi visoko su cijenili doprinose zajedničkom stremljenju i uzajamno se pomagali, stvarajući ne samo lična prijateljstva već i zajednički doprinos emancipaciji naroda koji su bili pod tuđinskim jarmom. To su bile davne, hiljadu osamstote godine, kada je vizija zajedništva Južnih Slovena bila još daleko od stvarnosti, ali su se napredni ljudi za nju borili i riječju i djelom i u toj borbi se potpomagali. Zato začuđujuće djeluju pojedinci koji, poslije tolike duge borbe, krunisane životom u zajednici, pokušavaju da danas siju nepovjerenje među našim narodima. A eto daleka historija nam govori da su i u tuđini naši ljudi — velikani riječi i djela — bili »iste gore list«.[159]

Na osnovu svega izloženoga, jasno izlazi da su se i Vuk i Kopitar u teškim vremenima daleke prošlosti, kada se radilo o biti ili ne biti — izloženi velikim iskušenjima i pritiscima od brojnih i nadmoćnih protivnika — borili rame uz rame za zajedničke ideale. Oni su udruženim snagama, uprkos velikim opasnostima koje su istovremeno pretile sa svih strana, smelo krčili nove puteve i bili svesni da mogu u budućnosti konačno pobediti, samo ako budu do kraja ostali »iste gore list«.[160]

Zusammenfassung

VUK UND KOPITAR

Kosta Milutinović

Es bestehen nur vier Artikel der früheren Literatur aus der Zeit 1897., 1908. und 1914. Jahren, in der skiziert wurde die Mitwirkung Karadžić Stefanović Vuks und Jernej Kopitar. Ausserdem wird dieses Thema teilweise bearbeitet in einzelnen Monographien über Vuk und Kopitar. Einige Fragen wurden stellenweise bearbeitet, und erwähnt in der älteren Literatur, aber viele blieben unbeantwortet bis zum heutigen Tage. In dieser Studie versuchte der Autor die alten Nachforschungen zu erganzen, und beantworten einige Fragen die sich hier vorfinden und auf eine Lösung warten.

[159] M. Vasić, **Vuk i Kopitar, iste gore list, Politika,** 31. X 1986.

[160] **Iskopavanje posmrtnih ostataka J. Kopitara i V. Karadžića,** izveštaj od 30. IX 1897. M. Mihailovića, srpskog poslanika u Beču; predsedniku Ministarskog saveta i ministru inostranih dela Kraljevine Srbije Đordu Simiću, u knjizi G. Dobrašinovića: Kopitar i Vuk, Beograd 1980, 182—189. U ovom tekstu iznesene su interesantne pojedinosti o svečanom prenosu kostiju J. Kopitara iz Beča u Ljubljanu i V. Karadžića iz Beča u Beograd. Svečanost je održana istoga dana i u isto vreme u prisustvu istaknutih predstavnika srpskih, slovenačkih i austrijskih naučnih ustanova i kulturno-prosvetnih društava, koji su održali govore posle opela po pravoslavnom i katoličkom obredu. Sva jugoslovenska štampa objavila je iscrpne izveštaje o ovoj svečanosti, koja je obeležena kao velika manifestacija jugoslovenskog bratstva. Slične svečanosti priređene su i prilikom pogreba u Beogradu i Ljubljani.

Štefan Trojar

ZASNOVA ZGODOVINSKIH TEM IN NAČRTOVANJE POUKA

Predavanje na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Tolmin, 1.—3. oktobra 1986.

1. Vloga učnih tem v sodobnem učnem načrtu

Teme so pomemben element vsakega učnega načrta. Tradicionalni učni načrt je bil predvsem prikaz obsega učne snovi, torej seznam ali razpored učnih tem. Sodobni učni načrt, imenovan **kurikulum** (curriculum), pa hoče zagotoviti poleg načrtovanja tudi optimalno uresničitev pouka in učno preverjanje. V kurikulumu je učna snov preko smotrov mnogo bolj določno in utemeljeno tematizirana. Teme učnega načrta in vzgojno-izobraževalni smotri so v medsebojni odvisnosti. Poleg uvodnih vzgojno-izobraževalnih nalog učnega predmeta naj bi vseboval učni načrt tudi smotre ali didaktično-metodične napotke za vsako temo posebej. Kurikulum naj bi pomagal učitelju pri izbiranju in razvrščanju učnega gradiva ob načrtovanju učnih ur, mnogo bolj določno in konkretno pa naj bi nakazoval tudi osrednje ideje in oporne točke posameznih tem. Operativno opredeljeni smotri naj bi izrazili kakovostno stran učnega procesa; nakazovali pa naj bi tudi metode in oblike pouka ter uporabo učnih sredstev. Kurikulum hoče torej zagotoviti celovit didaktični sistem: od smotrov, vsebin, učnega kompleta, vse do instrumentov za preverjanje rezultatov pouka (katalogi znanja, preverjalni testi znanja). Tako izdelan didaktični sistem naj bi usmerjal v bolj globinsko osmislenje in spoznavanje učne snovi. Didaktična raziskovanja in pedagoške izkušnje v razvitih šolskih sistemih pa so pokazale tudi raznovrstne slabosti pri tako celovitem in podrobnem načrtovanju pouka družboslovnih predmetov. Kritiki opozarjajo zlasti, da takšen pouk izpostavlja predvsem izobraževalno, zanemarja pa vzgojno komponento, učiteljevo življenjsko neposrednost in ustvarjalnost. Takšen didaktični perfekcionizem vodi k učnim vzorcem, zanemarja pa specifične situacije v razredu, psihološke dispozicije in izkustvo učencev itd., kar je za zanimiv in uspešen pouk zgodovine zelo pomembno.

Nas zanima predvsem, kateri elementi učnega načrta za zgodovino pomagajo našemu pedagogu pri načrtovanju pouka. Metodologija naših učnih načrtov zgodovine tako za osnovno kot tudi za srednjo šolo je sprejela nekatere elemente kurikularne teorije. V uvodnih vzgojnoizobraževalnih nalogah zgodovine pridejo do izraza raznovrstne naloge našega predmeta, **teme** so v precejšni meri zasnovane problemsko, pomembno vlogo imajo tudi **pojasnila k poglavjem.** Ta usmerjajo učitelja k osrednjim problemom, k aktualizaciji, nakazujejo tudi nekatere vzgojne poudarke, dajejo pa tudi nekaj metodičnih napotkov in korelacij z drugimi predmeti.

Ob vsem tem pa moram ugotoviti, da so napotki izraženi preveč na kratko in zgoščeno in da premalo upoštevajo specifičnost tem. Besedilo pojasnil za 8—10 ur pouka je tako kratko, da bi ustrezalo kvečjemu eni temi, ne pa celemu poglavju. Učni načrt v takšni obliki in obsegu služi učitelju zgodovine predvsem kot instrument za globalno orientacijo pri izdelavi individualnega letnega učnega načrta. Pri podrobnem načrtovanju učnih tem in metodičnih enot pa je naš učitelj zgodovine v veliki meri samostojen. Kvaliteta načrtovanja je močno odvisna od njegove strokovne, metodične sposobnosti in od idejno-politične angažiranosti. Največ neposredne operativne pomoči mu nudi tematska zasnova učbenika, pri metodičnem načrtovanju pa delovni elementi, ki so vgrajeni v teme učbenika. Do neke mere

imajo vlogo pri metodičnem načrtovanju tudi učila v sestavu učnega kompleta. Vsekakor opravijo pri nas najbolj odgovorno delo pri zasnovi učnega procesa avtorji učbenikov.

2. Zahteve po temeljitejšem izboru in izdelani tematizaciji zgodovinske učne snovi

V učnih načrtih zgodovine prevladuje časovno-progresivni pregled skozi zgodovinska obdobja. Poudarek je na tistih obdobjih novejše zgodovine, kamor segajo korenine sodobnega družbenega življenja. Zgodovina dobiva v učnih načrtih vedno nove teme, iz sodobnosti, toda število učnih ur zgodovine ostaja isto ali se celo zmanjšuje. Didaktiki pouka zgodovine opozarjajo na vedno večje protislovje med mentalno zmogljivostjo učencev in zgoščevanjem učne snovi. Preobilje in zgoščenost učnih tem v učnem načrtu vodi pri realizaciji pouka zgodovine v površnost in tekmo s časom. Ogrožene so mnoge kakovostne strani pouka: globinska analiza procesov in pojavov, aktivne metode in oblike pouka, konkretizacije na domačih primerih itd. **Zato se didaktiki pouka zgodovine odločno zavzemajo za bolj odločno izbiranje učne snovi,** ki pa mora biti didaktično in metodično utemeljeno. Razredčenost tem v učnih načrtih je pomemben pogoj za kakovosten, zanimiv in življenjski pouk zgodovine. Razumljivo je, naj bi tudi učitelj pri načrtovanju učnih ur skrbno izbiral učne probleme in podteme. V ZR Nemčiji skušajo izbirati učno snov po sistemu vzorcev. Izdelali so sisteme kriterijev, ki naj bi omogočili z vzgojnega vidika izbor vzorčnih primerov. Vendar je treba poudariti, da ima vzorčni sistem pri pouku zgodovine in drugih družboslovnih predmetov manjše možnosti kot pri naravoslovnih predmetih. Didaktiki pouka zgodovine utemeljujejo, da je mogoče pri našem predmetu sistem vzorcev uveljaviti preko pojmov »**tipično**« in »**reprezentančno**«: Francoska buržoazna revolucija naj bi bila poglobljeno analizirana in predstavljena učencem kot tipičen primer evropskih meščanskih revolucij. Reprezentančni pa so tisti zgodovinski pojavi ali procesi, ki so prisotni v preteklosti, sedanjosti in bodo v bodočnosti. Na primer: družbene težnje po razvoju proizvajalnih sil, represivna vloga državnega aparata v družbi itd. Na Vzhodu izbirajo zgodovinsko učno snov predvsem z vidika marksistične idejne orientacije, deloma pa upoštevajo tudi sodobne didaktične sisteme. Nekateri didaktiki pouka zgodovine pa izhajajo pri izboru snovi predvsem z vidika življenjskih interesov in spoznavnih možnosti mladine.

Pomembna zahteva sodobne didaktike je tudi tematizacija učne snovi. Odbrana učna snov je le materialna osnova (»polje«) za učni proces. Te vsebine postanejo šolske teme šele v zvezi z didaktičnimi poudarki. Smotri torej besedno izražajo osrednjo idejo zgodovinske teme in jo osmisljujejo. Zato besede: reformacija, Karantanija itd. še nimajo pravega značaja učne teme. Bolj določno izoblikovane teme šolske zgodovine bi bile: Rimljani osvojijo svetovni imperij, toda izgubijo republiko. Nastopil je novi čas odkritij, iznajdb in reformacije. Imperializem — težnja držav po svetovni nadvladi itd.

3. Kaj je značilno za temo šolske zgodovine?

Kakovostno izdelan učni načrt močno vpliva na strukturo pouka. Zlasti je pomembno, da so iz zgodovinske preteklosti izpostavljene osrednje vsebine. Le na tak način bosta tudi avtor učbenika in učitelj v razredu oblikovala takšen pouk zgodovine, da bodo ohranili učenci o bistvenih procesih in pojavih trajne predstave, ki bodo postale element njihove družbene zavesti.

Tema šolske zgodovine je smiselno zaokrožena vsebinska enota, ki ima svoj osrednji smoter, osrednji problem ali osrednjo idejo. Naslov teme naj bi bil izražen kot napoved osrednje ideje ali kot problemsko vprašanje. Naslov ne sme biti izražen v besednjaku znanstvene zgodovine ali obče sociologije, ker bo učencem težko razumljiv in nezanimiv. Konkretno formulirana tema bo tudi usmerjala v življenjsko

konkretne zgodovinske situacije. Na primer: Industrializacija — največji preobrat v življenjskih pogojih človeka. Ali je bila atenska demokracija prava ljudska oblast?

Sodobna didaktika je teoretsko utemeljila **problemsko zasnovo tem.** Za družboslovne šolske predmete se je dobro uveljavil sistem problemskega pouka. Ta didaktični sistem razvija samostojno, ustvarjalno družbeno-kritično mišljenje učencev. Vzpodbuja pa tudi diskusijske, raziskovalne in druge aktivne metode in oblike pouka. Zgodovinske teme naj bi bile torej po možnosti problemsko zasnovane.

Didaktiki pouka zgodovine se zavzemajo tudi za **sistem obširnih zgodovinskih** tem. Tako zasnovane teme naj bi zagotovile bolj uravnotežen odnos med izbrano zgodovinsko informatiko in analitično-sintetičnimi miselnimi procesi v etapnem spoznavanju zgodovine. V uvodnem delu teme je motivacijska utemeljitev teme kot tudi njenih vzgojnoizobraževalnih potenc. Nakazan je tudi osrednji problem, ob njem pa tudi vrsta vprašanj, ki usmerjajo k globinsko analitičnemu spoznavanju tematike. Tema je notranje razčlenjena na podteme, ki v glavnem ustrezajo obsegu učnih ur. Podtema pa je nadalje razčlenjena na nekaj učnih problemov (2—6). Obširne teme naj bi zagotovile bolj celovito notranjelogično povezanost in dialektiko učne snovi, načrtno utrjevanje in sistematizacijo v širših okvirih zgodovinskih procesov in pojavov. Omogoča pa tudi bolj organsko kombinacijo in vključevanje aktivnih metod in oblik pouka. Značilno za to vrsto tem je tudi, da so osredotočene na vsebinsko, teritorialno ali časovno zoženi izsek iz zgodovine, ki ga obdelajo temeljito in globinsko. Takšni izseki, imenovani tudi »otoki«, »kosi« ali »krpe«, omogočajo mnogostransko spoznavanje teme. Na primer: francosko buržoazno revolucijo v 12 učnih problemih, življenje srednjeveškega kmeta v 6 učnih urah itd. V naših učnih načrtih so se ohranile pretežno ozke, nekajurne teme, ki so povezane v poglavja. V naših novejših učbenikih zgodovine so teme razčlenjene v podteme, ki ustrezajo učnim uram, kar je pomembna didaktično-metodična pomoč učitelju.

Pomemben element tem šolske zgodovine je tudi **aktualizacija.** V zasnovi tem naj bi bila prisotna vez med zgodovinsko preteklostjo in sodobnostjo. Izkustvo ljudi v preteklosti prispeva k osmišljenju sodobnega družbenega življenja, ki ga učenci izkustveno spoznavajo. Ob spoznavanju zgodovinskih pojavov in procesov primerjajo le-te s sodobnimi in hkrati iščejo podobnost. Tudi kakovostna različnost med preteklimi in sodobnimi pojavi prispeva, da učenci ob primerjavi na konkretnih primerih nazorno spoznavajo razvojno smer in bistvene značilnosti družbenih struktur. Iskanje zvez med sodobnostjo in preteklostjo je tesno povezano z družbeno kritičnim mišljenjem učencev. Ti se vedno bolj usposabljajo v tem, da samostojno iščejo in razrešujejo družbene probleme. Aktualizacija in problematizacija sta tesno povezani zlasti pri temah iz novejših obdobij zgodovine. Deloma pa jo je mogoče uveljaviti tudi pri starejših obdobjih. Na primer: kulturna kontinuiteta iz antike, španski kolonializem v Latinski Ameriki in gospodarska zaostalost v odnosu do Severne Amerike, protestantizem in nastanek narodne književnosti itd.

Teme šolske zgodovine naj bi vsebovale takšne elemente, ki psihološko in motivacijsko vplivajo na interes učencev in nakazujejo tudi učinkovite metode pri poučevanju in učenju zgodovine. Teme naj bi bile s pomočjo smotrov čimbolj določno osmišljene, odpirale naj bi problemska vprašanja iz zgodovine in jih povezovale s sodobnimi družbenimi situacijami in dilemami mladih. Zagotovile pa naj bi tudi logične sisteme pri spoznavanju zgodovine kot tudi globinsko proučevanje tematike.

Poleg pedagoških elementov in izhodišč pri oblikovanju tem šolske zgodovine pa moram omeniti tudi **vlogo vzorcev znanstvene zgodovine,** ki vplivajo na zasnovo tem šolske zgodovine. V zgodovinski stvarnosti so časovno razvojni procesi dialektično povezani in prepleteni s spremembami v družbenih strukturah. Ta dialektična soodvisnost je torej tudi prisotna v vsaki temi. Pri prikazu zgodovinske preteklosti pa so tradicionalne zgodovinske projekcije postavljale v ospredje časovno-razvojni vidik, medtem ko v novejših zgodovinskih šolah bolj gojijo sistematsko-strukturalne vzorce družbenih situacij, razmer v določenem zgodovinskem trenutku.

Ti dve osnovni projekciji pri rekonstrukciji zgodovine vplivata tudi na zasnovo tem šolske zgodovine.

Časovno razvojna projekcija zgodovine pripoveduje o začetku, razvoju in razkroju raznih družbenih organizmov v časovnih okvirih, o etapah tega razvoja, še posebej o zgodovinsko odločilnih etapah. V središču pozornosti takšne projekcije so zgodovinski procesi. Tudi v šolskih temah, kjer prevladuje dogajanje, je pripoved v učbeniku učencem zanimiva, kvalitetna učiteljeva razlaga pa jo še dopolnilno dramatizira, oživi itd. Pri učencih je torej mogoče ob retrospektivnem prikazu dogajanja doseči sugestivno podoživljanje. Pri obravnavi časovno-razvojnih tem v šoli pa je možno preiti metodično na površno predstavitev zunanjega dogajanja in na monolog. Zato je diskusija v kombinaciji z razlago pomembna za aktiviranje učencev in za poglobljeno spoznavanje vzrokov itd. V naših osnovnošolskih učbenikih zgodovine je v tej projekciji zasnovanih 1/3 do 1/2 tem.

Strukturalno-sistematska projekcija družbenih situacij je bolj prisotna v temah zgodovine za srednje šole. V takšni zasnovi pride do izraza gospodarska, družbena, kulturna situacija, politični sistemi v določenem zgodovinskem trenutku. Analiza gospodarskih, političnih in drugih struktur omogoča sočasne primerjave njihovih elementov, organiziranost družbenih mehanizmov, medsebojnih odnosov itd. Strukturna zgodovina se poslužuje raznih modernih raziskovalnih metod, merilno-statističnih sistemov, da bi izrazila strukturne preseke čimbolj objektivno. Takšen pristop odkriva družbena razmerja, ki so sicer skrita, in prodira globinsko v funkcioniranje družbe na določeni zgodovinski etapi.

Strukturalne teme v naših učnih načrtih so na primer: narava rimske imperialne oblasti, tipi srednjeveških mest, politični sistem stare Jugoslavije, čitalnice na Slovenskem itd. Poenostavljeni modeli družbenih struktur so didaktično primerni za grafično ponazoritev zgodovinskih pojavov, razmerij, situacij in drugo. Strukturalne teme so zlasti primerne za takšne metode pouka, ki terjajo samostojno delo učencev in proučevanje zgodovinskih situacij. Slabost takšne zasnove pri vzgojno-izobraževalnem procesu pa je v tem, da so v njih povsem odsotne težnje, hotenja, alternative zgodovinskih subjektov. Učitelja praktika torej časovno-razvojno ali strukturalno zasnovana učna tema zgodovine usmerja ne le vsebinsko, marveč tudi v izbor ustreznih kombinacij metod in oblik pouka. Zasnova tem šolske zgodovine, učinkovita in premišljena vgrajenost navedenih pedagoških in znanstvenih elementov ima močan vpliv na avtorje učbenikov in s tem tudi na podrobno načrtovanje pouka. Strokovno in metodično usposobljen in idejno orientiran pedagog bo mnoge teh izhodišč zavestno in sistematično uresničeval pri pouku. Med ustvarjalno učno prakso pa postajajo kakovostni pristopi tudi rutinsko prisotni in vgrajeni v slog poučevanja.

Zusammenfassung

KONZEPTION DER GESCHICHTLICHEN THEMEN UND UNTERRICHTSPLANUNG

Štefan Trojar

Im modernen Lehrplan — auch Curriculum — ist der Lehrstoff viel bestimmter thematisiert, doch entspricht das curriculare didaktische System nicht ganz den gesellschaftswissenschaftlichen Fächern. Auch unsere Lehrpläne für Geschichte enthalten einige curriculare Elemente, sind jedoch trotzdem sehr mangelhaft. Die größte unmittelbare Unterstützung beim Planen des Geschichtsunterrichts findet der Lehrer in einem guten Konzept des Lehrbuchs. Die sehr verdichteten Themen im Lehrplan haben verschiedene negative Folgen für die Qualität des Geschichtsunterrichts. Didaktiker des Geschichtsunterrichts fordern überall in der Welt eine Auswahl des Lehrstoffes und nicht so konzentrierte Themen. Das sollte unter Zuhilfenahme eines Mustersystems und durch eine präzisere Thematisierung verwirklicht

werden. Ein Thema für den Schulgeschichtsunterricht sollte problembezogen, konkret und in einem solchen System gestaltet werden, daß es in der Einführung Motivitation und Aktualisierung enthält. Es sollte auf einen begrenzten Ausschnitt aus der Geschichte konzentriert sein, was ein tiefgehendes Kennenlernen der Thematik ermöglicht. Bei der Konzeption der Geschichtsthemen für den Unterricht spielen auch Projektionen der wissenschaftlichen Geschichte eine entscheidende Rolle. Eine Konzeption der zeitlichen Entwicklung stellt vor allem Prozesse dar und deutet dem Lehrer in erster Linie die Methode der Auslegung an. Strukturál konzipierte Themen haben sich vor allem in der Mittelschule geltend gemacht. In einer solchen Konzeption fällt vornehmlich der Analyse verschiedener gesellschaftlicher Strukturen anhand moderner Forschungsmethoden eine wichtige Rolle zu. Beim Geschichtsunterricht aber wird durch dieses System die selbständige Arbeit der Schüler angeregt.

O ČEM SMO PISALI...

... pred štirimi desetletji?

»Slovenska klerikalna stranka je stala na legitimističnem stališču prav do zadnjih mesecev obstoja Avstro-Ogrske. Konkretni programi v tem okviru se pa spreminjajo. Program Zedinjene Slovenije ne zveni več revolucionarno in ga zato sprejme medstrankarski vseslovenski shod 1897 in drugi slovenski katoliški shod 1900.«

(F. Zwitter, Narodnost in politika pri Slovencih, ZČ 1947, str. 43)

... pred tremi desetletji?

»V nacionalnem vprašanju je **Mir** stal na pozicijah zgodovinskega prava. Šele v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno se je to njegovo stališče razrahljalo. Kakor je sicer bil dosleden zagovornik in branilec enakopravnosti in zakonitih narodnostnih pravic koroških Slovencev, tako se je le zelo počasi in nepopolno otresal (v slovenskem merilu) najzaostalejše narodnostne ideologije.«

(J. Pleterski, Politični profil koroškega časopisa »Mir«, ZČ 1956—57, str. 185)

... pred dvema desetletjema?

»Kaj naj bi v tem boju proti beneškim istrskim mestom in proti Benetkam samim še bolj koristilo Trstu kakor to, da bi neposredno vanj pritekala tudi trgovina iz čim večjega dela Italije. To še toliko bolj, ker se je z nastopom Karla V. proti Benečanom vendar kazala možnost, da bo njihov pomorski monopol na Jadranu doživel večji udarec.«

(F. Gestrin, O nameravani trgovski poti iz Ancone in Pesara v Italiji na Nizozemsko prek Ljubljane za Ferdinanda I., ZČ 1967, str. 203)

... pred desetletjem?

»Poostrenemu pritisku podjetja KID na delavstvo spomladi 1935. leta in kršenju kolektivne pogodbe, ki je izzvalo med delavstvom veliko nezadovoljstvo in pripravljenost na odpor, so se jeseniški komunisti odločili odgovoriti s stavko vseh jeseniških kovinarjev.«

(J. Prunk, Prvo ljudskofrontno povezovanje na Jesenicah (1935—1937), ZČ 1977, str. 89)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših številkah ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ.

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7, (061) 214 190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik razprav in člankov)	3300 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864—1964	2500 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964—1983	2500 din
Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)	3550 din
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem	2700 din
Vojeslav Molè: Iz knjige spominov	2100 din
Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta	2200 din
Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom	2200 din
Francè Koblar: Moj obračun	2200 din
Franc Petek-Janko Pleterski: Spomini koroškega politika	2400 din
Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940—1980	2200 din
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja	3500 din
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)	2600 din
Andrej Capuder: Rapsodija 20 (roman o obdobju med obema vojnama)	2200 din
Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)	2800 din
Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)	2500 din
Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)	3100 din
Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	2800 din
Ivan Hribar: Moji spomini I. (izbral in uredil Vasilij Melik)	3100 din
Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)	3400 din
Marjan Rožanc: Roman o knjigah (avtobiografsko delo)	2100 din
Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946—1949)	3000 din
Lojze Kovačič: Prišleki, 1. in 2. del (avtobiografska pripoved o obdobju 1938—1945)	2400 din
Lojze Kovačič: Prišleki, 3. del (obdobje 1945—1948)	2700 din
Milko Kos: Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	3750 din
Anton Novačan: Jeruzalem—Kairo. Spomini 1942—1945	4900 din
Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta	5000 din
Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj	8900 din
Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih	10.800 din

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših starejših slovenskih memoarnih del.

ZAPISI

USTANOVITEV »YUGOSLAV EMERGENCY COUNCIL« V NEW YORKU

Znano je, da je zgodovina slovenskega izseljeništva eno tistih področij, ki jim slovensko zgodovinopisje še precej dolguje. Ob tej ugotovitvi pa velja dodati, da so nekatera vprašanja slovenske izseljeniške zgodovine v primerjavi z drugimi doživela temeljitejšo obdelavo. V mislih imam predvsem zgodovinske razprave, ki prikazujejo zgodovino slovenskih izseljencev v ZDA in med drugim tudi njihov odnos do matične domovine v času druge svetovne vojne.[1]

Pričujoči zapis naj bo skromen dodatek k prikazu dejavnosti slovenskih in drugih jugoslovanskih izseljencev v obdobju neposredno po napadu sil Osi na Jugoslavijo in pred začetkom oborožene vstaje. Gre, v luči sejnih zapisnikov, za kratko predstavitev delovanja organizacije »Yugoslav Emergency Council« v New Yorku od 14. aprila do 12. junija 1941. Njeno delovanje pomeni v mnogočem nadaljevanje akcij podobne organizacije »Defence Alliance for Yugoslavs in Italy«, ki so jo prav tako ustanovili v New Yorku jugoslovanski izseljenci leta 1935. Mnogo odbornikov te organizacije srečamo namreč kasneje v »Yugoslav Emergency Council«.[2]

Člani bodoče organizacije so se prvič sestali 14. aprila 1941 v newyorški kavarni »Balkan« z namenom organizirati odbor, ki bi imel za dolžnost delati v vseh smereh za pomoč napadeni rodni domovini Jugoslaviji. Udeležencev sestanka je bilo 35, vodil pa ga je R. F. Hlacha, ki so ga na tem sestanku tudi izvolili za predsednika odbora, vendar pa odboru še niso določili imena. Predsedniku so udeleženci sestanka nato pustili na voljo, da si sam izbere člane upravnega in izvršnega odbora.

Sestanka se je udeležil tudi odposlanec češkoslovaškega National Councila Juraj J. Niznansky, udeleženci sestanka pa so sklenili, da se bodo Rayner Hlacha, Rudolf Trošt in Donko Curać 18. aprila udeležili seje češke organizacije, na kateri bodo razpravljali o čimprejšnjem sklicu masovnega zborovanja. Ob koncu seje so za potrebe novoustanovljenega odbora zbrali 14,10 $, od katerih jih je 5 prispeval »starina« Anton Vilovich.

V odbor organizacije, ki so jo najprej poimenovali »Yugoslav Emergency Committee«, so poleg predsednika Hlache prišli še tajniki Mary Vidošić, ki je pisala zapisnike tako pri tej organizaciji kot pri že omenjeni »Defence Alliance«, Donko Curać in Marica Vlahovich, blagajnik Emil Blazevich ter Ilija Bratina, Ivan Mlinarich, Leo Zakrajšek, Jozo Markov, Rudolf Trošt, prof. Kobal, T. S. Dominis, V. S. Vlahovich, F. Marich, Vladimir Stupar, Giša Jovanovich in Raša Stefanovich.

Čeprav so ob koncu prve seje drugo napovedali za 28. april, so se v resnici sestali že 21. aprila. Seje se je spet udeležil zastopnik Čehov, tokrat Frank Balik. Sprejeli so predsednikov predlog, da se poimenujejo »Yugoslav Emergency Council«, po nekaterih manjših popravkih pa še tekst proglasa, s katerim naj bi se odbor predstavil jugoslovanskim izseljencem, predvsem tistim v bližnji okolici. Sprejeli so tudi sklep, da se bodo udeležili masovnega zborovanja, ki bo 2. maja 1941 v Češkoj Narodnoj Budovi (Češkem Narodnem domu) v New Yorku in ga bodo pripravili skupaj s Češkoslovaškim Narodnim Odborom. Za priprave tega zborovanja so v programski odbor izbrali V. S. Vlahovicha, prof. Kobala in Milorada Milovanovicha, v publicistični odbor pa R. F. Hlacha, Iva Moderčina, Rudolfa Trošta ter Emila Blazevicha. Sklenili so na naslednjo sejo pozvati vsa jugoslovanska izseljeniška društva, predsednik pa je prisotne opozoril, naj se udeležijo »Freedom Rallyja« 7. maja 1941 v Madison Square Gardenu ter pri tajnici Vidošićevi dvignejo ustrezne vstopnice.

V omenjenem proglasu je naglašeno, da je bilo »pod strašnim udarom sedanje tragedije v Jugoslaviji« nujno organizirati v New Yorku osrednje telo, ki bo začelo s koordinirano skupno akcijo v zvezi s sedanjim in bodočim položajem v Jugoslaviji in bo sestavljeno iz ameriških državljanov jugoslovanskega — hrvaškega, srbskega in slovenskega porekla. Pri tem delu naj bi člane »Yugoslav Emergency Councila« vodili dve temeljni misli: »globoka ljubezen do troimenskega jugoslovanskega naroda« ter ponos nad odločenostjo tega naroda, »da raje umre svoboden kot da živi kot suženj« ter kot druga »čvrsta vera v končno zmago demokracije, svobode in ljudske poštenosti«. Odbor poziva na sodelovanje vse organizacije in posameznike,

[1] O vprašanjih raziskovanja slovenskega in jugoslovanskega izseljeništva ter o dosedanjih objavljenih delih piše dr. Matjaž Klemenčič v prispevku z okrogle mize Zgodovinopisje na Slovenskem danes, Zgodovinski časopis 41/1987, str. 164—166.

[2] Kseroskopije srbohrvaških zapisnikov obeh organizacij mi je leta 1982 posredoval takratni dopisnik Tanjuga v New Yorku Tadej Labernik.

ki se s temi mislimi strinjajo, ne glede na njihove siceršnje nazore. Naglaša tudi, da so v tem trenutku ameriški Jugoslovani, ki zdaj bolj kot kdaj prej čutijo vse ugodnosti, ki jim jih nudi druga, ameriška domovina, edina večja skupina Jugoslovanov, ki morejo svobodno govoriti in delovati v imenu svojih krvnih bratov v Evropi ter imajo zato »sveto dolžnost in veliko odgovornost«.

Odbor pozdravlja vsako slično hrvaško, srbsko ali slovensko organizacijo, ki je ali bo nastala v ZDA v skladu s tem ciljem; posebej »Hrvatsko Bratsko Zajednico«, ter vsem ponuja najiskrenejše sodelovanje. Poziva tudi, naj se vsi, združeni v »naši ljubezni do naših rasnih bratov v Starem Kraju« in s čvrsto vero v bodočnost njih in vsega demokratskega sveta, otresejo vsake malodušnosti ter začnejo skupno in neprekinjeno delati. Hkrati odbor poziva vse newyorške in okoliške Jugoslovane, naj se udeležijo že omenjenega najavljenega zborovanja 2. 5. 1941 v prostorih Češke Narodne Budove.

Zborovanje 2. maja 1941 je bilo glavna tema sej odbora 28. aprila in 5. maja. Na prvi omenjeni seji so najprej sklenili poslati brzojavke s čestitkami organizacijam »Jugoslavenski Pomoćni Odbor«, Slovenska sekcija v Chicagu, »Hrvatska Bratska Zajednica« v Pittsbourgu in »Srpski Narodni Savez« v istem kraju zaradi njihovih akcij pomoči Jugoslaviji. Ostali del seje je bil posvečen pripravam na zborovanje oziroma »narodno manifestacijo«. Pozive na sodelovanje so poslali jugoslovanskemu, češkoslovaškemu, poljskemu, angleškemu in grškemu generalnemu konzulu, violinistu Zlatku Balokoviću, zgodovinarju s Princetonske univerze prof. Johnu C. Adamsu, direktorju grškega radia Paulu Prodromedisu, Ludwiku Krzyzanowskemu ter župniku Norveške luteranske cerkve S. O. Sigmundu.

Odredili so odbor za sestavo resolucije, ki naj bi jo sprejeli na tej skupščini in poslali predstavnikom Kraljevine Jugoslavije v Washingtonu in New Yorku, predsedniku ZDA, šefu State Departmenta, newyorškemu županu La Guardii, guvernerjema držav New York in New Jersey ter ameriškemu in jugoslovanskemu tisku. Louis Adamič je pismeno sporočil, da se ne more odzvati povabilu, da bi govoril na skupščini, podobno sta se opravičila župnik Petrič in Dorothy Thomson, ki je imela takrat govorniško turnejo po Kanadi. Ob koncu so za stroške pozdravnih telegramov, ki smo jih omenili v začetku seje, nabrali 4 $.

Na že omenjeni seji 5. maja so najprej ugotovili, da je masovna skupščina 2. maja dosegla popolen moralni in povsem nepričakovan uspeh. Sprejeto resolucijo so razposlali na dogovorjena mesta, na skupščini pa so zbrali 87,20 $, od katerih so jih 25 plačali za najemnino dvorane.

V resoluciji, ki so jo podpisali poleg Hlache in predsednika češkega Narodnega odbora Franka Baleka še Rudolph Trošt, Paul Prodromedis, Zlatko Baloković, John C. Adams, češkoslovaški generalni konzul v New Yorku Karel Hudec in srbski vojni veteran Borivoj Brkić, »zbrani ameriški državljani jugoslovanskega izvora v soglasju z zbranimi češkimi, poljskimi in drugimi ameriškimi prijatelji« izražajo svoje prepričanje, da bo samožrtvovanje in trpljenje jugoslovanskega naroda končno dokazalo, da je bilo pomemben prispevek h končni zmagi demokracije, svobode in za boljši jutrišnji svet. Ponovno so tudi naglasili svojo brezpogojno lojalnost do Združenih držav ter načel »demokracije, svobode in človeškega dostojanstva, ki so resnična duša naše dežele«, izjavili, da so pripravljeni sprejeti vsako žrtev, ki bi jo ta država lahko naložila svojim državljanom, da bi varovala ta načela. Ta popolna lojalnost do adoptivne domovine pa naj bi bila tudi najboljša pot za prispevek k osvoboditvi matične domovine in vsega sveta iz sedanjega pritiska, ki ogroža vse, za kar je vredno živeti. Udeleženci skupščine so nato poslali izraze spoštovanja »našemu velikemu predsedniku Franklinu Delanu Rooseveltu, ki ga je dobrotljiva Previdnost v kritičnih časih dvignila na položaj svetovnega vodstva za stvari demokracije«.

»Yugoslav Emergency Council« je potem obravnaval načrte o svojem bodočem delu in naložil predsedniku Hlachi, da do naslednje seje pripravi neko vrsto programa, ta pa je pozval ostale prisotne, naj tudi sami posamezno pripravijo tak program, potem pa bodo na seji izbrali najprikladnejšega.

Na petem rednem sestanku »Yugoslav Emergency Councila« 13. maja 1941 ni bilo govora o tem programu, pač pa so razpravljali o načinu sprejema ob morebitnem prihodu članov jugoslovanske kraljevske vlade v ZDA, člani odbora pa so poročali o svoji udeležbi na banketu »Slavonic American Democratic Club of Queens« (Rudolf Trošt in Šime Dominis), na katerem pa naj bi vladala »žalostna narodna atmosfera«, saj med številnimi govorniki ni bilo nikogar, ki bi imel za potrebno, da reče kakšno tolažilno besedo za osvoboditev potlačene domovine Jugoslavije ter svobodne Evrope in sveta. Člani odbora so poročilo sprejeli »z zgražanjem«. V drugačnem duhu naj bi potekala skupščina v Clevelandu, ki se je je udeležil Ivo Moderčin in kjer naj bi vladala med prisotnimi Hrvati, Srbi in Slovenci harmonija bratstva »pri delu za obnovitev in pomoč stare domovine«. Sklenjeno je bilo, tudi, naj bi stopili v stik z »American Friends of Yugoslavia« zaradi bodočega, po možnosti

tesnega sodelovanja. Predsednik je tudi imenoval odbor, v katerem sta bila poleg njega še Ivo Moderčin in Rudolf Trošt, ki naj bi pripravil načrt bodočega dela.

Šesti in sedmi sestanek »Yugoslav Emergency Councila« 22. in 29. maja 1941 sta bila v glavnem posvečena pripravi bodočih pravil. Predlog uvoda (preamble) teh pravil je že pred sejo sestavil zgoraj omenjeni ožji odbor. Pravila naj bi sprejeli na skupščini »Yugoslav Emergency Councila« (Y. E. C.) 2. junija povabljeni predstavniki raznih izseljeniških društev in posamezniki. Poseben poziv za udeležbo so sklenili poslati Franku Keržetu, ki zanj ugotavljajo, da ni samo vpliven med Slovenci in na splošno med jugoslovanskimi izseljenci, pač pa tudi narodnjak in pripravljen na delo. Člani odbora so predlagali, da se z dopisnicami vzpostavi stik z vsemi jugoslovanskimi izseljenci-posamezniki, za katere bi smatrali, da bi bili pripravljeni sodelovati v tem nacionalnem in humanitarnem gibanju ter da se obrnejo tudi na večje naselbine z jugoslovanskimi izseljenci (Chicago, Cleveland, Joliet) ter razložijo namene in cilje Y. E. C. Blagajnik Emil Blazevich je obvestil prisotne, da je v blagajni 57,51 $.

Sedma seja je bila zadnja pred prvo skupščino Y. E. C. Na njej je odbor sprejel uvod pravil, ki ga je sestavil Ivo Moderčin ter ostali del pravil, ki jih je ob pripombah ostalih pripravil Rudolf Trošt. Na seji sta bila poleg drugih tokrat prvič zakonca Krasna.

Prva skupščina »Yugoslav Emergency Council« 2. junija 1941 je pomenila preosnovo in razširitev delovanja te organizacije, zamišljene ne samo za širše področje New Yorka, pač pa po možnosti za vse ZDA in tudi Kanado. Potem ko je Ivo Moderčin prebral predlog pravil organizacije, ki so bila pripravljena v angleščini, se je oglasil v diskusiji M. Angjelinovich, ki ga do takrat v delu Y. E. C. ne zasledimo, ostro kritiziral »neuporabljanje našega materinega jezika« ter izrazil željo in zahtevo, »da nas bodo vodili ljudje delavskega razreda in ne kot se to vidi do sedaj sami intelektualci«. S. T. Dominis je komentiral izjavo jugoslovanske kraljevske vlade v izgnanstvu o predvideni federalni državi Srbov, Hrvatov in Slovencev in bil mnenja, da je primerno, da dobi Y. E. C. podobno ime.

Po obeh posegih se je razvila ostra razprava, ki pa jo je zaključil tajnik Donko Curać z ugotovitvijo, da so jugoslovanski izseljenci, ki so svobodni, da govorijo v imenu zasužnjenih bratov v domovini, dolžni kot sinovi tega naroda pomagati pri njegovem osvobojenju, nimajo pa pravice, da po tem doseženem cilju diktirajo trpečim bratom v domovini, kakšno obliko vladavine naj si izberejo, čeprav naj bi bila želja jugoslovanskih izseljencev, da bo ta ureditev slična demokratskemu sistemu, ki obstaja v novi domovini ZDA.

Udeleženec skupščine kapitan Ivo Beatović je pozdravil delovanje Y. E. C. ter naglasil, da jugoslovanski pomorci s svojimi ladjami stalno sodelujejo z zavezniki, njegov poklicni kolega Niko Ivanović pa je kritiziral neslogo med izseljenci in pozval k slogi, s katero lahko edinole pomagajo pri ponovnem dvigu sedaj pregažene domovine. Udeleženci skupščine so z izjemo M. Angjelinovića pravila sprejeli. V dnevnem redu je bilo tudi določeno, da bi namesto začasnega odbora, ki so ga sestavljali R. F. Hlacka, Donko Curać, Mary Vidošić, Emil Blazevich, Ivo Moderčin, Leo Zakrajšek, V. S. Vlahovich, Ily Bratina, kap. Ribich, zakonca Krasna, gospa H. Bogdanovich, Rudolf Trost, Milan Trost, kap. S. Trošt, D. K. Jovanovich, Vladimir Stupar, Marica Vlahovich, kap. V. Mikulich, kap. Niko Ivanović, Ana Vlahovich, Šime Bozovich, kap. I. Divanović, kap. Ivo Beatović, Matt Gracich, Anton Vilovich, R. I. Stefanovich ter Ivan Mlinarich izvolili stalni upravni odbor. Leo Zakrajšek je predlagal, naj bi te volitve odložili do naslednje seje, na kateri bodo sodelovali samo vpisani člani Y. E. C. Ker je bilo na skupščini navzočih nekaj oseb, ki so odbile, da bi postale člani organizacije, so predlog sprejeli. Na predlog Rudolfa Trošta so sklenili poslati v Cleveland čestitko umetniku Ivu Zermanu.

Druga članska skupščina »Yugoslav Emergency Councila« 12. junija 1941 v newyorški kavarni Balkan je zadnja, za katero imam zaenkrat na razpolago zapisnik. Iz seznama udeležencev je očitno, da se je Angjelinović ni udeležil, pač pa je bil na njej Vasa Trivanović, eksekutivni direktor združenja »American Friends of Yugoslavia Inc«, ki je članom Y. E. C. podrobno razložil cilje tega združenja ter naglasil nujnost sodelovanja obeh organizacij.

Predsednik Hlacha je ponovno prečital pravila Y. E. C., blagajnik Blazevich je podal poročilo, da ima društvo v blagajni 57,02 $ v gotovini, prebrali pa so pismi tajnika Louisa Adamiča, ki se v njegovem imenu opravičuje, da ni mogel priti na omenjeno drugo sejo, ter Iva Zermana, ki se zahvaljuje za čestitke ob »njegovi slavi«.

Člani Y. E. C. so v stalni upravni odbor nato izvolili kot predsednika R. F. Hlacha, kot I. podpredsednika Iva Moderčina, kot II. podpredsednika Lea Zakrajška, za tajnika Mary Vidošić in Donka Curića in kot blagajnika Emila Blazevicha. Člani izvršnega odbora so postali Jozo Erceg, Ivan Mlinarich, Ana Krasna in Marica Vlahovich, člani nadzornega odbora pa Anin mož, Šime Bozovich ter Vladimir Stupar.

Predsednik Hlacha je nato predlagal, da lahko postanejo redni člani organizacije le ameriški državljani ali tisti, ki to hočejo ali morejo postati, ostali pa so lahko le podporni člani. Udeleženci skupščine so ta predlog soglasno sprejeli. Rudolf Trošt je skupščini posredoval svojo zamisel, naj bi v jeseni sklicali veliko jugoslovansko izseljeniško narodno skupščino, ki naj bi se je poleg izseljencev iz ZDA udeležili tudi zastopniki iz Kanade in Južne Amerike, Ana Krasna pa je nato predlagala, naj bi pravila Y. E. C. natisnili v čimveč primerkih, kar so ostali soglasno sprejeli, zgoraj omenjeni Vasa Trivanovich pa se je potem ponudil, da bo ta pravila brezplačno natisnil na svojem tiskarskem stroju.

Preden zaključimo ta naš zapis, si tolikokrat omenjena pravila nekoliko oglejmo. Kot je bilo že omenjeno, so bila napisana v angleščini in to v zelo lepem, »ustavno« donečem jeziku. Povedali smo že, da so bila sestavljena iz uvodnega dela ter pravil v ožjem smislu.

V uvodu je bilo najprej naglašeno, da »prav v tem trenutku velik del civiliziranega sveta ječi pod mogoče najbolj zatiralsko tiranijo, kar jih je človeštvo kdaj poznalo«. Ena zadnjih žrtev te tiranije je bila Jugoslavija, v kateri »smo se rodili mi, naši očetje ali naši dedje« in z njo so najbolj kruto postopali. Strahopetni in brutalni fašizem, tako nemškega kot italijanskega izvora, je vse preveč očitno pokazal s svojimi mnogimi umazanimi dejanji — preteklimi, sedanjimi in obljubljenimi prihodnjimi, da ne bo nikoli odpustil Jugoslaviji njenega izpričanega dajanja prednosti svobodi za ceno največjih žrtev pred prostovoljnim suženjstvom, ki postavlja življenje pred čast. Američani jugoslovanskega rodu zato naglašajo, da morajo poskrbeti, da bo to dajanje prednosti svobodi krvnih bratov in sester v stari domovini v ZDA dobilo tisto priznanje, ki ga zasluži.

To pa naj bi po besedah omenjenega uvoda bil le del naloge. Podjarmljena Jugoslavija — podjarmljena le fizično, ne pa tudi duhovno, nujno potrebuje pomoč ter ameriškim izseljencem moralno prepoveduje, da bi bili nezainteresirani ali pesimistični glede njene trenutne in prihodnje usode. Medtem ko naj bi materialno plat pomoči prevzele organizacije, ki so za to najbolj usposobljene (ameriški Rdeči križ, Yugoslav Relief Committee in podobne), naj bi drugi posredovali prav tako potrebno politično pomoč, ki bi jo organizirali na osnovi dveh temeljnih načel. Prvič, bi morali neprenehoma delati za obnovitev Jugoslavije kot državne tvorbe, ki naj bi združevala vse južne Slovane, tudi tiste, ki živijo v sosednjih državah in kamor jih je proti njihovi volji postavila politična nepravičnost preteklih časov. Taka Jugoslavija bo del nove, obnovljene Evrope. Kot drugo pa bi morali vztrajati, da bi bila bodoča Jugoslavija utemeljena na politični in ekonomski demokraciji, katere najboljši primer postajajo pod navdihnjenim vodstvom predsednika Roosevelta ZDA. Hkrati je v uvodu naglašena polna in neustrašna podpora takratni zunanji politiki ZDA, ki kot rodna ali posvojena domovina nenehno vzbuja pri izseljencih jugoslovanskega rodu globoko ljubezen in lojalnost.

Po teh načelnih stališčih se pravila posvetijo organizacijskim vprašanjem. V prvem členu določajo za organizacijo ime »Yugoslav American Emergency Council«, ki naj bi se kasneje preimenoval v »Yugoslav American National Council«, oziroma kakorkoli sklene njena ustanovna skupščina. Kot vidimo, so k staremu nazivu dodali pridevnik »American«. V drugem členu, ki obravnava organiziranost Y. A. E. C. so predvidene podružnice, ki so lahko sestavljene iz posameznikov, pri čemer jih mora biti vsaj sedem, ali pa lahko že obstoječe jugoslovanske izseljenske organizacije pristopijo kot celota in kot take tvorijo posamezne podružnice. Delegati podružnic naj organizirajo osrednji izvršni odbor (Central Executive Committee), člane organizacije pa naj sprejema poseben odbor za članstvo, ki ga imenuje predsednik.

Tretji člen govori o namenu organizacije. Člani naj delujejo kot lojalni Američani z vsem srcem za ohranitev in obrambo ameriških ustanov in idealov, usklajujejo to lojalnost Ameriki z obrambo demokratskih idealov povsod po svetu in z vsemi legalnimi sredstvi začenjajo akcije za obnovitev svobodne in neodvisne Jugoslavije, ki naj v svojih okvirih združuje vse južne Slovane v dosedanjih območjih sosednjih držav.

Četrti, zadnji člen pravil določa načine dela za dosego teh ciljev. To naj bi bile informativne, kulturne in izobraževalne dejavnosti v sredstvih javnega obveščanja, s predavanji, masovnimi zborovanji. koncerti in podobnim, sodelovanje z drugimi ameriškimi organizacijami, posebno s tistimi, ki združujejo Američane jugoslovanskega ali drugega slovanskega izvora in delajo za podobne cilje. Prav tako naj bi organizacija pomagala pri obrambi svoboščin in državljanskih pravic Jugoslovanov v Ameriki, ki bi postali žrtev nepravične diskriminacije. Vso to dejavnost bi financirali s članarinami, prispevki in dobički iz dejavnosti organizacije. Pravila so določala še, da bo prvotna podružnica Councila delovala kot osrednje telo, vse dokler ne bo ustanovljeno zadostno število podružnic za sklic ustanovne skupščine.

Ta kratek zapis o nastanku »Yugoslav Emergency Councila« pomeni seveda le izsek iz zgodovine slovenskega oziroma jugoslovanskega izseljeništva. Mnogo je še podobnih vprašanj, ki čakajo temeljite zgodovinske osvetlitve. V svojem zapisu sem omenil tudi drugo podobno organizacijo, ki je bila v mnogočem predhodnik Y. E. C. — »Defence Alliance for Yugoslavs in Italy«, ki bi zaslužila tak zgodovinski prikaz. Kot rečeno srečamo precej članov te organizacije pozneje v Y. E. C., prav tako pa bi bila zanimiva primerjava dejavnosti »Defence Alliance« z organizacijo primorskih in istrskih beguncev iz Italije »Zvezo jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine« v stari Jugoslaviji.[3] Vsekakor čaka dosedaj še zelo maloštevilne slovenske raziskovalce zgodovine našega izseljeništva še veliko dela.

Andrej Vovko

Summary

THE FOUNDATION OF THE YUGOSLAV EMERGENCY COUNCIL IN NEW YORK

Andrej Vovko

After the German attack on Yugoslavia the representatives of the Yugoslav emigrants agreed on their meeting on 14th of April 1941 in New York to establish a special organisation to help the old homeland. This organisation, named »Yugoslav Emergency Council«, in many ways presented the continuation of work of a similar in 1935 established organisation »Defence Alliance for Yugoslavs in Italy« (also similar considering members). The Yugoslav Emergency Council prepared in cooperation with Czehoslovakian associations on the 2nd of may 1941 a mass meeting as a support to the occupied Yugoslavia. With its first meeting of members on the 2nd of June 1941 the Yugoslav Emergency Council tried to place its activity on a wider basis — to involve all Yugoslav emigrants, individuals and organisations througout the USA, Canada and South America. The rules accepted on the first member meeting foresaw political aid for the restoration of the State of Yugoslavia following the USA pattern of political and economical democracy.

The note of the beginning of this organisation is based on records of its sessions brought from the USA.

[3] O tej organizaciji glej: Andrej Vovko, Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933. Zgodovinski časopis 32/1978, str. 449—473, Andrej Vovko, Delovanje Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine v letih 1933—1940, prav tam 33/1979, str. 67—102.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1987 izide že njen 58. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

SLOVENSKA MATICA, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 7,

med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah tudi

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 — 4500 din.

Vsebina: Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, Lavo Čermelj — Fizik Nace Klemenčič (1853—1901), Vladimir Murko — Staro in novo o življenju in delu Josipa Ressla, Franc Minařik — Ptujske lekarne, lekarnarji in njihove hiše, Ante Stefančič — Kratek pregled zdravstvenega nadzorstva živil nekoč in danes s posebnim poudarkom na Sloveniji;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 — 4500 din.

Vsebina: Vladimir Murko — Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini — astronomi, Milko Matičetov — Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, France Adamič — Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 — 4500 din.

Vsebina: Drago Mušič in Janez Batis — Življenje in delo J. M. Žagarja (Sagarja), Peter Borisov — Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu, Velimir Zavrnik — Mariborski tekst napotkov mojstra Albranta za zdravljenje konj;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 — 4500 din.

Vsebina: Janko Pučnik — Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Zmago Bufon — Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, Karel Bajc — Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, Franjo Sevnik — Žagarstvo na Slovenskem, Jože Maček — Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, France Adamič — Stoletnica rojstva profesorja dr. Frana Jesenka.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5—6/1981 — 4700 din.

Vsebina: France Habe, Andrej Kranjc — Delež Slovencev v speleologiji, Eman Pertl — Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, France Adamič — Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, Srdan Turk — Masivne in lesene konstrukcije na Slovenskem, Srdan Turk — Mihael Strukel (Štrukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7/1983 — 4800 din.

Bleiweisov zbornik s prispevki Boga Grafenauerja, Vasilija Melika, Petra Vodopivca, Franca Rozmana, Franceta Adamiča, Srdjana Bavdka, Milana Dolenca, Janeza Batisa, Petra Borisova, Bojana Štiha, Martine Orožen, Dušana Moravca, Staneta Grande, Velimirja Gjurina, Štefana Barbariča in Mirka Kambiča.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 8/1985 — 4900 din.

Vsebina: Anton Ramovš, Vanda Kochanovsky-Devidé — Marko Vincenc Lipold (1816—1883), prvi slovenski geolog, Janez Strnad — Kako je Jožef Stefan odkril zakon o sevanju, Vladimir Murko — Resslovi načrti za izkoriščanje vetrne energije, Avgust Hribovšek, Eman Pertl — Dr. Štefan Kočevar, delavec za slovensko narodno in zdravstveno ledino, Aleksander Poznik — Osnovne Paracelsusove teze in njegovo bivanje v Ptuju, Jože Zadravec — Fragmenti iz ljudske medicine v severovzhodni Sloveniji.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

KARANTANIJA = STARA DOMOVINA HRVATOV?

Nada Klaić, profesorica hrvaške zgodovine na Sveučilištu v Zagrebu je v 4. številki 38. letnika Zgodovinskega časopisa[1] objavila pozornosti vredno razpravo. V njej razlaga in utemeljuje svoje zadnje poglede na nekatera vprašanja iz najstarejše hrvaške zgodovine. Nekateri od njih, tako glede kritike in vrednotenja virov, kot glede najstarejšega zgodovinskega razvoja pri Hrvatih, se bistveno razlikujejo od uveljavljenih stališč domače in tuje historiografije. Eden od rezultatov njene analize je tudi enačba v naslovu tega prispevka, ki pa sem ji s svoje strani dodal vprašaj. To samoljubno dejanje pomeni na eni strani, da nisem tako trdno prepričan v rezultate, do katerih je prišla; na drugi pa to, da skepsa, izražena v vprašaju in posegu v tuje delo, zahteva argumentacijo za takšno početje. Temu namenu je posvečen pričujoči prispevek.

Avtorica obravnava v svoji razpravi kompleks vprašanj iz zgodnjesrednjeveške hrvaške zgodovine, ki ga lahko razčlenimo na štiri sklope: vprašanje stare domovine Hrvatov, njihove naselitve v Dalmacijo, osvoboditve in pokristjanjenja. Skupna točka vsem tem problemom je dejstvo, da jih povezuje en sam samcat vir, ki nas obvešča o teh dogodkih. Gre seveda za dobro znani grški tekst izpod peresa bizantinskega cesarja Konstantina Porfirogeneta iz srede 10. stoletja, ki mu je historiografija dala ime De administrando imperio (DAI). Zgoraj našteti problemi iz hrvaške zgodovine so obravnavani v 29., 30. in 31. poglavju tega spisa. Ker bo podrobnejša predstavitev rezultatov tekstne in vsebinske kritike omenjenih treh poglavij sledila v nadaljevanju, se sedaj seznanimo z rezultati Nade Klaić.

Potek njenega razpravljanja je sledeč: Na osnovi vira, iz katerega je izhajala, je prišla do zaključka, da so vesti o Beli Hrvaški kot pradomovini dalmatinskih Hrvatov ter celoten »avarski kompleks«, ki govori o tem, kako so Hrvatje, ki so prišli iz Bele Hrvaške v Dalmacijo, tam naleteli na Avare in jih v medsebojnem boju premagali ter zavladali v deželi, **izmišljene.**[2] Konstantin Porfirogenet naj bi zaradi zelo neugodnega odnosa Avarov do Bizantinskega cesarstva v 7. stoletju skonstruiral zgodbo, po kateri so se bizantinski podložniki, Hrvatje po ukazu cesarja Herakleja naselili v Dalmacijo in tam premagali Avare. Anonim nam v 30. poglavju pripoveduje podobno zgodbo o naselitvi Hrvatov v Dalmacijo iz Bele Hrvaške in o njihovi zmagi nad Avari. Bistvena razlika je le v tem, da Hrvatje v njegovem tekstu nastopajo kot samostojno ljudstvo in ne kot orodje v rokah Herakleja in Bizanca. Klaićeva je prepričana, da ta Anonimov tekst nima za podlago resničnih dogodkov, ker »sve da su Hrvati u X. st. bili bolji od današnjih historičara, jedva da bi tri stoljeća nakon tobožnjeg doseljenja nešto mogli znati iz dalekog doba Herakljeva vladanja«,[3] ampak je anonim **direktno odvisen** od cesarjevega besedila v 31. poglavju, ki pa je, kot meni, izmišljeno. Anonim ga je le neznatno menjal. Tako je prišla do zaključka, da Hrvatov v Dalmaciji v 7. stoletju sploh še ni bilo in da je potrebno na novo raziskati ter rešiti vprašanje stare domovine, časa in načina hrvaškega prihoda na Jadran. Problem po njenem mnenju uspešno rešuje Anonimov podatek, da so se določeno število let tudi Hrvatje v Dalmaciji pokoravali Frankom, tako kot prej v svoji domovini.[4] Avtorica smatra to Anonimovo vest za avtentično in resnično. Dobil naj bi jo iz Hrvaške, kjer naj bi sredi 10. stoletja Hrvatje še pomnili, da so jih Franki spremljali kot neko zlo ne samo v novi, ampak tudi v stari domovini. Iz tega novega vrednotenja vira in tako dobljenega izhodišča, ki hrvaško staro domovino postavlja v deželo, v kateri so bili Hrvatje in je bila hkrati pod Franki, ji ni bilo težko pokazati na Karantanijo. Ta je resnično združevala oba elementa; seveda ne v 7. stoletju, ampak od zadnje četrtine 8. stoletja dalje, ko je Karantanija prišla pod frankovsko oblast (743—788 posredno preko Bavarcev, od 788 direktno pod Franki). Ta čas je tako tudi terminus post quem hrvaške preselitve v Dalmacijo. Vzroke za odhod vidi avtorica v nezadovoljstvu Hrvatov v Karantaniji, v kateri naj bi imeli svojo **posebno politično organizacijo** s svojim arhontom, na kar jo opozarjajo podatki o pagus Crouuati.[5] Zaradi odpora proti lastnim knezom, ki so kot njihovi vladarji zahtevali, da sprejmejo krščanstvo, so se Hrvatje pod novimi

[1] N. **Klaić**, O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata, Zgodovinski časopis 38, 1984, 253—270.
[2] O. c., 258.
[3] O. c., 257.
[4] O. c., 259.
[5] O. c., 261 sl. in 270 op. 104.

voditelji preselili v Dalmacijo. V novo nastali situaciji pa hrvaški voditelji niso imeli druge izbire, kot da so priznali frankovsko oblast in sprejeli krščanstvo. To naj bi bila cena frankovske pomoči hrvaškim vodjem in hkrati jamstvo za njihov uspeh.[6]

Podobno novo stališče je zavzela Klaićeva tudi do vesti, ki nam jih dalje prinaša anonimni pisec 30. poglavja DAI. Sporoča namreč, da so se Hrvatje v Dalmaciji v borbi proti Frankom osvobodili in, nato, sprejeli krščanstvo iz Rima. Glede teh vprašanj osvoboditve in pokristjanjenja se zelo približa in tudi podpira mnenje Šišića, da je treba te dogodke vezati za čas Branimirja in ne Ljudevita Posavskega, kot to misli ostala historiografija. Od njega se razlikuje v toliko, da je osvobodilni boj Hrvatov izpod Frankov časovno raztegnila in njegov začetek postavila v čas Domagoja, konec pa v čas Branimirja (865 oziroma 875—882). V vesti o pokristjanjenju pa naj bi šlo za odmev Branimirjevega povezovanja s papežem Ivanom VIII. in rimsko cerkvijo.[7]

To so glavni rezultati študije. Kolikor držijo, bistveno spreminjajo podobo zgodnjesrednjeveške hrvaške zgodovine in hkrati zahtevajo prevrednotenje našega znanja glede teh problemov ter znova odpirajo vprašanja, za katera se je zdelo, da jih je historiografija že uspešno rešila. Ne dotika pa se to delo samo hrvaške zgodovine, ampak v bistveno drugačni luči slika tudi karantansko zgodovino. Na eni strani njeno mnenje o Karantaniji kot stari domovini Hrvatov in posebnem **političnem** statusu Hrvatov v njej nedvomno oživlja Hauptmannovo »hrvaško teorijo«, ki je kritika ni sprejela. Hkrati pa — v kolikor se avtorici pritrdi — zahteva ponoven pretres vprašanja Hrvatov v Karantaniji. Na drugi strani pa rezultati, do katerih je Klaićeva prišla in v katere je trdno prepričana (do katerih pa se mora kritika šele izreči), vnašajo povsem nove elemente v zgodnjesrednjeveško slovensko zgodovino in v temelju spreminjajo naše védenje o karantanski politični in predvsem družbeni zgodovini.

Toda, ali rezultati, do katerih je prišla, res tako prepričljivo držijo kot meni sama in ali so dokazi zanje res tako trdni, da lahko hkrati z njo vzkliknemo: »Uostalom, za mene nema više nikakve sumnje, da je upravo jedan dio karantanskih Hrvata za franačko-avarskih ratova napustio svoju staru domovinu i prešao u Dalmaciju!«.[8]

Klaićeva v pričujoči razpravi ni prvič zavzela stališča do teh vprašanj. Nasprotno, o teh problemih je pisala že prej. Tako je v posebni razpravi, objavljeni v Hauptmannovem zborniku,[9] predstavila svoje mišljenje o nekaterih vprašanjih, glede katerih se ni strinjala z ostalo historiografijo, zlasti z Grafenauerjem,[10] ki se je doslej najbolj temeljito lotil te problematike. Na eni strani je rehabilitirala cesarjev tekst in mu vrnila vrednost v tistem delu, v katerem prikazuje avarsko-slovansko selitev in osvajanje Dalmacije. Na drugi strani pa je proti trdnemu Grafenauerjevemu prepričanju, da Bela Hrvaška ni cesarjeva konstrukcija, ampak da izvira iz hrvaškega ljudskega izročila, izrazila mnenje, da je to izročilo o stari domovini morda vedelo le to, da je ležala na severu.[11] V ostalih vprašanjih, tako glede odnosa med obema redakcijama, kot glede tekstne kritike Anonimovega besedila in zgodovinske interpretacije le-tega, pa se je strinjala s stališči, ki jih je zavzel Grafenauer. Podobno stališče je zavzela tudi v drugem tekstu, v katerem je obravnavala ta vprašanja. V svoji Zgodovini Hrvatov v zgodnjem srednjem veku je sicer poudarila, da zaradi pomanjkanja virov diskusija o prvih desetletjih hrvaške zgodovine še ni končana in tudi prva stran hrvaške zgodovine še ne do konca napisana, a je v vseh štirih glavnih točkah sprejela (in zagovarjala) Grafenauerjevo interpretacijo DAI. Tako piše o Beli Hrvaški kot pradomovini Hrvatov, naselitvi v Heraklejevi dobi, enači borbo proti Frankom z uporom Ljudevita Posavskega in postavlja v isti čas tudi pokristjanjevanje.[12]

Več kot očiten prelom med tem in njenim sedanjim stališčem o prvih straneh hrvaške zgodovine, ki se najvidneje odraža v dejstvu, da se avtorica danes ne strinja z nobeno od štirih točk, ki jih je priznavala še leta 1971, je nastal na podlagi obsežne razprave Luja Margetića o Konstantinu Porfirogenetu in času prihoda Hrvatov.[13] V njej je avtor kot prvi poskušal postaviti in obraniti tezo, da so se Hrvati naselili v Dalmacijo šele na prelomu 8. v 9. stoletje. Njegovo dokazovanje poteka v dveh smereh. Na eni strani se trudi svojo analizo 29., 30. in 31. poglavja

[6] O. c., 264.
[7] O. c., 269.
[8] O. c., 262.
[9] N. **Klaić,** Marginalia uz problem doseljenja Hrvata, Razprave I. razreda za zgodovinske in družbene vede SAZU V, 1966 (Hauptmannov zbornik), 19—36.
[10] B. **Grafenauer,** Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata, Historijski zbornik (HZ) 5, 1952, 1—56.
[11] N. **Klaić,** Marginalia . . ., 31 sl.
[12] N. **Klaić,** Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 36—39, 133—140, 191—208.
[13] L. **Margetić,** Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, Zbornik historijskog zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 8, 1977, 5—88.

DAI in na njej zgrajeno hipotezo utrditi s tem, da poskuša dokazati, da je frankovsko-avarska vojna v zadnjem desetletju 8. stoletja tisto zgodovinsko dogajanje in okvir, o katerem v popačeni obliki govori DAI. V tej smeri krepitve svoje teze se naslanja tudi na toponomastično in arheološko gradivo, ki naj bi govorilo v prid njegovemu mnenju. Na drugi strani pa skuša utrditi svoje mišljenje s tem, da pobija rezultate, do katerih so prišli drugi. Svoje puščice je usmeril zlasti proti Grafenauerju in Hauptmannu. Pri tem se trudi dokazati, da je bila preselitev in naselitev Hrvatov v Dalmacijo v času, ki sta ga predpostavila gornja avtorja (ca. 620—630), praktično nemogoča. Ker je Margetić glede časa preselitve Hrvatov (ne pa glede stare domovine) v Dalmacijo enakega mnenja kot kasneje Nada Klaić, ki je prav v Margetićevem delu našla ključ za svoje novo razumevanje in rešitev tega problema, se moramo nekoliko podrobneje in kritičneje ustaviti pri Margetićevem dokazovanju. Pri tem je na tem mestu praktično nemogoče oceniti celo delo v podrobnosti, ker bi to pomenilo, kot je poudaril že Mate Suić,[14] napisati novo razpravo, ki bi po obsegu dosegla samo delo. Pozornost bo zato usmerjena samo na tiste glavne dokaze, na katerih temelji Margetićeva razprava.

Da pa bo to čim bolje narejeno, se mi zdi na tem mestu potrebno in koristno navesti tista mesta iz obeh redakcij DAI (cesarjeva v 29. in 31. poglavju in Anonimova v 30. poglavju), ki prinašajo podatke, pomembne za našo problematiko. S tem bo bistveno olajšano razpravljanje in utemeljevanje tako enih kot drugih stališč. Glede na dejstvo, da je originalen tekst v grščini[15] in da v slovenščini nimamo ustreznega prevoda,[16] sam pa nisem usposobljen za prevajanje, uporabljam na tem mestu srbsko-hrvaški prevod DAI. Sloveniti srbsko-hrvaški tekst bi pomenilo, še bolj oddaljiti se od originala kot se že tako ali tako vsak prevod. Izmed več srbsko-hrvaških prevodov, ki se med seboj razlikujejo le v posameznih besedah, ne pa — kar je bistveno — v smislu pripovedi,[17] je tu predstavljen Grafenauerjev.[18] Po njem je tudi prevzeta razdelitev teksta na posamezne dele.[19]

Redakcija A

30. Rasprava o tematu Dalmaciji

I. ... Tada su poklali (Avari, op. P. Š.) sve u gradu (Salona, op. P. Š.) i odonda su zavladali čitavom pokrajinom Dalmacijom i utaborili se u njoj. Samo primorski gradovi nisu im se predali, nego su ih zadržali Romani, jer su imali izvor za svoj život u moru. Kad su Avari vidjeli, da je ta zemlja vrlo lijepa, utaboriše se u njoj.

Redakcija B

29. O Dalmaciji i narodima koji u njoj stanuju

I. ... Kad su pak prošli mimo, ovi (Slovani oz. Avari, op. P. Š.) su odmah protjerali Romane i zauzeli prije spomenuti grad Salonu. I za kratko vrijeme, otkako su se tu naselili, počeli su pljeniti Romane, one, koji su stanovali na poljima i u višim naseljima, poubijali su i zauzeli njihove krajeve. Ostali Romani spasili su se u gradove uz more te vladaju njima do sada ...

31. O Hrvatima i pokrajini u kojoj sada stanuju

[14] M. **Suić**, Ocijena radnje L. Margetića: »Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata«, Zbornik historijskog zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 8, 1977, 89—100. Glej tudi V. **Košćak**, Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925—928, HZ 33—34, 1980—1981, 291—355, ki zavrača Margetićevo mnenje o hrvaški naselitvi na Jadran konec 8. stoletja in nato polemiko, ki se je razvila: L. **Margetić**, Marginalije uz rad V. Košćaka: »Pripadnost istočne obale . . .«, HZ 36, 1983, 255—286; V. **Košćak**, O nekim pitanjima hrvatske povijesti u ranom srednjem vijeku, HZ 38, 1984, 211—234, kjer brez osnovnega poznavanja karantanske zgodovine govori o Karantanski Hrvatski okrog gornje Drave in Mure s središčem na Krnskem gradu, ki naj bi kot neodvisna država obstajala v 7. in 8. stoletju; in L. **Margetić**, Još o dolasku Hrvata, HZ 38, 1985, 227 — 225.

[15] Izdaje DAI: I. **Bekker**, Constantinus Porphyrogenitus De thematibus et De administrando imperio, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonnae 1840; ta izdaja je služila F. **Račkemu** pri njegovi izdaji v Documenta historiae Croaticae periodum antiquam illustrantia, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalum VII, Zagrabiae 1877; **Gy. Moravcsik — J. H. Jenkins**, Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio, Budapest 1949.

[16] Prevedeni so le posamezni krajši deli, ne pa dotična poglavja v celoti: J. **Rus**, Kralji dinastije Vsevladičev, Ljubljana 1931, 191—194 (Sovretov prevod); L. **Hauptmann**, Prihod Hrvatov, Bulićev zbornik — Strena Bulicіana, 1924, 541—544; B. **Grafenauer**, Vprašanje konca Kocljeve vlade v Spodnji Panoniji, Zgodovinski časopis VI—VII, 1952—1953, 171—172.

[17] Pri tem je pomembno vedeti, da so podatki, ki sta jih pri pisanju svojih tekstov uporabila tako cesar kot Anonim, doživeli z njune strani **redakcijo** in je že tu lahko prišlo do razlik glede na vir.

[18] B. **Grafenauer**, Prilog kritici . . ., 12—14; **ostali srbsko-hrvaški prevodi**: N. **Tomašić**, Život i djela cara Konstantina VII. Porfirogenita, Vjesnik **kr. hrv.-slav.-dalmat. zemaljskog arkiva** 20, 1918, 63—83; B. **Ferjančić**, Vizantiski izvori za istoriju naroda **Jugoslavije II, Beograd 1959**, 9—46; N. **Klaić**, Povijest Hrvata . . ., 134—136, ki pa se le minimalno in v bistvu zanemarljivo razlikuje od Grafenauerjevega prevoda; L. **Margetić**, Konstantin Porfirogenet . . ., 7—10.

[19] V razdelitvi 29. in 31. poglavja se Grafenauer drži strukture, ki jo je tekstu dal cesar sam, ki posamezne razdelke začenja z »Da« (Ὅτι). Pri Anonimovem 30. poglavju, kjer ni takšne ali podobne stilske podlage za razdelitev teksta pa je Grafenauer tekst razdelil glede na vsebinsko zaokrožene sklope,

Redakcija A

II. 1. Hrvati su pak stanovali u ono vrijeme (2. s onu stranu Bavarske), gdje su danas Bjelohrvati. Jedan od njihovih rodova, naime petoro braće, Klukas i Lobelos i Kosentzes i Muhlo i Hrobatos, i dvije sestre, Tuga i Vuga, odjelili su se od njih i došli zajedno sa svojim narodom u Dalmaciji i našli Avare u posjedu te pokrajine.

3. Pošto su neko vrijeme međusobno ratovali, pobijedili su Hrvati, neke su od Avara poklali, ostale prisilili da se pokore. Otada su u toj pokrajini zavladali Hrvati; (4. i sada još ima u Hrvatskoj potomaka Avara i vidi im se, da su Avari.)

5. (Ostali Hrvati su pak blizu Franačke i nazivaju se danas Bjelohrvati ili bijeli Hrvati te imaju svog vlastitog arhonta; a podložni su Otonu, velikomu kralju Franačke i Saske, nekršteni su i žive u tazbini i prijateljstvu s Mađarima.)

6. (Od Hrvata pak, koji su došli u Dalmaciju, odjelio se jedan dio i zavladao Ilirikom i Panonijom; a i oni su imali samostalnog arhonta, koji je također sam slao arhontu Hrvatske darove u ime prijateljstva.)

III. 1. Neko vrijeme pak bili su (2. i) Hrvati u Dalmaciji podvrgnuti Francima, (2. kao i ranije u njihovoj domovini); Franci su pak prema njima bili tako okrutni, da su ubijali Hrvatima dojenčad te je bacali psima. Budući da Hrvati to od Franaka nisu mogli podnositi, pobunili su se protiv njih i ubili arhonte, koje su imali od njih. Zato se na njih digla iz Franačke velika vojska, i pošto su međusobno sedam godina ratovali, kasno i s mukom pobijedili su Hrvati, i poubijali sve Franke i njihova arhonta, nazvanog Kotzilis.

3. Otada su ostali samostalni i slobodni te su iz Rima zatražili sv. krst, i poslali su im biskupe i pokrstili ih za vlade Porina, njihova arhonta.[20]

Redakcija B

II. 1. Da Hrvati, koji sada stanuju u djelovima Dalmacije, potječu od nekrštenih Hrvata, nazvanih i »bijeli«, koji stanuju s onu stranu Turske, blizu Franačke i graniče sa Slavenima, nekrštenim Srbima. Ime »Hrvati« znači na slavenskom narječju toliko kao »oni, što imaju mnogo zemlje«. Ovi Hrvati bili su pribjegli romejskom caru Herakliju, još prije što su pribjegli Srbi istome caru Herakliju, u doba, kad su Avari oružjem protjerali odanle Romane, koje bijaše onamo doveo car Diokleцijan i ondje im odredio boravišta. Zato su se i nazvali Romanima, jer su bili iz Rima i postali kolonisti u onim zemljama, to jest u Hrvatskoj i Srbiji, kako se danas nazivaju. Kad su prema tome Romani za vrijeme istoga cara Heraklija bili protjerani, ostalo je njihovo zemljište pusto. Tada su Hrvati na zapovijed cara Heraklija pograbili oružje, istjerali iz tih krajeva Avare i naselili se po naređenju cara Heraklija u zemlji Avara, gdje danas stanuju. A u to doba su Hrvati imali Porgina oca za vladara.

3. (Da velika Hrvatska, zvana i bijela, do danas nije krštena, kao ni susedni joj Srbi. Ona podiže manje konjaništva, istotako i pješadije, nego krštena Hrvatska, jer ih neprestano pljačkaju Franci i Mađari i Pečenezi).

2. Car Heraklije pak je poslao i doveo iz Rima svećenike i načinio od njih nadbiskupa i biskupa te svećenike i đakone, i pokrstio je Hrvate; a imali su ti Hrvati u to doba arhonta Porga.

[20] B. Grafenauer, Prilog kritici ..., 28 sl., je ob analizi teh dveh redakcij poročila o naselitvi Hrvatov prišel do naslednjih zaključkov, ki v glavnem držijo še danes. Cesarjev tekst v 29. in 31. poglavju (napisan 948/949) — redakcija B — je starejša redakcija poročila in je sestavljena na temelju manj obsežnega in preciznega gradiva kot novejša redakcija v 30. poglavju. Pokvarjena je s Konstantinovimi dodatki, ki izražajo izrazito probizantinsko tendenco (npr. vloga Herakleja pri selitvi Hrvatov). Novejša

L. »Temelj Margetićeve razprave« predstavlja poizkus, dokazati direktno iz DAI hrvaško selitev na jug konec 8. stoletja. Pri tem izhaja iz prepričanja, da po 30. poglavju od časa prihoda Hrvatov v Dalmacijo do njihove osvoboditve izpod Frankov[21] ni minilo mnogo časa, največ nekaj desetletij. Čeprav v sodobni historiografiji prevladuje mišljenje, da so Hrvati prišli v Dalmacijo po zavzetju Salone še za cesarja Herakleja, Margetić poudarja, da ni v redakciji A (I, II — 1) niti ene besede o razdobju, ki je prešlo od avarske osvojitve Dalmacije do prihoda Hrvatov. Tako meni, da ni razloga, da te dogodke datiramo v 7. stoletje. Svojo kronologijo nato zgradi na naslednjih Anonimovih podatkih: po prihodu se Hrvati **nekoliko let** borijo z Avari in zmagajo; Hrvati se **določeno število let** pokoravajo Frankom; Hrvati se upro in se sedem let borijo s Franki. Nato računa: »Izvjesni broj godina piscu 30. glave ne može očito biti mnogo veći od, recimo deset godina. To znači, da je od dolaska Hrvata do svršetka hrvatskog ustanka protiv Franaka prošlo, recimo, 27 godina. Ako predpostavimo da hrvatska narodna tradicija misli na hrvatski ustanak pod Ljudevitom koji je slomljen 822. godine, onda bi to značilo da su Hrvati po računu pisca 30. glave došli 795. god., tj. negdje krajem VIII. st., u koje se doba zaista i zbivaju borbe Franaka s Avarima«.[22]

Margetićeva kronologija že sama na sebi, ne da bi pri tem upoštevali tudi zgodovinski okvir, v katerega jo postavlja (resnične frankovsko-avarske vojne konec 8. stoletja in ne avarsko-hrvaški in frankovsko-hrvaški boji, o katerih govori DAI), ima toliko šibkih točk, da ne vzdrži resne kritike. Njegovo računanje je brez realne podlage. Če je za število 7 (let borbe Hrvatov s Franki) še dobil neko oporo v Anonimovem tekstu, ki je sprejemljiva, čeprav z rezervo, saj se v ljudskem izročilu takšni kronološki podatki zelo radi sprevržejo v »ljudska števila«, kar 7 nedvomno je, pa povsem samovoljno in brez kakršnekoli, niti najmanjše podlage predvideva za »nekoliko« oziroma določeno število let« (A II — 3, A III — 1) obdobje

redakcija v 30. poglavju se glede na to tendenco tako bistveno razlikuje od Konstantinovega teksta, da ne more izvirati od istega avtorja, ampak jo je treba pripisati nekemu neznanemu interpolatorju Konstantinovega dela. Po vsej verjetnosti je nastala v času med 959 (Konstantinova smrt) in 973 (smrt Otona I.); gotovo pa med 955 (poraz Madžarov pri Augsburgu) in 973. Ta čas med zapisom prve in druge redakcije je bil uporabljen za zbiranje novih in preverjanje starih podatkov. Glede na vse to lahko po Grafenauerjevem mnenju kot vir o selitvi Hrvatov na jug uporabljamo samo redakcijo A (30. poglavje). Starejša, cesarjeva redakcija pa nam lahko služi samo kot pomoč pri kritični analizi redakcije A, v nobenem primeru pa ne kot samostojen vir (z redkimi izjemami; Klis npr.). — Od **Hauptmannove** razprave Prihod Hrvatov, 515—545, hrvaški prevod Dolazak Hrvata, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, 86—127, velja v historiografiji, da je v 30. poglavju ohranjeno — z nekaterimi izjemami — **hrvaško ljudsko izročilo,** katerega odsev se da zaslediti tudi v redakciji B, ki pa je zaradi cesarjeve tendencioznosti bistveno pokvarjeno. Grafenauer se strinja s Hauptmannom, da je v 30. poglavju ljudsko izročilo, vendar ne enotno, kot je to mislil Hauptmann. Grafenauer je v 30. poglavju ugotovil tri sklope ljudskega izročila. Tem so dodane vesti, ki očitno niso njegov del, ampak jih je dodal Anonim in so v našem tekstu označene z oklepajem (kar seveda ne pomeni, da (večinoma) ne vsebujejo resničnih podatkov; gre le za to, da se v večini primerov nanašajo na poznejši čas, v glavnem na 10. stoletje). Prvi sklop izročila predstavlja A I, od katerega prinašamo samo njegov zadnji del in govori o avarski (slovanski) osvojitvi Dalmacije in Salone. Po Grafenauerjevem mnenju je treba njegov izvor iskati v izročilu dalmatinskih Romanov v Splitu. S tem mnenjem se ne strinja B. **Ferjančić,** Vizantiski izvori . . . II, 29 op. 78, isti, Struktura 30; glave spisa De administrando imperio, Zbornik radova vizantološkog instituta 18, 1978, 67—79; glej tudi N. **Klaić,** Marginalia . . ., 11 sl., ki glede verodostojnosti opisa avarsko-slovanskega osvajanja Dalmacije rehabilitira cesarja pisca (B I). Podobno skuša za vsako ceno obraniti pisca 29., poglavja tudi R. **Novaković,** Neka zapažanja o 29. i 30. glavi De administrando imperio, Istorijski časopis XIX, 1972, 5—54; glej kritiko pri N. **Klaić,** Najnoviji radovi o 29., 30. i 31. poglavlju u djelu De administrando imperio cara Konstantina VII. Porfirogeneta, Starohrvatska prosvijeta 15, 1985, 33—35. V vsakem primeru za nas A I (B I) ni bistvenega pomena, saj se opis hrvaške selitve na jug začenja z A II (B II). Ta drugi sklop izročila nima z A I nobene neposredne zveze. Gre za hrvaško ljudsko izročilo, ki se začenja z vrsto plemenskih eponimov. A III prav tako predstavlja hrvaško ljudsko izročilo, vendar glede na časovno razliko med dogodki, ki jih opisujeta A II in A III (približno 2. stoletji), Grafenauer upravičeno sklepa, da gre tu za tretji sklop, oziroma nov kompleks hrvaškega ljudskega izročila. Njegova slabotna sled se je ohranila v B II, v poročilu o pokristjanjevanju. — Kot dodatke ljudskemu izročilu je Grafenauer označil naslednje podatke: A II — 2, ki lokalizira Belo Hrvaško s sklicevanjem na Bavarsko. Gledano iz Dalmacije je takšna lokalizacija nemogoča in verjetno izvira iz bizantinskih Benetk. Podobno tudi A II — 4 ne del ljudskega izročila, saj ne spada v zgodovino, ampak v sodobno etnografijo; podobno že L. **Hauptmann,** Prihod Hrvatov . . ., 541. A II — 5 opisuje položaj Belih Hrvatov po letu 955, torej v najnovejši dobi in tudi ni del ljudskega izročila. Da gre za drugi vir dokazuje podobna informacija v B II — 3. Za A II — 6 je že L. **Hauptmann,** Prihod Hrvatov . . ., 541, dokazal, da je vrinjen med A II — 5 in A III — 1, ker razbija njuno miselno zvezo. A III — 2 je tako tesno povezan z A II — 5, da gre tu po mnenju Grafenauerja za stilistično povezovanje dveh odlomkov ob priliki končne obdelave gradiva in ne za ljudsko izročilo. Pri tem je pisec naredil vsebinsko napako, saj so se Hrvati, kot pravi Grafenauer, odselili iz Bele Hrvaške preden je njihova dežela prišla pod Franke. Še bolj pomembno pa je, da je podatek v A III — 2 v direktnem nasprotju s podatkom v A II — 3, kjer Anonim trdi, da so po zmagi nad Avari Hrvati zavladali Dalmaciji. Glej tudi M. **Suić,** Ocijena radnje . . ., 92; nasprotno pa seveda A III — 2 kot del ljudskega izročila zagovarjata L. **Margetić,** Konstantin Porfirogenet . . ., 15 in N. **Klaić,** O problemima stare domovine . . ., 259, pri čemer L. **Margetić,** Još o dolasku Hrvata, 232, tega podatka nima za verodostojnega. Pričujoči diskurz o vsebinski kritiki c. 30 DAI ne navaja vseh mišljenj glede interpretacije posameznih delov teksta in je v tem oziru pomanjkljiv; vendar lahko bralec vsa preostala — za nas v tem trenutku nebistvena mišljenja najde v opombi v navedeni literaturi.

[21] L. **Margetić,** Konstantin Porfirogenet . . ., 24, govori na tem mestu o hrvaški osvoboditvi izpod avarske oblasti, kar je očiten lapsus. Po DAI Hrvati nikoli niso bili podložni Avarom, ampak obratno (A II — 1, 3); osvobodili pa so se frankovske oblasti (A III — 1).

[22] L. **Margetić,** Konstantin Porfirogenet . . ., 24.

desetih let. V resnici kronološka oznaka takšnega tipa ne dopušča tako eksaktnega zaključka. Lahko pomeni 3, 10, 30 ali kakšno drugo število let. Zato rezultat, ki ga je glede hrvaškega prihoda v Dalmacijo izračunal Margetić, ne more biti sprejemljiv.[23] Matematika, ki jo hoče Margetić uporabiti v podkrepitev in dokaz svoji tezi, tega ne dovoljuje.

Druga okoliščina, ki ne govori v prid njegovi matematiki, je dejstvo, da pri svojem računanju ni natančno sledil Anonimovi pripovedi. Ta je za relativno kronologijo še kako pomembna. Po Margetićevi interpretaciji teksta je nekajletni hrvaški borbi in zmagi nad Avari sledila nekajletna pokornost Frankom. V resnici nas Anonim obvešča o sledečem: Hrvati so po nekaj letih medsebojnih bojev premagali in pokorili Avare in **od takrat držijo to zemljo Hrvati** (A II — 3); šele nato sledi podatek o hrvaški podložnosti Frankom (A III — 1).[24] Ta vest, mimo katere je šel Margetić brez najmanjše pripombe, bistveno razteguje kronologijo, ki jo skuša sam uveljaviti. Težko si je namreč predstavljati, da bi Hrvati v 27 letih, ki jih je Margetić izračunal kot čas med njihovim prihodom v Dalmacijo in osvoboditvijo izpod Frankov, najprej v nekajletnih borbah premagali Avare, nato nekaj časa sami gospodovali, bili nato določeno število let pod Franki, se sedem let borili z njimi in se osvobodili! Po drugi strani pa se podatka o hrvaškem gospostvu v Dalmaciji in o njihovi podložnosti Frankom medsebojno vsebinsko izključujeta. Interpretirati se ju da le tako, kot je ugotovil Grafenauer,[25] da je minilo med njima daljše razdobje ter da spada A II — 3 v čas neposredno po hrvaški naselitvi v 7. stoletju, A III — 1 pa v začetek 9. stoletja. Hkrati predstavlja A III — 1 začetek novega, drugega sklopa hrvaške tradicije, ki se nam je ohranila v 30. poglavju DAI in ni v neposredni zvezi z A II.[26]

Kakorkoli predstavlja — zaradi pomanjkanja virov — mnenje o datiranju prihoda Hrvatov v Dalmacijo s pomočjo Herakleja (B II — 1) le izhod v sili in se ga samo na podlagi podatkov, ki jih prinaša Konstantin Porfirogenet, ne da dokazati, se vendarle zdi, da vsebuje nekatere elemente, ki jih kritika tega mnenja ni uspela uspešno zavrniti. Od Hauptmannovih raziskav[27] je razjasnjeno, da je Heraklejeva odločilna vloga v najstarejši zgodovini Hrvatov, kot jo prinaša redakcija B DAI, plod Konstantinove tendencioznosti in je Heraklejevo ime potrebno črtati iz te tradicije. Veliko vprašanje pa je, ali Hrvati res niso prišli prav v Heraklejevi dobi. Kot dokazuje usoda Salone,[28] govori Konstantin resnico, ko pravi, da so bili Romani v Dalmaciji pregnani od Avarov (Slovanov) v času cesarja Herakleja (B I, II — 1). Podobno lahko mislimo glede časa prihoda Hrvatov. Zato se zdi, da Hauptmannovo mnenje ni tako neutemeljeno: »Kajti hrvatsko narodno izročilo, trideseto poglavje, Heraklej sploh ne pozna, ampak stavi prihod Hrvatov le okroglo v dobo nedolgo po zavzetju Solina. Toda takrat je vladal v Bizantu Heraklej, a to je bilo Konstantinu dovolj, da je spravil tega cesarja v zvezo s Hrvati in naposled v svojem bizantinskem ponosu trdil, ne samo da so Hrvati uničili Obre v Heraklejevi dobi, temveč celo v njegovem imenu«;[29] je pa seveda samo po sebi nedokazljivo.

Margetić se je zavedal, da njegova kronologija prihoda Hrvatov, izračunana iz 30. poglavja DAI, ne stoji trdno. Zato jo je poskušal utrditi z »nekim izravnijim dokazom«, ki ga je iskal v toponomastiki in arheologiji. Tako naj bi večje število toponimov tipa Obrov, Obrovac, ki se nahajajo v Liki, Dalmaciji in Bosni, govorilo o časovno daljši prisotnosti Avarov na tem področju. Dalje sklepa, da je neverjetno, da bi tolikšno število takšnih toponimov lahko nastalo v sorazmerno kratkem času avarskega gospostva, če bi Hrvati res prišli in premagali Avare že v prvi polovici 7. stoletja.[30]

Proti tej Margetićevi interpretaciji govori več dejstev. Najprej etimološko ni nujno, da so toponimi tipa Obrov povezani z Avari (Obri), ampak jim za podlago lahko služi slovanska beseda obrov v pomenu jama, okop, mesto, obkroženo z utrdbo,

[23] Simptomatično je, da avtor kronologijo prihoda Hrvatov v Dalmacijo, ki jo je vzpostavil v zelo hipotetični obliki, v nadaljevanju svoje razprave že uporablja kot gotovo dejstvo, na podlagi katerega mora potem prevrednotiti vse dosedanje védenje o frankovsko-avarskih vojnah konec 8. stoletja: L. **Margetić**, Konstantin Porfirogenet . . ., 48—65.

[24] Za podatke med A II — 3 in A III — 1 (A II — 4/6) je kritika z dovolj tehtnimi argumenti dokazala, da gre za poznejše vložke in ne za ljudsko izročilo; glej op. 20.

[25] B. **Grafenauer**, Prilog kritici . . ., 29.

[26] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 257 sl., misli, da si je cesar — pisec izmislil celoten avarski kompleks (B II), katerega je Anonim z določenimi spremembami prevzel (A II — 1, 3). O tem mnenju v nadaljevanju.

[27] L. **Hauptmann**, Prihod Hrvatov, 544; B. **Grafenauer**, Prilog kritici . . ., 27.

[28] O času padca Salone: F. **Bulić**, O godini razorenja Salone, Izabrani spisi, Split 1984, 291—331; I. **Marović**, Reflexions about the year of the destruction of Salona, Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 77, 1984, 293—314; N. **Jakšić**, Constantine Porphyrogenitus as source for destruction of Salona, prav tam, 315—326; glede kontinuitete pa Z. **Rapanić**, Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku, Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 75, 1980, 189—217.

[29] L. **Hauptmann**, Prihod Hrvatov, 544.

[30] L. **Margetić**, Konstantin Porfirogenet . . ., 65—67.

česar se je avtor sam zavedal.[31] Toda tudi v kolikor so ti toponimi v zvezi z Avari, je povsem možno, da so nastali v sorazmerno kratkem času. To dokazuje slovenska zgodovina. Iz današnje Koroške, stare Karantanije, so znana tri krajevna imena, ki jih jezikoslovci povezujejo z Avari: Vovbre/Haimburg (1103 kot Huneburg) pri Velikovcu, Obrije/Abriach med Dravo in Malim Obirjem in v listini iz 1106—1139 omenjeni Abrinteburcstal, ki ga je Jaksch iskal v Labotski dolini.[32] Ve se, da je slovansko-avarski naselitveni val preplavil vzhodne Alpe šele proti koncu 6. stoletja. Že sredi 20. let 7. stoletja pa so se karantanski Slovani pridružili Samovemu uporu. Samostojnost jim je uspelo ohraniti tudi po propadu njegove zveze, vse do prihoda pod Franke v 8. stoletju.[33] Avarski toponimi na Koroškem so tako lahko nastali samo v prvi četrtini 7. stoletja! Najbolj trden dokaz, da ne smemo toponimov tipa Obrov interpretirati v smeri, kot je želel Margetić, pa nedvomno predstavlja samo 30. poglavje DAI, kjer sodoben podatek govori, da so na Hrvaškem še sredi 10. stoletja živeli Obri (A II — 4), gospodarji v deželi pa so bili Hrvati. Obrski toponimi tako niso v nasprotju z virom: V tem smislu nam lahko kažejo na avarske otoke sredi slovanskih krajev. Podobno kot razni Baierdorfi in bavarske hube pri Slovencih.[34]

Glede redkih avarskih arheoloških sledov na tem prostoru velja isto opozorilo, da ne prihajajo v nasprotje z A II — 4 in da nam prezentirani arheološki material v nobenem primeru ne more pričati o politični strukturi, ampak samo o etnični prisotnosti Avarov.

Tretji temelj Margetićeve razprave predstavlja poskus umestiti hrvaško selitev na jug v okvir frankovsko-avarskih vojn konec 8. stoletja. Pri tem je avtor naletel na nepremagljive težave, ki jim ni bil kos: Rešiti jih je hotel s prav neverjetno konstrukcijo, ki vsebuje tako očitne anahronizme, da kritika ni potrebna.[35] Njegova naselitev Hrvatov izgleda takole: Hrvati v stari domovini so pod frankovsko oblastjo; Avari pozovejo te iste Hrvate, frankovske podložnike, v Dalmacijo in jim zaupajo najvažnejše vojaške točke; Hrvati se razidejo z Avari in se pridružijo Frankom v vojni proti Avarom; Hrvati se uprejo Frankom in se osvobodijo; čas: manj kot tri desetletja.[36]

Tako je ostala samo še tista bistvena točka Margetićeve razprave, v kateri skuša utrditi svoje mnenje s pobijanjem Hauptmannove in Grafenauerjeve teze o hrvaški selitvi na jug preko avarske države v letih 622/623 (oziroma po 626 pri Hauptmannu).[37] Takrat naj bi se Avari pripravljali na nov udarec proti Bizancu in v ta namen koncentrirali svoje sile na jugovzhodu avarskega področja, kar naj bi oslabilo avarsko prisotnost v Panoniji in olajšalo hrvaški prehod skozi njo v Dalmacijo.[38] Že Grafenauer se je zavedal, da samo z analizo bizantinsko-avarskih odnosov ne more direktno dokazati hrvaške selitve v Dalmacijo in je zato poudaril, da gre samo za verjeten in nedokazljiv razvoj. Že zaradi tega Margetićevo dokazovanje, da v letih 622/623 na avarsko-bizantinski meji ni bilo nobenih bojev, ne more hkrati zavrniti teze o hrvaški selitvi v tistem času. Resnica je, kar trdi Margetić, da noben bizantinski vir ne prinaša izrecnih podatkov, da so se Avari že leta 622/623 bojevali proti Bizancu. Toda hkrati ti viri odražajo stanje trajne napetosti med obema stranema.[39] V takšni situaciji se je Heraklej trudil za vsako ceno in ob poniževalnih pogojih ohraniti mir, pri čemer se je celo izpostavil nevarnosti, da bi ga leta 622 Avari pred samim obzidjem Carigrada ujeli. Vse to pa seveda dopušča domnevo, da so Avari zaradi napetosti na meji z Bizancem koncentrirali svoje sile na jugovzhodu, čeprav viri direktno ne govore o tem in se tega seveda tudi ne da dokazati. Zato je Margetićev napor zaman. Samo na podlagi analize avarsko-bizantinskih odnosov v letih 620/625 ne more dokazati, da hrvaške selitve skozi Panonijo 622/623 ni bilo.[40] V zgodovini je iz pozne antike in zgodnjega srednjega veka znanih dovolj primerov, ko pred prodirajočimi ljudstvi ni vzdržala nobena meja in sila. Gledano iz te perspektive je morebitni prehod — lahek ali težak — Hrvatov skozi Panonijo 622/623 gotovo bil mogoč.

Nada Klaić je predober zgodovinar, da ne bi opazila teh šibkosti in trhlosti Margetićeve teorije. Svoje pomisleke je izrazila že pri njegovem računanju časa prihoda

[31] P. **Skok**, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika II, Zagreb 1972, 535; F. **Bezlaj**, Etimološki slovar slovenskega jezika II, Ljubljana 1982, 233; M. **Suić**, Ocijena radnje . . ., 97; L. **Margetić**, Konstantin Porfirogenet . . ., 66 op. 155.

[32] E. **Kranzmayer**, Ortsnamenbuch von Kärnten I, Die Siedlungsgeschichte Kärntens von der Urzeit bis zur Gegenwart im Spiegel der Namen, Klagenfurt 1956, 60.

[33] Okvirno o tem Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, 103 sl.

[34] M. **Kos**, Slovenska naselitev na Koroškem, Koroški zbornik 1946, 57; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I, Ljubljana 1970, 80; glej še op. 77 tega teksta.

[35] Primerjaj M. **Suić**, Ocijena radnje . . ., 92 sl.; N. **Klaić**, Najnoviji radovi . . ., 36—44.

[36] L. **Margetić**, Konstantin Porfirogenet . . ., 48—65, 81—84.

[37] L. **Margetić**, Konstantin Porfirogenet . . ., 31—48.

[38] B. **Grafenauer**, Prilog kritici . . ., 44.

[39] Primerjaj M. **Suić**, Ocijena radnje . . ., 95.

[40] N. **Klaić**, Najnoviji radovi . . ., 40; **ista**, O problemima stare domovine . . ., 254, se strinja, da je Margetiću uspelo pobiti Grafenauerjevo mišljenje o hrvaški selitvi 622/623.

Hrvatov iz DAI, kjer se »zapaža, prije svega, da mu računi nisu tako sigurni kako se na prvi pogled čini«.[41] Še zlasti, ker je Klaićeva mnenja, da boja in osvoboditve izpod Frankov ne predstavlja upor Ljudevita Posavskega, ki ga je Margetić vzel za izhodišče svojega računanja prihoda Hrvatov,[42] ampak obdobje, začeto z Domagojem in končano z Branimirjem (865—882). Tudi se ne strinja z Margetićevim dokazovanjem na podlagi arheologije in toponomastike: »U prvom redu zato što je, kako mi se čini, površan, a osim toga, prema mojemu uvjerenju, nikakva toponomastika ne može svjedočiti o historijskim procesima u 7. i 8. stoljeću«.[43] Še ostrejše je njeno mnenje glede poskusa zbiti hrvaško-avarske in hrvaško-frankovske boje v frankovsko-avarske vojne konec 8. stoletja: »Te su tvrdnje toliko neosnovane da se ne mogu niti pobijati«.[44] Tako je edina točka, v kateri se strinja z Margetićem, njegova analiza avarsko-bizantinskih odnosov v dvajsetih letih 7. stoletja in zavračanje Grafenauerjeve teze o hrvaški naselitvi v Dalmacijo 622/623.[45]

Po takšnem, v celoti gledano, izrazito negativnem mnenju o Margetićevem delu, nas več kot preseneti njen zaključek, da ostaja »kao trajna vrijednost Margetićeve rasprave njegovo uspješno premještanje hrvatskog dolazka iz VII. u kraj VIII. stoljeća«.[46] Tako je nastalo paradoksalno stanje, v katerem Kaićeva na eni strani pobija Margetićevo dokazovanje, na drugi pa brani njegov rezultat! Ta se je brez prave podlage v dokumentaciji spremenil v **idejo**,[47] ki jo je Klaićeva prevzela z namenom, da jo obrani.

S tem pa se odpre eno osnovnih vprašanj, vprašanje metodologije. Avtorica sicer proklamira načelo, da je k analizi vira treba pristopiti brez vnaprej narejenih zaključkov, ki bi vplivali na rezultat.[48] Vendar se zdi, da dela ravno obratno. Problema ni reševala v istem vrstnem redu, kot teče razprava, kjer najprej ugotavlja neuporabnost A I — 1/3, nato pa dokazuje verodostojnost A III — 2. V resnici je k problemu pristopila z že izoblikovanim rezultatom, s prepričanjem v pravilnost Margetićeve ideje o hrvaški naselitvi konec 8. stoletja, čeprav je seveda vedela, da njegova argumentacija ne zdrži kritike. Zato je morala to idejo oziroma misel opreti na novo podlago in ji poiskati nova izhodišča.

Edino mesto v Anonimovem tekstu, ki ga je za to lahko uporabila, je vest o hrvaški podložnosti Frankom v stari in novi domovini (A III — 1, 2), ki jo je povezala s Hrvati v Karantaniji. Tu je naletela na prvo težavo. Če se prizna verodostojnost A III — 2, potem se hkrati odvzema atribut resničnosti Anonimovi vesti, ki postavlja staro hrvaško domovino v Belo Hrvaško, saj ta tudi konec 8. stoletja ni bila pod Franki, in vesti, ki govori o hrvaškem **gospostvu** v Dalmaciji po zmagi nad Avari (A II — 1, 3): Prva stvar, ki jo je morala zato narediti v obrambo A III — 2, je bila, pokazati, da A II — 1, 3 **ni** hrvaško ljudsko izročilo, kot trdi ostala novejša historiografija. Kot argument navaja samo mnenje, da Hrvati sredi 10. stoletja niso nič vedeli o dogodkih iz lastne zgodovine pred 3 stoletji (v 7. stol.). Neprepričljivost tega argumenta potrjuje kar sama avtorica, ko v nadaljevanju, v obrambi A III — 2 trdi, da so Hrvati »još sredinom X. st. **pamtili** (podčrtal P. Š.) da ih Franci prate kao neka zla kob ne samo u novoj domovini, nego i ranije u staroj postojbini«.[49] Pri tem dejstvo, da gre pri slednji trditvi — v razliko od predhodne — za približno polkrat krajšo dobo (poldrugo stoletje), v kateri naj bi se ohranil spomin na pretekle dogodke, ni najvažnejše. Bistveno je, da moramo za obdobje popolne nepismenosti v krogih, v katerih se ohranjajo takšne vesti iz narodne zgodovine, predpostaviti **iste mehanizme** njihovega prenosa (ustno izročilo) za oba primera. Zato je metodološko povsem nedopustno, da avtorica v obeh primerih ne izhaja iz enakih izhodišč. Hkrati pa nas več primerov iz zgodovine — npr. srbske ljudske pesmi o usodi njihove srednjeveške države ali slovenska o Kralju Matjažu (Matiji Korvinu) ali dejstvo, da je na Koroškem še v 16. stoletju obstajala zavest o nenemškem izvoru koroške vojvodine[50] itd. — prepričuje, da so se posamezni bistveni momenti iz narodne zgodovine ohranili skozi enako dolga ali še daljša obdobja, kot za naš primer ne misli Klaićeva.

Prav tako ne govori v prid njene teze A II — 1, kjer se kot vodje hrvaške selitve v Dalmacijo pojavlja 5 bratov in 2 sestri. Ljudsko izročilo kot izvor podatkov

[41] N. Klaić, Najnoviji radovi . . ., 38.
[42] Glej opombo 22.
[43] N. Klaić, Najnoviji radovi . . ., 43.
[44] N. Klaić, Najnoviji radovi . . ., 42; ista, O problemima stare domovine . . ., 255—257.
[45] N. Klaić, Najnoviji radovi . . ., 40; ista, O problemima stare domovine . . ., 254.
[46] N. Klaić, O problemima stare domovine . . ., 257.
[47] N. Klaić, O problemima stare domovine . . ., 253: »Točno je da je Margetić mnoge misli samo nabacio, mnoge ostavio nedorečenima, no unatoč tome ostaju njegove **ideje** koje se u daljem radu na DAI ne smiju mimoići«.
[48] N. Klaić, O problemima stare domovine . . ., 257.
[49] N. Klaić, O problemima stare domovine . . ., 259.
[50] D. Mihelič, Karantanija v očeh zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja, Zgodovinski časopis 31, 1977, 291. Izjava koroškega deželnega glavarja Veita Welzerja l. 1523.

v A II — 1 dokazujeta dvé dejstvi. Niz plemenskih eponimov, s katerimi se takšna izročila ponavadi začenjajo,[51] in ljudsko število 7 (5 bratov + 2 sestri). To sta gotovo elementa ljudskega izročila, kjer se posamezni podatki pojavljajo v zelo poenostavljeni; personificirani in hkrati klišejski obliki. Koliko so ti podatki resnični, pa je povsem drugo in na tem mestu nebistveno vprašanje.[52]

Korak, ki je sledil zavračanju hrvaškega ljudskega izročila in s katerim je hotela avtorica dokončno obraniti A III — 2, predstavlja njen poizkus, dokazati, da je Anonim **prevzel** (z določenimi spremembami) podatke v A II — 1, 3 od Konstantina (B I — 1); ta pa si jih je zaradi bizantinske slave preprosto **izmislil** in so tako kot vir **neuporabni.** »Anonim ima pred sobom carev tekst koji ne smije očito mnogo mijenjati, ali ga smije nadopuniti nekim vlastitim zaključcima koji i ne moraju baš biti u skladu s carevim pisanjem. . . . I kad je već iz poštovanja (?, op. P. Š.) preuzeo od cara više što mu je to moglo biti drago, odlučio je ‚rehabilitirati' Hrvate i od tobožnjih Heraklijevih podanika učinio ih je pobjednicima nad Avarima. To temeljito Anonimovo ‚ispravljanje' careva neiskrena teksta o hrvatsko-avarskom odnosu, odvodi ga, kako smo vidjeli, do druge krajnosti (po Klaićevi ne drži ne Konstantinova ne Anonimova trditev, ampak so Hrvati pod Franki: A III — 1, 2; op. P. Š.) ali on se bez dvojbe (?; op. P. Š.) nije mnogo za to zabrinjavao. Smatrao je valjda svoj grijeh manjim od careva (?; op. P. Š.), iako je, vjerojatno, bio svijestan da je takvim pisanjem učinio Hrvate gospodarima Dalmacije već u VII. stoljeću! Prema tome, već na prvu carevu izazovnu laž Anonim ne može ostati miran«[53] (ampak se znova zlaže; op. P. Š.).

Prvo, kar lahko ugotovimo, je, da ta konstrukcija v svoji zgradbi **ni logična.** Kajti če, kot trdi Klaićeva, Anonim na očitno Konstantinovo laž o Hrvatih kot Heraklejevih podložnikih ni mogel ostati miren in se je zato odločil rehabilitirati Hrvate, potem ni logično, da se je sam še enkrat zlagal s tem, da jih je naredil svobodne. Že to, da ni prevzel te Konstantinove trditve, pomeni, da je ravnal samovoljno in da se je distanciral od nje. Zato se mu ni bilo potrebno še enkrat zlagati, ampak bi isti rezultat dosegel tudi, če bi povedal resnico o hrvaški podložnosti Frankom in tako dejansko rehabilitiral Hrvate. Hkrati pa bi rešil še anahronizem v svoji pripovedi, saj si trditvi v A II — 3 in A III — 1, 2 ne bi bili več v nasprotju. Gledano iz probizantinskega Konstantinovega stališča pa je takšen nov Anonimov tekst, ne glede na to, ali v njem nastopajo svobodni Hrvati ali Hrvati kot frankovski podložniki, neuporaben in spet ni razloga, da bi se Anonim lagal. Prav tako **ni logična** Klaićina trditev, da si je Konstantin izmislil »avarski kompleks« zaradi neugodnega avarsko-bizantinskega odnosa v 7. stoletju in je hotel s pomočjo bizantinskih podložnikov Hrvatov (ki jih je tako potisnil v 7. stoletje) pokazati, kdo je bil dejanski gospodar v Dalmaciji.[54] Kajti če bi si Konstantin res že vse izmišljeval, bi ta problem lahko rešil elegantneje in za Bizanc gotovo bolj ugodno, tako, da sploh ne bi omenjal avarske zasedbe Dalmacije, ali pa bi cesarstvo samo naredil za zmagovalca nad Avari; bizantinska slava pa bi bila tako samo še večja.

Edina podlaga, torej, iz katere izhaja njena konstrukcija in na katero se lahko sklicuje, je določena dejanska vsebinska podobnost opisa naselitve Hrvatov v Dalmacijo v obeh redakcijah (A II 1 — 3, B II — 1). To pa je dosedanja historiografija razlagala na veliko bolj sprejemljiv način, ki hkrati rešuje tudi vprašanje zaupanja v Konstantinov tekst.

Grafenauerjeva analiza in primerjava — na Hauptmannovi podlagi[55] — 31. in 32. poglavja DAI, v katerih je Konstantin obravnaval hrvaško in srbsko selitev, je namreč nedvoumno pokazala, da je cesar v svoji tendencioznosti sam interpoliral

[51] B. **Grafenauer,** Prilog kritici . . ., 29; B. **Ferjančić,** Vizantiski izvori II, 30 op. 82.

[52] Tako ima B. **Grafenauer,** Prilog kritici . . ., 32; **isti,** Zgodovina slovenskega naroda I, Ljubljana 1978³, 409; te eponime za etnonime hrvaških plemen iz severne Dalmacije in Like iz dobe zapisa narodne tradicije (10. stoletje), s čimer se ne strinja N. **Klaić,** Marginalia . . ., 34 (18). Dejstvo pa je, da ja po jezikoslovnih raziskavah (F. **Ramovš,** Praslovensko kaseg. »Edling«, Razprave znanstvenega društva za humanistične vede 2, 1925, 303—326 in K. **Oštir,** Illyro — Thrakisches, Arhiv za arbanasku starinu 1, 1924, 109, 114; **isti,** K predslovanski etnologiji Zakarpatja, Etnolog 1, 1926/27, 1—35) izraz kaseg, ki je skupna podloga trem različnim slovenskim oblikam kosez, kasaz, filološko v zvezi z imenom enega od vodij hrvaške selitve v Dalmacijo v 30. poglavju DAI, Kosentzesom. To gotovo daje obravnavani vesti pri Anonimu neko določeno vrednost, ki jo zato ne moremo preprosto označiti za izmišljeno; hkrati pa si je težko predstavljati, da njen izvor ne bi bil v ljudskem izročilu. Kdaj, kako in zakaj je ta izraz prišel v slovensko zgodovino pa ostaja odprto vprašanje. Primerjaj še B. **Grafenauer,** Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, 29—40, 64; **isti,** Hrvati u Karantaniji, HZ 11/12, 1958—1959, 221—222. — Glede števila sedem je v historiografiji (glej N. **Klaić,** Marginalia . . ., 33) že dalj časa znano, da ga vsebujeta (poleg arhidiakona Tomaža v Historii Salonitani: sedem ali osem plemen plemičev) tudi sosednji madžarska in bolgarska tradicija. Na eni strani to ponavljanje »ljudskega« števila v različnih modelih jemlje podatku, da se je preselilo ravno sedem plemen, verodostojnost; na drugi strani pa prav to klišejsko ponavljanje v različnih izročilih kaže na to, da gre za **tipični element** ljudskega izročila!

[53] N. **Klaić,** O problemima stare domovine . . ., 258.

[54] Isto kot op. 53.

[55] L. **Hauptmann,** Konstantin Porfirogenit o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa, Rešetarov zbornik, 1931, 18—19.

podatke, ki tako tesno povezujejo hrvaško usodo s Heraklejem.[56] Zato moramo Herakleja v B II — kot je bilo zgoraj že opozorjeno — brisati (Hrvati prebežijo k Herakleju; po njegovem ukazu premagajo Avare; po njegovem ukazu se naselijo v njihovi deželi; on jih da pokrstiti). Ve se tudi, da je Konstantin sam vnašal v tekst razne svoje etimologije, ki zato prav tako odpadejo. V B II — 1 je to stavek, ki govori, da pomeni ime Hrvat tiste, ki imajo veliko zemlje. V istem odlomku se mora črtati tudi stavek, v katerem so Hrvati imeli ob naselitvi za svojega arhonta Porginega očeta.[57] Ker je Konstantin razpolagal s podatkom, ki je v skoraj enaki obliki ohranjen v A III — 3, da so se Hrvati krstili v novi domovini za časa Porge (B II — 2), je preprosto skonstruiral, da so prišli že prej, dokler je živel njegov oče.[58] Če sedaj sledimo tako prečiščeni redakciji B, vidimo, da se glede podatkov iz hrvaške zgodovine do 9. stoletja **ne razlikuje** od redakcije A in da so vse vesti za ta čas v B, ki jih A nima, plod Konstantinovih konstrukcij in da prečiščeni obe govorita isto: Bela Hrvaška je stara domovina dalmatinskih Hrvatov; ti Hrvati premagajo Avare in se naselijo v njihovi deželi, v kateri še danes živijo; krst sprejmejo iz Rima za časa Porge (Porne). Vsebinska podobnost obeh redakcij je tako razjasnjena. Obe sta uporabljali **isto predlogo,** iz katere sta črpali podatke.[59] Ta pa je bila — kot smo pokazali zgoraj ob analizi redakcije A — **ljudsko izročilo!** Tako torej Anonim **ni** odvisen od Konstantina in ta si **ni** izmislil »avarskega kompleksa«, kot trdi Klaićeva, ampak je obema služilo za podlago ljudsko izročilo, ki pa ga je Konstantin s svojimi tendencioznimi dodatki v veliki meri pokvaril.

Oboje, da ni Konstantinova konstrukcija in da je del ljudskega izročila, kažejo tudi vesti o Beli Hrvaški. Klaićeva se pri svojem poskusu, da bi dokazala obratno, sklicuje na dejstvo, da sta tako Anonim (A II — 5) kot Konstantin (B II — 1) lokalizirala Belo Hrvaško z bizantinskim terminom (Turčija za Madžarsko).[60] To pa ni noben dokaz, saj je bizantinski termin lahko rezultat predelave vesti (redakcije), ki so bile za ta namen zbrane v Carigradu. Nenazadnje je razumljivo, da je uporabljen bizantinski termin, saj je DAI pisan za bizantinske potrebe. Nasprotno pa je Grafenauer pokazal, da lokalizacija Bele Hrvaške »z druge strani Turčije« (B II — 1) izvira iz **Dalmacije** in je tako izključeno, da bi bila Konstantinova konstrukcija, ampak se je torej nahajala že v hrvaškem ljudskem izročilu. Da ne more izvirati od drugod, nam kaže sprememba te lokalizacije v redakciji A (II — 2) na osnovi vesti iz Benetk. Če bi namreč izvirala iz Carigrada, vsekakor ne bi bilo potrebno, da se o njej iščejo novi podatki.[61]

V tej zvezi je potrebno opozoriti še na nove bistvene elemente, ki jih je k obrambi avtentičnosti ljudskega izročila in vesti o Beli Hrvaški kot stari domovini dalmatinskih Hrvatov — to mu je treba priznati — dodal L. Margetić. Bistroumno je opazil zvezo »Belohrvati tj. Beli Hrvati« v A II — 5, ki jasno dokazuje, da Bela Hrvaška ni šele Konstantinova konstrukcija, ampak je verjetno del ljudskega izročila: samo nekdo, ki je poznal slovanski jezik (Slovan), je lahko vedel, da niso Belohrvati (v grški grafiji Βελοχρωβάτοι) nič drugega kot Beli Hrvati (ἄσπροι Χρωβάτοι) in to pojasnil bizantinskemu informatorju (najverjetneje v Dalmaciji), ki je to verno prenesel dalje: Βελοχρωβάτοι, ἤγουν ἄσπροι Χρωβάτοι[62]. Grški pisec sam pač ni mogel razumeti Βελο v pomenu ἄσπροι.

[56] **B. Grafenauer,** Prilog kritici . . ., 21 sl. Najbolj izrazito se ta tendencioznost kaže na dveh mestih v 31. in 32. poglavju, kjer je Heraklejevo ime mehansko uporabljano pri hrvaški in srbski zgodovini. C. 31: Hrvaški knez je od začetka, to je od vlade cesarja Herakleja podložen romejskemu cesarju in nikoli ni poslušal bolgarskega kana; C. 32: Srbski knez je od začetka, to je od vlade cesarja Herakleja podložen romejskemu cesarju in nikoli ni poslušal bolgarskega kana. Poleg tega naj bi oboji prebegli k Herakleju, oboje naj bi on naselil in oboje dal pokrstiti.

[57] **L. Hauptmann,** Prihod Hrvatov, 544; **isti,** Dolazak Hrvata, 126.

[58] **B. Grafenauer,** Prilog kritici . . ., 27.

[59] Da je podlaga obeh redakcij ena in ista predloga zlasti očividno kažeta (poleg vsega kar smo rekli) odlomka o pokristjanjenju Hrvatov (A III — 3, B II — 2). Po brisanju Herakleja iz B govorita oba odlomka isto. Iz istega kraja pridejo misijonarji. Isti je knez, v času katerega se pokristjanjevanje godi (Porga, Porna). Obe varianti imena se razlikujeta samo za eno črko, do katere je lahko prišlo zaradi podobnosti črk Υ in ν v grški grafiji 9. in 10. stoletja. Razlika je le v tem, da ena redakcija (A) postavlja te dogodke v 9., druga (B) pa na podlagi interpoliranega Herakleja v 7. stoletje. Glej **B. Grafenauer,** Prilog kritici . . ., 26.

[60] Tako naj bi šele onadva — in ne dalmatinski Hrvati — iskala med svojimi sodobniki deželo, iz katere so »kako je car napisao, Bijeli Hrvati vukli porijeklo« (ne pa stanovali!): **N. Klaić,** O problemima stare domovine . . ., 254, 262. Avtorici se je pripetil droben lapsus, saj gre v citatu v resnici za dalmatinske in ne Bele Hrvate. Prav tako bi bilo prav, ko se že sklicuje na Konstantinov tekst, ki govori da vlečejo dalmatinski Hrvati poreklo iz Bele Hrvaške, da bi omenila tudi relevantno mesto pri Anonimu (A II — 1), ki pravi, da so dalmatinski Hrvati **stanovali** tam, kjer danes Belohrvati. Glej še **N. Klaić,** Marginalia . . ., 16; **ista,** Najnoviji radovi . . ., 32.

[61] **B. Grafenauer,** Prilog kritici . . ., 37 sl. Poleg tega pa dejstvo, da vsi **ostali** podatki o Beli Hrvaški v 31. poglavju tvorijo poseben odstavek, ki se začenja s simptomatičnim Ὅτι (B II — 3), kaže na to, da je Konstantin lokalizacijo Bele Hrvaške »z druge strani Turčije« dobil hkrati s celim ostalim kompleksom hrvaškega ljudskega izročila.

[62] **L. Margetić,** Konstantin Porfirogenet . . ., **14. N. Klaić,** Najnoviji radovi . . ., 36 odločno nasprotuje temu mnenju, da se podatek o Belohrvatih raztolmači kot ljudsko izročilo. Vendar za to ne nudi nobenega zadovoljivega dokaza: »Netočan zaključak, pogotovu uzme li se u obzir da Bijela Hrvatska

Ti zaključki pomenijo dvoje. Na eni strani — v kolikor bi držale Klaićine trditve, da je Karantanija stara domovina dalmatinskih Hrvatov, bi to pomenilo, da je za Karantanijo obstojalo še **drugo** ime — Bela Hrvaška (hrvaško ljudsko izročilo ve, da je tako ime njihovi stari domovini), ki pa se je nato v določenem obdobju (9. stoletje) preneslo na zgornjo Vislo, kjer je **dokazano** eksistiralo v 10. stoletju in kamor staro domovino dalmatinskih Hrvatov lokalizirata (širše vzeto) tudi obe redakciji DAI.[63] Da je takšna konstrukcija iz zgodovinskih razlogov povsem nemogoča, ni vredno izgubljati besed. Zato ostane samo zaključek, da je Bela Hrvaška ob zgornji Visli resnična stara domovina Hrvatov. To pa na drugi strani osvetljuje tudi vprašanje vesti o hrvaški podložnosti Frankom v stari domovini v A III — 2, ki jo je skušala Klaićeva obraniti in je temelj njenega dokazovanja o Karantaniji kot stari hrvaški domovini direktno iz DAI. Namreč, če postavlja ljudsko izročilo pradomovino dalmatinskih Hrvatov v Belo Hrvaško, potem ne more isto izročilo hkrati postavljati hrvaško pradomovino v deželo pod Franki. Ker pa je Bela Hrvaška, kot je, menim, pokazala analiza obeh redakcij DAI, del ljudskega izročila (A II — 2, 5; B II — 1), potem se podatek o hrvaški podložnosti Frankom v stari domovini (= Beli Hrvaški) izkaže kot **interpolacija** v to izročilo, kar je trdil že Grafenauer,[64] saj Bela Hrvaška ni imela stikov s Franki tja do 10. stoletja. V tekst pa je prišel tako, da A III — 2 stilistično povezuje A III — 1 z A II — 5, kjer se govori o podložnosti Belih Hrvatov Otonu Velikemu. Na podlagi teh, njemu sodobnih podatkov je Anonim — ne da bi poznal zgodovinska dejstva — verjetno preprosto sklepal, da je bila Bela Hrvaška podrejena Frankom tudi že v preteklosti, še pred selitvijo dalmatinskih Hrvatov, pri tem pa se je nevede zapletel v vsebinski anahronizem.[65]

V tem prvem delu je bila problematika obravnavana z vidika edinega pisanega vira, ki govori o naselitvi dalmatinskih Hrvatov — DAI. Dosedanja analiza teorije o Karantaniji kot stari domovini dalmatinskih Hrvatov in njihove selitve konec 8. stoletja je pokazala, da obstojajo že v okviru DAI resni razlogi za njeno zavrnitev. Ostane še, da na to problematiko pogledamo z gledišča karantanske zgodovine in poskusimo ugotoviti, ali je v karantanski družbeni in politični stvarnosti sploh obstajal takšen kvalitativni in kvantitativni položaj karantanskih Hrvatov, ki bi opravičeval mnenje o Karantaniji kot njihovi stari domovini.

Da so v Karantaniji bili Hrvati, ni bilo — razen za J. Mala[66] — vsaj pri nas nikoli in za nikogar sporno.[67] Le dejstvo, da imamo v virih silno skromno podlago za

---

uopće nije pradomovina dalmatinskih Hrvata: kao i to da je Anonim mijenjao geografski smještaj Bijele Hrvatske zato što je znao da je Karantanija stara hrvatska domovina« (?!). Vsa dosedanja analiza, izhajajoča neposredno iz DAI, govori ravno nasprotno. Metodološko pa Karantanija kot pradomovina Hrvatov, ki jo Klaićeva skuša **šele dokazati** ne more služiti kot dokaz in tudi ničesar ne dokazuje.

[63] S tem v zvezi se ne morem strinjati s stališčem N. **Klaić**, Najnoviji radovi . . ., 51, glede lokalizacije Bele Hrvaške v A II — 2 »z druge strani Bavarske«. Mnenja je, da bi jo težko nekdo prepričal, da je poljska Bela Hrvaška »na drugi strani Bavarske« in da se ta lokalizacija nanaša na **Karantanijo**. Od Hauptmannovih analiz je to vprašanje razjasnjeno. V 30. in 31. poglavju DAI se izraz Bela Hrvaška uporablja za **celo češko državo**, ker je bila Bela Hrvaška ob zgornji Visli sredi 10. stoletja podložna Čehom; gledano iz bizantinskih Benetk pa je ta res ležala na drugi strani Bavarske: L. **Hauptmann**, Prihod Hrvatov, 533; **isti**, Dolazak Hrvata, 110; **isti**, JIČ 3, 1937, 44; B. **Grafenauer**, Prilog kritici . . ., 34—37; B. **Ferjančić**, Vizantiski izvori . . . II, 37 op. 115. V nobenem primeru pa se ta lokalizacija ne more uporabljati za Karantanijo, saj se gledišče in objekt ne moreta uskladiti. V primeru, da miruje objekt (Karantanija) potem lahko zanjo rečemo, da je na drugi strani Bavarske, samo če gledamo s severa (Švabske npr.), kar je iz bizantinskega gledišča popolnoma nemogoče. V kolikor pa fiksiramo gledišče na prostor, od koder lahko pričakujemo takšne informacije (Benetke, Dalmacija, Carigrad), potem se Karantanija premakne preko Bavarske na Švabsko ali v Češko, kar je spet nemogoče. — Pregled in stanje v historiografiji do začetka Hauptmannovih raziskav glede sprejemanja oziroma zavračanja resničnosti vesti o Beli Hrvaški kot stari domovini dalmatinskih Hrvatov prinaša v posebni razpravi F. **Šišić**, Ime Hrvat i Srbin i teorije o doseljenju Hrvata i Srba, Godišnjica Nikole Čupića 35/1923, 1—32.

[64] B. **Grafenauer**, Prilog kritici . . ., 30. N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 259, očita poleg Grafenauerja tudi Hauptmannu, da podatek v A III — 2 »ne znajući kako bi ga protumačio, proglašava ga — po starom in lošem običaju nekih autora — **umetkom** u Anonimov tekst«; glej še N. **Klaić**, Najnoviji radovi . . ., 57. Pri tem je Hauptmannu storila krivico, saj on tega podatka sploh **ni** smatral za vložek v ljudsko izročilo, ampak le tekst **pred** A III — 2, ki govori o panonskih Hrvatih (A II — 6): L. **Huptmann**, Prihod Hrvatov, 541; **isti**, Dolazak Hrvata, 122. Prav tako ni na mestu njeno očitanje Grafenauerju in Hauptmannu, da določene dele teksta, ki jih (bojda op. P. S.) ne moreta raztolmačiti, preprosto proglasita za vrinke, saj metodološko gledano, avtorica počne prav isto, ko proglaša »avarski kompleks« za izmišljen (A II 1—3); kvantitativno pa črta dosti večji del teksta.

[65] Glej M. **Šufić**, Ocijena radnje . . ., 92; B. **Grafenauer**, Prilog kritici . . ., 30; L. **Margetić**, Još o dolasku Hrvata, 232.

[66] J. **Mal**, Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen, Ljubljana 1939, 43—66; glej kritiko B. **Grafenauerja**, Svoboda ali sužnost?, Čas 33, 1938/39, 317.

[67] Naj na tem mestu navedem od zelo obsežne literature, ki se je tako ali drugače dotikala tega problema, na eni strani le razprave L. **Hauptmanna**, ki je hrvaško vlogo v karantanski zgodovini najbolj eksponiral in postavil tki. hrvaško teorijo, katere bistvo je, da so se po prenehanju obrske oblasti nad alpskimi Slovani uveljavili v Karantaniji Hrvati — kosezi kot plemstvo nad Slovani — hlapci: Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten, Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung 36, 1915, 229—287; **isti**, Staroslovenska družba in njeni stanovi, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino 1, 1918, 79—99; **isti**, Staroslovenska in staroslovanska »svoboda«, Čas 17, 1922/23, 304—334; **isti**, Prihod Hrvatov, Bulićev zbornik, 1924, 515—545; **isti**, Dolazak Hrvata, Zbornik kralja Tomislava, JAZU 1925, 86—127; **isti**, Karantanska Hrvatska, prav tam 297—317; **isti**, Die Herkunft der Kärntner Edlinge, Vierteljahrschrift für Sozial- und

reševanje te problematike — poleg »hrvaških« krajevnih imen[68] še omemba hrvaškega okraja (pagus Crouuati) v štirih listinah iz druge polovice 10. stoletja[69] in omemba hrvaške desetine (decima ad Chrowat) v zgornji dolini Mure v drugi polovici 11. stoletja[70] — je vodilo do različnih interpretacij tega problema. Tako naj bi po Klaićevi podatki o hrvaškem pagusu, ne glede na to, kako velik je bil, in hrvaški desetini, pričali o **politični** in **cerkveni** organizaciji, ki so jo Hrvati dobili »kad je Franak donio slovenskim zemljama, pa i karantanskim Hrvatima, i **mač** i **križ** (podčrtala N. K.)!«[71] V tem okraju[72] naj bi ti Hrvati imeli tudi svojega **arhonta.**[73] Grafenauerjevo (in s tem Kosovo) dokazovanje, da pomeni listinska lokalizacija po pagusih le konkretnejšo geografsko lokalizacijo znotraj grofije, se ji zdi smešno in izmišljeno.[74] Z drugimi besedami, Klaićeva predvideva za karantanske Hrvate poseben, relativno zelo samostojen položaj, ki temelji na etnični podlagi in iz nje izvirajoči posebni politični in cerkveni organizaciji.[75] Glede na te poudarjene atribute posebnosti pa si lahko predstavljamo, da niso bili preveč tesno povezani z ostalim karantanskim prostorom, čeprav avtorica tega eksplicitno ne trdi.[76]

V središče pozornosti je tako postavljen pagus Crouuati in njegova interpretacija. Glede na **vsebino** izraza samega izraža pagus Crouuati le (in samo) **etnično** pripadnost[77] svojih prebivalcev.[78] Ali si pagus; tako kot Klaićeva, lahko razlagamo tudi kot posebno politično organizacijo, pa nam lahko pokaže le analiza pomena tega izraza v drugi polovici 10. stoletja, to je v času, ko se pagus Crouuati pojavlja v listinah. Grafenauer je neposredno na primeru kraljevih darovnic za Koroško iz 10. stoletja jasno pokazal, da je lokalizacija po pagusih v **kontekstu listin,** v katerih se pagus v 10. stoletju omenja, uporabljana v smislu konkretnejše geografske lokalizacije daritve.[79] To seveda ne pomeni, da pagus v tistem času v vsakdanjem življenju ni imel določenih **upravnih** funkcij. Te lahko celo pričakujemo, vendar pa njihove vloge ne smemo preceniti, kot to dela Klaićeva. Po njeni logiki bi lahko tudi za

---

Wirtschaftsgeschichte 21, 1928, 245—279; isti, Hufengrössen im bayerischen Stammes- und Kolonialgebiet, prav tam, 386—413; isti, Kroaten, Goten und Sarmaten, Germanoslavica 3, 1935, 95—127; 315—353; isti, Seoba Hrvata i Srba, Jugoslovenski istorijski časopis 3, 1937, 30—61; isti, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu, SAZU, Dela razreda za zgodovinske in družbene vede 10/2, 1954, 75—127; na drugi strani pa razprave M. **Kosa,** Slovenska naselitev na Koroškem, Geografski vestnik VIII, 1932, 101—142; in B. **Grafenauerja,** Ustoličevanje . . ., 29—42, 320—383; isti, Sklabarhontes = »gospodarji Slovanov« ali »slovanski knezi«, ZC 9, 1955, 202—219; isti, Vprašanja županov, »Hrvatov« in ustoličevanja koroških vojvod, Naša sodobnost III, 1955, 1136—1140; in zlasti isti, Hrvati u Karantaniji, 207—231; ki sta zavračala Hauptmannovo teorijo, a nikoli zanikala obstoja Hrvatov v Karantaniji. Samo za ilustracijo naj navedem še diametralno nasprotno mnenje, ki ga zagovarja O. **Kronsteiner,** Gab es unter Alpenslawen eine kroatische ethnische Gruppe?, Oesterreichische Namenforschung 6. 1978, št. 1—2, 137—157 (ponatis iz Wiener Slavistisches Jahrbuch 24, 1978), kjer meni, da pri karantanskih Hrvatih sploh ne gre za etnično skupino, ampak za prvotno avarsko višjo družbeno plast, ki naj bi se tekom 7. in 8. stoletja stopila s slovanskim plemstvom in prevzela njihov jezik. Ne da bi se dotikali vprašanja posameznih stvarnih in osebnih imen, ki jih ima za gotovo avarska (Baaz, župan Physso iz l. 777, Cacatius, kosez itd.) se ne moremo strinjati z njim, da je bila Karantanija do konca 8. stoletja del avarskega kaganata, da so Avari najmanj 200 let živeli v vzhodnih Alpah, da je hrvaški okraj po njegovi karti segal od Vrbskega jezera na jugu do Krke na severu, da se ni nobeno slovansko pleme imenovalo s tujejezično označbo (kar nasprotno dokazuje prav ime Karantanci za alpske Slovane) itd.

[68] Na Koroškem je takšnih toponimov 6, na Štajerskem (Karantanska in Podravska krajina z grofijami na zgornji Muri in Aniži) 10 in na Kranjskem (Kranjska in Savinjska krajina) 1; kateri so ti kraji in kje ležijo glej zemljevid z legendo v B. **Grafenauer,** Hrvati u Karantaniji, 214—217 in zemljevid »Hrvaška« krajevna imena v Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II, Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980, med str. 288—289.

[69] F. **Kos,** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II, Ljubljana 1906, 954 (št. 401), 961 (št. 407), 979 (št. 466) in 993 (št. 513).

[70] J. **Zahn,** Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I, Graz 1875, št. 77; str. 91.

[71] N. **Klaić,** O problemima stare domovine . . ., 261. Podatki o hrvaškem pagusu in hrvaški decimi se **ne** nanašajo na isti prostor. Prvi je ležal ob Glini, drugi podatek pa se nanaša na prostor ob zgornji Muri. Glej še opombi 88 in 97.

[72] Tako je slovenil pagus že M. **Kos,** Slovenska naselitev na Koroškem. 112. Ta termin se mi zdi zaradi svoje »nepristranskosti« tudi edini pravilen (hrvaško okrug, nemško Gau). Nikakor pa se ne strinjam z N. Klaić (kot v opombi 71) in pred njo nekaterimi (npr. Rački), ki so pagus (Crouuati) prevajali kot (hrvaška) župa. Na eni strani pomeni župa skupnost prebivalcev neke geografske enote z določeno notranjo gospodarsko in družbeno strukturo, česar pa za pagus Crouuati ne moremo dokazati; na drugi strani pa druge omembe pagusov na Koroškem ne dopuščajo, da bi jih preprosto izenačili z župami.

[73] N. **Klaić,** O problemima stare domovine . . ., 270 op. 104.

[74] N. **Klaić,** O problemima stare domovine . . ., 262; B. **Grafenauer,** Hrvati u Karantaniji, 217; M. **Kos,** Slovenska naselitev na Koroškem, 113.

[75] Politična organizacija ji pomeni posebno upravno, teritorialno in sodno enoto s knezom na čelu: N. **Klaić,** O problemima stare domovine . . ., 261, 270 op. 104.; Kaj, misli pod izrazom cerkvena organizacija Hrvatov pa se na podlagi njenega teksta ne da točno reči. Vendar, če bi pri tem mislila na posebno hrvaško **župnijo,** bi zelo težko govorili o neki specifični cerkveni organizaciji; višjo stopnjo organiziranosti pa predstavlja lahko le poseben **korepiskopat** za Hrvate v Karantaniji; kar pa je povsem nemogoče.

[76] Na to misel napeljuje tudi avtoričino mišljenje o vzrokih selitve Hrvatov iz Karantanije v Dalmacijo (str. 264), ko naj bi šlo pravzaprav za interno hrvaško stvar — upor dela Hrvatov proti lastnim knezom (!), ki so se vključili v frankovski red in ki so zahtevali od njih da sprejmejo krščanstvo.

[77] Podobno je po vsebini izraza razlikovanje med slovenskimi in bavarskimi hubami samo na sebi utemeljeno le po narodnosti pripadnosti njenih obdelovalcev. Glej B. **Grafenauer,** Vprašanja županov, »Hrvatov« in ustoličevanja . . ., 1136; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II, 323.

[78] Tako že M. **Kos,** Slovenska naselitev na Koroškem, 114: »Tu so Hrvati najgosteje bivali, zato imenujejo listine okraj »pagus Chrouuat«.

[79] B. **Grafenauer,** Hrvati u Karantaniji, 212—217.

druga dva pagusa, ki se v istem času omenjata na Koroškem, za pagus Gurketal[80] ob srednji Krki in pagus Karintriche[81] v centru Karantanije, predvidevali neko posebno politično enoto. Takšna vloga pagusa pa je nemogoča preprosto zato, ker je pagus samo **del grofije.** M. Kos je svoje raziskave tega problema sežel v zaključek »Prvi (pagus) leži v okviru druge (grofije)«.[82] Ta pa ni v tistem času nič drugega kot **urad** in grof **uradnik**. To še zlasti velja prav za širši prostor, v katerem se je nahajal tudi pagus Crouuati. Kot je namreč pokazala razprava H. Dopscha o »waltpotu« in palatinskem grofu na Koroškem,[83] pravzaprav ne moremo govoriti o hrvaškem okraju kot delu Breške grofije, ker je ta šele v začetku 11. stoletja izšla iz grofije, ki jo je imel v rokah »waltpot«,[84] ampak o hrvaškem okraju kot delu grofije »waltpota«. Ta pa ni bil nič drugega kot neposredno kralju odgovorni in od njega postavljeni **uradnik,** ki je imel na skrbi kraljeva posestva v Karantaniji, ki jih je vladar izločil izpod vojvodove oblasti. Njegov urad (Amt, Amtgebiet) se je raztezal v centralnih predelih Koroške, kjer je bila večina kraljeve posesti in stari karolinški pfalci Krnski grad in Možberk (?) in se najkasneje od 965 pojavlja kot »grofija waltpota« (Grafschaft des Waltboten).[85] Listine, v katerih se omenja hrvaški okraj pa celo izrecno govorijo, da leži pagus Chrouuati »in regimine uualdpodonis Haotuuici«. Če je torej tudi grofija le navaden urad, potem pagus, ki je del tega urada, ne more predstavljati neke »posebne politične organizacije«, ampak mu v najboljšem primeru lahko pripišemo le skromne, strogo nadzorovane upravne funkcije.

Pri tem vprašanje, kako velik je bil ta hrvaški okraj, ni nepomembno, kot to misli Klaićeva.[86] Da ga po obsegu ne moremo izenačiti z grofijo, kot je dokazoval Hauptmann,[87] je, poleg že omenjenih Grafenauerjevih analiz lokalizacijske formule v listinah razvidno iz več razlogov. 1. Kraji, katere kraljeve darovnice postavljajo v hrvaški okraj,[88] ležijo vsi na ozemlju med Glino na jugu in njenim razvodjem s potokom Wimitz na severu, Hoheckom na zahodu in okolico Št. Vida na vzhodu. 2. Na neposrednem robu tega področja se je ohranil spomin na Hrvate v toponimu Krobaten pri Glaneggu in verjetno Krottendorf pri Št. Vidu, kar priča o razliki med prebivalci krajev, ki se začenjajo s tema naseljema in okolico hrvaškega okraja.[89] 3. V času, ko se v drugi polovici 10. stoletja uporablja v listinah izraz pagus Crouuati, niniti enega primera darovanja posesti znotraj tega okraja brez njegove uporabe; nasprotno pa se ta lokalizacija v istem času nikoli ne uporablja v listinah ob priliki darovanja posesti v isti grofiji, le na drugem mestu, lokalizacijska formula pa je prav tako precizna.[90] 4. V isti grofiji »waltpota« Hartvika se v drugi polovici 10. stoletja omenjata dva pagusa (Crouuati, Karintriche).[91]

Tako torej pagus Crouuati na Koroškem lahko upravičeno omejimo na področje ob Glini zahodno od Št. Vida. Ta prostor pa ni meril v dolžino več kot 15—16 kilo-

[80] F. **Kos**, Gradivo . . ., II, 451.

[81] F. **Kos**, Gradivo . . ., II, 469; B. **Grafenauer**, Karantanski temelji koroške vojvodine, Zgodovinski časopis 31, 1977, 150 op. 143; **isti**, Hrvati u Karantaniji, 217, smatra, da je mogoče interpretirati lokalizacijo »in pago Karintriche« samo v zvezi s terminom Karintriche (= regnum Carantanum v nekaterih drugih listinah) in da zato pomeni »pokrajino, razdeljeno na več grofij«. G. **Moro**, Zur politischen Stellung Karantaniens im fränkischen und deutschen Reich, Südostforschungen 22, 1963, 94 op. 88; H. **Dopsch**, Gewaltbote und Pfalzgraf in Kärnten; Carinthia I 165, 1975, 132 op. 37 in zemljevid na str. 137, pa sta mnenja, da se oznaka pagus Karintriche ne nanaša na celo Karantanijo, ampak na njeno jedro — Gosposvetsko polje s Krnskim gradom in Gospo sveto. Pri tem se sklicujeta na to, da je ta okraj ležal v Hartvikovi grofiji in na pet krajev, ki so ležali in pago Karintriche in ki se vsi nahajajo v neposredni okolici Gosposvetskega polja (Ačale, Otmanje, Blažja vas, Gotna vas, Raggsaal). Tudi sam se bolj nagibam k mišljenju, da je treba omenjeni termin interpretirati v okviru pomena pojma pagus v 10. stoletju, ki označbo in pago Karintriche prostorsko bistveno zožuje: P. **Štih**, Regnum Carantanum, Zgodovinski časopis 40, 1986, 225 sl.

[82] M. **Kos**, Slovenska naselitev na Koroškem, 113.

[83] H. **Dopsch**, Gewaltbote und Pfalzgraf . . ., 125—151.

[84] H. **Dopsch**, Gewaltbote und Pfalzgraf . . ., 139, 149. S skoraj popolno razdelitvijo kraljeve zemlje na Koroškem do začetka 11. stoletja je institucija »waltpota« in njegove grofije izgubila svoj pomen in je izginila. Vendar se meje grofije »waltpota« niso pokrivale z mejami kasnejše Breške grofije: Prva je verjetno razpadla na Breško in Furlansko grofijo (Beljak, ki se leta 979 omenja v Hartvikovi (= »waltpotovi«) grofiji, leži 1060 v grofiji furlanskega grofa Ludvika) in je na jugu segala še čez Dravo, na severu pa ni zajemala porečja Krke (pagus Gurketal, ki je bil v Ratoldovi grofiji).

[85] ». . . in partibus Karantaniae in comitatu Hartuuigi comitis qui et ipse inibi cognomine vualtpoto dicitur . . .«; A. **Jaksch**, Monumenta historica ducatus Carinthiae III, Klagenfurt 1904, n. 127; F. **Kos**, Gradivo . . ., II; 419. H. **Dopsch**, Gewaltbote und Pfalzgraf . . ., 138, smatra poleg Krnskega gradu tudi Možberk za karolinško pfalco, pri čemer pa to ni najbolj gotovo. Glej P. **Štih**, Regnum Carantanum, 223 in tam navedene podatke »pro et contra«.

[86] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 262.

[87] Zlasti L. **Hauptmann**, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu, 116—118.

[88] F. **Kos**, Gradivo . . ., II, 401, 407, 466, 513: Rasting, Göseberg, Sörg, Puppitsch, Pulst, Beissendorf, Mailberg, Ober Mühlbach, Raindorf, Deblach, Tauchendorf, Grammilach, Lebmach, Glandorf, Tschirnig, Niederdorf.

[89] B. **Grafenauer**, Hrvati u Karantaniji, 212.

[90] F. **Kos**, Gradivo . . ., II, 400, 419, 458, 468, 469, 475 (Gölschach, St. Ulrichsberg, Raggsaal, Otmanje, Zvirče, Hutna vas, Blažja vas, Ribnica, Beljak); M. **Kos**, Slovenska naselitev na Koroškem, 113 sl.; B. **Grafenauer**, Hrvati u Karantaniji, 212; **isti**, Vprašanja županov, »Hrvatov« in ustoličevanja . . ., 1139 op. 46.

[91] F. **Kos**, Gradivo . . ., II, 401, 407, 466, 469; glej še op. 81 in A. **Jaksch**, Geschichte Kärntens bis 1335, Klagenfurt 1928, 144, 145.

metrov, v širino pa ne več kot 6—8 kilometrov. To na eni strani samo potrjuje ugotovitev, da tako **majhen** prostor ni mogel imeti neke posebne, od okolice bistveno izstopajoče politične organizacije; na drugi strani pa si je povsem **nemogoče** predstavljati, da bi na tem tako majhnem prostoru lahko živelo tolikšno število Hrvatov, od katerih bi se en del preselil v Dalmacijo[92] in tam zavladal, drugi del pa bi ostal v Karantaniji in bil še v drugi polovici 10. stoletja tako številčen, da se njihov okraj imenuje hrvaški okraj.

Najbolje povezuje karantanske Hrvate, tako **politično** kot **družbeno,** z ostalo Karantanijo v **skupno celoto** dejstvo, da so nekateri Hrvati bili tudi kosezi.[93] Kajti po dosedaj najbolj sprejemljivi razlagi koseškega vprašanja (Grafenauerjevi), ki pušča najmanj odprtih vprašanj in izhaja iz notranjega družbenega razvoja v Karantaniji in ki nenazadnje v petintridesetih letih od vzpostavitve ni doživela resnejšega ugovora, so bili kosezi privilegirana vojaška plast (družiniki), podrejena neposredno karantanskemu knezu.[94] Torej je politična oblast iz Krnskega gradu segala tudi čez nekatere Hrvate. Po tem kar vemo danes, zlasti čez tiste, ki so živeli prav v hrvaškem okraju, saj so se samo na tem področju pokrivala hrvaška in koseška naselja.[95]

Tudi glede hrvaške desetine, ki jo Klaićeva navaja kot dokaz za cerkveno organizacijo, ki so jo Hrvati bojda dobili v Karantaniji za časa misijona,[96] ne glede na to, ali se nanaša samo na cerkev sv. Mihaela (dolina gornje Mure!) ali na del ali na celo pražupnijo sv. Mihaela, lahko rečemo, da po svoji **vsebini** — podobno kot pagus Crouuati — lahko priča samo o hrvaški kolonizaciji na tem prostoru,[97] ne pa o kakšni cerkveni organizaciji za Hrvate. Tega desetina ne more dokazati!

Zaradi vseh teh dejstev, ki so pokazala, da je Klaićeva precenila vlogo in pomen Hrvatov v Karantaniji in ker zato za problematiko Hrvatov v zgodnjesrednjeveški slovenski zgodovini še vedno veljajo rezultati iz leta 1958/1959,[98] se mi njena misel o Karantaniji kot stari domovini dalmatinskih Hrvatov ne zdi utemeljena. Ali morda ne potrjuje tega sklepa tudi dejstvo, da so prav njene raziskave pokazale, da je sploh vprašanje, če so v srednjeveški Hrvaški obstojali kosezi, saj je vse, na kar se lahko opre takšno mnenje, le osamljeno krajevno ime Kaseg v Liki; v vsakem primeru pa ni nobenih sledov o kakšnem koseškem privilegiranem družbenem položaju.[99] V primeru hrvaške preselitve iz Karantanije bi njihove sledove upravičeno pričakovali. Pa tudi sama Klaićeva, ko išče vzroke in način hrvaške preselitve iz Karantanije v Dalmacijo, razen nekaj bolj neverjetnih kot verjetnih **predpostavk,**[100] ne pa dejstev, ne more ponuditi ničesar. Tako lahko njeno predpostavko, da so se Hrvati preselili v Dalmacijo v »splošnem kolonizacijskem valu« zavrnemo že zaradi tega, ker gre pri kolonizaciji za zelo **dolgotrajen** proces penetracije agrarnega prebivalstva na nova ozemlja, ki v relativno pomembnem obsegu spreminja podobo pokrajine,[101] in bi, v kolikor bi se res zgodil, **moral** pustiti otipljivejše hrvaške sledove na današnjem slovenskem ozemlju, pa jih ni. Podobno je kaj malo verjetno, da bi se Hrvati zaradi odpora proti frankovskemu jarmu (sprejem krščanstva), v katerem vidi Klaićeva vzrok selitve, preselili iz Karantanije v deželo, v kateri sta prav od konca 8. stoletja gospodovala taisti jarem in križ.[102]

Kar se je torej trdilo na podlagi DAI, je karantanska zgodovina sedaj samo potrdila.

Ko so se v okviru nastajanja Zgodovine narodov Jugoslavije morala reševati in raziskovati določena odprta historična vprašanja, je bil na dnevni red postavljen tudi problem časa in načina Kocljevega konca v Spodnji Panoniji in s tem v zvezi zlasti vprašanje interpretacije Anonimove vesti v 30. poglavju DAI (A III — 1, 3)

---

[92] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 262, 264, govori o organizirani selitvi dela Hrvatov zaradi nezadovoljstva s politiko lastnih knezov. Da so jih imeli pa ji dokazuje ravno pagus Crouuati; torej naj bi se Hrvati tudi od tam selili. Do bistvenega kvantitativnega premika pa ne pridemo tudi če upoštevamo še tistih nekaj preostalih »hrvaških« krajev na področju stare Karantanije.

[93] M. **Kos**, Slovenska naselitev na Koroškem, 114; B. **Grafenauer**, Ustoličevanje . . ., 335; **isti**, Vprašanja županov, »Hrvatov« in ustoličevanja . . ., 1139; **isti**, Hrvati u Karantaniji . . ., 219, 220.

[94] Predvsem in zlasti B. **Grafenauer**, Ustoličevanje . . ., 29—42, 320—383, 478—505, 555—559, ter Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II, 290—292, kjer je našteta tudi vsa najnovejša literatura o koseškem vprašanju in v sintetični obliki podan rezultat dosedanjih raziskav tega problema.

[95] B. **Grafenauer**, Hrvati u Karantaniji, 220; **isti**, Ustoličevanje . . ., 328. V hrvaškem okraju so bili kosezi v krajih: Zwattendorf, Krobathen, Paindorf, Kadöll, Deblach, Mauer, Tauchendorf, Meschgowitz, Gramilach, Unterkulm, Glantschach.

[96] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 261.

[97] L. **Hauptmann**, Die Herkunft der Kärntner Edlinge, 266, 267, je na podlagi hrvaške desetine in nekaterih hrvaških toponimov dokazoval obstoj posebnega hrvaškega okraja na zgornji Muri. Primerjaj B. **Grafenauer**, Ustoličevanje . . ., 336; **isti**, Hrvati u Karantaniji, 211.

[98] B. **Grafenauer**, Hrvati u Karantaniji, 229.

[99] N. **Klaić**, O Kasezima i Hrvatima u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, Dostignuća 1—2/II, 1965, 3—21 in na str. 12: ». . . čini mi se zaista nemogućim da se još uvijek održi Hauptmannova teza o kasezima u Hrvatskoj na osnovi jednog jedinog podatka«.

[100] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 263, 264.

[101] Primerjaj: Kolonizacija in populacija v Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I, 29—127.

[102] N. **Klaić**, Povijest Hrvata . . ., 165—172, 191—208.

o hrvaški osvoboditvi izpod Frankov in njihovem pokristjanjenju, do katere sta v slovenski in hrvaški historiografiji prevladovali nasprotujoči si gledišči. Zaradi tega je bil problem v posebni razpravi, ki je zavračala Šišićevo mnenje, da gre za dogodke iz 70. let 9. stoletja in z novimi dejstvi utrjevala Dümmlerjevo in Hauptmannovo interpretacijo, ki povezuje Anonimove podatke z uporom Ljudevita Posavskega, še enkrat temeljito pretresen in (kot se je zdelo) tudi dokončno rešen,[103] saj je te rezultate sprejela tudi hrvaška historiografija.[104]

Toda N. Klaić je v razpravi, kateri je namenjen ta podrobnejši pretres, spremenila svoje predhodno mišljenje in se vrnila na Šišićevo razlago A III — 1, 3, ker je bil Grafenauer po njenem mnenju »u pobijanju Šišićeve teorije o pokrštenju odveć **površan** i **pristran**!«[105] Preden pa se lotimo problematike obravnavane vesti, ki eksistira kot vprašanje interpretacije, ne pa vprašanje resničnosti podatkov,[106] in ki bo na tem mestu obravnavana samo v okvirih, ki jih je postavila razprava N. Klaić, in ne v celoti (to bi pomenilo le ponavljati nekatera neizpodbitno ugotovljena dejstva), je treba na žalost ugotoviti, da težke in odgovorne oznake površnosti in pristranskosti, ki jih je pripisala Grafenauerju, kvečjemu lahko veljajo njej sami. Način, kako je rezimirala Grafenauerjeve rezultate, namreč prepričuje bralca v njegovo površnost in pristranskost, ki pa je — kot naj pokažejo sledeči primeri — v razpravi dejansko ni!

Tako je povsem zgrešen njen očitek Grafenauerju (in Hauptmannu), da je s tem, ko je v svoji razpravi iz A III, ki ga citira, izpustil A III — 2, lažje sprejel Dümmlerjevo teorijo,[107] saj govori A III — 2 o hrvaški podložnosti Frankom v **stari** domovini in nima zato nobene zveze z uporom, osvoboditvijo in pokristjanjenjem Hrvatov v **novi** domovini. Iz tega razloga je bil sporni del stavka lahko brez škode izpuščen iz nadaljnje obravnave. Da njen očitek ne drži, dokazuje že njena razprava sama. Kajti če bi A III — 2 res lahko interpretirali v zvezi z vestmi v A III, bi Klaićeva ta podatek (še zlasti, ker naj bi njegovo »izpuščanje« podpiralo Dümmlerjevo in pobijalo Šišićevo mnenje) gotovo uporabila v podporo Šišićevega mišljenja, ki ga brani; pa ga **ni!** Da A III — 2 nima zveze s problematiko hrvaške osvoboditve izpod Frankov je seveda uvidel že Šišić sam, ki je v hrvaškem prevodu A III v svoji Povijesti Hrvata tudi izpustil A III — 2, čeprav v opombi pod črto navaja v grščini celoten tekst.[108] Že zaradi tega prav tako ne drži trditev N. Klaić, da najdemo sporni Anonimov stavek v celoti prvič »nimalo slučajno« šele v razpravi L. Margetića iz leta 1977.[109] Ne da bi podrobneje pregledovali tozadevno historično literaturo, vidimo, da dotični tekst v celoti — v grščini in latinskem prevodu — prinaša že F. Rački v svojih Documenta.[110] V Gradivo za zgodovino Slovencev ga je natisnil tudi F. Kos.[111] L. Hauptmann je v razpravi, v kateri je polemiziral s Šišićem in med drugim interpretiral tudi podatke iz A III, res izpustil A III — 2, kot navaja Klaićeva.[112] Toda v svoji **temeljni** razpravi, v kateri je podrobno analiziral vesti v DAI, ki se dotikajo hrvaške zgodovine in ki je v hrvaškem prevodu objavljena celo v istem zborniku kot predhodna razprava, pa ima seveda cel stavek.[113] Tudi Grafenauer prinaša v svoji temeljni razpravi, posvečeni problematiki DAI, celoten sporni stavek v grščini in hrvaškem prevodu in se zaradi problematičnosti A III — 2 še posebej ustavi pri njem.[114] Najbolj zanimivo pa je, da je Klaićeva morala vedeti, da sta tako Hauptmann kot Grafenauer objavila celoten stavek, saj ju drugače ne bi mogla kritizirati, da sta A III — 2 proglasila »po starom i lošem običaju nekih autora — **umetkom** u Anonimov tekst«.[115]

[103] B. **Grafenauer**, Vprašanje konca Kocljeve vlade v spodnji Panoniji, Zgodovinski časopis VI—VII, 1952—1953, 171—190 in tam navedeni historiat reševanja problema ter zadevna literatura.

[104] N. **Klaić**, Povijest Hrvata . . ., 194, 195, 209; pa tudi npr. L. **Margetić**, Konstantin Porfirogenet . . ., 24.

[105] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 264.

[106] Kritika je enotnega mišljenja, da predstavlja A III — 1, 3 hrvaško narodno tradicijo in da vsebuje v bistvu resnične podatke. Glej npr. L. **Hauptmann**, Prihod Hrvatov, 542; F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 358 op. 33; B. **Grafenauer**, Prilog kritici . . ., 29 sl.; L. **Margetić**, Konstantin Porfirogenet . . ., 13 sl.; N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 264 s to razliko, da Klaićeva ne govori o narodni tradiciji ampak o »hrvaški zgodbi ali poročilu«.

[107] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 264 sl.; B. **Grafenauer**, Vprašanje konca Kocljeve vlade . . . 171.

[108] F. **Šišić**, Povijest Hrvata . . ., 357 in op. 33.

[109] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 265.

[110] F. **Rački**, Documenta . . ., 328.

[111] F. **Kos**, Gradivo . . ., II, 77.

[112] L. **Hauptmann**, Koje su sile hrvatske povijesti odlučivale u vrijeme narodne dinastije, Zbornik kralja Tomislava, JAZU, 1925, 166; N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 265 op. 64, se je pripetil droben lapsus, saj citat ni vzet iz Hauptmannove razprave o prihodu Hrvatov, ampak iz zgoraj imenovane (str. 166 in ne 167).

[113] L. **Hauptmann**, Dolazak Hrvata, 122; tu je podan točnejši prevod kot v slovenščini tiskani razpravi Prihod Hrvatov, 541.

[114] B. **Grafenauer**, Prilog kritici . . ., 9, 14, 30.

[115] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 259; glej še op. 64 tega teksta.

Grafenauer ne »trdi na pamet«, kot mu očita Klaićeva, da je upravna reforma 828, ko so dalmatinski Hrvatje bili izločeni izpod oblasti furlanskega krajišnika in bili neposredno podrejeni italskemu kralju, pomenila za Hrvate precej večjo mero svobode, ampak navaja v podkrepitev tega mnenja usodo Gottschalcka, ki se je sredi 9. stoletja, pregnan prav iz Italije, zatekel na hrvaški dvor, in poskuse fevdalizacije v korist frankovskih zemljiških gospodov na območju Furlanske krajine pred 828.[116]

Kot neobjektivno se izkaže tudi njeno povzemanje diskusije okrog tolmačenja imena Kotzilis: Kocelj ali Kadaloh. Šišić je kategorično trdil, da je Kotzilis lahko **samo** in **izključno** (podčrtal že F. Š.) Kocelj, medtem ko se mora varianta Kotzilis — Kadaloh »brezpogojno odbiti kot neresna«.[117] Grafenauer, kakor pred njim že Hauptmann,[118] je nasproti temu mnenju pokazal na podlagi virov za slovensko zgodovino od 9. do 11. stoletja, da so imena Kadaloh, Chozil, Chazil in Chezil le razne oblike istega imena, razen tega pa tudi, da sta se včasih za eno in isto osebo rabili izmenoma obe varianti tega imena.[119] Te ugotovitve, ki so že same po sebi povsem izpodbile Šišićevo aprioristično mišljenje, so dobile svojo dokončno potrditev v jezikoslovnih raziskavah R. Nahtigala o izvoru imena Kocelj, ki so pokazale, da je ime po vsej verjetnosti starovisokonemškega porekla in da je Chozil (Chezil) le hipokoristikon imena Kadaloh.[120] Jezikovno in stvarno sta torej od Kotzilisa v A III odprti poti tako h Kocelju kot Kadalohu. Kdo se skriva za Kotzilisom, lahko reši le historični okvir, v katerem sta delovala in živela na eni strani furlanski krajišnik Kadaloh in na drugi spodnjepanonski knez Kocelj. Kljub temu torej, da je vse to Grafenauerjevo razpravljanje o imenu samem imelo za namen dokazati le to, da se je Šišić motil, ker ni dopuščal tudi druge, resnično obstoječe možnosti, in na tem nivoju nikakor še **ni** nasproti njemu dokazoval, da Kotzilis ne more biti spodnjepanonski knez Kocelj,[121] izzveni Klaićin povzetek te diskusije, da Grafenauer »na koncu pak zaključuje, da su nam od Kotzilisa teoretično odprti obe poti, tako h Kocelju, kakor h Kadalohu«,[122] tako kot da mora avtor na koncu koncev sam priznati, da je vprašanje, kljub naporom rešiti ga, še vedno odprto; čeprav je bil seveda njegov namen le, odpreti ga (proti Šišiću, ki ga je zaprl). S tem v zvezi tudi ne drži pripomba N. Klaić, da je Grafenauer brez oklevanja in brez trdnih jezikoslovnih analiz poistovetil Kotzilisa s Kadalohom.[123] Da smatra Kotzilisa v A III za furlanskega mejnega grofa Kadaloha, drži. Toda do tega zaključka je prišel šele, ko se je izkazalo, da se za imenom Kotzilis lahko skriva Kocelj ali Kadaloh in ko je nato pretres historičnih okoliščin časa in prostora v katerem je živel, prvi in drugi, pokazal, da spodnjepanonski knez Kocelj v nobenem primeru ni mogel biti Kotzilis, saj se je prav v letih, ko bi moral biti na čelu frankovske vojske proti Hrvatom, uprl frankovski oblasti.[124] Povsem nerazumljiva pa je njena trditev, da je Grafenauer pretvoril Kotzilisa v poveljnika frankovske vojske; »čeprav to Anonim ne trdi. On samo pravi, da so se Hrvati in Franki vojskovali med seboj sedem let in da so na koncu zmagali Hrvati«.[125] Nasprotno, Anonim v A III eksplicitno trdi, da so po sedemletnih bojih s težavo zmagali Hrvati in pobili vse Franke in njihovega arhonta Kotzilisa.

Posebno vprašanje, ki se v historični literaturi vleče že od Dümmlerja dalje vse do danes, pa čeprav je bilo doslej že večkrat opozorjeno, da v **viru samem** zanj ni prave podlage,[126] in ki ga proti Grafenauerju ponovno odpira tudi N. Klaić,[127] je mnenje, da se vesti, ki jih v A III prinaša Anonim, nanašajo na upor **dalmatinskih** Hrvatov in jih zato ne moremo zvezati z uporom **posavskih** Hrvatov pod Ljudevitom. Vendar je na začetku 30. poglavja DAI Dalmacija omejena z Dračem oziroma Barom, istrskimi gorami in Donavo.[128] V celem poglavju je nato samo eno mesto, kjer Dalmacija v prostorskem smislu ne ustreza gornjim mejam. Pa še to je kasnejši vrinek A II — 6, ki govori o preselitvi dela Hrvatov iz Dalmacije v Ilirik in Panonijo. Tako pozna osnovno poročilo le Dalmacijo v starem smislu. V A III — 1, kjer se govori o uporu »Hrvatov v Dalmaciji« pa tudi ni nobenega razloga, da bi zoževali njen prvotni obseg. Tu se z oznako dalmatinski Hrvati — to se jasno vidi —, po-

[116] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 266; B. **Grafenauer**, Vprašanje konca Kocljeve vlade . . ., 182, 188.
[117] F. **Šišić**, Povijest Hrvata . . ., 358 op. 33.
[118] L. **Hauptmann**, Koje su sile hrvatske povijesti . . ., 168 in op. 3.
[119] B. **Grafenauer**, Vprašanje konca Kocljeve vlade . . ., 182, 183.
[120] R. **Nahtigal**, O imenu panonskega kneza Koclja. Slovenski jezik 11/1, 1939, 1—14; **isti**, O imenu Kocelj. Slavistična revija II, 1949, 303—305.
[121] B. **Grafenauer**, Vprašanje konca Kocljeve vlade . . ., 184.
[122] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 266.
[123] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 266 op. 79.
[124] B. **Grafenauer**, Vprašanje konca Kocljeve vlade . . ., 185—187; glej tudi L. **Hauptmann**, Koje su sile hrvatske povijesti . . ., 173.
[125] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 266.
[126] L. **Hauptmann**, Koje su sile hrvatske povijesti . . ., 168; B. **Grafenauer**, Vprašanje konca Kocljeve vlade . . ., 181.
[127] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 266.
[128] B. **Ferjančić**, Vizantiski izvori . . ., II, 27, 28.

udarja razlika do **Belih** Hrvatov v stari domovini in ne do onih v Posavju. Premalo pozornosti pa je historiografija posvečala tudi dejstvu, da postavlja tradicija Porno na čelo Hrvatov v času **pokristjanjevanja** (A III — 3) in ne **upora**, kar pomeni, da tudi v tem oziru — v kolikor se izenači Porna z Borno, ki je bil dux Dalmatiae atque Liburniae[129] — v **samem viru** ni razloga za zoževanje področja upora na dalmatinske Hrvate v ožjem pomenu.[130]

Grafenauer tudi ne trdi, kot to navaja Klaićeva,[131] da je imel Braslav v Panoniji tki. plemensko vojvodino, ampak obratno poudarja, da ves znani razvoj formiranja plemenskih vojvodin to izključuje. Bil bi namreč edinstven primer, da bi se taka plemenska vojvodina razvila le iz enega dela ene same mejne grofije.[132] V ta prostorski okvir sodi tudi njen očitek, da si je Grafenauer **izmislil** »Panonsko Hrvaško« in da za celo 9. stoletje zanjo nimamo **niti enega** podatka.[133] Z drugimi besedami povedano, misli Klaićeva: če za določen prostor — v našem primeru območje med Gvozdom in Dravo, za katerega se je za srednji vek uveljavil **zgodovinopisni** pojem Panonska Hrvaška — ne eksistira njegovo **zgodovinsko** ime, potem ne obstajajo tudi podatki, ki se očitno nanašajo nanj;[134] to pa je nonsens. Razpravljati o nečem brez podatki, ki se očitno nanašajo nanj;[134] to pa je nesmisel. Razpravljati o nečem brez podatkov, resnično pomeni izmišljevati si. Toda v tem primeru si je obilno izmišljeval že Šišić[135] — in ne šele Grafenauer — ter seveda vsa tista historiografija, ki govori o Panonski Hrvaški. Po tej logiki je na primer izmišljeno tudi vse, kar je zvezano z Ljudevitom **Posavskim**, saj se zanj uporablja historiografsko in ne historično ime Liudevitus, dux **Pannoniae inferioris**.[136]

Prav tako si Grafenauer ni izmislil samostojnosti Hrvatov po 828,[137] ampak govori le o večji meri svobode po 828, ki bi mogla v izročilu odmevati kot začetek samostojnosti,[138] kar je bistvena razlika. Zato zvodeni tudi Klaićeve »protidokaz«, da se za časa Trpimirja javni akti datirajo še po italskih kraljih,[139] ker je takšna datacija sama po sebi le dokaz formalne podložnosti, ki ji Grafenauer ne oporeka.

Več prostora v njenem povzetku dosedanje diskusije glede interpretacije A III bi gotovo zaslužil tisti del, v katerem kritika zavrača **temelj** Šišićevega mišljenja, to je, da vojne med Franki in Hrvati v 70. letih 9. stoletja, ki jo Šišić dokazuje na podlagi treh med seboj neodvisnih virov — sporočila Bertinianskih analov, o bojih Karlmana proti Winidom leta 876, benečanskega kronista Ivana Diakona in njegove vesti k letu 875, ko so »hudobna plemena Slovanov in Dalmatincev« ropala frankovsko Istro, in poročila bizantinskega cesarja Leona VI., kako je njegov oče Bazilij osvobodil slovanska plemena suženjstva njihovim arhontom, jih prepričal, da so spremenili stare šege, in podredil romejskemu načinu vladanja ter jih naučil vojskovati se proti Bizantincem sovražnim ljudstvom[140] — sploh **ni bilo**, saj je treba omenjene vire drugače interpretirati.[141] Tako sicer drži Klaićeve citiranje Šišića, da ga Hauptmannovi ugovori niso mogli prepričati, da nima prav, a vendar je Šišić po Hauptmannovi kritiki njegovih treh dokazov za frankovsko-hrvaško vojno branil le še mnenje, da so Winidi, proti katerim se je boril leta 876 Karlman, Hrvati, nič več, pa ostalih dveh poročil, a tudi to je Grafenauer z nekaterimi novimi dejstvi le še bolj pobil.[142] Tako najnovejši poskus N. Klaić, dokazati vojno med Franki in Hrvati v 70. letih 9. stoletja, niti ne gradi več na enačbi Winidi = Hrvati v poročilu Bertinianskih analov za leto 876, ampak se zreducira in ponovno vrača le na že dvakrat

[129] F. **Rački**, Documenta . . ., 325. Glede tolmačenja nazivov dux Guduscanorum in dux Dalmatiae atque Liburniae za Borno glej zlasti I. **Goldstein**, Ponovno o Srbima u Hrvatskoj u 9. stoljeću, HZ 37/1984, 235—245.

[130] Pri tem se je seveda treba zavedati, da je Borna umrl že leta 821, med uporom Ljudevita Posavskega in da se zato na novem nivoju odpira problem interpretacije A — III, ki se ga očitno nikakor ne more uskladiti v vseh posameznih točkah z nam poznanim zgodovinskim razvojem. To je glede na značaj vira — ljudsko izročilo — ki je določene momente gotovo popačil, povsem razumljivo. Prepričan pa sem, kakor bo spodaj še pokazano, da lahko dosežemo bistveno večjo mero soglasnosti A III. ob bistveno manjšem konstruiranju, z zgodovinskimi dogodki, ki so zvezani z uporom Ljudevita Posavskega, kot z onimi iz 70. let 9. stoletja.

[131] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 267.

[132] B. **Grafenauer**, Vprašanje konca Kocljeve vlade . . ., 187.

[133] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 267, 270.

[134] F. **Rački**, Documenta . . ., 320—334, 336—338, 379—382.

[135] F. **Šišić**, Povijest Hrvata . . ., 296, 301, 304, 308, 311, 314, 315, 316, 318, 322, 324, 334, 335, 339, 342, 344, 355, 356, 370, 397, 405, 450, 653.

[136] Annales regni Francorum (Ann. Einhardi) ad a. 818; F. **Kos**, Gradivo . . ., II, 52.

[137] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 267.

[138] B. **Grafenauer**, Vprašanje konca Kocljeve vlade . . ., 181, 182.

[139] F. **Rački**, Documenta . . ., 3; N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 266.

[140] F. **Šišić**, Povijest Hrvata . . ., 356—360.

[141] D. **Gruber**, Nekoja pitanja iz starije hrvatske povijesti, Vijesnik zemaljskog arkiva 20, 1918, 116 sl.; L. **Hauptmann**, Koje su sile hrvatske povijesti . . ., 168—173; B. **Grafenauer**, Vprašanje konca Kocljeve vlade . . ., 178—181.

[142] B. **Grafenauer**, Vprašanje konca Kocljeve vlade . . ., 178 sl. in op. 40; v tistem delu Bertinianskih analov, ki jih je napisal nadškof v Reimsu Hinkmar se v letih 861—866, 869—873 in 876 Winidi omenjajo 20-krat in ne 18-krat, kot ima Grafenauer: MGH SS I, str. 455, 458 (2×), 459 (2×), 465, 470, 471, 473, 482, 485 (2×), 487, 490, 492, 493 (2×), 496 (2×), 502.

završnjeno interpretacijo vesti Ivana Diakona o plenjenju frankovske Istre v letu 875.[143]

Pri tem se je Klaićeva v toliko oddaljila od Šišića, da hrvaško-beneškega spopada na morju leta 875 ne pojmuje kot del hrvaško-frankovske vojne, ampak je težišče svojega dokazovanja premaknila tako, da ji to vojno dokazuje podatek v istem viru, ki pravi, da so Hrvati oplenili štiri mesta v frankovski Istri; kar ji pomeni, da se je Domagoj dvignil proti svojemu seniorju — italskemu kralju. To, da so Hrvati leta 875 udarili na frankovsko Istro, nedvomno drži, brez podlage v virih pa je njena trditev, da so se hrvaško- **frankovske** in hrvaško-beneške sovražnosti začele že 865/866. Že takrat naj bi se Domagoj obrnil proti Frankom v Istri, hkrati pa naj bi njegov nastop ogrožal **tudi** Benečane. Ti so zato poslali ladjevje pod poveljstvom doža Ursa proti Domagoju, ki se je ustrašil beneške moči in zaprosil za mir ter dal talce.[144] Edini vir, ki nas informira o teh dogodkih, je Beneška kronika diakona Ivana. V njem ni nobenih podatkov o kakšnem hrvaškem napadu na frankovsko Istro oziroma o kakšnih hrvaško-frankovskih sovražnostih v letu 865/866. Incident je prikazan kot izključno hrvaško-beneška zadeva, ki se je končala z mirom in predajo talcev,[145] tako da v tem dogodku tudi ne moremo videti začetka neke dalj časa trajajoče hrvaško-beneške sovražnosti, saj je bil takoj sklenjen mir in zadeva urejena. Podobno, v okviru hrvaško-beneških odnosov, so v istem viru prikazani dogodki leta 875. Po hrvaškem plenjenju štirih istrskih mest je po vesti, da nameravajo nadaljevati pot proti beneškemu Gradežu, sledila akcija Benetk in njihova zmaga. Zaradi tega je propadla tudi zveza (foedus) med Benečani in Hrvati,[146] ki je bila mogoče sklenjena prav ob sklenitvi miru 865, ki so ga diktirali Benečani. A že naslednje leto, takoj po Domagojevi smrti, sta bila med obema stranema obnovljena mir in sloga (pax et concordia).[147] Zato je pri interpretaciji hrvaškega ropanja frankovskih istrskih mest odločilne važnosti podatek, da je napad sledil šele **po smrti** cesarja Ludvika II. 12. 8. 875 v Veroni.[148] Domagoj, oziroma bolje Hrvati, ki so v napadu sodelovali,[149] se torej **niso** dvignili proti svojemu seniorju, italskemu kralju, ker je bil ta mrtev, novega pa še ni bilo, ampak so napadli prav v trenutku, ko je bila italska krona in s tem mesto njihovega seniorja nezasedeno; med člani karolinške dinastije je še začel boj za Italijo in krono, ki se je trenutno, ne pa dokončno, končal šele 25. 12. 875, ko je papež okronal Karla Plešastega za cesarja in je ta tako postal tudi gospodar v Italiji. Tudi ta se potem ni mogel ukvarjati s stranskimi vprašanji, kar je Hrvaška v tistem trenutku nedvomno bila, ampak je morala biti njegova glavna pozornost usmerjena v očuvanje pridobljenega položaja, ki so ga ogrožali.[150] Zato hrvaški napad na Istro seveda ima zvezo s Franki, toda ne tako kot to misli Klaićeva, da se v njem zrcali tisti osvobodilni boj, o katerem nam poroča Anonim v A III. Narava tega napada je bila drugačna. Šlo je za **ropanje**, o čemer govori tudi sam vir, saj so »Sclavorum pessime gentes et Dalmacianorum« oropala (depredare ceperunt) istrsko pokrajino, pa tudi beneški dož je po zmagi nad njimi vrnil cerkvene predmete, ki so bili odvzeti v Istri.[151] Hkrati si je težko predstavljati, da bi se Hrvati bojevali za svojo svobodo na tujih tleh.[152] Nasprotno pa lahko zaradi naštetih značilnosti umestimo napad v vrsto ne tako redkih hrvaških gusarskih akcij na Jadranu, o katerih nam poročajo viri že od 830 dalje[153] in so bile zelo intenzivne prav za časa Domagoja. Tako so 872 hrvaški gusarji (predones Sclavi) poklali posadko neke beneške izvidniške ladjice,[154] 874/875 pa opominja Domagoja zaradi gusarskih aktivnosti celo sam papež Ivan VIII.[155] Krizna situacija v cesarstvu, ki je izbruhnila ob smrti Ludvika II. in jo je povzročil boj za njegovo dediščino, v katerem se je odločala usoda pogače in ne drobtin, je predstavljala ugodno priložnost za razne akcije takšne vrste, kot je bil hrvaški napad na istrska mesta. Podobno, le da v večjem obsegu, so hoteli na severu izkoristiti situacijo tudi Winidi

[143] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 267, 268.
[144] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 267, 268.
[145] F. **Rački**, Documenta . . ., 364.
[146] F. **Rački**, Documenta . . ., 365.
[147] F. **Rački**, Documenta . . ., 366.
[148] F. **Rački**, Documenta . . ., 365.
[149] M. **Dinić**, O hrvatskom knezu Iljku, Jugoslovenski istoriski časopis IV, 1938, 77—86: analiza je pokazala ne samo, da je Iljko v Annales minores A. Dandola nastal le zaradi napačnega razumevanja časovne členice tunc = illico = eo tempore, ampak tudi, da je Sclavorum princeps le avtorjeva sprememba Sclavorum gentes iz kronike diakona Ivana. Tako ni nobenega dokaza, da bi pri napadu sodeloval tudi sam hrvaški knez. Glej F. **Rački**, Documenta . . ., 366.
[150] O bojih za Italijo 875—877 glej B. **Grafenauer**, Vprašanje konca Kocljeve vlade . . ., 184—185 in tam našteto literaturo.
[151] F. **Rački**, Documenta . . ., 365, 366.
[152] L. **Hauptmann**, Koje su sile hrvatske povijesti . . ., 169.
[153] F. **Rački**, Documenta . . ., 334—336, 363.
[154] F. **Rački**, Documenta . . ., 365.
[155] Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Vol. I, Zagrabiae 1967 (M. **Kostrenčić**, J. **Stipišić**, M. **Samšalović**), 11.

— ne nemogoče ravno Velikomoravci, čeprav je med njimi in Franki od 874 do 884 na splošno vladal mir[156] — tako, da se je moral angažirati Karlman sam.[157]

Podobno kot ni prave podlage, da bi se hrvaški boj za osvoboditev od Frankov vršil za časa Domagoja, je z mnenjem, da je ta sovražnost oziroma »odpad« **trajal** do 882,[158] ko je bil Branimir že tri leta hrvaški knez. Ne samo, da si je hrvaško-frankovske odnose takšne vrste praktično nemogoče zamisliti v času, ko je po Domagojevi smrti leta 876 zasedel njegovo mesto bizantinski kandidat iz Trpimirjevega rodu, Zdeslav,[159] in so bili hrvaško-bizantinski odnosi urejeni do takšne mere, da so bizantinska mesta v — takrat že temi — Dalmaciji, namesto svojemu strategu, plačevala mestni tribut hrvaškemu knezu in bizantinskemu varovancu Zdeslavu.[160] Dobesedno prvi korak, ki ga je leta 879 po uzurpaciji oblasti naredil Branimir,[161] je bil usmerjen v Rim in k papežu Ivanu VIII., ki ga je prosil za zaščito in priznanje nove oblasti, kar je oboje tudi dobil.[162] Takšno razmerje med Rimom in Branimirjem bi si ob hkratnih predpostavljenih hrvaško-frankovskih (milo rečeno) napetostih zopet težko predstavljali. Glavno je, da vir, ki naj bi dokazoval, pa čeprav samo formalno frankovsko oblast nad Branimirjem, tega ne dokazuje! Klaićeva se v tem oziru sklicuje na Tomaža arhidiakona, ki naj bi imel podatek, da je kralj Karel (III. Debeli) vladal v času »Branimiri ducis Sclavonie«, ki bi po analogiji z znano Trpimirjevo listino iz 852, ki se začenja z »Regnante in Italia piissimo Lothario Francorum rege«,[163] tudi lahko izviral iz nekega javnega akta iz Branimirjeve dobe.[164] Če bi res šlo za podatek iz nekega javnega akta iz Branimirjeve dobe, ki bi dokazoval oblast nad njim, bi predvsem pričakovali, da bi Branimir vladal »in tempore Caroli regis« in **ne obratno**, kot je v tekstu Klaićeve. Drugo pa je, da Thomas Archidiaconus na enem mestu v svoji Historii Salonitani, kjer se omenja Branimir, to je v katalogu salonitanskih oziroma splitskih nadškofov v 13. poglavju piše, da je bil Marinus nadškof **»tempore Caroli regis et Branimiri ducis Sclavonie«**,[165] kar v nobenem primeru ne dovoljuje zaključka, ki ga je glede izvora podatka in nato same frankovske oblasti nad Hrvati za časa Branimirja naredila Klaićeva.

Zaradi vseh teh pomislekov ji ne moremo pritegniti v ugotovitvi, da je Šišićeva interpretacija A III z novimi dokazi doživela popolno rehabilitacijo. Nenazadnje tudi zato, ker se vest o pokristjanjevanju Hrvatov v A III — 3 lahko, le s silo spravi v okvir odnosov med papežem in Hrvaško za Branimirja. Od podatkov ljudskega izročila, ki jih prinaša Anonim, gotovo lažje potegnemo paralele v čas prve polovice 9. stoletja, ko so bili Hrvati dejansko pokristjanjeni in ko so približno ob koncu tega obdobja resnično dobili svojega škofa, ki je bil preko Ogleja vsaj indirektno povezan z Rimom,[166] kot v Branimirjevo dobo, ki je že daleč od časa pokristjanjevanja. Končno je morala tudi Klaićeva sama napisati, da njena interpretacija ne nudi ustrezne rešitve glede Kotzilisa,[167] ki ga ljudsko izročilo pozna, a ga ona v svoji interpretaciji ni našla.[168]

[156] Da so bili ti Winidi gotovo zahodni Slovani in mogoče celo Velikomoravci glej B. **Grafenauer**, Vprašanje konca Kocljeve vlade . . ., 178, 179 in J. **Böhmer** — E. **Mühlbacher**, Regesta imperii I, Die Regesten des Kaiserreiches unter den Karolingern 751—918, Innsbruck 1899, 647 (f).

[157] Annales Bertiniani ad a. 876, MGH SS I, 502.

[158] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 269.

[159] F. **Rački**, Documenta . . ., 373.

[160] B. **Ferjančić**, Vizantiski izvori . . ., II, 36 (DAI, c. 30); J. **Ferluga**, Vizantiska uprava u Dalmaciji, Beograd 1957, 69 sl.; **isti**, Dalmatien, Lexikon des Mittelalters, Bd. III, 446.

[161] F. **Rački**, Documenta . . ., 374.

[162] Codex diplomaticus . . ., 12—15, št. 9—11; papež Ivan VIII. še 2. 5. 879 piše Zdeslavu, iz papeškega pisma z dne 7. 6. 879 Branimirju pa izvemo, da je papež že 21. 5. 879, to je na dan vnebohoda, blagoslovil Branimirja in njegovo oblast. Novico o spremembi na hrvaškem kneževskem prestolu je verjetno zvedel od prezbiterja Ivana, ki ga je k papežu poslal Branimir s prošnjo po zaščiti in priznanju oblasti. Podobno je leta 880 iskal in dobil zaščito pri istem papežu Svetopolk: L. **Havlík**, The Relationship between the Great Moravian Empire and the Papal Court in the Years 880—885 A. D., Byzantino — slavica 26, 1965, 109, 113; **isti**, Zur politischen Stellung Grossmährens in europäischen Raum, Oesterreich in Geschichte und Literatur II, 1967, 246—256.

[163] Codex diplomaticus . . ., 4.

[164] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 267.

[165] F. **Rački**, Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, Scriptores, Vol. III, Zagrabiae 1894, 36. V tem smislu prinaša na istem mestu tekst, da je bil Johannes nadškof »tempore Tamislavi ducis«, in Martinus »tempore Theodosii imperatoris et Dirci(s)clavi regis«.

[166] N. **Klaić**, Povijest Hrvata . . ., 191—208, 232—239.

[167] Glede datuma smrti oziroma konca spodnjepanonskega kneza Koclja se je v historiografiji opozarjalo, da je leta 874 v Ptuju, ki je bil v mejah Spodnje Panonije, posvetil cerkev že novi grof Gozwin (F. **Kos**, Gradivo . . ., II, 232). Vendar je M. **Mitterauer**, Karolingische Markgrafen im Südosten, Archiv für österreichische Geschichte 123, 1963, 162 op. 13, opozoril, da je omemba grofa Gozwina leta 874 v Ptuju v Auctarum Garstense verjetno le napačen prepis Kocljevega imena. V salzburških velikih analih je govor o cerkvi »Choziuini comitis«, tako da se Mitterauer nagiba k mnenju, da gre za pisno napako pisca salzburških analov: Chozil — Choziuin. Ime Gozwin je med visokim vzhodnofrankovskim plemstvom 9. stoletja neznano; pa tudi nasplošno se oblika imena Gozwin ni uporabljala (po Förstemannu).

[168] N. **Klaić**, O problemima stare domovine . . ., 270. Vrzel glede Kotzilisa gotovo bolj bremeni njeno interpretacijo samo, kot pa njen očitek zagovornikom Dümmlerjeve teze, kjer se samo način smrti Kadaloha ne ujema z vestjo narodne tradicije. Glej tudi L. **Margetić**, Još o dolasku Hrvata, 229 sl., ki na podlagi nekaterih podatkov, ki jih prinaša A III prav tako meni, da »čitav Anonimov izvještaj ni u cjelini ni u pojedinostima ne odgovara vremenu Domagoja i Branimira«.

Iskati popolno soglasje med podatki, ki jih prinaša ljudsko izročilo, in nam znanim zgodovinskim razvojem, je zaradi narave tega vira samega, ki po svojem bistvu ne more ohranjati podrobnosti v vsej njihovi točnosti, in zaradi možnih sprememb glede na ljudsko izročilo, do katerih je lahko prišlo pri redakciji v Carigradu, Sizifovo delo. A to ne pomeni, da je vir neuporaben in da se ne da ugotoviti, odsev katerih zgodovinskih dogajanj je. Izhajajoč iz teh načelnih ugotovitev in izhodišč glede vira samega in ob konkretni analizi posameznih virov in vprašanj se tehtnica odločilno nagne na Dümmlerjevo stran.[169]

Peter Štih

Zusammenfassung

KARANTANIEN — DIE URHEIMAT DER KROATEN

Peter Štih

N. Klaić hat im Jahre 1984 im 38. Jahrgang der Zeitschrift Zgodovinski časopis eine Abhandlung (s. Anm. 1) veröffentlicht, in der die Verfasserin einige Fragen der frühmittelalterlichen kroatischen Geschichte erörtert, die wir in vier Komplexe aufgliedern können: die Frage der Urheimat, die sie aufgrund einer Analyse des Werkes De administrando imperio (DAI) und der karantanischen Geschichte nach Karantanien verlegt; weiterhin die Frage der kroatischen Niederlassung in Dalmatien, die sie ans Ende des 8. Jahrhunderts datiert; ferner die Befreiung und Christianisierung, wie sie das DAI bringt und die sie in die siebziger Jahre des 9. Jahrhunderts setzt.

Die vorliegende Abhandlung verwirft diese Schlußfolgerungen der Verfasserin. Zunächst wird die umfangreiche Abhandlung von L. Margetić (Anm. 13) einer Kritik unterzogen, in welcher der Autor als erster die Wanderung der Kroaten aus der alten Heimat nach Dalmatien für das Ende des 8. und nicht des ersten Drittels des 7. Jahrhunderts nachweist, und welche Frau Klaić bei ihrer Behandlung dieser Probleme als Ausgangspunkt dient. Es werden alle vier grundlegenden Punkte seiner Beweisführung abgelehnt: die Berechnung der kroatischen Wanderungszeit aus Kap. 30 des DAI für das Ende des 8. Jahrhunderts; den Nachweis der Awarenherrschaft im dalmatinischen Hinterland aufgrund toponomastischer und archäologischer Angaben für die Zeit bis zum Ende des 8. Jahrhunderts; die Interpretation der fränkisch-awarischen Kriege Ende des 8. Jahrhunderts als historischen Rahmen für die Wanderung der Kroaten und der Versuch, zu beweisen, daß deren Wanderung aus der Urheimat nach Dalmatien in den 20er Jahren des 7. Jahrhunderts nicht möglich war. Frau Klaić stellt ihre Meinung von Karantanien als der Urheimat der dalmatinischen Kroaten und von deren Wanderung auf der Grundlage einer Kunde in Kap. 30 des DAI auf, die besagt, daß die Kroaten sowohl in ihrer alten als auch in der neuen Heimat den Franken untertan waren. Doch, um die Wahrhaftigkeit dieser Kunde, die von der Kritik als ein Fremdkörper in der Volksüberlieferung erklärt wurde, zu verteidigen, versucht sie zunächst zu zeigen, daß die Berichte in derselben Quelle, die das Weiße Kroatien am Oberlauf der Weichsel für die alte kroatische Heimat halten und die die Kroaten als Besieger der Awaren und Herrscher in Dalmatien kennen, unwahr und lediglich Konstruktionen des byzantinischen Kaisers Konstantin Porfirogenet wären, was widerlegbar ist, kann man doch in Angaben, die von Weißkroatien und der kroatischen Niederlassung in Dalmatien sprechen, einige typische Elemente der Volksüberlieferung erkennen und auf Daten hinweisen, die bestimmt nicht erst in Byzanz entstehen konnten. Die Meinung der Verfasserin von Karantanien als der Urheimat der Kroaten findet auch in der frühmittelalterlichen karantanischen Geschichte selbst, wo Frau Klaić die kroatische Rolle zu stark herausgestellt hat, keine Grundlage. Eine Analyse des Ausdrucks pagus Crouuati hat ergeben, daß dieser in keinem Fall eine besondere politische Organisation der Kroaten mit einem Archonten an der Spitze bedeuten konnte, sondern, daß ihm im besten Fall nur bescheidene, streng überwachte Verwaltungsfunktionen zugeschrie-

[169] Na koncu a ne nazadnje se mi zdi potrebno opozoriti na najnovejši prispevek N. Klaić, Sjever i jug u Hrvata i Srba, Oko 387, 388, XIV, 1987, v katerem se med drugim dotika nekaterih vprašanj, ki so bila v zvezi s hrvaško pradomovino in njihovo selitvijo obravnavana tudi v našem okviru. Ne da bi se podrobneje ustavljali pri njenih trditvah, od katerih smo nekatere podrobneje analizirali v našem tekstu, naj le rezimiramo njene glavne ugotovitve in zaključke. Tako v tem, poljudno napisanem tekstu ponavlja svoje mnenje, da so se Hrvati konec 8. stoletja preselili iz Karantanije v svojo sedanjo domovino, pri čemer meni, da slovenska historiografija ni zavrnila Hauptmannove teorije o vlogi Hrvatov v Karantaniji iz znanstvenih, ampak iz političnih razlogov. Bistveno novo pa je njeno mnenje, da je prvotna pradomovina Hrvatov — Bela Hrvaška —, bila na Balkanskem polotoku, v Dinaridih. Od tu naj bi se Hrvati v 6. stoletju selili proti severu v srednjo Evropo, v Karantanijo in dalje na zgornjo Visla. Iz Karantanije pa naj bi se nato konec 8. stoletja del Hrvatov skupaj s Franki vrnil nazaj v svojo prvotno domovino.

ben werden können; und auch die Kroaten selbst waren — wie aus der Deckungsgleichheit der kosesischen und kroatischen Ortsnamen hervorgeht, ein integraler Teil der karantanischen Gesellschaft.

Was ihren Versuch betrifft, die Angaben, die Kap. 30 des DAI zum Thema Befreiung und Christianiserung bringt, in die siebziger Jahre des 9. Jahrhunderts zu setzen und somit zur alten Meinung von Šišić zurückzukehren, wird festgestellt, daß es in den Quellen keinen Anhaltspunkt dafür gibt. So ist der kroatische Seeüberfall im Jahre 875 auf vier Städte in Istrien als eine Räubertat zu verstehen und nicht als ein Teil des Befreiungskampfes, von dem das DAI spricht. Zugleich liegt keine Quelle vor, die die fränkische Herrschaft über die Kroaten noch zur Zeit Branimirs nachweisen würde. Die Angaben, die in diesem Zusammenhang das DAI bringt, lassen sich viel eher, wie bereits Dümmler meinte, in die ersten Jahrzehnte des 9. Jahrhunderts setzen, in die Zeit des Aufruhrs des slawonischen Herzogs Liudewit, wo die Kroaten schon wirklich christianisert waren.

K OKROGLI MIZI »ZGODOVINOPISJE NA SLOVENSKEM DANES«

PRILOG RASPRAVI O DANAŠNJOJ SLOVENSKOJ MEDIEVISTICI

Neka mi dozvole kolege koji su 2. listopada 1986. g.[1] pri okruglom stolu raspravljali o slovenskoj historiografiji danas da se tek sada i na ovaj način uključim u raspravu. Možda je i bolje da to činim tek danas kad imam pred sobom različita mišljenja koja mi napokon mogu poslužiti i kao neki putokaz, iako je jasno da ću u ocjeni historiografije ići svojim putem. To će mi biti to lakše provesti što jedina od hrvatskih historičara imam svoju vlastitu koncepciju hrvatske povijesti od Avara do urote zrinsko-frankapanske i što mi moje obje knjige **Povijesti Hrvata** dopuštaju bez poteškoće usporedbu s razvitkom u slovenskim zemljama. Osim toga legitimaciju za sudjelovanje u raspravi nisam stekla samo kao znatiželjni susjed! Ako se ne varam, jedina sam živuća neslovenska historičarka koja je radila i radi na problemima slovenske medievistike, prije svega na temi uloge karantanskih Hrvata[2] i krajiške Gregorićeve i Gupčeve bune 1573. g.[3] Nedavno sam se također pozabavila pitanjem avarske baštine u Slavena s područja prvoga avarskoga kaganata u koju uklapam i problem ustoličavanja karantanskih vojvoda.[4]

Budući da smatram da slovenska medievistika zaista nije našla pravi put u rješavanju problema, osvrnut ću se na one diskutante koji su u raspravi 1986. g. bili istoga ili sličnoga mišljenja kao i ja. Najjasnije se o tome izrazio **W. Lukan.**[5] On vidi u slovenskoj historiografiji poslije 1945. godine dvije komponente od kojih ćemo ovdje kao medievistički problem izdvojiti samo prvu. Ta prva komponenta vidi svoj glavni zadatak »v ustvarjanju in izoblikovanju nacionalne tradicije, historične zavesti kot dela nacionalne identitete«.[6] Složila bih se s Lukanom da su obje komponente (druga je napredno delavsko gibanje) imale »v določenem času važno vlogo in sta tudi privedli do pomembnih rezultatov«, ali **danas** takvo »osredotočenje ne zadošča več in skriva tudi nevarnosti«. Lukan sasvim nježno predbacuje slovenskim historičarima što istražuju samo povijest svoga naroda te smatra takav postupak, zbog toga što je riječ o malom narodu, razumljivim. To je, kako Lukan kaže, »stalen boj za obstoj«! No, za razliku od Lukana smatram da ovakva stoljetna borba, nota bene donkihotska, nije postojala u historijskoj stvarnosti jer su je stvorili historičari mimo svake logike i potrebe. Stvorili su pojam fantomskog slovenskog naroda jednostavno, negirajući stvarne historijske pokrajine. Dakako, ako netko zbog sebe izmišlja ovakav neobičan narod koji tobože postoji stoljeća samo **kao jezična zajednica,** a ne i kao **politička cjelina,** onda mu se mora dogoditi da taj nestvarni njegov narod neprestano pati i izrabljivan je od drugoga »naroda« = drugoga jezika koji je isto tako izmišljen! Prema tome, fantomski dvoboj dvaju »naroda«, također fantomskih, koji sa stvarnim historijskim razvitkom srednjega vijeka zaista nema veze.

Lukan dalje s pravom prigovara medievistima da njihov način rada nužno dovodi do provincijalizacije, jer je »omejitev na raziskovanje določene regije **le kon-**

[1] ZČ 41/1, 1987, str. 147—172.
[2] O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata, ZČ 38, 1984/4, str. 253—270.
[3] Najnoviji rad N. **Klaić,** Historijska pozadina Šenoine »Seljačke bune« I dio, »Gordogan« br. 19, 1985 i II dio »Gordogan« 20—21, 1986, str. 3—57.
[4] Vidi »Avarska baština u Slavena prvoga avarskoga kaganata« (u štampi).
[5] ZČ 41, str. 161—164.
[6] N. dj., str. 161—162.

strukcija, ki zahteva ali vsebuje vključitev v širši okvir«.[7] Posljedice ovakva pristupa su jasne: »nacionalno zgodovinski vidik se pogosto pretirava, ali pa tudi prenaša v stoletja, ki še niso bila, da tako rečem, nacionalna«, što je točno. Na kraju Lukan zaključuje: »Nacionalnoromantično zgodovinopisje z metafizično patetičnimi predstavami o narodu kot zgodovinskem subjektu, v katerem se posameznik reducira na funkcionalnega nosilca neke nadrejene smiselne tvorbe, smo že dolgo tega preboleli, kritika posameznih pojavov pa je še vedno na dnevnem redu«.[8]

Ta historiografija je rodila »nekega avtostereotipa« koji je vječno uništavan i proganjan, to je tobože neki »hlapec Jernej, ki išče svojo pravico« i koji tek u NOB-i dobiva aktivnu ulogu. Lukan dalje pokazuje kako je u istom stilu pisana i Zgodovina Slovencev iz 1979,[9] što je razumljivo jer su je pisali isti ljudi koji su od 1945 do 1979. stvarali toga vječno gaženoga Slovenca.

Neobično me iznenadilo kad sam vidjela da je B. **Grafenauer** koji se prvi javio za riječ,[10] koji je glavni tvorac »pogaženog Slovenca« ostao potpuno u svom starom začaranom svijetu bajki ne želeći priznati da njegova koncepcija nije baš tako bezgrešna i nedodirnuta da je ne bi imao razloga braniti. Prema tome, uopće nije ovom prilikom smatrao potrebnim priznati da postoje neki dijelovi njegova zgodovinopisja koji su podvrgnuti kritici. To su, prije svega, njegovo pisanje o ulozi Hrvata u Karantaniji, zatim njegovi zastarjeli tekstovi i tumačenje određenih poglavlja u De administrando imperio, njegovo tumačenje dvostruke hrvatske seobe i položaja Bijele Hrvatske, a posebno pitanje krajiške Gregorićeve bune 1573. g. Ukratko, unatoč novih rezultata u novijoj i najnovijoj neslovenskoj historiografiji Grafenauer nam i sada nudi svoje zastarjele prikaze zbog kojih je odavno trebao javnosti polagati račune, jer nigdje nije opravdao zašto ne prihvaća nova mišljenja. Smatram naime, što se načela izmjene vlastitih tekstova tiče, da nijedan historičar nije tako »velik« da samo zbog svoje taštine ne prihvaća novo. Stari vrijedni monsignor Bulić je jednom rekao da pravi naučenjak mora biti svaki dan spreman promijeniti svoje mišljenje, ako nađe da je netko neke probleme riješio bolje od njega. Zbog toga sam sama svoju najnoviju »**Povijest Hrvata u srednjem vijeku**« počela s avarskim, a ne hrvatskim dolaskom u Dalmaciju. Prihvatila sam također Kunstmannovu teoriju o preseljavanju Slavena s juga na sjever, teorija koja se izvanredno podudara s hrvatskom protohistorijom.

A slovenski medievisti su imali tisuću razloga da danas, u XX. st., ne truju dalje svoj narod — **ako im je uopće do njega, stalo?** — s otrovnom Linhartovom koncepcijom, koju i tako i onako nisu bili u stanju dokazati. Ali, slovenski medievisti nisu **zbog naopako shvaćenog marksističkog pristupa pri pisanju zgodovine** htjeli, na primjer, Celjskima, kao što ćemo još vidjeti, priznati izvanredan politički položaj koji su imali u Srednoj Evropi jer ne samo da su za njih bili »crna vlastela«, nego nisu kod kuće govorili slovenski![11]

No, i drugi tvorac »trpečeg Slovenca« F. **Gestrin** se također javio za riječ[12] s obzirom na to da je bio zadužen da govori o gospodarskoj problematici u slovenskoj historiografiji. Budući da je o toj temi govorio na zborovanju u Celju ne smatra potrebnim, kaže, ponavljati je. Zatim, odgovarajući na neke prigovore historiografiji brani je da nije u krizi nego samo da ima »vrsto pomanjkljivosti«.[13] Ta jedva je prošlo, kaže Gestrin, sto godina otkako su slovenski historičari prešli »s pokrajinskoga zgodovinopisja na slovensku zgodovinu«, to jest od razdoblja otkad je Linhart »postavil slovensko koncepcijo zgodovine«. Pa ipak ona je najviše zbog »zgodovinske usode« vrlo polako napredovala. Na prigovore toj i takvoj zgodovini nakon 1945. g. Gestrin odgovara: »Poglejte, delež gospodarske zgodovine v naši historiografiji ni majhen, napisali smo ogromno razprav in del,[14] čeprav ves čas nismo imeli dosti več kakor nekaj šolanih gospodarskih zgodovinarjev«.[15] I sad slijedi Gestrinov salto mortale u prazno! Odgovara: »Zakaj? Ker o politični zgodovini nismo imeli kaj dosti svojega pisati. Od izgube svobode v zgodnjem srednjem veku do današnjih dni ni-

[7] N. dj., str. 163 (potrtala N. K.)
[8] N. dj., str. 162.
[9] N. dj., str. 163.
[10] N. dj., str. 147—149.
[11] Netočno tumačeći politiku Celjskih u Ugarskoj, posebno uzroke sukoba između Hunjada i Celjskih (ne videći naime da je njemački jezik bio samo dobar izgovor za tjeranje stranaca), M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 317, kao da zamjera da »tudi v domači hiši so celjski grofje Nemci. Glavni jezik njihovega domačega občevanja je nemški«. Zar je moglo uopće biti drugačije? B. **Grafenauer** je u ocjeni Celjskih (vidi Zgodovina slovenskega naroda II, str. 208—214) tako netočan, površan i zloban jer je uglavnom preuzeti Kosov tekst nastojao marksizirati dopustivši svojoj mašti da se uživljava na negativnoj ocjeni knezova Celjskih.
[12] ZČ 41, str. 159—161.
[13] N. dj., str. 159.
[14] Rekla bih da je izdano dosta građe, ali da ona još nije dobila mjesto u jednoj sintezi slovenske prošlosti. Vjerojatno su neki slovenski historičari odveć vremena potrošili u arhivima za manje važne teme tako da im nije ostalo vremena za ozbiljnu na izvorima rađenu sintezu.
[15] ZČ 41, str. 159.

smo imeli lastne državе«! **Nevjerojatno!** Kao da čitam našega vrijednoga I. **Kukuljevića** koji je u svom prvom radu na povijesti[16] zamjerao rimskim carevima koji su bili s Balkana što nisu bili domoljubi! Ili kad pomislim na onu grupu historičara početnika koje je predvodio F. **Rački** koja nije uopće poznavala srednji vijek i zato je u Mađarima gledala grobare hrvatske državnosti. No, Kukuljević je sam vidio da je pogriješio i od ovako neobičnog patriote se pretvorio u najboljeg našeg historičara što smo ga ikad imali. A Račkoga su, nakon što je napustio politiku, uglavnom napustile i takve misli. Radije se vratio Bogu s kojim je i počeo svoju pisačku karijeru. Zato ako i danas, točnije 1984. g. nalazimo u srpskoj državnopravnoj povijesti Jugoslavije (?) pokapanje hrvatske državnosti u početku XII. st. onda odmah znamo da nešto nije u redu. Jer ako D. **Jankovića** nije u postojanje hrvatskog i kasnije slavonskog **regnuma** mogla uvjeriti moja debela (oko 600 strana) **Povijest Hrvata** da ipak postojimo od XII. do XVI. st., onda mora da se vratio pretpotopnom kriteriju naših starih da skrati sebi posao oko pravne povijesti naroda Jugoslavije. I doista u Uvodu kaže da je uzeo u obzir državnopravnu povijest republika tada kad su imale u prošlosti »svoju državnost odnosno državu svoje nacionalnosti«![17] Zaista, najbláže rečeno, neobični kriteriji, osnovani dakako na potpunom nepoznavanju srednjeg vijeka i osnovnih pravnih oblika u njemu.

Gdje valja tražiti uzroke takvih izopačenih shvaćanja slovenskih medievista? Jedno je sigurno: nakon Oslobođenja mržnja slovenskih medievista prema stranom svijetu, osobito Nijemcima jednaka je kao i u Linhartovo doba, pa su zbog nje prihvatili i njegovu teoriju i na teškim krilima mržnje je prenosili bez ikakve odgovornosti prema svom narodu u XX. st. i u rani srednji vijek. Mislili su valjda da im je »u ime naroda« i »zbog naroda« dopuštena takva »transakcija« kojoj zaista u jugoslavenskoj medievistici nisu nalazili primjera. Opijeni tom mržnjom, najlošijom voditeljicom života, najprije su obveseljavali svoj narod pričom o slobodnoj državi, a onda zakapali pričom o stoljetno »trpećem Slovencu«. A što je značajno obje priče i onu o **slobodi** i onu o **ropstvu**, nisu se baš mnogo trudili i dokazati. U čitavom nizu domišljenja i pretpostavki možeš naći i poneki izvor, ali i taj je često pomno »priređen« za javnost kao što je to Conversio Bagoariorum et Carantanorum za ustoličavanje karantanskih vojvoda.

Posljedice takva »nesolidna rada« su za slovensku javnost tragične. Jer zbog eksteritorijalne slobodne države i ugnjetavanog kmeta slovenska današnja javnost jedva zna u kakvim su **političkim okvirima** živjeli njihovi preci, a da ne govorimo uopće o poznavanju **pravnog uređenja** bez kojega se u srednjem vijeku odnosi među ljudima u **svakoj sredini** uopće ne mogu zamisliti.

Osim mržnje na strance drugi je razlog ovakvog lošega pisanja tobože **marksistički recept za rješavanje medievističkih problema.** Slovenski historičari neće voditi računa o tome da je marksistički kao i svi ostali »izmi« **samo pristup historičara** onoj historijskoj materiji koju je utvrdila **prethodna znanstvena metoda!** Nema naime nikakve sumnje da se **raznorodni pristupi**, ponavljam, zasnivaju na historijskim činjenicama koje dobivamo analizom kritički ocijenjenih izvora. Tek kad je ona učinjena historičar će odlučiti **kojim** će izvorima dati prednost i na njima graditi prikaz povijesti svoga kraja. A davno smo se mogli uvjeriti da je **ekonomski pristup** jedan od najslabijih jer promatra samo **ekonomske** ili **proizvodne odnose**, dakle uzima, kako jednom Vranicki reče, **pars pro toto**, a nije u stanju vidjeti što se oko toga zbiva. Takve naime proizvodne odnose onda možeš seliti u sve sredine od Adama do traktora, jer su u svim tim sredinama jednako bijeli. Uostalom, do čega je u našoj historiografiji dovelo takvo »marksističko shvaćanje« kojemu nije prethodila cjelokupna analiza izvornog materijala, pokazuju neslavni prikazi bune 1573. kad su veliki historičari koji su o njoj dosad pisali, tvrdili da je riječ o pobuni seljačke mase protiv vlastele, iako su u izvorima mogli čitati da se sami Gregorićevi vojnici i kapetani nazivaju — **cruciferi!** Dakle, **križari.**

Bila je dakle gorka zabluda kad su slovenski medievisti smatrali da se od njih, u ime marksizma, traži, da stoje **a priori na strani potlačenih!** I odmah su poslušno stvorili stoljetnu sliku »ubogoga kmeta« jer se valjda samo po sebi razumije da je upravo on u cijelom srednjem vijeku ugnjetavan po »crnoj vlasteli«. Vjerojatno namjerno nisu htjeli voditi računa o tome da je bilo razdoblja, pogotovo u doba prodiranja novčane rente na selo i stvaranja viteštva kad je gologuzi vitez trčao za seljakom da mu da prihod koji mu pripada!

Opisujući po istom receptu i tobože »crnu vlastelu« ili tobožnje »ugnjatače« B. **Grafenauer** 1955. g. na svega 3 i pol stranice prikazuje »**Razdelitev pokrajin** (dakako slovenskih) **med feudalne veleposestnike**«.[18] Misleći, po svoj prilici, da se upravo takva negativna ocjena od njega traži, a i ispunjen još uvijek objektivnom histori-

[16] Vidi »Gordogan« 22, 1986, str. 18.
[17] Državnopravna istorija Jugoslavije, Beograd ²1984, str. V.
[18] Zgodovina slovenskega naroda II, str. 83.

čaru neshvatljivom mržnjom prema »gornjem sloju« kojega identificira sa strancem, dopušta sebi slobodu prekrojavanja stvarne prošlosti i nemilosrdno briše stvarne historijske pokrajine i njihove vladare svrstavši ih među »veleposjednike«! Zar je zaista moguće da ovakva terminologija, izmišljena i prazna, odgovara stvarnosti? Jer glavna karakteristika vlastele i dinasta u pokrajinama što su nastale raspadom Velike Karantanije nije naravno **veliki posjed**, nego **pravni status** koji su oni uspjeli steći u tim pokrajinama. Ako mu već nije bilo jasno tko su i što su ta vlastela u XIII. st. u slovenskim zemljama, mogao je uzeti u ruke bilo koji udžbenik hrvatske povijesti i vidjeti da Krčki knezovi, na primjer, nisu u XII. st. na Krku, a i hrvatskom kopnu sve do polovice XIII. st. imali, osim svojih starih porodičnih imanja nikakve posjede, nego samo **uživanje određenih prava** (novčani zakup krčkoga kneštva i ubiranje javnih prihoda, ali nikakvo pravo nad krčkim općinama koje nisu smjeli dirati itd.). A u Grafenauerovoj koncepciji slovenske srednjovjekovne povijesti svi su ti »veleposjednici« izrabljivači jer su Slovencima oteli tobožnje njihove pokrajine (koje stvarno nisu niti postojale). Prema tome, on nudi svojoj javnosti potpuno **lažnu sliku** stvarnosti: izmišljeni, fantomski slovenski narod kojega tobože ujedinjuje samo jezik i zajednička tužna sudbina (također izmišljena), narod koji je tobože podijeljen među »feudalce«. Naravno, taj narod nema nikakvu političku ili bilo kakvu drugu organizaciju koja bi ga mogla kvalificirati kao stvarnu historijsku kategoriju.

Uostalom, već sam naziv **feudalac** toliko je za medievistu koji dobro pozna srednji vijek **neodređen** da ga pravi historičar nikad neće upotrijebiti. Zato je uistinu šteta što se Grafenauer nije u opisivanju slovenskog srednjeg vijeka uspio osloboditi jeftinih i zastarjelih **marksističkih katekizama!** Samo u njima je nekad bio tako temeljito tamanjen svaki **pravni i politički razvitak** jer ti prvi katehete nisu ni znali što je pravi srednji vijek. Cinilo im se kao i Grafenaueru da je dosta da konstatiraju **postojanje** »feudalca« i »ubogoga kmeta«, a nisu htjeli voditi računa o tome da je za-svu Evropu »iza Alpa« (za razliku od Mediteranskih zemalja) glavna »jedinica« **vlastelinstvo** (naravno ne veliki posjed!) koje je prije svega **pravna**, a tek onda gospodarska i društvena zajednica. Glavna karakteristika vlastelina jest u tome da on ima nad čitavim vlastelinstvom točnije nad svim svojim podložnicima **vrhovnu sudsku vlast.** Upravo takvo vlastelinstvo je divna zajednica koja je izdržala ne samo evropski srednji vijek, nego sve do kasno u XIX. st. I vlastelin i njegov podložnik su bez takve zajednice izgubljeni. Zato je jasno zašto je Gregorič u siječnju 1573. g. u doba kad je već Tah pristao da se seli sa susjedskog vlastelinstva i na njegovo mjesto dođu Gregorijanci, podigao bunu. Gregorič jednostavno odbija rukovati se sa Stjepkom Gregorijancem i time ga priznati za vlastelina. On čezne za tim da cara vidi na Tahovu mjestu kako bi on, Gregorić i njegovi kolege vojnici mogli postati carski krajišnici.

Zato su po mom mišljenju slovenski medievisti samo zbog sebe stvorili izmišljene kategorije »ubogog kmeta« i »crnog feudalca« i time **potpuno nepotrebno ocrnjivali vlastitu prošlost varajući ujedno svoj narod ovakvim jezivim pričama!** Dakako, ne bismo odbili prihvatiti takvu koncepciju da ona nije stvorena unaprijed i da su se autori potrudili da je osvijetle svim izvorima, a ne samo onom građom koja je mogla svjedočiti njima u prilog.

A kako je stvorena priča o samostalnoj državi karantanskih Slovenaca? Već je i ranije bilo riječi o tome da su slovenski medievisti najveću pogrešku učinili tada kad su za opravdanje postojanja tobožnjeg »ropskog doba« izmislili **za srednji vijek zaista nepojmljiv kriterij** za prepoznavanje, **to jest jezik!** Tu istu pogrešku čine i tada kad odjednom u VI. st. prepoznavaju da se rodila slobodna država karantanskih Slovenaca! Opet se operira s tobože marksističkim receptom unutrašnjeg sazrijevanja kao uvjet za stvaranje države iz plemena! Tobožnji društveni i gospodarski napredak koji je dozorio tobože baš tada kad se pojavljuje oko 630. g. vlastiti **knez** (?) Valuk! Grafenauera ništa ne smeta što se taj knez u izvoru naziva **dux** i što je vojvoda u pokrajini koju isti izvor naziva **Marca** (Krajina) **Vinedorum!**

Da bismo teoretski mogli prihvatiti Grafenauerovu teoriju treba najprije raščistiti pojmove **ethnos** i **pleme** onako, kako na njih gledam sama, poučena brojnim primjerima iz slavenske protohistorije.

Prije svega, pojam **ethnosa** kao trajne historijske kategorije niti postoji niti može postojati. Zato je i Grafenauer mora izmisliti i tvrditi da je riječ o **jezičnoj zajednici** (i to **nedokazanoj!**) koja da stvar bude gora izrasta odjednom u državu! Tako je eto odjednom u **historijskom vakuumu** — jer Grafenauer neće priznati niti to da su Avari bili gospodari alpskih Slavena — rođena država, i to sama od sebe, bez posredovanja bilo kojega vanjskog utjecaja.

Drugi razlog zbog kojega takva država kako je Grafenauer zamišlja nije mogla nastati je njegovo shvaćanje **plemena.** Primjeri Slavena koji su se naseljavali unutar kaganata za to su pitanje neobično poučni. Samo oni narodi koji su u doba naseljavanja Avara i Slavena već imali **vlastitu političku organizaciju** — a to su jedino **Hrvati i Srbi** — zadržali su svoja plemenska imena do danas, a ostali koji su prodirali

u Alpe i do jadranske obale pod avarskom vlašću nisu bili organizirani u plemena sa vlastitim vođama, nego su ih Avari počeli nazivati bilo po starim rimskim imenima dotičnoga kraja (primjer Slovenaca i županijskih Hrvata) i oni su upravo u tim novim političkim pokrajinama dobili i avarske činovnike kao glavare. Najočitiji dokaz da sve do sredine VIII. st. Karantani imaju avarske činovnike jest, kako ćemo kasnije pokazati, ime sina vojvode Borute koji se zove **Cacatius** (dakle kagan koji vlada uz oca vojvodu).

Prema tome, Avari su organizirajući svoju vlast za prvoga kaganata u Bajanovo doba, imali dovoljno razloga da, koliko danas znamo, preuzmu i neka predrimska ili rimska imena pokrajina i gradova, ponajviše ondje gdje Slaveni koji su došli s njima nisu imali vlastitu snažnu političku organizaciju koja bi se mogla poistovjetiti s imenom Dalmacije ili Karantanije, na primjer.

A što se tiče **plemena** kao trajne zajednice svih »suplemenjaka« Grafenauer je bio također u velikoj zabludi. Prvo, Slovenci niti alpski Slaveni nisu došli u velikoj plemenskoj zajednici koja bi mogla obuhvaćati čitavu Karantaniju. Da su zaista došli ne bi ih zvali jednostavno Slavenima (Winidi) kao što izvori nisu ni naše kasnije Slavonce do prvih stvaranja političkih jedinica zvali drugačije nego Slaveni. Ipak su Avari, danas je to jasno, podijelili njihovu zemlju **na županije** i dobro je utvrdili preuzevši stariji obrambeni sistem.

Međutim, smatram da **pojam plemena** treba sasvim drugačije shvaćati nego što je to činila starija naša historiografija. Po mom uvjerenju je pleme prije svega **organizacija »naroda« u pokretu,** kad se članovi plemena povezuju u čvrstu zajednicu koju sjedinjuje **krv i vojna dužnost.** Razumljivo je da takvo pleme na kraju svoga puta, dakle za teritorijalizacije ostaje u prvo vrijeme **ista takva zajednica** i zauzima, recimo, jedno ili više seoskih zajednica. Svi su članovi plemena još u početku povezani rodbinskim vezama, ali ta veza se nužno raspada ili počinje raspadati kod prijelaza na **individualno vlasništvo.** Ako dakle član plemena smije otuđiti svoj posjed, on to čini i ne smeta ga naravno ako će se njegovim otuđenjem zemljišta uvući u selo **stranac** koji govori **drugim jezikom** od njegovih suplemenjaka. Jer po **pravu prvokupa** takav je pojedinac kad se odlučio prodati zemlju morao pitati najprije svoje suplemenjake hoće li oni njegovu zemlju. Dakle, ako se takvo selo nalazilo na nekoj velikoj prometnici gdje su putujući trgovci imali razloga kupovati seljačku zemlju, onda se takva općina brže raspada od onih u zabačenim dijelovima gorskih krajeva.

Drugim riječima, selo je u kraćem ili dužem roku izgubilo potpuno ili dijelom svoje stare odlike i postalo je **od jezične i krvne zajednice** mala **»kula babilonska«** u kojoj nitko nikoga nije pitao kojim jezikom govori. Zato je zaista apsurd da Grafenauer insistira na jezičnom kriteriju kao stoljetnom znaku prepoznavanja svojih Slovenaca. O tome da je i bez ikakvih istraživanja poistovjetio karantanske Slavene sa svojim Slovencima neću niti govoriti, jer je to čista fantazija. Ta od **Krčelića** (XVIII. st.) se u hrvatskoj historiografiji zna da u Karantaniji postoji posebna politički izdvojena grupa **Hrvata** (koji su onamo doši vjerojatno još u VI. st. iz svoje pradomovine, to jest **Vele ili Stare Hrvatske,** koja je bila pod upravom **avarskoga bana**). Ali da ne bi pokvario svoju, dakako, lažnu sliku jedinstvenoga tobože slovenskoga naroda, nije se htio složiti s Hauptmannom koji je toj hrvatskoj teoriji dao novi život.

Stoga je Grafenauer na izmišljenim pretpostavkama u kojima nije htio voditi računa o stvarnom razvitku slavenskoga svijeta u Alpama izrodio i poslije dokazivao svoju djevičansku državu Slovenaca. Kako je već ranije vrlo jednostavno **uklonio Avare** tvrdeći da su oni bili sa Slavenima samo u trajnom savezu — dakle nisu tobože i vladali Karantanijom — i kako je isto tako bez ikakva dokaza uklanjao **avarske župane,** najzad se osmjelio da i najočiji izvor za zbivanja oko pokrštenja **Karantanaca** (ne samo Slovenaca, jer su tada u Karantaniji još uvijek i Hrvati!) **prekroji za svoje potrebe!** Zato se usuđuje slovenskoj javnosti u svom velikom djelu o **ustoličavanju koruških vojvoda** upotrijebiti **Conversio Bagoariorum et Carantanorum — krnj,** to jest tako da bude podloga za »državo karantanskih Slovencev«! Zaista neobičan postupak za jednog znanstvenog radnika!*

Evo, o čemu je riječ! Slovenski historičari nikako nisu našli zajednički rječnik kad je trebalo odgovoriti na pitanje da li je na kamenu stolicu u Gosposvetskom polju postavljen **vojvoda** ili **knez!** Unatoč jasnim podacima Conversio tvrde da se vladar države karantanskih Slovenaca nazivao **knezom!** Kad je B. **Grafenauer** 1979. g. u okviru **»Zgodovine Slovencev«** pisao o ustoličavanju, onda je ustvrdio da je **kameno prijestolje** simbol vladarske vlasti također »pri Hrvatih, Srbih, Čehih in Rusih«, gdje je tobože nastup »novega vladarja zvezan z ustoličenjem novega kneza«.[19] Tada je odlučno odbijao misao da bi karantanski Slovenci »mogli obred prevzeti iz antike ali iz

* Urednik ZČ mora tu pripomniti, da je iz citatov, ki so malo pozneje navedeni v besedilu, jasno razvidno, da je Cacatius v tekstu Konverzije, ki ga je navedel Grafenauer v Ustoličevanju (str. 69) in ga tu citira Nada Klaić, omenjen. Grafenauerju torej nikakor ni mogoče očitati, da bi Conversio prikrojil za svoje potrebe ali na znanstveno nedopuščen način izpustil iz njega odlomek o Cacatiusu.

[19] Zgodovina Slovencev, str. 120—121.

dobe preseljevanja narodov«. Kako na **Avare dvjestogodišnje gospodare alpskih Slavena** nije htio pomišljati, ostao mu je tek zaključak da je »po obliki koroško ustoličevanje povsem jasno povezano predvsem z raznimi slovanskimi ljudstvi«.[20] **Nijedan takav primjer nije donio za potvrdu svoga zaključka!** Na drugom smo mjestu pokazali kako su i kod onih Slavena na koje se poziva (primjer Hrvata, Srba i Čeha) simboli kraljevske vlasti — **kruna** ili **vijenac** (kod Hrvata Držislavov vijenac i Zvonimirova kruna) i kako je Slavenima kao sesilnim ljudstvu strana misao na prijestolje. Njega ima i mora imati samo — **nomad!** Nomadski se vladar mora kad siđe s konja popeti na prijestolje da se razlikuje od svojih ratnika koji nisu u njegovoj prisutnosti niti smjeli sjediti. Stoga nas nimalo ne iznenađuje kako **Menander** opisuje ponašanje **Bajana** 582. g. kad je pregovarao s Teognisom zbog Sirmija. Kagan je, sjašivši s konja, »sjeo na **zlatnu stolicu ukrašenu draguljima** dok su članovi njegove straže držali pred njegovim licem i prsima štitove da ga Bizantinci ne bi ranili strijelama«.[21] Iako je Grafenauer znao za taj podatak, a usput rečeno znao je i to da su Avari vladali alpskim Slavenima, njegova neobična koncepcija da su Avari samo u Alpama bili **slavenski saveznici,** a ne **gospodari,** onemogućila mu je jasan pogled u avarsko-slavenske odnose ne samo na teritoriju čitava kaganata, nego posebno u Alpama. Kad je nedavno J. **Kovačević** nabrajao glavna kaganova vladarska insignija, onda ih je nabrojio ovim redom: to su »stolica-presto, mač-sablja i bič«![22] Prema Kovačeviću je i »turski kagan Ištemi dočekao poslanstvo u prvom šatoru, na **zlatnom prestolju** sa dva točka koja su vukli konji, a u drugom šatoru je imao **krevet od zlata**«.

Stoga **nepristrani historičar** smije postojanje jednoga prijestolja na području prvoga avarskoga kaganata tumačiti jedino i samo kao **znak avarske, a ne slavenske vrhovne vlasti!**

Taj smo uvod načinili zato da pokažemo tko je od evropskih naroda od VI.—XI. st. upotrebljavao prijestolje kao znak vladarske vlasti.

Vratimo se dakle na »**Conversio Bagoariorum et Carantanorum**« koji **Grafenauer** navodi kao prvi primjer za ustoličavanje koroških vojvoda. Već je ranije spomenuto da je taj izvor Grafenauer izdao na naučno nedopušten način **ispustivši iz njega najodlučniji odlomak o Borutovu sinu Cacatiusu!** Evo Grafenauerova odlomka:

Mortuo autem Boruth, per iussionem Francorum, Bagoarii Cacatium iam Christianum factum, petentibus eisdem Sclavis, remiserunt, et illi eum ducem fecerunt. Sed ille postea tertio anno defunctus est. Iterum autem permissione domini Pippini regis, ipsis populis petentibus, redditus est Cheitimar christianus factus ... Quem suscipientes idem populi ducatum illi dederunt«.

Tako namjerno skraćeni tekst IV pogl. Conversio omogućio je Grafenaueru da prešuti Borutova sina **Cacacija,** kojemu sastavlječ Conversio **nije ni znao pravo ime,** već je **njegovu službu kakana pretvorio u ime,** što se u izvorima u to vrijeme dosta često događa. Riječ je dakle o IV poglavlju u kojem se opisuje pokrštenje Karantanaca. Evo i njegova početka:

IV.

Nunc recapitulandum est de Quarantanis.

Temporibus gloriosi regis Francorum Dagoberti Samo nomine quidam Sclavus manens in Quarantanis **fuit dux gentis illius.**[23] Qui venientes negotiatores Dagoberti regis interficere iussit et regia expoliavit pecunia. Quod cum comperit Dagobertus rex, misit exercitum suum, et damnum quod ei idem Samo fecit vindicare iussit. Sicut fecerunt qui ab eo missi sunt et regio servitio subdiderunt illos.

Non multo post tempore coeperunt Huni eosdem Quarantanos hostili seditione graviter affligere. Fuitque tunc dux eorum Boruth qui Hunorum exercitum contra eos iturum Bagoariis nunciari fecit rogavitque eos sibi in auxilium venire. Illi quoque festinando venientes **expugnaverunt Hunos** et **obfirmaverunt Quarantanos, servitutique**

[20] N. dj., str. 120.

[21] Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I, Beograd 1955, str. 96—97.

[22] J. **Kovačević,** Avarski kaganat, str. 109.

[23] Upozoravam da je nedavno H. **Kunstmann,** njemački filolog odnosno slavista posvetio mnogo pažnje upravo **Samu** rješavajući pitanje njegova imena i porijekla kao i prostiranje njegove države. Svi su radovi izašli u reviji Die Welt der Slaven, koja kao slavistički polugodišnjak izlazi u Münchenu. To su ovi radovi: Was besagt der Name **Samo** und wo liegt Wogastisburg? (XXIV/1, 1979); Die Pontius-Pilatus — Sage von Hausen — Forchheim und Wogastisburg (XXIV/2, 1979); Über die Herkunft Samos (XXV/2, 1980); Wo lag das Zentrum von Samos Reich? (XXVI/1, 1981); Noch eimal **Samo** und **Wogastisburc** (XXVIII/2, 1983). Kunstmann podvrgava kritici slovensku teoriju o Samu prije svega zato što su Fredegarove vijesti ušle u Conversio 200 godina kasnije i što su ondje vijesti o Samu dobile **novu redakciju koja se uopće ne slaže s njegovim podacima.** Jer Fredegar nije ništa pribilježio o tome da je Samo bio u Karantaniji i da je ondje bio dux. Naprotiv, on izvještava za 623 ili 624. g.: »**Winidi** ... eum **super se eligunt regem**« (Wo lag das Zentrum, str. 83). Kako je bio franački trgovac i Dagobertov podanik koji je preselio na susjedni slavenski teritorij, došao je s kraljem u sukob kad mu je ovaj poslao poslanika koga je Samo izbacio. Samo se povukao u Wogastisburg (Burk Forchheim na Regnitzu) i ondje pobjedio kralja. Smatram zato da su Kunstmannovi prigovori slovenskoj teoriji vrlo ozbiljni i da bi ih kod revizije problema oko Sama i slovenske države trebalo ili usvojiti ili naučnim dokazima pobiti. Utoliko više, što Fredegar piše o **Vinidima** i tada kad izvještava o Valuku, koga slovenski medievisti smatraju svojim prvim vladarom.

eorum regum subiecerunt, similiter confines eorum. Duxeruntque inde secum **obsides** in Bagoariam, **inter quos erat filius Boruth nomine Cacatius, quem pater eius more christiano nutrire rogavit et christianum facere.** Sicut et factum est. Et de **Cheitmaro filio fratris sui similiter postulavit.** Mortuo autem Boruth, per iussionem Francorum Bagoarii **Cacatium iam christianum factum,** petentibus eisdem Sclavis, remiserunt et **illi eum ducem fecerunt** . . .

Valja upamtiti: **Cheitmar** je također **dux Carantanorum!** Njega je prema podacima 5. poglavlja naslijedio **Waltunc, dux eorum!**[24] Međutim, u jednom kodeksu koji se nalazi u Bečkoj nacionalnoj biblioteci, a koji M. **Kos** datira **krajem XII. i početkom XIII. st.,** nalazi se tzv. **Excerptum de Karantanis** koji je **uzet iz Conversio.**[25] Te preuzete vijesti su za problem o kojem ovdje raspravljamo neobično važne jer pokazuju kako se **nakon više od 400 godina** Conversio našla u **novoj redakciji** osobito na onim mjestima koja novi redaktor nije više razumio.

»Tempore Dagoberti regis Francorum **preerant Karentanis dux Samo,** post quem **Boruth,** post quem **Karastus** (jer ne zna što bi učinio s Kakacijem!) et post hunc **Chenmarus** et post hunc **Waltunc.** Item sub Karolo et eius successoribus **Priwizlauga, Cemicas, Zpoimar, Etgar.**

In orientali etiam parte Bawarie expulsis Hunis **hii comites** ab imperatore Karolo et eius successoribus sunt constituti: Geroldus, Goterammus secundus, Wereharius tertius, Albricus quartus, Gotfridus quintus. Geroldus et **post hos duces** Helmvinus, Albarius, Pado. Et **duces Carentanorum supra scripti sub istis comitibus et ducibus erant«.**

Ne ulazeći na ovom mjestu u pitanje zašto dolazi do avarsko-karantanskoga sukoba 743. g. (mislim da riječ seditio znači poganska pobuna protiv kršćanstva) upozoravam da Conversio upotrebljava u obje redakcije za karantanskoga vladara samo izraz **dux,** a nikad **knez — comes** koji pripada franačkoj vladarskoj terminologiji. Prema podacima »Excerpta« karantanski je vojvoda ostao dux i tada kad je podvrgnut Karlovim knezovima (comites) i vojvodama (duces). Stoga Grafenauer nema nikakve podloge u izvorima kad tvrdi da su se vladari karantanskih Slovenaca zvali knezovi. Najzad i Valuk oko 630. g. je **dux!** A da Borutov naslov dux treba tumačiti **avarskim političkim sistemom** pokazuje sada više nego jasno sama Conversio. **Riječ** je prema našem mišljenju **o dvovlašću u Karantaniji: uz oca duxa sjedi na prijestolju koje ima dvije stolice i sin kakan** i tek samo pokrštenje koje je zatražio Borut da oslabi bavarski pritisak donijelo je promjene na prijestolju. Otac je kao **poganin još** vladao do svoje smrti i nije se htio pokrstiti, ali njegov **pokršteni sin** se vraća u zemlju i postaje **jedini vladar — dux.** Samo se po sebi razumije da je takva **bitna reforma** u kojoj jesu nestali poganski **avarski vojvoda i njegovi suvladari** teško pogodila **avarsku aristokraciju** i zbog toga se ona diže na novoga kršćanskoga vladara i crkve koja ga je pretvorila u kršćanina.

Tako se sasvim izgubio i politički okvir u koji Grafenauer nasilno gura svoje slobodne Slovence i njihovu slobodnu državu. **Vojvodstvo Karantaniju su stvorili** Avari kako bi pod jednim imenom skupili sve alpske Slavene — a ne samo Slovence — i dali ga svojim činovnicima da njime vladaju. Dakako, u doba kagana Bajana se nitko od činovnika u njemu podložnim zemljama nije smio zvati kaganom, jer je to sve do njegove smrti naslov koji pripada samo njemu. Ali, u VIII. st. kad se pomalo zaboravljalo na velikoga vođu, nosio je u Karantaniji **ponosni naslov kagana onaj član obitelji koji je po** svemu izgleda **bio određen duxu.** Slično kao što se dogodilo u Hrvatskoj (gdje doduše nije bilo niti moglo biti kagana) kad je Držislav imenovao suvladarom svoga sina Svetoslava i dao mu naslov **dux Hroatorum,** a sam je postao **magnus dux.**

Prema tome, politički razvitak Karantanije od VI—XV. st. svjedoči da majka priroda ne čini u običnom životu velike skokove: **Avarska vojvodina Karantanija** se dosta mirno pretopila u **franačku vojvodinu,** a zatim su, zbog promijenjenih teritorijalnih uvjeta, tu istu **vojvodsku čast** preuzimali **koruški vojvode kao vazali njemačkih vladara.** I da Grafenauera nije zaslijepila nesretna mržnja prema strancima, osobito Nijemcima vrlo lako bi našao svoje Slovence i u tim novim političkim okvirima. Jest, koruški vojvode su bili **Nijemci** (što je **normalno**), ali su ipak svoju čast mogli nastupiti tek tada kad ih je na vojvodsku stolicu pustio **odličan kosez,** dakle **član prastare avarske karantanske aristokracije!** Upravo ti stari kosezi su bili prvi koji su najprije prihvatili, a zatim i ljubomorno čuvali **kao neko jamstvo svoga političkoga položaja jezik alpskih Slavena!** Ne znam da li je zaista bio slovenski, kako to tvrdi Grafenauer, ali i to je prilično svejedno. Za njih je očito bilo najvažnije da su kao odvojena staleška grupa u Karantaniji sačuvali svoj poseban položaj u zemlji koju su s pravom smatrali svojom.

Nada Klaić

[24] M. **Kos,** Conversio Bagoariorum et Carantanorum, Ljubljana 1936, str. 130—131.
[25] N. dj., str. 107.

NEKAJ POJASNIL K DISKUSIJI »ZGODOVINOPISJE NA SLOVENSKEM DANES«

V Zgodovinskem časopisu 1987 je bila na straneh 147—172 objavljena diskusija, ki so jo imeli nekateri slovenski zgodovinarji na 23. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu leta 1986, na temo »Zgodovinopisje na Slovenskem danes«. Ker sam nisem bil prisoten, prof. dr. Grafenauer, ki je imel uvodni referat, pa me je citiral, si dovoljujem nekaj pojasnil.

Prof. dr. Bogo Grafenauer je v svojem prispevku med drugim zapisal: »Dr. Dušan Nečak je nekajkrat v svojih publicističnih zapisih (npr. v Teleksu) ali pri intervjujih in okroglih mizah poudaril dejstvo, da ni sistematičnega dela na tem območju zgodovine, in to razlagal s tem, da se tega pač na fakulteti ne nauče, ker tega ni nihče predaval in sistematično gradil. Sistematičnih predavanj o tej dobi do začetka dela dr. Nečaka seveda res ni bilo. Vendar gredo predaleč trditve, da je bila ta problematika v našem zgodovinopisju odsotna«. Tudi v nadaljevanju gradi prof. dr. Grafenauer velik del svojega prispevka na domnevno moji trditvi, da je temeljni razlog za zaostajanje zgodovinopisja povojnega časa dejstvo, da te snovi nismo poslušali kot študentje na ljubljanski Filozofski fakulteti.

V prvi vrsti bi rad popravil morebiten zmoten vtis, da smatram za temelj zaostajanja povojnega zgodovinopisja pomanjkanje predavanj iz tega obdobja. V svojih, ne samo publicističnih zapisih — Vedenje o preteklosti je most k prihodnosti, Teleks, 3. 5. 1987, str. 12—13; Viri (še) težko dostopni, Večer, 30. 1. 1985; Pobudo smo preveč prepuščali politiki in ideologiji — Kako pisati o Titu? (okrogla miza), Teleks, 26. 9. in 3. 10. 1985; Problematika proučevanja povojnega razvoja v Jugoslaviji, ČZN 1985, str. 117—128; Metodološki i znanstvenoistraživački problemi historije poslije 1945 godine, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb 1985, št. 1, str. 5—7, 39—40, 59—60; Osvrt na naučne i metodološke probleme proučavanja istorije posleratnog perioda u SR Sloveniji, Nastava istorije..., Zagreb 1986, št. 1—2, str. 9—14; O vlogi in pomenu slovenskega zgodovinopisja v sodobni družbi, XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1986, str. 227—234 in Zur Erforschung der jugoslawischen Geschichte nach 1945, Österreichische Osthefte 1987, str. 92—104 — sem sicer ugotovil neovrgljivo dejstvo, da smo o tej problematiki za časa študija komaj kaj slišali, obenem zapisal, da so za to tudi objektivni razlogi, poudarjal pa vrsto drugih elementov, ki so po mojem mnenju odločilneje vplivali in vplivajo na zaostajanje slovenskega zgodovinopisja za čas po letu 1945. Vem, da je tudi prof. dr. Grafenauer mnenja, da povojno zgodovinopisje zaostaja. To je tudi zapisal. Zaostajanje na področju povojnega zgodovinopisja je torej tudi neovrgljivo dejstvo, čeprav smo že kot bruci prebrali v njegovi »Strukturi«, kaj misli o tej tematiki, in vem, kaj je govoril na predavanju na IZDG. Očitno je, da njegova opozorila niso bila dovolj in da so elementi kot avtocenzura, prepričanost nemajhnega dela zgodovinarjev, da povojnega časa ni mogoče raziskovati in da ta čas ne sodi v delokrog zgodovinarja, »agresivnost« drugih družboslovnih ved, ki »vdirajo« v prazni raziskovalni prostor, vprašanje dostopnosti virov, »tabu teme«, vprašanje odnosa med politiko in zgodovinopisjem (= znanostjo) ter še kaj, nagnili tehtnico na drugo stran. Čisto vse krivde za tako stanje zagotovo ne moremo zgodovinarji prenesti na ramena politike, ideologije ali kakšnega drugega dejavnika izven zgodovinske stroke.

Dušan Nečak

KONGRESI IN SIMPOZIJI

XIX. MEDNARODNI KULTURNOZGODOVINSKI SIMPOZIJ MODINCI (MOGERSDORF)

(Gradec, 30. 6. — 4. 7. 1987)

Letošnji simpozij zgodovinarjev iz treh držav z imenom kraja, ki si je tako obliko srečanj zamislil in začel, se je odvijal v Gradcu — štajerskem mestu z velikim zgodovinskim pomenom za prostor od Štajerske do Jadrana in panonske nižine. Simpoziji se sicer odvijajo vsako leto v eni od dežel udeleženk. Te so SR Slovenija in Hrvatska, avstrijska Štajerska in Gradiščanska ter komitat Vas. Kot rečeno, je bila letos na vrsti Štajerska, organizacijo pa je imel v rokah inštitut za zgodovino jugovzhodne Evrope pri graški univerzi. Predavanja so bila na sedežu inštituta v majhnem dvorcu Meerscheinschlössel. Prijavljenih udeležencev je bilo skupaj 121; iz Slovenije 27, Hrvatske 24, Štajerske 23, Gradiščanske 22 in komitata Vas 25. Slovensko deputacijo so sestavljala eminentna imena iz Ljubljane in Maribora. Generalna tema letošnjega simpozija je bila Mesto in trg v panonskem prostoru od visokega srednjega veka do turškega obdobja (13.—16. stoletje). Vsaka dežela je imela po dva referenta, vsi pa so bili eni najboljših strokovnjakov za zgodovino mest v srednjem veku v svojih deželah.

V torek, 30. 6. je imel po otvoritvi in pozdravnih govorih predstavnikov vlad vseh dežel in republik, uvodno predavanje prof. dr. Herwig Ebner iz Gradca z naslovom generalne teme. Kot je pri uvodnih referatih navada, je podal H. Ebner širok okvir na podlagi literature ter iskal razlike in stične točke pri mestih in trgih na spodnjepanonskem področju.

Naslednji dan, 1. 7. je sledilo pet referatov iz vseh dežel, ki so se v glavnem ukvarjali s terminološkimi in pravnozgodovinskimi momenti pri nastanku mest. O problemu madžarske mreže mest v panonskem prostoru je govoril prof. dr. Jenő Szücs iz Budimpešte. Za nas je bila še posebej zanimiva madžarska varianta distinkcije mesto — trg (oppidum — forum), ki jo Madžari ob mnoštvu naselbin še posebej vzemajo v obzir, čeprav je vprašanje, koliko je terminološki naziv pomemben pri splošni, zlasti gospodarski rasti mest. Prof. dr. Vasilij Melik iz Ljubljane je podal nekoliko drugačno in enostavnejšo rešitev na primeru nastanka mest na Slovenskem, ki je vzbudila veliko pozornost. Razdelil je slovenska mesta v tri sisteme: obalni tip (pravzaprav italijanski), celinski (Kranjska, Štajerska in Koroška) ter ogrski (Prekmurje kot del Ogrske). Mesta prvega tipa imajo kontinuiteto že iz antike, med celinskimi mesti pa ima delno kontinuiteto le Ptuj. Poseben problem predstavljajo prve omembe meščanskih naselbin, saj se ne da ugotoviti, ali gre za zgodnje ali pozne omembe. V. Melik je opozoril tudi na odnos med župnijskim sedežem in mestom. Problem uporabe dvojne terminologije pri nazivih meščanskih naselbin rešuje z nedoslednostjo pri uporabi nazivov in meščanskimi ambicijami po čim imenitnejšem naslovu, na drugi strani pa z upiranjem mestnega gospoda, ki mestu ni hotel priznati večjega ugleda. Referat je v bistvu sodobnejša obdelava teze, ki jo je V. Melik postavil že pred 15 leti v Zgodovinskem časopisu. Naslednji referent dr. Ernö Deák z Dunaja je opozoril na potrebnost preučevanja zgodovine mest z interdisciplinarnimi prijemi. Po njegovem mnenju je nastajanje mest na Gradiščanskem in v zahodni Madžarski precej kasnilo v primerjavi s procesom v zahodni Evropi. Posebno vlogo na panonskem območju je imela obrambna funkcija mest in gradov. Nazivi castrum, oppidum in civitas se ne uporabljajo konsekventno v logičnem vrstnem redu. Pojem mesta je nastal z abstrakcijo kot norma, sestavljena iz mnogih aspektov in komponent. Prof. dr. Josip Adamček iz Zagreba je na razvoj mest v kontinentalni Hrvaški gledal predvsem s stališča materialno-denarnih odnosov. Mestna naselja je razdelil v kraljevska mesta in plemiške trge. Približno 70 % mestnih naselij je nastalo na zemljiških gospostvih v 15. stoletju, saj so fevdalci takrat podpirali razvoj mest. V začetku 16. stoletja se je začela kriza v razvoju mest v kontinentalni Hrvaški, zlasti zaradi sprememb trgovskih poti pod vplivom turških osvajanj. Hud udarec razvoju mest je zadala refevdalizacija agrarnih in družbenih odnosov, ko so fevdalci začeli razvijati lastno trgovino s kmečkimi proizvodi. Mnoga manjša mestna naselja so se spremenila v vasi, stalnemu pritisku fevdalcev pa so bila izpostavljena tudi kraljevska mesta. Mestno gospodarstvo je oživelo šele v 17. stoletju. O mestih na Štajerskem je razpravljal doc. dr. Günther Cerwinka iz Gradca. Poudaril je, da ni mogoče govoriti o kontinuiteti iz antike, zato pa se mesta v glav-

nem pokrivajo s središči deželnoknežjih uradov iz 13. stoletja. Štajerska mesta so večinoma nastala za časa poslednjih Babenberžanov in kralja Otokarja II., kot ustanovitelji se pojavljajo celo ministeriali. G. Cerwinka je razvrstil »katalizatorje« mestnih naselbin v pet funkcijskih tipov: rudarstvo, trgovina (sol, vino, železo), trgovina na daljše relacije, obrambna funkcija in rezidenca (Gradec). Gospodarski razvoj štajerskih mest je zastal v 16. stoletju zaradi plemiške trgovine in organizacije obrti, svoboščin pri trgovini s soljo, vdora kapitalov, nalaganja kapitala v zemljišča, premikov trgovinskih poti in koncentracije kapitala v zgornjenemških trgovskih centrih.

V četrtek, 2. 7. so prireditelji organizirali dve poldnevni ekskurziji po avstrijskem Štajerskem (Fürstenfeld, Loipersdorf, Bärnbach, Deutschlandsberg). V petek, 3. 7. je nastopil prof. dr. András Kubinyi iz Budimpešte z zelo zanimivim referatom Trgi v regiji brez mest. Na področju jugozahodne Madžarske v srednjem veku ni bilo niti enega mesta v pravem pomenu besede, zato pa je nastala gosta mreža trgov (kar 111), ki so imeli tedenske ali letne sejme. Še 33 naselij pa se omenja kot oppidum, čeprav, za njih ni podatkov o sejmih. Tako gosto koncentracijo trgov razlaga A. Kubinyi z geografskimi razlogi, deloma z velikim številom malih vasi in gostim cestnim omrežjem. Od 144 krajev jih je kar 2/3 ležalo ob križiščih ali ob državni meji. Ostali kraji so ležali ob važnejših cestah 12—18 km oddaljeni eden od drugega. Tretji razlog naj bi bilo razvito vinogradništvo. Približno 30 % krajev je bilo središče zemljiških gospostev. Obstajala so tudi gospostva brez trgov. Taka mreža trgov je po Kubinyjevem mnenju omogočala le razvoj manjših centrov z lokalnim pomenom. V regiji je živela kar 1/3 prebivalstva v omenjenih 144 krajih. Referat dr. Darje Mihelič iz Ljubljane je bil posvečen obrti spodnještajerskih mest in trgov. Ena od značilnosti, ki jih je omenila referentka, je bila tesna povezanost med obrtjo in trgovino. Viri o samih tehnikah obrti ne govorijo, zato pa obravnavajo pravila trgovskega poslovanja z obrtnimi proizvodi. To velja predvsem za živilske stroke. V spodnještajerskih meščanskih naselbinah so prevladovale prehrambene obrti; gostinstvo, kožarske in tekstilne obrti so bile približno enako razširjene; manj je bilo kovinarskih, najmanj pa lesnih in gradbenih obrti. D. Mihelič je napravila tudi primerjavo razširjenosti posameznih obrti med spodnještajerskimi mesti in Piranom in ugotovila večje razlike, ki pa so dostikrat lahko posledica nekoliko drugačne klasifikacije v virih, pa tudi subjektivnega pogleda raziskovalca na te probleme. Zadnji referent je bil dr. Harald Prickler iz Železnega (Eisenstadt), ki se je ukvarjal z odnosom med mestom in pokrajino preko deželnih meja. Ker je bilo na madžarski strani le eno pravo mesto (Sopron), na štajerski in avstrijski pa več, so slednja imela močan gospodarski vpliv na agrarno pokrajino onstran meje. Proces pridobivanja privilegijev štajerskih mest je bil v 13. in 14. stoletju vzporeden s carinskimi in mitninskimi privilegiji na Ogrskem. Proces je razviden iz trgovine z ogrskim vinom, nad katero so v 15. stoletju dobila monopol večja avstrijsko-štajerska obmejna mesta (npr. Dunajsko Novo mesto). Ta so si na ogrski strani pridobila tudi ogromna vinorodna območja. Intenzivne vezi dokazujejo tudi osebne plemiške—meščanske—kmečke zveze preko meje in madžarska imena obmejnih mest. Mnenje H. Pricklerja je, da deželna meja odnosu med mestom in podeželjem komajda škoduje, če pa se politične meje pokrivajo z geografskimi, ima mesto ob meji celo korist. V soboto, 4. 7. sta bila na programu le dva referata. Prof. dr. Ivan Kampuš iz Zagreba je govoril o nekaterih elementih gospodarskega in družbenega razvoja zagrebškega Gradeca. V podatkovno preveč natrpanem referatu je analiziral kraljevske privilegije iz let 1242 in 1266 v odnosu mesto — vladar, pravno organiziranost meščanstva, prebivalstvo in njegovo gospodarsko moč ter mestno gospodarstvo do turških napadov v 16. stoletju. Zadnji referent dr. Helmut Hundsbichler, je imel zelo zanimiv referat, o kulturi in vsakdanjem življenju v avstrijskih mestih v poznem srednjem veku ter predstavil tovrstno delo, ki ga opravlja inštitut v Kremsu. Pri tem se nam je porodilo vprašanje, kdaj se bo ta problematika, mislim na starejša obdobja, začela preučevati sistematično tudi pri nas. Za tako delo je nujen interdisciplinaren študij, ki pa pri nas z nekaj izjemami kar ne more zaživeti v večji meri.

Vsem referatom je sledila diskusija, ki pa včasih le ni bila povsem resna (npr. vprašanje o obstoju pojma Srednje Evrope pri mestih v srednjem veku, ali pa že komično žolčna debata o izvoru imena mesta Judenburg). Kakorkoli že, referenti so dokaj dobro obranili svoje teze in tudi s tem dokazali, da so resnično dobri poznavalci mest na spodnjepanonskem prostoru. Nekoliko je motila prevelika dolžina in podatkovnost nekaterih referatov, kar je oteževalo iskanje skupnih imenovalcev in jasnejše slike za zgodovinarje, ki jim problematika mest v drugih državah le ni tako kristalno jasna! Morda bi bilo v prihodnje bolje, da bi bilo referatov nekoliko več (npr. po trije iz vsake dežele), zato pa bi morali biti krajši, časovno omejeni in bolj sintetični! Dokončno sliko o letošnjem simpoziju bo zato moč dobiti šele z natančnim branjem vseh, menda kmalu objavljenih referatov.

Simpozij je imel poleg strokovnega tudi tradicionalno družaben značaj, saj smo imeli koncert v Fürstenfeldu, prireditelji pa so nam pripravili povprečno en sprejem pri predstavnikih političnega in upravnega življenja na Štajerskem (pri štajerskem deželnem glavarju dr. Josefu Krainerju, županih Gradca, Deutschlandsberga in Fürstenfelda) na dan. Posebej nam bo udeležencem simpozija ostalo v spominu srečanje z gostoljubnimi sorodniki prof. dr. Ferdinanda Hauptmanna v Fürstenfeldu. Konec koncev, smisel simpozijev ni le v strogo znanstvenih predavanjih in diskusijah, temveč tudi v izmenjavi mnenj in navezavi novih stikov med strokovnjaki iz različnih držav v prijateljskem vzdušju, ki je bilo v Gradcu nenehno prisotno.

Naslednji, XX. simpozij Modinci bo drugo leto v Osijeku z okvirno temo Mesta in meščanstvo od 16. stoletja do francoske revolucije.

Dušan Kos

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG),** ki je doslej izšla v 25 letnikih (1964 ni izšla). Leta 1986 se je preimenovala v **Prispevke za novejšo zgodovino.** Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna. V letniku 1985 naj posebej opozorimo na razprave o fojbah v Julijski krajini, na stenografski zapisnik seje IOOF iz leta 1950, na pregled javno publiciranih stališč KP STO in KPI do londonskega memoranduma iz 1954, kot tudi na razpravo o programu Zedinjene Slovenije v letu 1848 in oblikovanju slovenske nacionalne države leta 1918 ter ne nazadnje na bibliografijo revije Pod lipo.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov in cene zanje, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 13, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1 — **1600 din**
PZDG 1960/2 — **1600 din**
PZDG 1961/1-2 — **1600 din**
PZDG 1963/1-2 — **1600 din**
PZDG 1965/1-2 — **1600 din**
PZDG 1966/1-2 — **1600 din**
PZDG 1967/1-2 — **1600 din**
PZDG 1968/69, 1-2 — **1600 din**
PZDG 1970/1-2 — **1600 din**
PZDG 1971/72 — **1600 din**
PZDG 1974 — **1600 din**
PZDG 1975/76 — **1600 din**
PZDG 1977 — **1600 din**
PZDG 1978/79 — **1600 din**
PZDG 1980 — **1600 din**
PZDG 1981 — **1600 din**
PZDG 1982 — **1600 din**
PZDG 1983 — **1600 din**
PZDG 1984 — **1600 din**
PZDG 1985 — **3000 din**
PNZ 1986 — **4500 din**

INSTITUCIJE

ODSEVI REFORMACIJSKEGA GIBANJA V DOKUMENTIH ARHIVA SR SLOVENIJE, RAZSTAVA ARHIVA SR SLOVENIJE

Z razstavo z gornjim naslovom, ki je bila odprta 6. februarja 1987, se tudi Arhiv SRS vključuje v krog institucij doma in v tujini, ki so ob 400-letnici smrti Primoža Trubarja z najrazličnejšimi prireditvami želele počastiti njegov spomin in ponovno ali na novo ovrednotiti pomen reformacije za Slovence. Kot je zapisano v predgovoru kataloga, ta arhivska razstava ne zajema slovenske reformacije v celoti — za kaj takega bi bilo potrebno pritegniti tudi gradivo iz arhivov onkraj naših meja —, marveč se omejuje na dokumente, ki jih hrani Arhiv SRS. Razstavljen je seveda le majhen del tega gradiva, ki ga hrani naš arhiv, kot nekakšno opozorilo na bogastvo virov, ki nikakor še ni v celoti izčrpano.

Sto sedem razstavljenih dokumentov zajema čas med 1501 in 1601: prvi eksponat je turjaški urbar, v katerem se omenja mlinar na Raščici Linhart Trubar, poslednji pa ukaz nadvojvode Ferdinanda kranjskim deželnim stanovom, naj izročijo vse protestantske knjige protireformacijski komisiji, ki jih je potlej uničila. Dva pomenljiva datuma torej, dogajanje v času med njima pa izpričujejo dokumenti, ki govore o širjenju protestantske misli v prvi polovici stoletja, o nastopih cerkvene in posvetne oblasti zoper novoverce, še posebej obilno pa je dokumentirano življenje in delo kranjske protestantske občine v drugi polovici stoletja. Tu so nekateri ključni dokumenti časa: Trubarjeva pisma, ki govore o njegovem književnem delu in modri skrbi za njegove ovčice, pa tudi o njegovih skaljenih odnosih z Ungnadom, tu so slovita vprašanja, ki jih je Trubarju zastavil ljubljanski škof Seebach, da preizkusi njegovo pravovernost, dalje dokumenti, ki dokazujejo težavno porajanje Cerkovne ordninge, pa še ukazi nadvojvode Karla, da mora Trubar zapustiti dedne dežele. Številne listine pripovedujejo o vsakdanu in delu protestantskih pridigarjev in šolnikov in o skrbi stanov za protestantsko bogoslužje, šolo in knjigo. Razstavljeni so tudi Bohoričev in Frischlinov šolski red in ljubljanska protestantska matrika. Spet drugi dokumenti nekoliko spregovore o nastajanju slovenskega prevoda biblije in o njegovem tiskanju, pa tudi o načinu razpečavanja slovenskih knjig. Konec življenjskega delovanja naših protestantov zlovešče nakazujejo poslednji trije razstavljeni dokumenti: že omenjeni ukaz nadvojvode Ferdinanda, njegov general o izgonu luteranov iz dednih dežel (1599) in koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena iz leta 1601, kamor si je zapisal, kako je svoje delo opravila protireformacijska komisija v Kamniku in Kranju: po že uveljavljenem scenariju je na koncu vseh obredov sledil požig protestantskih knjig na javnem mestu.

Ob razstavi je izšel tudi katalog, ki prinaša poleg popolnega seznama razstavljenih dokumentov s kratkimi regesti tudi krajši razpravi: Ferdo Gestrin: Šestnajsto stoletje in Slovenci ter Breda Pogorelec: Sociolingvistični vidiki Trubarjevega jezika. Na koncu so še transkripcije desetih dokumentov — dodatek, ki ga bodo raziskovalci gotovo zelo veseli.

Maja Žvanut

OCENE IN POROČILA

Luigi de Biasio, **1000 processi dell'Inquisizione in Friuli (1551—1647)**, Quaderni del Centro di catalogazione dei beni culturali 4., Villa Manin di Passariano — Udine 1985, str. 185.

Centro regionale di catalogazione dei beni culturali (Pokrajinski center za katalogizacijo kulturne dediščine), ki je bil ustanovljen po potresu leta 1976 v Villi Manin di Passariano di Udine (Videm), izdaja zbirko Quaderni, s katero skuša predstaviti svoje delo. Gre za popis kulturne dediščine v Furlaniji — Julijski krajini in njeno katalogizacijo. Z zelo natančnimi raziskavami odkriva vedno nove ostanke preteklosti in jih s pomočjo publikacij predstavlja javnosti.

Delo »1000 processi dell'Inquisizione in Friuli (1000 procesov Inkvizicije v Furlaniji) je objavljeno v 4. zvezku zbirke. To je prvi poskus objave poročila o katalogizaciji arhivskega fonda. Dokumenti, ki jih hrani Nadškofijski arhiv iz Vidma, obsegajo najstarejše pravne akte inkvizicijskega sodišča iz Vidma iz srede 16. stoletja. S pomočjo teh dokumentov je postala jasnejša podoba ne samo o cerkvenem življenju, temveč tudi o kulturnem razvoju v času protireformacije v Furlaniji.

L. de Biasio je knjigo razdelil na tri poglavja. V prvem poglavju nas najprej seznani z arhivskim fondom, ki obsega pravne akte prvih tisoč procesov Inkvizicije v Ogleju in okolici in o preureditvi fonda. Nadškofijski arhiv hrani dokumente Oglejske patriarhije, ki so od leta 1752 del arhiva Videmske nadškofije, in dokumente, ki so prihajali v naslednjih stoletjih. Arhivski fond pravnih aktov inkvizicijskega sodišča sestavlja dva tisoč rokopisov, ki so oštevilčeni in kronološko razdeljeni. Vsak akt vsebuje obtožbo, ime in poklic obtoženega ali osumljenega in leto procesa. Analiza procesov je avtorju omogočila rekonstrukcijo dela, ki ga je opravilo videmsko sodišče v vztrajnem preganjanju vsakršnih verskih manifestacij, za katere je menilo, da niso katoliško pravoverne. Ponuja pa ta analiza tudi možnost delne predstavitve mentalitete, notranjega razvoja in življenja furlanske družbe v enem najbolj živih trenutkov svoje zgodovine.

Inkvizicijsko sodišče v Vidmu je bilo ustanovljeno s papeško bulo leta 1550/51. V prvih 30 letih se je Sveti sedež osredotočil na zasledovanje heretikov in zaplembo knjig, ki bi imele tudi najmanjšo zvezo s herezijo. V Furlaniji je bilo kar nekaj malih središč, kjer so se zbirali »heretiki« in širili knjige ali rokopise s heretično vsebino. Danes je skoraj nerazumljiva, kot meni avtor, sumnja herezije zaradi uživanja mesa v postnih dneh, ki jih je predpisala Cerkev. Procesov zoper take »heretike« je bilo veliko. Pravni akti teh procesov vsebujejo zelo dragocene podatke o gospodarski dejavnosti in socialnih razmerah nižjih, revnejših slojev prebivalstva. Po letu 1580 je bilo primerov herezije v Furlaniji vedno manj. Zamrtju herezije pa je sledil razcvet čarovništva, ki pa je prve znake življenja dalo že prej. Najbolj značilni obliki čarovništva sta bili ljudska in izobraženska. Največkrat je v aktih omenjena ljubezenska, terapevtska in diabolična magija. De Biasio meni, da je fenomen čarovništva v Furlaniji še premalo raziskan. Že sedaj pa je jasno, da je poleg ljudske obstajala tudi gojena ali izobraženska magija, ki je temeljila na magičnih spisih in se vezala tudi na oblike, ki so bile razširjene v kulturno zelo razvitem okolju, celo na univerzi v Oxfordu. Te oblike čarovništva so bile sicer najbolj razširjene med izobraženimi sloji prebivalstva, kar pa ni bila ovira, da ne bi prodrle tudi med preprostejše. Od prvega desetletja 16. stoletja dalje sodni akti dokumentirajo nov fenomen — spreobrnitve od katoličtva. Najbolj je bilo to razširjeno med vojaki v furlanskih trdnjavah. Najpogosteje so sprejeli luteranstvo, grško-ortodoksno in židovsko vero. Težko pa je preveriti odkritost in pristnost teh spreobrnitev. Tudi akti o procesih zoper spreobrnjence prinašajo množico podatkov, ki odkrivajo zgodovino vojaških posadk v Furlaniji.

Največ pozornosti je de Biasio namenil procesu. Proces je lahko sprožil inkvizitor sam ali pa je bil posledica ovadbe. Denunciacije so bile zelo pogoste, sprejeta pa je bila le ob prisotnosti inkvizitorja in namestnika. Vsebovati je morala ime **krivca** (taka je bila formulacija že pred samim procesom?!), čas in mesto kaznivega dejanja. Temu je sledila preiskava. V Vidmu ni bilo stalnega mesta, kjer bi se zbiralo sodišče. Na procesu so bile najprej zaslišane priče in nato osumljenec. Pisane izjave prič so bile na razpolago tudi obtoženemu. Če so bile vse izjave prič v soglasju, obtoženi pa je vztrajno zavračal krivdo, je bil podvržen torturi. Največkrat je mučenje potekalo na videmskem gradu. Če je obtoženi priznal krivdo, je bil določen dan branja obsodbe. Obsodbo sta podpisala inkvizitor in patriarh. Kazen je

bila odvisna od resnosti kaznivega dejanja. V teku enega stoletja je inkvizicijsko sodišče v Vidmu prisodilo petnajst smrtnih kazni, vendar so bile izvedene le štiri, saj so obtoženi zlahka zbežali iz zapora. Smrtna kazen je doletela t. i. trdovratne heretike in tiste, ki so se hereziji s prisego odrekli, a so ji ponovno podlegli. Na smrt obsojeni je bil prepuščen svetni roki, ki naj bi izvedla usmrtitev. Sveti sedež se je na tak način skušal oprati, zabrisati svojo prisotnost in se skriti za svetno avtoriteto. Tudi formulacija obsodbe je imela skoraj sibilski ton: »reliquantur brachio saeculari qui, citra sanguinis effusionem et mortis periculum, suam sententiam moderetur« (str. 94). Novica o usmrtitvi je bila kar se da izmikajoča. Avtor ne poroča o vrstah torture in načinih usmrtitve. Tudi akti sami ne vsebujejo teh podatkov. Po rangu je smrtni kazni sledila obsodba na beneške zapore. Leta 1558 so to obsodbo odpravili, saj so obsojeni vztrajno širili herezijo po zaporih, vendar so jo morali leta 1569 ponovno vpeljati. Najpogostejše so bile obsodbe na začasno ali dosmrtno ječo in izgon iz območja patriarhije. — Posebnost so bile spiritualne obsodbe: molitve, post in pokora. — Obsodba na manjše kazni je bila prebrana javno in razglašena tudi v domačem kraju obsojenega, in sicer z dokumentom, ki so ga nabili na cerkvena vrata.

L. de Biasio ugotavlja, da je proces potekal po točno oblikovani proceduri, ki so jo določale številne pravne norme. Postopoma so ta merila oblikovala tekst, znan kot »Praxis criminalis«, katerega kopija je ohranjena v videmskem arhivu. Proces proti hereziji je eden najbolj dramatičnih dokumentov videmskega arhiva. Z njim je nedvoumno prikazano nasprotje med početjem Cerkve, ki je bilo v zvezi s protestanti dokaj samovoljno, in zelo pravnim delovanjem katoliških inkvizitorjev.

Na koncu de Biasio predstavlja še tri magične formule. Prva izhaja z Univerze v Oxfordu, kjer naj bi jo preizkusili. Leta 1599 je bila prinešena v Videm in je edini primer take formule v Italiji. To je formula za pridobitev razuma in je razdeljena na dva dela: na »rubriko«, ki vsebuje potrebne norme za preizkušanje in na molitev k angelu Gabrijelu. Drugi formuli sta ljudskega značaja, neke vrste molitvi, v kateri so vključene prošnje zoper boleźni. Napisani sta v pojoči furlanski govorici.

Knjigo je avtor popestril še s fotografijami arhivskih dokumentov, procesov, magičnih formul in nekaj primeri katalogizacije.

Petra Svoljšak

Johannes Dörflinger, **Die österreichische Kartographie im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts — Unter besonderer Berücksichtigung der Privatkartographie zwischen 1780 und 1820.** 1. Band: Österreichische Karten des 18. Jahrhunderts. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984. 351 strani; 24 posnetkov zemljevidov.

Ob izidu knjige Branka Korošca »Naš prostor v času in projekciji« (Ljubljana 1978) je v oceni Jože Šorn zapisal: »Že večkrat je bila med zgodovinarji in zemljepisci izrečena in napisana misel, da bi bilo zelo koristno, če bi se kdo — bodisi posameznik, bodisi ustanova — lotil sistematičnega evidentiranja in komentiranja starejših zemljepisnih in njim podobnih kart, ki so kakorkoli v zvezi s slovensko zgodovino, s slovenskim prostorom in s slovenskimi kartografi« (ZČ 33, 1979, str. 628). Ugotovil je, da smo s knjigo B. Korošca dobili dober oris zgodovine naše kartografije, delo, ki predstavlja domala pionirski podvig na tem področju. Čeprav se je Korošec odločil za širši koncept in z njim skušal zadovoljiti tudi potrebe zgodovinarjev, je vseeno dal precejšen poudarek zgodovini geodetske tehnike mapiranja in njenih pripomočkov.

Knjiga J. Dörflingerja o avstrijskih kartah 18. stoletja, ki jo bomo skušali bralcu prikazati, je seveda pisana z drugačnim namenom, kot je to napravil B. Korošec, vendar daje odgovor tudi na pobudo, ki jo je zastavil J. Šorn. V knjigi dobimo izčrpen vpogled v avstrijsko kartografijo 18. stoletja, v katerem je zelo viden delež namenjen slovenskim deželam ter širšemu balkanskemu prostoru, v katerega spada velik del jugoslovanskih pokrajin.

Avtor nas v uvodu seznani s stanjem raziskovanja kartografije v Avstriji. Ugotavlja, da je na prelomu iz 18. v 19. stoletje postala Avstrija vodilna na področju kartografije v nemških deželah; prispevek k evropski kartografiji pa je bil zelo viden. Razpravlja tudi o pojmu »privatna kartografija«. Pod tem pojmom je razumeti vsak kartografski izdelek, ki je nastal na privatno pobudo in je imel komercialno utemeljitev. Avtor razčlenjuje tudi posamezne delovne procese, skozi katere je moral iti kartografski izdelek, preden je prišel v roke uporabnika. Pri tem ni bil toliko pomemben avtor kot bakrorezec in izdajatelj oziroma založnik. Zelo podrobno govori tudi o raznih aspektih privatne kartografije, med katerimi so bili zelo pomembni umetnostni, gospodarski, pa tudi politični.

J. Dörflinger daje zelo izčrpen prikaz virov in njihovih nahajališč, pri čemer posveti posebno pozornost arhivskim zbirkam na Dunaju. Posebej se zaustavlja pri kartografskih zbirkah dunajske nacionalne biblioteke, avstrijskega državnega arhiva in vojnega arhiva. Kot pomemben vir za proučevanje posameznih izdaj kart navaja sodobna naznanila, ki so bila v obliki oglasov objavljena v takratnih glasilih, predvsem v Wiener Zeitung. Zanimive podatke o kartah dajejo tudi sodobne recenzije. V uvodnem poglavju nas avtor posebej seznani z označevanjem tehničnih podatkov na kartah.

Pregled razvoja avstrijske kartografije je avtor razdelil na več časovnih obdobij. Posebej opozarja na motive, ki so v posameznih obdobjih usmerjali iniciativo za izdajanje kart. Karte so nastajale v zvezi z vojaškimi operacijami, zato jih uvršča v vojaško kartografijo. Druga skupina spada v civilno kartografijo, ki je nastajala na pobudo in stroške stanov in to iz prestižnih ali praktičnih potreb. Pomembno vlogo pri tem so igrale tudi administrativne dejavnosti. Ob vseh teh pobudah pa je nastajala komercialna privatna kartografija, katere cilj je bil izdajati čim večje število izdelkov. Izjemne pozornosti so bile deležne karte, ki so prikazovale položaj armad na posameznih bojiščih (t. i. Théâtre de la guerre, Kriegstheater).

S tega vidika je J. Dörflinger z vso upravičenostjo posegel v 17. stoletje in prikazal stanje kartografije v tem obdobju. Na iniciativo princa Evgena Savojskega je namreč prišlo do razmaha vojaške kartografije v Avstriji. Izdelane so bile številne skice in plani vojaških spopadov in pohodov. V tem obdobju je po naročilu stanov nastala 1611/12 najstarejša karta Koroške, ki jo je izdelal deželni inženir Israel Holtzwurm (ohranjen ni žal noben izvod, ker je bila zbirka kart uničena v požaru Celovcu 1616 — znana je le nova izdaja iz 1650). K razvoju kartografije v Avstriji v 17. stoletju je prispevala tudi tridesetletna vojna. Višek je dosegla avstrijska kartografija v tem obdobju s kartografskimi izdelki Georga Matthäusa Vischerja, katerega delo o Štajerski je ostalo dolgo časa neprekosljivo. V tem času je h kartografski upodobitvi Kranjske prispeval tudi J. V. Valvasor. Avtor omenja pomemben prispevek Martina Stiera, ki je izdelal projekte obrambne strategije pred turškimi vdori.

Prvo obdobje, ki ga J. Dörflinger detajlno obdela, je čas od začetka 18. stoletja do smrti Marije Terezije (1780). K razvoju kartografije v tem obdobju je pomembno vlogo prispevala ustanovitev inženirske akademije na Dunaju 1717. leta. Delovala je pod vodstvom geodeta in kartografa J. J. Marinona. Istočasno je dajala teoretično in praktično znanje iz risanja kart svojim gojencem tudi inženirska šola v Linzu.

Ustvarjanje vojaških in civilnih deželnih merilcev in kartografov, katerih karte so le v izjemnih primerih izšle v tiskani obliki (njihov rezultat je ostal tajen in bil namenjen le administrativnim potrebam), je bilo v tridesetih letih v kvalitativnem in kvantitativnem oziru dokaj skromno. Toda po miru v Hubertusburgu (1763) so nastala, ne brez vpliva Cassinisove Carte de France, znamenita jožefinska deželna merjenja (Josephinische Landesaufnahme). Nanje je opozorila Ema Umek, ko je na njih podlagi dala opis Ljubljane (glej Arhivi VIII/1—2, 1985, str. 91—94). Jožef II. je leta 1765 prevzel od matere vodstvo vojaških zadev in tedaj se je začelo sistematično kartiranje habsburških dežel. Ob koncu sedemletne vojne je na predlog feldmaršala Danna izdala Marija Terezija ukaz, da je treba napraviti kartografski posnetek cesarstva. Pobuda je prišla s strani feldmaršala Lacyja, ki je menil, da je vojaški neuspeh v sedemletni vojni posledica pomanjkanja ustrezne kartografske predstave ozemlja. Pod vodstvom generalnega štaba je v 24 letih (1763—1787) uspelo izbranim oficirjem, ki so nadzorovali delo številnih inženirjev, napraviti posnetke celotnega habsburškega ozemlja. Zbrani podatki, ki so ohranjeni v opisih sekcij (t. i. Landesbeschreibung), imajo tudi za naše dežele izjemen pomen. Gradivo nam nudi podatke o trdno grajenih objektih, cestah, vodah, strateških točkah, gozdovih. Vsi ti opisi so prenešeni tudi na karte, ki predstavljajo prve specialke v razmerju 1:28000. Liesganigova metoda kartiranja je predstavljala izjemen dosežek evropske kartografije, vendar ni bila deležna tistega priznanja, kot bi zaslužila. Za ročno izdelane karte jožefinskih merjenj je bilo značilno, da so bile javnosti nedostopne, ker so bile podvržene strogo varovani državni tajni.

Mnogo bolj plodna in aktivna kot vojaška je bila na Dunaju koncentrirana privatna komercialna kartografija. V zadnjih dveh desetletjih vladavine Marije Terezije je privatna kartografija naredila opazen razvojni korak: Proizvodi založnikov in izdelovalcev kart (Briffaut, van der Bruggen, Lidl) so bili vsebinsko sicer povezani z vojaškimi dogajanji (vojna za poljsko krono 1733—35, avstrijsko-turška vojna 1737—39, avstrijska nasledstvena vojna 1740—48, sedemletna vojna 1756—63), vendar so skušali zadostiti tudi praktičnim potrebam. Na trgu so se pojavili plani glavnega mesta Dunaja. V tem času je opazen tudi zanimiv kartografski dosežek, vezan za Kranjsko. Gre za načrt dveh inženirjev E. W. Durchlasserja in F. C. Rennerja. Izdelala sta karto o regulaciji in gradnji plovnih kanalov na območju zgornje Save in Ljubljanice. V baker jo je vrezal graver Abraham Kaltschmidt v Ljubljani. Isti ba-

krorezec je izdelal tudi karto Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica, katere osnutek je napravil pripadnik stiškega samostana Ivan Florjančič. Florjančič, ki predstavlja kvaliteten vrh domačih pionirjev kartografije, je po naročilu in na stroške kranjskih deželnih stanov izdelal načrt Ljubljane leta 1744.

Avstrijska privatna kartografija je polno zaživela v času vladavine Jožefa II. Pozitiven vpliv so imele jožefinske reforme, predvsem cenzurni patent. Preobrat v kvantitativno smer razvoja pa je nastal leta 1766 z ustanovitvijo dunajske šole za bakrorezce. Proti koncu sedemdesetih in v začetku osemdesetih let je bilo na Dunaju zbranih veliko število bakrorezcev, ki jim je to delo postalo življenjski poklic. K razvoju avstrijske privatne kartografije je v tem času vplivalo več dejavnikov. Zaznaven je bil padec južno-nemške založniške dejavnosti. Znane firme v Nürnbergu in Augsburgu niso vzdržale avstrijske konkurence. Poleg domačega je avstrijsko založništvo s kartografskim materialom zalagalo tudi nemško tržišče. Kartografska dejavnost je bila ozko povezana z uvedbo splošne šolske obveznosti in dvigom ravni vojaškega šolanja. Leta 1777 so izšle prve šolske karte kot didaktični pripomoček k posredovanju geografskega znanja. V zvezi z razvojem prirodoslovnih znanosti je dobila večjo veljavo geografija. Velik vpliv na razvoj kartografije je imela tudi gospodarska politika — merkantilizem.

Posebej se avtor zaustavlja pri zemljevidnih prilogah v knjigi Oryctographia Carniolica avtorja Jurija Jakoba Baltazarja Haqueta. Geografske alpske karte v knjigi so bile delo ing. Franza Xaverja Barage. V teh kartografskih prilogah so zelo zanimivi vrisani Haquetovi podatki o mineralih na Kranjskem. Posebno pozornost pritegnejo topografske oznake, ki niso, kot je bilo takrat običajno, navedene v nemški ali italijanski obliki, temveč tudi s slovenskimi in hrvaškimi imeni (npr. Ljubljana, Zagrab, Celle, Jessenitza, Bleid Jeseru, Wohinska Sava, Trsest, Koper, Reka, ali dvojezično: Celautz oder Clagenfurt, Koroshku oder Caernten, Stajersku oder Stejermarck).

Posebno mesto v privatni kartografiji imajo poštne karte (Postkarten). Avtor jih označuje kot kartografska pričevanja planske, preureditve prometnih povezav. Senzacijo je povzročila leta 1783 v Wiener Zeitungen objavljen oglas o izdaji večbarvne topografske karte glavnega mesta Dunaja. Barvne oznake so tedaj še izdelovali ročno.

Francoz Joseph Maire iz Lorene je s prihodom na Dunaj vnesel v avstrijsko privatno kartografijo nove poudarke. Kot inženir hidravlike se je posebej ukvarjal s problemom umetnih vodnih poti in razvojem daljnosežnega načrta povezave rek avstrijske monarhije s kanali. Na veliki pregledni karti, ki jo je izdelal bakrorezec Johann Mansfeld, je nakazana naslednja mreža vodnih poti: med Jadranom in Dunajem (preko Save—Drave—Neusidlskega jezera), med Donavo in Dnejstrom, med Trstom in Prago (preko Ljubljane—Drave—Mure—Ennsa—Donave—Vltave), med Dunajem in Dnjestrom, med Dravo in zgornjim Innom, med Oglejem in Savo (preko Gradiške). Poleg tega vsebuje projekt tudi nekatere utopične rešitve, kot na primer kanal preko prelazov Ljubelja in Brennerja.

Avstrijski izdajatelji kart so zelo hitro reagirali na vojaške konflikte med Rusijo in osmanskim cesarstvom v letih 1787—1791. V tej rusko-avstrijsko-turški vojni so založbe poslale na trg zelo veliko kartografskih prikazov bitk (Kriegstheater), pri čemer je bil zelo aktiven omenjeni Francoz Maire. V tej zvezi so bile izdane tudi nekatere regionalne karte, ki so prikazovale politično situacijo v Albaniji, Črni gori, Banatu. V tem času je bil izdan tudi znani Bauerjev plan Beograda z okolico, ki ga je graviral Lackner. V čas vladavine Jožefa II. spada tudi začetek izdajanja monumentalnih atlasov sveta.

J. Dörflinger je napravil zanimivo statistično primerjavo izdajanja kart med obdobjem vladavine Jožefa II. in obdobjem pred njim. V času od 1780 do 1790 je izšlo v Avstriji vsaj 277 kart z več kot 370 listi. V obdobju osmih desetletij od 1700 do 1779 pa je J. Dörflinger ugotovil komaj 240 kart s preko 360 listi.

Zadnje obdobje kartografije v Avstriji, ki ga avtor posebej obdela, je čas od miru v Svištovu do miru v Lunévillu (1791—1801). V tem obdobju so kartografi registrirali tudi vse vojne, ki jih je Avstrija vodila z Napoleonom. Posebej obdela Dörflinger kartografsko delo Josepha Karla Kindermanna. Na podlagi jožefinskih deželnih merjenj je Kindermann izdelal karte s prikazom številnih topografskih detajlov na področju notranjeavstrijskih dežel. Med njimi je zajel tudi Štajersko, Kranjsko, Koroško, Goriško in Trst. Poleg običajnih topografskih oznak (naselja, razvaline gradov, jezera, močvirja), najdemo tudi različne tematske značilnosti (izviri mineralnih vrelcev, rudniki, manufakturne dejavnosti, komercialne in stranske ceste). Upošteval je konfesionalno in jezikovno strukturo prebivalstva. Za nas je zanimiva oznaka meje med nemškim in slovenskim (windisch) jezikovnim področjem. Na robu kart pritegnejo pozornost različni statistični podatki. Kartografski odraz merkantilizma predstavlja atlas kartografa Bluma von Kempna. Žal je njegovo delo, ki zajema tudi naše dežele, ostalo torzo.

Seveda so v tem obdobju pritegovali kartografe usodni politični dogodki in vojaški spopadi. Obstajajo številne karte, ki prikazujejo prvo (1792—97) in drugo (1799—1801) koalicijsko vojno, dogodke v Italiji, Napoleonov pohod v Egipt (1798—99), drugo in tretjo delitev Poljske (1793 in 1795).

V tem obdobju se začne razvijati kartografija na Ogrskem (v Pešti) kot odraz nastajajoče nacionalne zavesti. Pojavljajo se nove poštne karte. Izdajateljski center te dejavnosti postane za nekaj časa Trst. Omeniti je treba še podrobne plane posameznih mest (npr. Dunaja z vpisanimi hišnimi številkami). Plan Dunaja je na nek način tudi aktualen, ker je bil narejen pred odstranitvijo obzidja, mestnih vrat in jarkov (1798). Ker je bil Dunaj eden od centrov grškega nacionalnega gibanja, so nastale na Dunaju številne karte z izključno grško nomenklaturo. Te karte prikazujejo Grčijo in dele Balkana. V zvezi z nadaljnjim razvojem vodnih poti so nastajali novi projekti plovnih kanalov. Med 1793 in 1801 je bil projektiran skoraj sto kilometrov dolg »Franzev kanal« v Bački, ki bi povezoval Tiso in Donavo. Izdajanje svetovnih atlasov se je tudi v tem obdobju nadaljevalo z vso intenzivnostjo.

Dörflinger je tudi za to zadnje obdobje izračunal obseg kartografske produkcije. Od začetka leta 1791 do konca 1801 je v Avstriji izšlo preko 920 kart z več kot 1100 listi. V primerjavi s prejšnjim obdobjem se je ta proizvodnja povečala za skoraj 300 %. Med založniki in izdajatelji so igrale glavno vlogo tri založniške družbe Schrämbl, Reilly in Artaria et Co. V drugem delu obravnava avtor razvoj in kartografsko dejavnost omenjenih treh največjih založniških hiš na Dunaju. Zelo podrobno analizira njihove izdaje kart in atlasov. Daje izčrpen opis z vsemi potrebnimi oznakami, merili in signaturami.

Na koncu daje avtor še pregled arhivskih zbirk, iz katerih je črpal gradivo; ter podroben pregled tiskanih virov in uporabljene literature. Uporabniku knjige bo v pomoč register osebnih imen, imen krajev in nekaterih pojmov.

Brez dvoma zasluži knjiga Johannesa Dörflingerja o avstrijskih kartah 18. stoletja izjemno pozornost, saj so tovrstni priročniki dokaj redki v zgodovinski literaturi. Ker avtor navaja številne karte v zvezi s slovenskimi deželami in širšim jugoslovanskim prostorom, zapolnjuje določeno praznino tudi v naši zgodovinski geografiji.

Ignacij Voje

Peter Mohar, **Med nebom in peklom.** Pričevanje iz plebiscitnega leta. Ljubljana, Celovec : Slovenska matica, Založba Drava, Družba sv. Mohorja, 1986. 486 strani.

O koroškem plebiscitu iz leta 1920 je doslej na obeh straneh meje, ki jo je sooblikoval, nastalo že precej zgodovinske in druge literature; vse do sedaj pa še ni bil deležen predstavitve z očmi »navadnega človeka«. Knjiga Petra Moharja, v povest preoblečeni spomini preprostega kmečkega fanta iz Podjune, nam slednjič odpirajo tudi tak pogled na prelomne dogodke omenjenega leta. Vsekakor moramo pozdraviti odločitev ljubljanske Slovenske Matice ter koroških Družbe sv. Mohorja ter Drave, da so to delo sprejele v svoj izdajateljski program. Pri tem je tudi pojav njihovega skupnega založniškega nastopa razveseljivo znamenje in obet za prihodnost.

Avtor govori o svojem življenju v plebiscitnih časih v tretji osebi, ko popisuje hlapca Petra, veterana prve svetovne vojne in povratnika iz italijanskega ujetništva, med njegovim služenjem slovenski, a nemškutarsko usmerjeni družini v vasi Podgrad pri Škocijanu v Podjuni. Avtor v zelo lepi in tekoči slovenščini za nekoga, ki je imel formalno samo ljudsko šolo, vendar pa se je, kot je očitno, sam izpopolnjeval v tem jeziku, naniza pred nami prizore vsakdanjega življenja, v katere posegajo odmevi nemirnega predplebiscitnega dogajanja. Okolje, v katerega je postavljen hlapec Peter, slovenski oziroma jugoslovanski strani ni naklonjeno, nasprotno, bolj ali manj odkrito je sovražno vsem, ki se nagibajo k njej. Sam Peter je na obrobju tega dogajanja, saj se agitatorji nobene strani z njim posebej ne ukvarjajo, čeprav v njegovem okolju pač vedo, da je na »slovensko plat«. Samo plebiscitno glasovanje je v knjigi prikazano zelo na kratko; podobno tudi obdobje, ki mu je sledilo. Peter ni imel volilne pravice in tako tudi ne vsaj simbolične možnosti odločanja, zato pa so ga pač vsi »pustili pri miru«.

Med prikaz zunanjega dogajanja v povesti vpleta Mohar tudi svoja, pogosto zelo dolgobesedna razmišljanja o slovenski in koroški zgodovini, ter vlogi posameznih dejavnikov v njej in tako na poseben način uvaja bralca v dogajanja »na nižji ravni«, posega pa tudi v Petrovo preteklost. Gre za avtorjeve osebne poglede do vrste perečih vprašanj, ki jim pač odvisno od primera do primera lahko pritrdimo ali jih zavračamo, vsekakor pa dajejo njegovi povesti globjo vsebinsko težo.

Moharjeve spomine je uredil in napisal k njim sklepne misli dr. Bogo Grafenauer, ki je naglasil izjemno dragocenost pričevanja tega koroškega samorastnika. Avtor je svojim zapiskom iz plebiscitnih časov posvetil veliko časa in truda, saj jih je vsaj dvakrat preoblikoval, prvič ob koncu prve avstrijske republike, drugič pa sredi petdesetih let. Moharjeva knjiga pomeni izredno koristno dopolnilo dosedanji literaturi o koroških prilikah v enem najusodnejših obdobij zgodovine Slovencev v tej pokrajini.

Andrej Vovko

Ivo Petrinović, **Ante Trumbić: Politička shvaćanja i djelovanje,** Nakladni zavod Matice hrvatske (Monografije, studije, kritike), Zagreb 1986, 430 strani + 29 fotografij.

Splitski politolog dr. Ivo Petrinović si je zadal težko nalogo, prikazati politično delo enega najpomembnejših hrvaških politikov dr. Ante Trumbića. Temelj za proučevanje Trumbićevega dela je bilo arhivsko gradivo, ki se je kakorkoli navezovalo na njegovo delo in čas, ter obilo literature, v kar nas prepričuje obsežna bibliografija. V uvodu nas avtor opozori na dosedanje rezultate preučevanja Trumbićevega dela. Glavna značilnost je, da so bila vsa dosedanja dela fragmentarna. Večinoma so se ukvarjala le s posameznimi obdobji v delu Ante Trumbića. Največkrat so se takšna dela omejevala na čas do nastanka Kraljevine SHS ali so ocenjevala še Trumbićev prispevek na mirovni konferenci v Parizu in pogajanjih v Rapallu, do odstopa s položaja zunanjega ministra novembra 1920. Razprave in obsežnejša dela, ki se tičejo Trumbićevega dela v Kraljevini SHS oziroma Jugoslaviji, so redkejša in novejšega datuma. Edina knjiga, ki zajema delovanje Trumbića od začetkov njegove politične aktivnosti do njegove smrti, je delo dr. Ante Smith Pavelića »Dr Ante Trumbić, Problemi hrvatsko-srbskih odnosa«, ki je izšla v Münchnu leta 1959. Rdeča nit, ki se vleče skozi vso Trumbićevo politično aktivnost, ta pa je trajala petdeset let, je rešitev nacionalnega problema Hrvatov. Rešitev socialnega problema je v ozadju, saj naj bi se reševal potem, ko bi bilo rešeno nacionalno vprašanje.

Avtor je knjigo razdelil na petnajst zaokroženih poglavij. Prva tri poglavja zajemajo čas do začetka prve svetovne vojne. To je čas od začetka Trumbićevega delovanja do odhoda v Italijo leta 1914. Trumbić je v Zagrebu študiral pravo, vendar je moral študij končati na kakšni drugi univerzi v avstrijskem delu monarhije, ker ni bilo medsebojnega priznavanja diplom med avstrijskim in madžarskim delom monarhije. Tako je študij končal v Gradcu. Pravaških idej se je navzel že med študijem v Zagrebu in jim je ostal zvest. Vendar pa jim je dodajal nove primesi, ki so omogočile razširiti v nacionalnem smislu ozko hrvaško zamisel v širšo, nazadnje v jugoslovansko. Velika pozornost je seveda posvečena politiki »novega kurza« in Trumbićevi vlogi pri sprejemanju Reške resolucije. Zanimivo je Petrinovićevo opozorilo, da Trumbić nikjer v svoji knjigi (A. Trumbić: Suton Austro-Ugarske) ne omenja vloge F. Supila pri sprejetju Reške resolucije. Vse zasluge za podpis resolucije je prisvojil zase.

Ob začetku prve svetovne vojne je Trumbić odšel v Italijo in nato v Anglijo. Tu je maja 1915. postal predsednik takrat ustanovljenega Jugoslovanskega odbora. Trumbić je tu začel z aktivnostmi, ki so bile končane novembra 1920 v Rapallu. To je bil boj za združitev jugoslovanskih narodov in za obrambo te novonastale države. Petrinović je temu obdobju in dogajanjem namenil štiri poglavja. Dva najvidnejša dalmatinska politika, Trumbić in Supilo, sta imela o združitvi različni mnenji. Supilo je govoril, da se je najprej potrebno s srbsko vlado dogovoriti o enakopravnem položaju Srbije in Hrvaške, nato pa govoriti o združitvi. Trumbić pa je govoril obratno, najprej združitev, nato pa govoriti o ureditvi. Vendar pa je kljub demokratičnim zagotovilom, zapisanim v Krfski in Ženevski deklaraciji, zmagal srbski hegemonizem. Trumbić je po koncu vojne spoznal pravilnost Supilovih besed. Avtor nam v tem delu knjige podrobno predstavlja vlogo Trumbića kot zunanjega ministra na konferenci v Parizu in na pogajanjih v Rapallu. Trumbić je bil v naši delegaciji namestnik vodje (vodja je bil Pašić) in se je energično boril zoper Londonski pakt. Vendar ni imel uspeha, saj so bila v sami delegaciji različna mnenja glede italijanskih zahtev. Trumbić je kot zunanji minister podpisal še pogodbo v Rapallu, nato pa je odstopil. Rapallsko pogodbo je sprejel kot žrtev, da se je Italija odrekla Londonskega sporazuma. Malce grobo lahko rečemo, da je bil Trumbić postavljen kot zunanji minister v vlogo »grešnega kozla«. S. Pribićević, ki je podpiral imenovanje Trumbića za zunanjega ministra, je to razlagal takole. Na mirovni konferenci je pretila naši državi okrnitev ozemlja. Ker so bila ta ozemlja naseljena s Hrvati in Slovenci, bi, če bi bil zunanji minister Srb, Srbom očitali, da so prodali del Hrvatov in Slovencev. Torej je moral biti zunanji minister Hrvat.

Zadnji del knjige nam v osmih poglavjih predstavlja Trumbićevo politično aktivnost v novonastali državi. Trumbić je v konstituanti ostro kritiziral predlog ustave in kritiziral ustavo tudi po njenem sprejetju. Sprva se Trumbić ni pridružil nobeni stranki, kasneje pa je bil v Hrvatski zajednici, podpiral HRSS in Radića, a se z njim razšel, ko je ta priznal kralja in ustavo. Do uvedbe diktature je deloval v Hrvatski federalistički seljački stranki. Po atentatu v skupščini se je približal HSS in nato postal tudi njen član. Bil je avtor Zagrebških punktacij. Zanimiv je tudi pregled njegovih pogledov na rešitev krize v državi, in s tem tudi problema Hrvaške. Tako je zagovarjal troplemenski (vendar decentraliziran) unitarizem, nato avtonomistično-federalističen položaj Hrvaške, federativno razdelitev države na pet enot (Srbija, Črna Gora, Bosna in Hercegovina, Hrvaška in Slovenija), pa tudi konfederacijo. Za realizacijo teh predlogov je vedno predlagal in zagovarjal legalna politična sredstva.

Za zaključno oceno dela in vloge Ante Trumbića si je avtor sposodil misel, ki jo je o Trumbiću zapisal v svoj Dnevnik leta 1967 M. Krleža. Krleža ga je označil kot kapitana politične ladje polpretekle dobe, kot kapitana, ki je kljub različnim oviram ves čas plul v svojo smer. Knjiga I. Petrinovića je tehten prispevek k poznavanju in razumevanju pomembnega časa v hrvaški in jugoslovanski zgodovini. Hkrati pa je tudi primer prikaza vpliva posameznika na razvoj in (ne)uresničitev neke, ne samo njegove, ideje.

Bojan Balkovec

Anton Novačan, **Jeruzalem—Kairo. Spomini 1942—1945.** Uredil Bruno Hartman. Ljubljana: Slovenska Matica, 1986. 393 strani.

V zelo živopisnem svetu starojugoslovanske politike je bil Anton Novačan še posebej barvita osebnost. Orjak po postavi, človek izredne telesne moči, ki si je domišljal, da je nezakonski potomec celjskih grofov (oziroma, če hočete, celjskih knezov), literat in diplomat, je imel v starojugoslovanski politični areni pogosto »večja usta kot želodec«. Znani so njegovi politični preobrati, paberkovanja za državnimi diplomatskimi službami, iskanja uspehov v advokaturi in spet delovanje v diplomatski službi.

Dnevniški spomini, ki jih imamo pred sabo, nam razgrinjajo njegovo zunanje delovanje ter notranje intimno doživljanje v obdobju, ki ga je kot politični begunec preživel od 1942 do 1945 na Bližnjem vzhodu. Rokopise teh spominov je leta 1975 ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici izročila Novačanova žena Josipina, potem ko je Anton leta 1951 umrl v Argentini, žena pa se je leta 1963 vrnila v Jugoslavijo.

Novačanovi dnevniški zapisi nam ga razkrivajo potem, ko je junija 1942 pobegnil pred Nemci iz Beograda, živel v Jeruzalemu in kasneje v Kairu, bil vpleten v politična spletkarjenja begunskih jugoslovanskih politikov, ko so ga zaradi suma, da je nemški agent, spravili tudi v angleški zapor v Latrunu, iz kasnejših izraelsko-arabskih vojn slavnem kraju (Latrunski žep v bojih leta 1948) konec decembra 1942. V zaporu je bil do avgusta 1943, septembra 1943 pa je uspel priti v Kairo, od januarja do septembra 1944 je imel neko ne posebno pomembno službo v jugoslovanski begunski vladi, nato pa je bil upokojen kot bivši narodni poslanec. Oktobra 1945 je prišel preko Taranta v Rim in tam se njegovi dnevniški zapiski v pričujoči knjigi tudi končajo.

Razgibana življenjska pot je nato Novačana vodila v Trst, kjer se je prvič po letu 1942 spet srečal z ženo, ki je v tem času ostala v domovini. Kljub pozivom visokih predstavnikov novih jugoslovanskih oblasti pa se Novačan ni hotel vrniti v Jugoslavijo, pač pa se je po bivanju v Trstu leta 1949 preselil z ženo v Argentino, kjer je skušal živeti na svojem posestvu v pokrajini Misiones ob paragvajski in brazilski meji. Neprimerno podnebje je pospešilo njegovo smrt že omenjenega leta 1951.

Vsa protislovja Novačanovega življenja se lepo razgrinjajo pred nami na straneh njegovih dnevniških spominov. Po eni plati stopa pred nas njegova stiska človeka, ločenega od domovine in žene, ki išče notranje moči v osebni vernosti in literaturi, v pisanju velike sonetne pesnitve Péti evangelij, po drugi pa spet srečamo gromovnika, ki kliče prekletstvo in kazen nad spletkarske in spolzke emigrantske politike, ki pošilja spomenice na vse strani, pošilja svoje pesmi Stalinu ter mu predlaga, kakšna naj bo povojna ureditev Slovenije. Na trenutke so njegovi zapisi pretresljivi dokumenti velike literarne vrednosti, včasih pa ob popisovanju sanj ali jedilnikov zvenijo prav smešno in groteskno. Vsekakor je njegova objavljena knjiga spominov dragocen vir za predstavitev življenja naših begunskih politikov ter spletk med njimi.

Spremni besedi k Novačanovim Spominom 1942—1945 sta prispevala Bogo Grafenauer in urednik knjige Bruno Hartman. Slednji nam v temeljiti spremni besedi natančno predstavi Novačanovo razburkano življenjsko pot ter njegovo politično in literarno delovanje, torej vse sukanje tega »velikega kolesa brez osi«, kot je Novačana duhovito označil Joža Glonar. K razumljivosti Novačanovih spominov precej prispeva tudi izčrpno kazalo s kratkimi oznakami oseb, ki se pojavljajo v njih.

Andrej Vovko

Ferruccio Clavora - Riccardo Ruttar, **Sloveni ed emigrazione.** Il caso delle Valli del Natisone. Čedad: Zveza Beneških Izseljencev, 1985. 164 strani.

Ne vem kako drugače kot z izrazom katastrofa lahko označimo stanje, v katerem prebivalstvo nekega zaključenega območja izgubi v 30 letih 54 % vsega prebivalstva in povrhu še njegov najvitalnejši del. Katastrofa je ustrezen izraz seveda le ob dopolnilnem podatku, da so se ti ljudje izselili. Ta opisani primer je usoda beneških Slovencev, najzahodnejšega poganjka slovenskega naroda. Kako je prišlo do te katastrofe, kje so njene korenine in kaj bi bilo treba storiti, da bi jo vsaj nekoliko omilili, je vsebina pričujoče knjige. Založila jo je Zveza Beneških Izseljencev, ki je bila ustanovljena leta 1968 v švicarskem kraju Orbe, napisala pa raziskovalca zamejskega Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu (znanega tudi po kratici SLORI) Ferruccio Clavora in Riccardo Ruttar.

Dovolj, a še vedno premalo je znano, da se Slovenci v videmski pokrajini italijanske dežele Furlanija-Julijska krajina še vedno borijo za najosnovnejše priznanje svojega obstoja kot dela slovenske narodnostne skupnosti v Italiji, kar je skupaj z veliko gospodarsko nerazvitostjo Beneške Slovenije eno temeljnih vprašanj, s katerimi se poleg drugih zamejskih slovenskih organizacij sooča tudi omenjena Zveza Beneških Izseljencev. Publikacijo, o kateri gre beseda, si je Zveza zamislila kot informativni pripomoček lastnim članom, pa tudi širšemu javnemu mnenju, ki po besedah Walterja Dresciga v uvodu nima točne slike o človeških, zgodovinskih, kulturnih, ekonomskih in političnih razsežnostih vprašanja zaščite slovenske narodnostne manjšine v videmski pokrajini. Zato po krajšem zgodovinskem uvodu avtorja namenita največ pozornosti analizi demografskih, psiholoških, socialnih, kulturnih in ekonomskih posledic asimilacijskega procesa Beneških Slovencev, ki se je začel že z njihovo priključitvijo k Italiji leta 1866.

Prvi del knjige je posvečen kratkemu zgodovinskemu orisu Beneške Slovenije od naselitve, pokristjanjevanja, časa oglejskega patriarhata in beneške republike do omenjene priključitve k Italiji, vloge duhovščine, razvoja v času fašizma in med drugo svetovno vojno do stanja v povojni italijanski republiki. Avtorja sta ga napisala predvsem na podlagi do sedaj nastalih zgodovinskih del.

Drugi del knjige ima značilen naslov »Nerazvitost in izseljevanje« ter vsebuje natančno analizo razmer v videmski pokrajini, politike italijanskih oblasti in njenih učinkov na beneške Slovence. Po uvodnem prikazu razmer nam avtorja s številnimi, izredno jasnimi tabelami ter grafikoni natančno predstavita demografsko izseljeniško katastrofo, ki smo jo omenili v uvodu. Sedem občin Beneške Slovenije je leta 1871 štelo 14.051 ljudi, leta 1921 17.640, leta 1951 16.195, leta 1961 14.293, leta 1971 9.649 ter 1984 7.669. Iz ustreznega grafikona razberemo, da se je v obdobju 1871—1984 prebivalstvo Italije povečalo za 47 %, prebivalstvo Beneške Slovenije pa zmanjšalo za 54 %. Podobne pretresljive podatke dobimo iz tabel o starosti prebivalcev Beneške Slovenije, ki so prikazane z deležem starejših od 65 let in starih do 15 let. Za Beneško Slovenijo je bil delež starejših od 65 let leta 1951 9,36 %, leta 1981 21,8 %, medtem ko je bil v celotni videmski pokrajini 15,88 %, v italijanskem merilu pa 13,6 % ob skoraj enakem procentu starejših v Beneški Sloveniji in videmski pokrajini v letu 1951. Delež mladine do 15 let je znašal v Beneški Sloveniji leta 1951 24,6 %, leta 1981 pa 13,2 %. V videmski pokrajini je bil leta 1951 23,39 %, leta 1981 pa 18,14 % (v Italiji tega leta 21,7 %). Zaostalost tega področja prikazujeta avtorja tudi s podatki o stanju na šolskem področju in med drugim ugotovita, da pride v Beneški Sloveniji en nepismen na 110 oseb, povprečno v videmski pokrajini pa na 137 oseb.

V tretjem delu avtorja obravnavata vprašanja zaščite manjšin v okviru italijanske države ter navajata ustrezno zakonodajo vse do polemik o tem, ali je mogoče člene Osimskega sporazuma, ki urejajo vprašanja zaščite slovenske manjšine v Italiji, razširiti tudi na Slovence v videmski pokrajini.

V zaključku predlagata avtorja vrsto predvsem ekonomskih in političnih ukrepov, ki naj bi pospešili razvoj Beneške Slovenije in tako tudi zajezili njeno krvavečo rano — izseljevanje.

V temeljiti in za širšo javnost uglašeni knjigi, ki želo podrobno analizira razmere, ki so povzročile masovno izseljevanje beneških Slovencev, pa pogrešamo vsaj kratko predstavitev njihovega življenja in dela v tujini, predvsem navedbo krajev, kamor so se izselili in njihovega števila v teh področjih.

Andrej Vovko

Ljubiša R. Mitrović, **Socialna dinamika. (Osnovi marksističke teorije društvenog razvoja).** Beograd: 1985. 176 strani. Naučna knjiga.

Knjiga socialne dinamike zasluži pozornost, ker se knjige s tako vsebino redkeje pojavljajo na našem knjižnem trgu. Res je, kakor je avtor zapisal v predgovoru, da se je v zadnjih letih v jugoslovanski sociologiji okrepilo zanimanje za to področje znanstvenega raziskovanja, a bi najbrž pritrdil, da ne moremo biti zadovoljni. Avtor je dal knjigi naslov »socialna dinamika«, naslovil jo je s pojmom, ki ga je A. Comte uvedel v strokovno literaturo. Znano je, da po njegovem sociologija, ki jo je utemeljeval, obsega socialno statiko, ki proučuje strukturo družbe, in socialno dinamiko, ki proučuje razvoj človeške družbe. Avtorju kaže pritrditi, da je v marksističnem pojmovanju družbe proučevanje družbene dinamike neločljivo povezano s proučevanjem družbene statike, ker so elementi družbenega gibanja v družbeni strukturi.

Avtor je v predgovoru knjige zapisal, da je knjiga nastala iz didaktično-izobraževalnih potreb. Ima jo za priročno literaturo iz sistematske sociologije. Sodi, da bo ob uporabi širše bibliografije, ki je natisnjena na koncu knjige, služila študentom za študij sociologije in vsem, ki jih zanimajo sociološka spoznanja o zakonitosti družbenega razvoja. Bibliografija jugoslovanskih avtorjev, kakor je Mitrović zapisal, obsega 16 strani (157—173) bibliografskih enot knjig in člankov, ki so bili objavljeni (šteti so tudi prevodi) v srbohrvaškem jeziku. Zakaj se je avtor omejil le na to naše jezikovno področje, ni pojasnil. V bibliografiji bi kazalo upoštevati tudi besedila tujih avtorjev, ki so izšla v srbohrvaškem jeziku.

Avtor je knjigo poleg predgovora in uvoda razdelil na štiri poglavja: 1. Obči pristop k teorijam o družbenem gibanju, (str. 15—58); kjer navaja nekatere teorije o družbenem gibanju; 2. Oblike gibanja in družbeni spopadi (str. 59—106); 3. Zgodovinski tipi socialnih revolucij in razvoj družbe preko družbeno-ekonomskih formacij (str. 106—145); 4. Komunizem kot obče gibanje osvobajanja človeka in oblika družbenega progresa (str. 146—155).

Iz razporeditve in obsega poglavij je razvidna približna vsebina knjige. Te v tem zapisu zaradi številnih vprašanj, ki jih avtor obravnava, ni mogoče podrobneje predstaviti. Pripomniti pa kaže, da nekatere vsebine oziroma vprašanja obravnava obsežneje, drugim namenja manj pozornosti ali jih le nakazuje. Zato bi bilo najbrž koristno, če bi avtor pri vsakem poglavju navedel vsaj nekaj besedil, kjer bi bralec našel obsežnejša ali celo različna pojasnila. Avtor, na primer, omenja aktivno vlogo različnih strukturalnih elementov v razvoju človeške družbe. Pri tem navaja nekatere Marxove in Engelsove misli in ugotavlja, da ekonomska struktura ni edini vzrok družbenega razvoja. Obravnava vlogo nekaterih elementov politične strukture, zelo malo pa pove o vlogi idejne nadstavbe, predvsem pa o vlogi posameznih oblik družbene zavesti, tudi znanosti. Avtor upravičeno opozarja na vlogo naravnega oziroma geografskega elementa v razvoju človeške družbe. O njegovi vlogi so bile v preteklosti in so tudi danes različne sodbe. Razlike v pogledih so tudi v sodobni marksistični literaturi. O vlogi naravnega okolja avtor navaja tudi nekatere Marxove misli. Prikazati pa bi kazalo tudi tiste, ki sta jih Marx in Engels omenjala v zvezi z nastankom orientalskih držav, ker so predmet razprav v sodobni literaturi. V zvezi z obravnavanjem naravnega okolja na razvoj človeške družbe pogrešam vsaj omembo sodobnega zaskrbljujočega razmerja med naravo in človekom oziroma človeško družbo.

Avtor pojmu družbene formacije pripisuje osrednji pomen, ki ga ta ima v marksistični teoriji družbenega razvoja. Zapisal je, da v zgodovinskem razvoju človeške družbe ni »čistih« družbenih formacij oziroma družbeno-ekonomskih formacij, kakor jih najpogosteje imenuje. Misel, da ni čistih družbenih formacij, se je v literaturi pojavila pred nekaj desetletji. Označitev ni najustreznejša, ker so družbene formacije vedno le čiste oblike. Marx je analiziral, kakor je sam zapisal, kapitalistični produkcijski način v čisti obliki. To pomeni, da ni upošteval drugih produkcijskih odnosov, ki so bili poleg kapitalističnega produkcijskega odnosa kot osnovnega produkcijskega odnosa prisotni v razvoju kapitalistične družbe. V vsaki konkretni družbi, kakor je zapisal avtor, poleg prevladujočih elementov in struktur zasledimo tudi ostanke predhodnih in prihodnje družbene formacije. K temu moramo dodati, da

vsaj v vseh razrednih družbah zasledimo tudi drobnolastniške produkcijske odnose kot stranske produkcijske odnose. V naši sociološki literaturi nanje zelo radi pozabljajo. Avtor sodi, da imamo v razvoju človeške družbe pet družbenih formacij: praskupnost, suženjstvo, fevdalno, kapitalistično in komunistično. Pojasniti bi kazalo, da je omenjena delitev nastala predvsem na spoznanjih o antično-zahodnoevropskem razvoju. Ob tej delitvi bi avtor moral vsaj omeniti, da v literaturi zasledimo različne delitve razvoja človeške družbe. V zvezi s pojmom družbene formacije avtor navaja tudi tisti del Predgovora »H kritiki politične ekonomije«, kjer ta poleg drugih načinov proizvodnje omenja tudi azijski produkcijski način. Avtor bi moral pojasniti ali vsaj omeniti Marxovo pojmovanje tega načina proizvodnje, ker je bralcu ostal ta pojem nepojasnjen.

Avtor v zvezi s pojmom družbene formacije obravnava tudi pojem socialne revolucije. O njem so tudi v naši literaturi razlike, ki jih v tem zapisu ni mogoče navajati. Pregled stališč o tej temi pa bi bil zelo koristen. Avtor je zapisal, da so socialne revolucije »lokomotive zgodovine«, ker s spremembo načina proizvodnje otvarjajo pot radikalnim spremembam v družbeni celoti, razvoj družbe iz nižje v višjo družbeno formacijo. Meni, da je bilo nekaj socialnih revolucij: revolucija sužnjev, revolucija tlačanov, buržoazne in proletarske revolucije (str. 122). Misel o revoluciji sužnjev in tlačanov, ki so odpravili sužnjelastniški oziroma fevdalni družbeni red, je bila prvič izrečena 1933. leta. Trud, da bi dokazali revolucijo sužnjev, je bil zaman. Tudi iz avtorjevega opisa prehoda iz sužnjelastniške v fevdalno in iz te v kapitalistično družbeno formacijo na omenjeni revoluciji ni mogoče sklepati (str. 110—113). Iz avtorjevega pojmovanja socialne revolucije in omenjenega ločevanja družbenih formacij je nerazumljivo, zakaj avtor loči revolucijo tlačanov in buržoazno revolucijo. Tako pa je v knjigi zapisano.

K prikazu posameznih družbenih formacij le nekaj konkretnih pripomb. Sodim, da bi bilo prav, če bi se naša sociološka misel odrekla Morganovi rekonstrukciji družinskih oblik, ker so že pred desetletji dokazali, da ne ustreza stvarnemu razvoju. Presežni produkt se ni pojavil šele z nastajanjem ali z nastankom razredne družbe, ampak že mnogo prej. Nekateri sociologi res ločijo dve strukturi sužnjelastniške družbe (vzhodno in zahodno). Začetniki oziroma utemeljevalci te delitve so bili zgodovinarji (Struve, Kovalev, Avdiev) v začetku tridesetih let našega stoletja, ko so začeli dokazovati, da so bile najstarejše države starega Vzhoda sužnjelastniške. Pri fevdalni družbeni formaciji pogrešam navedbo oblik fevdalne rente, njihov pomen za podložniško gospodarstvo in razvoj fevdalne družbe. Avtor je ravnal koristno, da je navedel različna pojmovanja socializma. Ta niso, posebno v sedanjem kriznem času, brez odmeva v našem prostoru. Pogrešam pa splošno oceno o razvoju socialističnih dežel in posebej našega razvoja.

K nekaterim pripombam, ki sem jih o knjigi zapisal, moram dodati, da bo knjiga marsikomu, ki ga zanimajo vprašanja družbenega razvoja, koristno služila. V novi izdaji knjige, ki jo avtor predvideva, če bo to potrebno (tako je v predgovoru zapisal), bi bilo koristno, če bi vsaj nekatere vsebine obsežneje in problemsko obravnaval. Zdi se, da bi bilo umestno, če razvoja ne bi enačil z napredkom (progresom). Pojem razvoja je enakovreden pojmu evolucije, ki obsega različna družbena gibanja, tudi revolucijo.

Ludvik Čarni

UDK 273:75.051 (496.11) "07/08"

SCHREINER Peter, dr., univerzitetni profesor, Univerza v Kölnu, Filozofska fakulteta, ZRN-5000 Köln 41, Albertus-Magnus-Platz

Ikonoklazem: njegov pomen za Bizanc in njegove posledice na Zahodu

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 3, s. 399—407, cit. 54

Sn. (De., Sn., En.)

Namen prispevka je, podati realistično oceno bizantinskega ikonoklazma. To je v prvi vrsti teološki spor, ki ima svoje korenine v prvih stoletjih krščanstva. Pomanjkanje virov otežuje raziskovanje vzrokov, ki so v 8. stoletju privedli do izbruha spopada. Za to niso krivi niti izvor cesarja Leona iz vzhodnih provinc, niti Arabci, Judje ali monofiziti, pač pa teološko dobro utemeljen, v starokrščanski tradiciji zakoreninjen odnos cesarja do svetih podob. Drugi del predavanja je posvečen reakciji papežev na ikonoklazem, s sklepom, da v nasprotju z nekaterimi viri in sekundarno literaturo različnih protibizantinskih ukrepov v Italiji, ne moremo povezovati z ikonoklazmom.

Avtorski izvleček

UDK 949.712—122 "11/1556"

KOS Dušan, raziskovalni asistent, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 3

Bela krajina v poznem srednjem veku

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 2, s. 217—255, št. 3, s. 409—437,

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor na podlagi virov prikaže razvoj jugovzhodnega delčka nemškega cesarstva (Bele krajine) od priključitve konec 12. stoletja, do oblikovanja svojstvene neodvisne dežele (grofije) pod goriško-tirolskimi grofi, prehoda pod habsburško Kranjsko (leta 1374) in izgube zadnjih atributov samostojne uprave (okoli 1556). Poleg širšega dinastičnega okvira je posebej analizirano plemstvo, ki je bilo v posebnem položaju glede na Kranjsko, njihova posest in družinski razvoj, nastanek in vloga obeh mest — Črnomlja in Metlike, cerkvena organizacija in agrarna kolonizacija do konca 15. stoletja s posebnim ozirom na posledice turških vpadov. Razprava je prvi poskus sinteze (pretežno upravne) zgodovine Bele krajine v daljšem časovnem obdobju. Zaradi pomanjkanja virov vseh vrst obdobje do 12. stoletja ni natančneje obdelano.

Avtorski izvleček

UDK 623.1 (497.12—21) "14/16"

VOJE Ignacij, dr., redni univerzitetni profesor, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Utrjevanje slovenskih mest za obrambo pred turškimi napadi

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 3, s. 473—492, cit. 85

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor obravnava utrjevanje slovenskih mest v povezavi s posameznimi fazami turških vpadov v slovenske dežele. Časovno se omejuje na obdobje od sredine 15. stoletja, ko se v zvezi z okrepljenimi turškimi napadi začenja prva faza prezidave in prenove srednjeveških mestnih obzidij. Največ se zadrži na 16. stoletju, ko po Mohački bitki 1526 doseže gradnja obrambnih projektov svoj višek. Dotakne se tudi 17. stoletja, ko se zaradi novega pritiska Turkov neposredno pred Dunajsko vojno (1683—1699) izdelujejo novi sodobni načrti in projekti mestnih fortifikacij (Pieroni, Stier), od katerih so bili le nekateri realizirani. Posebej obravnava avtor najstarejši tloris Ljubljane, ki ga je izdelal italijanski arhitekt Nicolò Angielini po letu 1560. Kopije hranijo v arhivih v Karlsruhe, na Dunaju in v Dresdenu.

Avtorski izvleček

UDC 929 Karadžić V. S. i 929 Kopitar J.

MILUTINOVIĆ Kosta, dr., univerzitetni profesor, Univerza v Novem Sadu, YU-21000 Novi Sad, Bulevar M. Tita 20

Vuk i Kopitar

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 3, s. 493—516, cit. 160

Sh. (De., Sn., En.)

V razpravi je detaljno obdelano plodno in uspešno sodelovanje med Vukom Stefanovićem-Karadžićem, tvorcem nove srbske književnosti in, Jernejem Kopitarjem, prvim kustosom dunajske dvorne knjižnice in enim najpomembnejših slovenskih slavistov. Kopitar je aktivno sodeloval in pomagal Vuku pri pripravi prve izdaje »Srpskog rjecnika« ter ga seznanil z Goethejem, Herderjem in Grimmom, ki so z njegovo pomočjo prevajali srbske narodne pesmi. Vuk je sodeloval tudi z Leopoldom Rankejem, ko je ta pripravljal znamenito delo »Die serbische Revolution«, v katerem je prikazal prvi srbski upor. Po smrti sta Vuk in Kopitar počivala na istem dunajskem pokopališču in od tam bila na isti dan leta 1897 prepeljana v domovino.

Avtorski izvleček

UDC 949.712—122 "11/1556"

KOS Dušan, Research Assistant, Historical institute of Milko Kos, Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 3

Bela krajina in the Late Middle Ages

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 2, pp. 217—255, No. 3, pp. 409—437, 406 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author shows on the basis of sources the developement of the North-East part of the German Kingdom (Bela krajina) from the annexation at the end of the 12th century to the formation of a unique independent county under the Gorizian-Tiroll counts, transition under the Habsburg (1374) and the loss of the last attributes of independent government (about 1556). Beside a wider dynastic range the aristocracy is separately analised, their special position regarding Kranjsko, their property, family developement, the formation and the role of both towns — Črnomelj and Metlika, the organisation of the Church, the agrarian colonisation to the end of the 15th century with a special stress on the consequences of turkish raids. The paper is a first try of a synthesis (mainly administrative) of history of Bela krajina through a longer period of time. Due to lack of various sources the period up to 12th century is not studied in detail.

Author's Abstract

UDC 273:75.051 (496.11) "07/08"

SCHREINER Peter, Dr., University Professor, University in Köln, Faculty of Arts, -5000 Köln 41, Albertus-Magnus-Platz

Iconoclasm: its meaning for Byzantium and its consequences on the West

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 3, pp. 399—407, 5 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The purpose of this paper is to give a realistic estimation of byzantinic iconoclasm. Iconoclasm is primarily a theological conflict that has its roots in the first centuries of christianity. Lack of sources renders the research of causes that in the 8th century lead to the outbreak of the conflict. Neither the East Provinces origin of the emperor Leon, nor the Arabs, the Jews or monophisits were to blame, but a theologically well based, in the old christianity tradition rooted relation of the emperor towards sacred images. In the second part of the paper the author deals with the reaction of popes on iconoclasm, with a conclusion that, contrary to some sources and secondary literature, various antibyzantinic precautions in Italy cannot be connected with iconoclasm.

Author's Abstract

UDC 929 Karadžić V. S. 929 Kopitar J.

MILUTINOVIĆ Kosta, Dr., University Professor, University in Novi Sad, YU-21000 Novi Sad, Bulevar M. Tita 20

Vuk and Kopitar

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 3, pp. 493—516, 160 notes

Sh. (De., Sn., En.)

This paper is a defailed work on productive and succesfull cooperation between Vuk Stefanović-Karadžić, the creator of the new Serbian literature, and Jernej Kopitar, the first custodian of the Vienna court library and one of the important Slovenian Slavists. Kopitar actively helped Vuk with the first issue of the »Serbian Dictionary« and acquainted him with Goethe, Herder and Grimm, who with his help translated Serbian folk songs. Vuk also cooperated with Leopold Ranke in preparing the famous work »Die Serbische Revolution« in which he has shown the first Serbian rebellion. After their death Vuk and Kopitar rested on the same cemetery in Vienna and were on the same day in 1897 transported to their homeland.

Author's Abstract

UDC 623.1 (497.12—21) "14/16"

VOJE Ignacij, Dr., University Professor, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Fortification of Slovenian Towns for Defence Against Turkish Raids

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 3, pp. 473—492, 85 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author deals with fortification of Slovenian towns in relation with individual phases of turkish raids into Slovenian lands. He deals with the period from the middle of the 15th century when due to turkish raids the first phase of reconstruction and renovation of the medieval town walls begins. He deals most with the 16th century when after the Mohač battle in 1526 the building of defence projects reaches its peak. He also mentiones the 17th century, when due to pressure of Turks just before the Vienna War (1683—1699) new plans and projects on town fortification are being made (Pieroni, Stier), of which only few are put to realisation. The author lays stress on the oldest ground plan of Ljubljana made by an Italian architect Nicolò Angielini after 1560. The copies are kept in the archives in Karlsruhe, Vienna and Dresden.

Author's Abstract

UDK 372.893

TROJAR Stefan, višji predavatelj, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zasnova zgodovinskih tem in načrtovanje pouka

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 3, s. 517—521, cit. 0

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor obravnava vlogo tem v kurikulumu, značilnosti naših učnih načrtov za zgodovino in sisteme tematizacije. Tema šolske zgodovine naj bi bila oblikovana v skladu s sodobnimi didaktičnimi izhodišči. Na zasnovo tem vplivajo pa tudi projekcije znanstvene zgodovine. Kvalitetna zasnova tem vpliva na avtorje učbenikov in na načrtovanje pouka.

Avtorski izvleček

UDK 325.252 (73=86) (062.35) "1941"

VOVKO Andrej, mag., višji kustos, Slovenski šolski muzej, YU-61000 Ljubljana, Plečnikov trg 1

Ustanovitev »Yugoslav Emergency Council« v New Yorku

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 3, s. 523—527, cit. 3

Sn. (En., Sn., En.)

Po napadu sil Osi na Jugoslavijo so se predstavniki jugoslovanskih izseljencev v New Yorku 14. aprila 1941 dogovorili, da bodo ustanovili posebno organizacijo za pomoč stari domovini. V prispevku je na podlagi zapisnikov sej te organizacije, imenovane »Yugoslav Emergency Council« prikazano njeno delovanje do 12. junija 1941. Omenjena organizacija je skušala k svoji dejavnosti pritegniti čimveč izseljencev jugoslovanskega izvora, v svojih pravilih, ki so tudi predstavljena, pa je naglašala predvsem politično pomoč za obnovitev jugoslovanske države na osnovi politične in ekonomske demokracije po vzoru ZDA.

Avtorski izvleček

UDK 949.713:949.712 "07/08"

ŠTIH Peter, asistent, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Karantanija — stara domovina Hrvatov?

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 41/1987, št. 3, s. 529—549, cit. 169

Sn. (De., Sn., En.)

Ob podrobni razčlenitvi razprave N. Klaić, O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata, ZČ 38, 1984, 253—270, ter ob ponovni analizi De administrando imperio in vloge in mesta Hrvatov v Karantaniji, se zavrača njeno mnenje, da je Karantanija stara domovina Hrvatov, od koder naj bi se selili konec 8. stoletja. Glede osvoboditve in pokristjanjenja Hrvatov, kakor ju prinaša DAI, pa se zopet vrača na staro Dümmlerjevo mišljenje, ki je te dogodke postavljal v začetek 9. in ne v 70. leta 9. stoletja kot Šišić.

Avtorski izvleček

UDC 325.252 (73=86) (062.35) "1941"

VOVKO Andrej, M. A., Superior custodian, Slovenian School Museum, YU-61000 Ljubljana, Plečnikov trg 1

The Foundation of the »Yugoslav Emergency Council« in New York

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 3, pp. 523—527, 3 notes

Sn. (De., Sn., En.)

After the German attack on Yugoslavia the representatives of the Yugoslav emigrants agreed on their meeting on the 14th of April 1941 in New York to establish a special organisation to help the old homeland. In this paper is on basis of notes from meetings of this organisation named Yugoslav Emergency Council shown its activity up to the 12th of June 1941. Yugoslav Emergency Council tried to attract into its activity as many emigrants of Yugoslav origin as possible. In its rules — that are also presented — the organisation stressed primarily political help for the restoration of the Yugoslav State on basis of political and economical democracy on USA pat ern.

Author's Abstract

UDC 372.893

TROJAR Stefan, Superior Lecturer, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Concept of Historical Themes and Planning of Lessons

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 41/1987, No. 3, pp. 517—521, 0 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author deals with the role of themes in the curiculum, the characteristics of our lesson plans for history and the system of thematisation. The theme of history (for schools) should be formed in accordance with modern didactic starting-points. The concepts of themes are also influenced by the projection of scientific history. The quality of themes influences on the authors of text-books and planning of lessons.

Author's Abstract

UDC 949.713:949.712 "07/08"

STIH Peter, Assistant, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Carantania — the Old Homeland of Croatians?

Zgodovinski časopis (Historical Review), 41/1987, No. 3, pp. 529—549, 169 notes

Sn. (De., Sn., En.)

After a detailed analysis of the paper of N. Klaić On Problems of Old Homeland, the Coming and Christianisation of Dalmatian Croats, ZČ 38, 1984, 253—270, and after a resumed analysis of De administrando imperio and the role and position of Croats in Carantania, the author's opinion that Carantania is the old homeland of Croats from where they were supposed to migrate at the end of the 8th century, is being rejected. Regarding the liberation and christianisation of Croats as interpreted by DAI the author again turns to the opinion of Dümmler, who placed the events into the beginning of the 9th century and not into the 70-ies of the 9th century as Sišić does.

Author's Abstract

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO
R dp
ZGODOVINSKI čas. A
1987
941/949
120030130,3
COBISS

ZČ, Ljubljana, 41, 1987, številka 3, strani 391–570 in XV–XVIII